

B. EÖTVÖS JÓZSEF

A XIX. SZÁZAD

URALKODÓ ESZMÉI

HARMADIK KÖTET

A XIX. SZÁZAD

URALKODÓ ESZMÉINEK

BEFOLYÁSA AZ ÁLLAMRA

IRTA

B. EÖTVÖS JÓZSEF.

HARMADIK KIADÁS

HARMADIK KÖTET.

BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1886.

TARTALOM.

MÁSODIK RÉSZ.

NEGYEDIK KÖNYV.

A központosítás.

ÖTÖDIK KÖNYV.

Mely eszközökkel tarthatni kellő korlátok közt az állam egyes részeinek teljes önállóságra-, s az államhatalomnak korlátlan uralomra-törekvését.

MÁSODIK RÉSZ.

Cum rerum vestrarum status, non a vi ipsa rerum sed ab erroribus vestris male se habeat: sperandum est, illis erroribus missis aut correctis magnam rerum in melius mutationem fieri posse.

Baco Ver. Nov. Org.

NEGYEDIK KÖNYV.

A KÖZPONTOSÍTÁS.

I. FEJEZET.

A KÖZPONTOSÍTÁS KÉRDÉSE VIZSGÁLATÁNAK HELYES SZEMPONTJA.

Megmutattam az első részben, hogy a népvándorlás megszünte óta a legújabb korig az államra nézve minden haladás csak abban áll, miszerint az állam hatalma az egyén viszonyai fölött folyvást növekedett.

Ez eredményt a központosítással érték el, minél fogva azon kérdés: *csökkenthetni-e az állam hatalmát?* egy azzal: hogy a *központosítás elvét*, melyet mindeddig oly vak bizalommal követtek, *lehet-e korlátozni alkalmazásában?*

Mielőtt e kérdés fejtegetésébe bocsátkoznánk, némi észrevételeket szükség előrebocsátnunk az iránt, hogy mily szempontból és mi módon kell azt tárgyalnunk:

1. Mindenek előtt őrizkednünk kell minden abstraktiótól. Miután az állam hatalma, gyakorlati szempontból, nem egyéb azok hatalmánál, a kik e hatalmat bírják: a központosítás kiterjesztésének kérdését csak akkor dönthetjük el helyesen, ha tisztába jöttünk az iránt: mennyiben felelhetnek meg egyes emberek annak a mit az államhatalomra akarnak bízni, s czélszerű-e adni egyeseknek ily hatalmat? (*a*).

2. Soha sem kell feledni, hogy az állam, mint minden társaság, csak az akarat egysége által állhat fön, hogy tehát, a mennyiben fölteszszük, hogy az állam hatalmának bizonyos dolgokra ki kell terjeszkednie, a központosítás szükségét is meg kell engedni ezen dolgokra nézve. A mint csak az követelheti mindenre nézve a központosítást, a ki azon elvből indul ki, hogy az egyénnek az államban teljesen föl kell olvadnia: úgy viszont mindenek előtt az államok szükséges voltát kell megtagadni, ha a központosítást mindenütt kárhoztatni akarjuk. Mindkét állítás egyaránt képtelen, s még is azt látjuk, hogy a központosítás vitatásánál majd mindig ezen szélső nézetekből indultak ki. A központosítás barátai mindig a központosítás fényes eredményeit s azon veszélyeket emelik ki, melyeket a féktelen szabadság hozhat az államra; ellenei pedig csak azon veszélyekre hivatkoznak, melyek az államhatalom szertelen nagysága által fenyegetik az egyéni szabadságot és az államot. Amazokat a rend melletti lelkesedés socialismusra, — a mi nem egyéb a központosítás legtökéletesebb valósításánál, — s az utóbbiakat anarchiára vitte, vagyis minden államhatalom tagadására, mint a mely, szerintök, polgárisult emberekhez egyedül illő kormányforma; míg elvégre oda jutottak, hogy nemcsak a tudományos viták terén (*b*) állanak szemben a legellenkezőbb nézetek, hanem az életben is mindig az államhatalom fölötti győzelem anarchiára, — viszont az államhatalomnak ellenei fölötti győzelme korlátlan kényuralomra szokott vezetni.

Nem tagadhatni, hogy jelenleg mindenek fölött a központosítás elve védőinek vethetni szemére, miszerint

a legszélső következményekig vitték elvöket. Mióta majd egész Európa a franczia forradalom elveit követi, vagy legalább észszerűeknek ismeri el: természetes, hogy ez elv képviselői annak minden következményét merészebben kimondották. A nagy többségek mindig bátorságot vesznek maguknak a képtelenség határáig vinni logikájokat, míg azon öntudat, hogy a közvélemény ellenök van, óvatosabbakká teszi elleneiket. Azonban, úgy hiszem, közel a pillanat, midőn a decentralisatió barátai sem engednek elleneiknek, elveik tekintetét nem ismerő kifejtésében. (*c*).

Proudhon (*d*) a franczia forradalomnak azt vetette szemére, hogy az alkotmány új név alatt a korlátlan uralmat állítá vissza; s azt állítá, miszerint Francziaországban sokkal többet kormányoznak mint kellene, és hogy a híres központosítás mindig korruptiót vont maga után. Nem is tagadhatni, hogy jelenleg, midőn az államhatalom sok helyen a választott törvényhozás kezeiből minden járulékával együtt egyes ember kezébe ment át, s a központosítás elve által sok érdek és érzelem sértve érzi magát, sokakban hasonló nézetek támadtak, miknél fogva ha nem is anarchiát, mint Proudhon, de minden esetre oly dolgokat követelnek, melyek szükségkép anarchiára, vagy legalább az eddigi államok felbomlására vezetnek.

Miután a rendezett állam fönállása a szabadság egyik főfeltétele, s egy állam sem állhat fön központosítás nélkül; az állam észszerű alapját pedik az egyéni érdekben, a minden oldalú fejlődés lehetőségében kell keresni: *a központosítás kérdését csak úgy tárgyalhatni czélszerűen, ha ez elv pártolói az egyéni szabadság kellé-*

keit, s a kik ellene vannak, a rendezett állam szükségét soha sem tévesztik szem elől.

3. A központosítási formát, mely szerint van jelenleg minden állam rendezve, mindenütt az egyeduralom vitte be először, azon érdekből, hogy hatalmát korlátlanná tegye. A franczia forradalom, melynek nyomait követik most a népek mindnyájan, az egyedúr fölségét a nép fölségével cserélte föl, s egyebekben egészen az előbbi eljárást követte. S miután a központosítás elve összeférőnek látszik azok hatalmával, kiknek épen kezökben van az államhatalom; miután azt szintúgy használhatni a nép legjogszerűbb kivánatainak elnyomására, a mint legjobb eszköz, nehány óra alatt országos forradalmakká tenni a főváros lázadásait, és például Francziaországban 60 év óta minden hatalmat biró párt, és a mely arra törekedett, minden kormány, és minden forradalom sok eredménynyel használta e rendszert (*e*); nem csuda ennélfogva, ha a központosításnak minden párt soraiban sok barátja és ellensége van, s mind azok, a kik a királyság mellett vannak, mind a kik köztársasági intézményeket kivánnak, a szerint, a mint helyzetök változik, egyforma lelkesedéssel lépnek föl most a központosítás elve mellett, majd az ellen. Ha e fontos kérdésekre nézve helyes itéletre akarunk jutni, szükség, hogy ne egyik párt nézpontjából tekintsük azt, s a kérdés vizsgálatában egészen elvonatkozzunk attól: vajjon egyes ember kezében van-e az államhatalom, vagy a nép nevében uralkodó parliamenti többségnél? Ha üdvösebbnek tartjuk is ez utóbbi esetet: abból, hogy milliók némi befolyást nyertek a választási jog által az állam vezetésére, s az államszol-

gák felelősségében némi kezesség van a közügyek hű kezelése iránt, oly kevéssé következik, hogy az egyénnek nincs szüksége biztosítékra az államhatalom ellenében, miként ha az állam vezetését felelősség nélkül bízták egyes emberre, szintén nem következik, hogy az államhatalom lehető legnagyobb megszorítását a közérdek hozza magával.

Ha az állam fönállását kivánjuk, mindig kell adni némi hatalmat az államnak, s szintoly dőreség, azért akarni azt elvonni attól, mivel az államhatalom egyesre van ruházva: a mily czélszerűtlen dolog, az egyént az államhatalom ellenében minden biztosítéktól meg akarni fosztani azon ürügy alatt, mivel mint választó különben is részt vesz az állam vezetésében.

Minden államban, bárhogy legyen rendezve, mindig kétféle önzéssel találkozunk, a mi két ellenkező irányt idéz elő minden törekvésben: ú. m.

az állam önzésével, miszerint mint egész fönállani, fejlődni és mind több-több hatalomra akar szert tenni; s az egyes önzésével, ki mindig a jólét és függetlenség legnagyobb fokára törekszik.

Az állam és egyén önzése közti ellentét szintúgy megvan az északamerikai szabad államokban, mint XVI. Lajos kormánya alatt; a miből következik, hogy minden alkotmányforma mellett egyaránt kell védeni az államot az egyén önzése ellen, ki teljes függetlenségre törekszik, s az egyént az állam önzése ellen, mely mindig azon van, hogy az egyént tökéletesen hatalma alá vesse.

Azon kérdést tehát: minő kiterjedésben kelljen alkalmazni a központosítás elvét, minden kormányforma mel-

lett egyképen kell eldönteni; miután e kérdés nem egyéb, mint hogy meddig kell az államhatalmat szükségkép kiterjeszteni? (f). Az állam fönállásának föltételei korlátlan egyeduralmakban és népuralmi államokban egészen ugyanazok.

Első tekintetre úgy látszik, mintha a központosítás elvének kiterjesztése kedvezőbb volna az egyeduralmi államformára nézve. Miután az egyedúr hatalma kétségkívül csak a központosítás által lehet korlátlan: úgy tetszik, hogy korlátlan egyeduralmak észszerűen törekszenek központosításra, míg e törekvés merőben esztelenség, a hol a szabadság elvéből indulnak ki. A mily kevéssé képzelhető, hogy a kör periphaeriája a központban legyen: oly képtelenség hinni, hogy az összes nép befolyást gyakorolhasson valamely központban az állam közügyeinek vezetésére.

Miután egy állam sem állhat fön bizonyos foku központosítás nélkül, tökéletes központosítást pedig egyáltalában nem képzelhetni nagyobb államokban: a legszabadabb államokban is kell központosítani bizonyos dolgokat, míg másokat, a legkevesbbé szabad országokban is kisebb községekre kell hagyni. Egyébiránt úgy tetszik mégis, mintha szabályúl lehetne elfogadni, hogy oly államokban a hol korlátlan egyeduralmat akarnak megalapítani, a központosítást törvényűl kell tekinteni, melytől csak kénytelenségből kelljen eltérni; míg szabad államokban épen a decentralisatió (az önkormányzás) a szabály, melytől csak oly mértékben térhetni el, amennyiben az nagyobb veszélyek kikerülése végett mulhatlanúl szükséges.

Azonban e látszatos különbség is megszünik, ha az előttünk levő kérdést nyugodtan vizsgáljuk.

Mert: 1. nem a népfölség elvét, nem is egyes ember korlátlan hatalmának valósítását, hanem minden egyesnek biztosságát kell az állam czéljául vennük.

2. Az egyedúr merőben *korlátlan hatalma*, gyakorlati szempontból, szintúgy csak fiktió, mint minden egyes *föltétlen szabadsága*. Ily hatalomra törekedni tehát annyi, mint elérhetlen czélra törekedni.

Vannak viszonyok, — és pedig a népműveltség alacsony foka nem az egyedüli ok, melyből hasonló viszonyok fejlődhetnek, — mik közt az állam kormányzását egyesre kell bízni.

Ily körülmények közt a korlátlan egyeduralom a legjobb, sőt egyedül lehetséges kormányforma lehet.

De sehol sincsenek olyas viszonyok, mik között az egyes, az állam kormányzása mellett, azt is mind végezhetné, a mi az államra fontos ugyan, de nem tartozik közvetlenűl a kormányzásra; és a hol — nem mondom, hogy minden anyagi és szellemi szükségről gondoskodhatnék, — de csak az államban levő kisebb községek közigazgatását valóban képes volna vinni. Nem az intézmények, hanem azon határok, melyeket a természet vetett minden egyes tehetségeinek, kényszerítik a hatalmat, hogy másokra bízza, a minek maga nem felelhet meg. Honnan következik, hogy a hol korlátlan egyeduralmat akarnak is alkotni, józan észszel ott sem az egyes hatalmának mindenre kiterjesztését, (a központosítást mindenben) kell czélúl tűzni, hanem csak a hatalom megalapítását mindarra nézve, a mi az államot illeti. Minélfogva korlátlan egyeduralomban nemcsak nem nagyobb, sőt kisebb körben kell a központosítás valósítására törekedni, mint a hol népszerű alkotmány létesítése a czél, és pedig két okból:

1. mert az államhatalom egyes kezében mindig erősebb, s így a hol korlátlan egyeduralom van, kisebb fokú központosítás is nagyobb eredményekre vezet.

2. Mert a hol az államhatalom egyre van bízva, mindig több ellenzék támad az ellen, mint a hol a nép legalább látszólag részt vesz a kormányban, s így épen e körülmények közt tanácsos akkép rendezni a hatalmat, hogy az egyesre igen nyomasztó ne legyen.

JEGYZETEK AZ I. FEJEZETHEZ.

(*a*) Mivel erről megfeledkeznek s az államhatalmat abstraktiónak tekintik, épen azért jutottak oda, hogy korlátlan jogkört követeljenek annak. Csak innen magyarázhatni meg, miszerint oly korszakban, midőn észszerűtlennek tartják a korlátlan királyi hatalmat, s szánalommal tekintenek azon századokra, mikor még hittek a pápa csalhatatlanságában; ugyanazon mindenhatóságot és csalhatlanságot veszik igénybe az államhatalomra, vagyis minden miniszterre nézve, hivatalkodása ideje alatt. Ha mindig szem előtt tartanók, miszerint akik az állam nevében uralkodnak, szint úgy emberek, mint azok, akiket az államhatalom alá vetnek: akkor, úgy hiszem, sem amazok számára nem követelnék a mindenhatóságot, sem ezeket nem kárhoztatnák teljes függésre, s ekkép nem jutnának azon nagy ellenmondásba, hogy elméletben azon elvből indulnak ki, miszerint egy embert sem vethetni jogosan föltétlenűl a másik hatalma alá, s a gyakorlatban mégis milliókat vetnek alá föltétlenűl az államhatalom, vagyis egyesek akaratának.

(*b*) E téren ez épen nem szokatlan. Amit a tapasztalás czélszerűnek mutat, gyakran egyetlen tudós képviselőre sem talál.

(*c*) Valamint az erős gyógyszerek folytonos használata, s a homoeopathia eredményei megingatták az orvosi tudományban vetett hitet, s azon gondolatra vezettek, hogy min-

dig jobb a betegeket orvoslás nélkül magukra hagyni: úgy azon eredmények, melyeket Francziaországban az államhatalom túlságos befolyása, s Amerikában korlátoltsága mindkét ország kifejlődésére nézve maga után vont, nemcsak azon nézetre vezettek, hogy az államban, mint az egyes ember életében, sokat kell a dolgok természetes kifejlésére hagyni, hanem sokakban még az államhatalom szükséges volta iránti hitet is megingatták.

(*d*) Idée générale de la Révolution.

(*e*) Chose remarquable! la réaction thermidorienne de 1795 et la réaction royaliste de 1815 ont à l'aide des mêmes moyens produit les mêmes resultats. *Timon, de la centralisation.* Részemről sokkal különösebbnek tartám vala, ha nem úgy történt volna.

(*f*) Mert hiszen az államhatalom és a központosítás határai ugyanazok, miután az államhatalom csak azon dolgok fölött gyakorolhat hatalmat, amelyek központosítva vannak.

II. FEJEZET.

A KÉRDÉS FELÁLLÍTÁSA.

Az állam czélja: minden egyes tag anyagi és szellemi javainak, s mindenek előtt az egyéni szabadság biztosítása, ami oly polgárisodás körében, mely ez elven alapszik, s arra törekedtében fejlett ki, a legfőbb erkölcsi jó, és egyszersmind oly föltétel, melytől függ majd minden anyagi szükségnek kielégítése.

Ebből következik, miszerint azon kérdésre: szükséges-e a központosítás elvének alkalmazása oly mértékben, mint jelenleg történik? csak akkor felelhetni, ha a következő, más három kérdés iránt tisztába jöttünk:

1. Igaz-e, hogy ez elv alkalmazása oly mértékben, amint történik, jelen körülmények közt az állam fönállására szükséges, vagy hogy a központosítás behozatala nagyobb erőt és biztosságot szerez-e az államnak?

2. Igaz-e, hogy az egyéni szabadságot a közigazgatási központosítás rendszere a többségre nézve jobban biztosítja, mint minden egyéb államforma, vagy hogy legalább az egyéni szabadság korlátozása, melyet az egyetem nevében tesznek, nem tetszik nyomasztónak az egyes előtt? Végre

3. igaz-e, hogy a közigazgatási központosítás rendszere előmozdítja az állam és minden polgárának anyagi

és szellemi kifejlését s a leghatalmasb emeltyűnek, sőt nélkülözhetlen föltételnek tekinthetni azt, azon minden oldalú haladásra nézve, melylyel századunk oly méltán büszkélkedik?

Önként értetik, hogy e vizsgálódásnál, melynek egyedüli czélja az igazság fölfedezése, soha sem kell a közigazgatási központosítás rendszerét végső eredményeiben venni, hanem csak azon alakban és kiterjedésben, melyben e rendszer hívei fölállíták és valósítani törekszenek. Ezt megvárhatják a közigazgatási központosítás védői; nekem legalább kérnem kell olvasóimat: ne feledjék, hogy részemről teljes mértékben méltánylom azon nehézségeket, melyek a foederatió elve alkalmazását e pillanatban lehetetlenné teszik, s azért mindig vitattam a nagyobb államok szükségét, ami az államot illető dolgok központosítása nélkül képzelhetlen; minélfogva mindaz, amit nézeteim ellen fölhozhatni, csak annyiban talál, amennyiben nézeteimet e részben is figyelembe veszi.

Miután minden vita czélja elvégre is, hogy egyetértést eszközöljünk; legalább nem kellene minden oldalról annyira azon lenni, hogy egymást félreértsük. Csak úgy nyerhetni valamit az igazság érdekében, ha a valóban létező nézeteket czáfoljuk, s nem azoknak eltorzítását.

III. FEJEZET.

NEM IGAZ, HOGY AZ ÁLLAM A KÖZIGAZGATÁSI KÖZPONTOSÍTÁS ELVÉNEK ALKALMAZÁSÁBÓL TÖBB ERŐT ÉS BIZTOSSÁGOT MERÍTNE.

Az állam első szüksége: önállósága. S miután mindig azon állástól, melyet valamely állam más államok irányában elfoglal, függ az erő mértéke, melyre az egyes államnak, önállósága föntartása végett, szüksége van; s miután korunkban nemcsak mindenütt nagy, hanem egyszersmind oly államokat találunk, melyekben a közigazgatási központosítás rendszere által az állam összes ereje alá van vetve az államakaratnak: egyáltalában nem hagyhatna föl e rendszerrel, önállósága veszélyezése nélkül.

Ha az állam egyes részének, a tartománynak, grófságnak, községnek önkormányzási jogot adtok, gyöngítitek az állam egységét. A dolog természetében fekszik, hogy ahol csak egy központ van, mely önmaga körül forog, önálló test képződik körüle, mely annál kompaktabb lesz, minél gyorsabb és erősebb a mozgalom a középpont körül. Oly államban, hol a központosítás elvével fölhagytak, szükségkép sok külön érdek támad, mely, hiányozván kellő egysége, mindig a rövidebbet húzza oly államok ellenében, melyekben az

újabb kor találmányai által a központi kormány akarata azonnal tudomásra jut és végrehajtásba megy.

Nem hiszem, hogy szememre vethetnék, miszerint az okokat, melyeket a központosítás rendszere mellett föl szoktak hozni, tökéletlenűl adtam vissza. De bármi meggyőzők legyenek azok, mindenek előtt meg kell jegyeznem, miként: 'a *központosítás mellett fölhozott okok egészen ugyanazok, melyeket minden kényuralom szokott használni a szabadság ellen.*

Ahol egy népet elnyomtak, nem mindig ugyanazon okokat hozták-e föl a kényuralom igazolására? Robespierre és a „Comité du salut public“ kényuralmát nem azzal védték-e, hogy szükség volt egy pontban központosítni az állam erejét, s hogy veszély fenyegette volna az államot, ha csak a legkisebb ellenállásra találtak vala is a központi kormány parancsai? Nem azt hitte-e Napoleon, s előtte a Hohenstaufokig, sőt le egészen a római imperatorokig és Syrakuza zsarnokáig mindaz, a ki kényuralmat bitorolt a nép fölött? Minden kényuralom mindig a közjólét fényes paizsával fedezte magát, mindenik azon veszélyekkel hitte magát igazolhatni, melyek a polgárok szabadságából származhatnának az államra nézve, s valóban különös, ha most a szabadság nevében oly okokat hallunk fölhozatni, melyek sajátkép csak akkor bírnak teljes erővel, ha az egyedúri korlátlan hatalom megalapitására használják, miután csak ez által érhetni el az egység és erő azon legfőbb fokát, melyet az állam föntartására szükségesnek tartanak.

Némelyek előtt igen fontosnak tetszhetik e megjegyzés; előttem nem látszik annak a jelen kérdes megoldására nézve.

Az ember föladata e földön szellemi és anyagi erőinek lehető kifejtése; az államforma csak ezköz e czélra. Miután lehetnek körülmények, mik közt az államot csak egyeduralom tarhatja fön, s minden államforma gyakorlati eredményei mindig inkább függenek az általános míveltség és polgárisodás fokától, mint az államformától: abból, mivel ugyanazon okokat hozhatni föl az egyes korlátlan uralma mellett, melyeket a központosítás mellett, egyáltalában nem következik, hogy tehát ez okok nem állanak; sőt ez okokat is vizsgálnunk kell, mert, ha helyesek, nem vonhatjuk ki magunkat következményeik alól, bármi kevéssé vannak ínyünkre.

Sokkal szebb az egység eszméje, hogysem lelkesedni nem lehetni mellette. Amint Schiller leírta Wallenstein hatalmát tábora fölött, úgy képzelik az állam hatalmát. A nagy világrendnek kell mintájáúl szolgálni melyben minden, bizonyos törvények szerint, forog a központ körül. Ami nagy, csak rend által állhat fön. S rendet nem képzelhetni, ahol nincs hatalom, mely lehetetlenné tegye, hogy megzavarják. Mindenek fölött szükség tehát, hogy az államban minden egyes rész föltétlenűl alá legyen vetve az egésznek, s ne legyen lehető semmi ellenállás, szóval erős kormány, s a kormányt csak a központosítás elve teszi erőssé.*)

Általában véve semmit sem mondhatni ez ellen. A ki polgárisodásunk eredményeűl tekinti az államot, be fogja látni az erős kormány szükségét, s a kormány fönállásának szüksége, — mint már érintők, — magá-

*) Qui veut un gouvernement fort, veut un gouvernement central. *Cormenin, De la centralisation.*

ban foglalja a némi központosítás szükségét is; de épen nem az a kérdés: vajjon egyáltalában szükséges-e a központosítás? hanem, hogy a központosítás azon foka, melyet újabban behoztak az államba, tesz-e valamit az állam megszilárdítására? s az idézett okok sokat veszítenek bizonyító erejökből, ha csupán e kérdést tarjuk szem előtt.

Ha föl is tennők, hogy *az állam hatalma csupán és egyedül a kormányétől függene*, — a mit senki sem fog állítani, miután úgy is minden kormány csak a hatalom létező elemeit használhatja föl a közös czélra, s nem teremtheti azokat, kérdésűl marad fön: hogy az állam hatalma valóban rendezése módjától — szervezetétől — függ-e? s részemről nem hiszem, hogy valaki igennel felelhetne e kérdésre.

Csak azon államhatalom tekinthető valóban erősnek:

a) a melynek állása biztos;

b) a melynek, hatalma gyakorlása közben, aránylag a legkevesebb akadályokkal kell küzdnie;

c) mely kitüzött czéljait a rendelkezésére álló eszközökkel valóban el tudja érni;

d) s a melynek, oly pillanatokban, mikor az állam föntartása nagyobb erőkifejtést kiván, növekszik ereje, a helyett, hogy egy csapás megsemmisíthetné.

Hol azoknak, kikre az államhatalom bízva van, minden pillanatban készeknek kell lenniök minden támadás ellenében;

hol az állam hatalma soha nem szünő politikai harcz legfőbb jutalma gyanánt egy kézről a másikra száll, s azért soha sem fejtheti ki a következetesség azon fokát, mely az államéletben mindenek fölött szükséges valamely nagy dolog kivitelére;

hol az államhatalom a ráruházott erőt nem gyakorolhatja rendesen, s kitűzött czélját a rendelkezésére álló eszközökkel nem képes elérni;

hol azon erőt, mely a kormány és állam föntartására szükséges, majd mind arra kénytelen fordítani, hogy a közigazgatás bonyolúlt gépezete rendben tartassék és mozgásba jöjjön;

hol végre úgy van szervezve az államhatalom, miszerint épen a veszély perczében a leggyöngébb s egy csapásra semmivé lehet:

ott, bármi korlátlan törvény szerint működik az államhatalom, s legyenek bár mind alávetve az egyesek a legfőbb kényuralomnak, minden bizonynyal épen azon erő hiányzik, melyre az állam érdekében volna szükség.

A föltételek közül azonban, melyektől függ a közérdekben erős államhatalom lehetősége, egyet sem találhatunk ott, a hol a közigazgatási központosítást követik.

IV. FEJEZET.

A KÖZPONTOSÍTÁS BEFOLYÁSA AZ ÁLLAMHATALOM BIZTOSSÁGÁRA.

A közigazgatási központosítás csak két formában létezik: t. i. oly államokban, a hol a korlátlan hatalom egyes kezében van, és a hol e hatalmat népképviselők többségére, s e többségnek felelős minisztereire bízzák. A kérdés tehát: vajjon a közigazgatási központosítás nyújt-e kellő mértékben biztosságot az államhatalomnak, hogy kötelességeinek megfelelhessen? — egyszerűen csak oda megy ki: hogy *oly államokban, hol egészen korlátlan egyeduralom van, és a hol a népfelség elvét oly módon követik, mint Francziaországban, biztos-e az államhatalom állása?* Miután mindkét nemű alkotmányra annyi a példa, fölösleges e részben minden elméleti vitatás.

Ami már az egyes korlátlan hatalmát illeti: azt bírni a legnagyobb élv lehet bizonyos egyéniségekre nézve, de az biztosságot ugyan nem nyújt. A mindenhatóság oly tulajdon, mely minden halandóra mindig veszélyes lesz, sőt tagadhatlan tény, mire az egész historiát bizonyságúl idézhetnők, hogy azon mértékben növekszik e veszély, minél korlátlanabb lett az egyes hatalma. A merőben korlátlan hatalmat, egyedüli táma-

szai, a vallás és öröködés elve, is korlátozzák. A vallás: a mennyiben a papság korlátozó befolyását állítja a világi hatalom mellé, vagy a hol ugyanazon kezekben van egyesülve az egyházi és világi hatalom, legalább bizonyos vallásos elvek megtartására kötelezi azt. Az öröködés elve: mivel azt a legfőbb hatalomra nézve csak úgy állapíthatni meg szilárdul, ha egyébként is tiszteletben tudják tartani, s az uralkodó alá tudja magát vetni a korlátozásoknak, melyek azzal, korlátlan hatalmát illetőleg, egybekötvék. (*a*).

Bizonyára mindenki átlátta, akinek csak ilyes hatalom volt kezében, Tacitus azon szavainak igazságát: „quam arduum, quam subjectum fortunae, regendi cuncta onus."

A kitünőbb egyéniségek, kik valaha korlátlan uralmat gyakoroltak, mindnyájan inkább azon voltak, hogy korlátozzák, mint hogy kiebb terjeszszék azt. Nemcsak Augustus tartá lehetőleg szem előtt a régi köztársaság formáit, nemcsak ő igyekvék hatalmát a senatusé mögé rejteni: Tiberiusnál is hasonló törekvést találunk, s tévedés csupán altatási igyekezetnek tulajdonítani, amit ő és utána más császárok tettek. Kétségtelen, hogy eredménytelen volt minden törekvés. Ha egyszer meg van alapítva az egyes uralma, rendesen nem az ellenállásban fekszik ránézve a veszély, mely ellen küzdenie kell, hanem abban, hogy nem talál megállapodási pontot, mely továbbterjeszkedési természetes hajlamát fékezné. (*b*).

De hogy mindazon kisérletek, melyeket önnön hatalmuk korlátozására nézve az első római császárok története mutat, nem a nép érdekében történtek, hanem

épen azon öntudat következtében, miszerint a teljesen korlátlan hatalom nem érzé magát biztosnak: azon uralkodók jelleme után itélve, nem szenved legkisebb kétséget.

A történetekből tudva van előttünk, mily eredményekkel szokott lenni az állam vezetésére, ha az államfő nem érzi magát biztosnak. Hol az államfő biztosnak érzi magát állásában, érdekei közt és az államéi közt a legnagyobb egység uralkodik: míg ellenkező esetben ellentét áll elő ez érdekek közt, s az állam érdekei mindig álárendeltetnek az uralkodóéinak. S amely kormány önfentartása végett terrorismushoz kénytelen folyamodni, vagy legalább örökös rendőri ügyeletre szorúl, az államtagok ragaszkodását, mi minden kormányformának legerősb alapja, annál inkább el szokta veszíteni, minél inkább tökéletesíté a biztosság azon eszközeit. Végre akinek nagy erőre van szüksége, hogy magát föntarthassa, soha sem fordíthat nagy erőt egyéb dolgokra. Csak szilárd alapon állhatni erősen.

Mindezt elmondták száz meg százszor, s nem szükség újra ismételni. Miután egy század óta folyvást küzdenek az egyes korlátlan uralma ellen, alig lehet az e nemű államszerkezetnek olyas rossz oldala, melyet eléggé föl nem tűntettek volna. Csak egyet mellőztek: hogy t. i. *a korlátlan uralom ott is, ahol több — és pedig törvény szerint felelős — egyén gyakorolja, egészen hasonló eredményekre vezet szükségkép;* (c) legalább ami az állambiztosság hiányát illeti, bizonyára ez az eset, s azok állása, kik alkotmányos országainkban a központosítás által korlátlanná lett államhatalmat bírják, semmivel sem kevésbbé veszélyes, mint az egyes kényúré, sőt *alkot-*

mányos államokban egyik fő kellék, hogy ne legyen biztos azok állása, akikre az államhatalmat bízták, mely föltétel nélkül nem felelhetne meg mindazon reményeknek, melyeket ahhoz kötnek.

Miután az olyan alkotmányos állam kormánya, hová a közigazgatási központosítást bevitték, az egyes ellenében — épen a nagyobb rend végett, melyet ily államokban találunk — nagyobb hatalmat gyakorol, mint bármely korlátlan egyeduralomban; s a biztosítékok, melyeket az államhatalom ellenében kapott az egyén (az esküttszék, szabad gyülekezési jog stb.) nemcsak a törvényhozás által *(d)*, hanem a közjó szine alatt a kormány által is felfüggeszthetők: az egyén minden biztosítékát épen abban kell keresni az állam ellenében, hogy azok, kikre az államhatalmat ruházták, soha sem érezhetik biztosan magukat helyzetökben, és épen azért nem használják egész kiterjedésben a rájok ruházott hatalmat, hogy megtarthassák azt.

Kétségkívül jelentékeny e biztosíték, s ha a korona, melyet illet minden alkotmányos országban a miniszterek kinevezési joga, ez által befolyást gyakorolhat a közügyek vezetésére: azon kénytelenség, hogy a törvényhozás többségét meg kell szereznie, nagy bökkenő minden egyes miniszterre nézve, aki a nép vagy egyes állampolgár jogait érinteni akarná; s az alkotmányos ország polgára méltán biztosabbnak érezheti magát helyzetében, mint a korlátlan egyeduralom lakosa: csakhogy nem tagadhatni, miszerint a szabadság biztosításának ezen módja egyszersmind szükségkép csökkenti az államhatalom biztonságát, s azzal erejének egyik fő elemét.

Mondhatni ugyan, hogy e biztosság hiánya azokra nézve áll, akikre az államhatalom van bízva, de nem magára az államhatatomra nézve; miután a hatalom semmit sem veszít jogaiból azzal, ha a többség változása s a korona tetszése másokra ruházza azt, s hogy ennélfogva csak az államhatalom kezelőinek állása nem biztos, és nem maga az államhatalom. Ez állítás korunk egyik sajátságos megszokásából foly, miszerint az államban minden hatalmat elvontan képzelnek, tekintet nélkül azokra, kiket annak gyakorlása illet. Gyakorlati szempontból ez egész megkülönböztetésnek nincs semmi értelme; mivel önként következik, hogy ahol az államhatalom mindig olyanokra van bízva, kik állásukban nem érzik magukat biztosoknak, ezeknél nincs meg a föladatuk megoldására szükséges hatalom; s annyi újabbkori alkotmányos állam példája teljesen meggyőzhet, úgy hiszem, bennünket e tétel helyességéről.

Többször érintém, hogy az angol alkotmány eredményeit nem hozhatni föl azon államintézmények czélszerűsége mellett bizonyságúl, melyeket korunk legtöbb európai államába bevittek.

Oly alkotmány eredményei, mely az egyéni szabadság elvén alapszik, és azon alkotmányéi, melynek elve az egyént föltétlenűl alávetni a többség akaratának; oly viszonyok eredményei, melyek történeti jog alapján fejlődtek, hol a törvény tisztelete hosszas megszokás következménye, s azon viszonyokéi, mik között semmivé tevék a történeti jogot, s a törvény iránti tisztelet csak az egyén személyes meggyőződéséből eredhet: szükségkép különbözők. Az angol államhatalom szilárdságát pedig s a következetességet, mely a személyek

minden változása daczára az ország minden nagyobb érdekében mutatkozik, semmi esetre sem hozhatni föl bizonyitékúl a közigazgatási központosítás előnyei mellett, miután a központosítás nincs is meg Angliában. Ellenben minden egyéb alkotmányos állam története az örök ingatagság képét mutatja.

Minél tovább mentek a közigazgatási központosítás elve alkalmazásában, minél inkább bizonyos emberek kezébe akarják összevonni az államhatalmat: annál hevesebbnek kell lenni a harcznak az államhatalom birtokáért, s annál kevesbbé lesz biztos azok állása, a kiknél van az államhatalom.

Miután ugyanis a hatalom birtokában levők már állásuknál fogva mindig ki vannak téve a megtámadtatásnak: igen természetes, ha mindenek előtt állásuk megtartására gondolnak; mi miatt az ekkép rendezett alkotmányos államokban, valamint a kényuralmakban, a kormány rendelkezésére álló erőt nagyobbrészt arra fordítják, hogy minél inkább megfészkelhessék magukat állásukban, melyben örökösen tarthatnak a megtámadástól.

Sokat lehetne még e tárgyról mondani. De hiszen előttünk van az újabb kor összes története, s aki csak jártas abban, — bármennyire elfogult legyen is a közigazgatási központosítás mellett, — meg kell engednie, hogy e rendszer nem biztosítja azok állását, kiknek kezében van a hatalom; hogy tehát, ha a hatalomban levőkre nézve az erő egyik elemét képezi állásuk biztossága, az erő ezen elemét nem adja meg a közigazgatási központosítás rendszere.

JEGYZETEK A IV. FEJEZETHEZ.

(*a*) Az imperium soha sem kisérlé meg bevinni az öröködést: csupán azért, mivel nem ismerte el az öröködés elvét.

(*b*) Mert miután a korlátlan uralom oka nem az uralkodó, hanem a kor és a nép jellemében fekszik: semmi sem sikerűl nehezebben egy korlátlan uralkodóra nézve, mint ha megkisérlené népét szabaddá, vagy hatalmát kevesbbé korlátlanná tenni.

(*c*) Camille Desmoulins párhuzamot van a „Vieux cordelier"-ében az imperatorok kormányzási formája közt, amint Tacitus leírta, és a franczia conventé között. Hasonlatai anynyira találók, hogy életébe kerültek. E hasonlatot pedig nem csak egy római császár és a convent kényuralma közt találhatni föl, hanem az alkotmányos állam központosított kormányának korlátlan hatalma s a korlátlan egyedúr atyáskodó uralkodása közt is. Szintazok a jó és rossz eredményei egyiknek és a másiknak; csakhogy az egyes korlátlan hatalma, az egyetem érdekében gyakorolva, — mivel mindig következetes, — anyagi javításokra nézve többet tehet, míg a felelős miniszterek korlátlan hatalma, épen mivel ő alattok legalább névben megvan a szabadság, soha sem teszi merőben semmivé a polgárok önérzetét, és az abból származó nemes tulajdonokat.

(*d*) A kormány a feloszlatási stb. jog által erre is tetemes befolyást gyakorolhat.

V. FEJEZET.

AZ ELLENÁLLÁSRÓL, MELYET AZ ÁLLAMHATALOMNAK KÖZPONTOSÍTOTT ÁLLAMOKBAN LE KELL GYŐZNIE.

Egyedül Isten mindenható, az emberi hatalom melyet az államra ruháznak, mindig akadályokba ütközik, s azok irányában soha sem korlátlan, hanem mindig csak viszonylag ellenállhatatlan.

Bármit tegyünk, egy állam sincs úgy rendezve, hogy feladata megoldásában épen semmi ellenállással ne kelljen küzdenie.

Miután a testek physicai közös tulajdonsagánál fogva, melyet „vis inertiae"-nek nevezünk, minden nyugvó testet csak oly erő mozdíthat meg, amely képes legyőzni mozdulatlanságát: az államnak is, valamint az egyesnek, ha valamit ki akar vinni, mindig oly erőket kell alkalmaznia, melyek arányban állanak a mozgásba hozandó tárgyak tömegével és nagyságával.

Ez akadályokon kívül, melyek a dolog természetében fekszenek, kell minden államnak még másokat is legyőznie, melyek feladata természetéből folynak.

A társadalmon kívüli állapot a legnagyobb tehetetlenség és függés állapota minden egyesre nézve.

Ezen állapot, mint Hobbes helyesen veszi föl, nem egyéb mindenki harczánál mindenek ellen, ami lehetlenné tesz minden előhaladást. S miután az ember rendeltetése folyvást haladni előre: a természet a társaközási hajlamban egyszersmind megadta az eszközt, mely az egyén féktelen szabadság utáni vágyának korlátot vet.

Méltán tekinthetni tehát a társadalmi állapotot, s az ember képességeinek magasabb fejlettsége mellett az államot, természetes ösztönei eredményének; a társaközási ösztön azonban soha sem semmisítheti meg a szabadság velünk született ösztönét: minélfogva az államnak, mennyiben fönállása a szabadság korlátozását kivánja, ez ösztönben is tetemes akadályt kell leküzdenie.

Ha immár az akadályok eme két faját vizsgáljuk, tisztán áll előttünk, mikép az erő, mely valamely tárgy mozgásba hozására szükséges, azon mértékben növekszik szükségkép az államra nézve, a mint növekszik a tárgyak azon száma, melyeket az államnak mozgásba kell hoznia; s hogy az ellenállás, melyet az államnak a korlátlan szabadság ösztönében le kell győznie, annál erősebb lesz, minél inkább korlátozza az állam az egyéni szabadságot. Innen következik, hogy központosított államoknak, hol az államhatalom köre leginkább ki van terjesztve, s az egyén az állam akaratának föltétlenűl alá van vetve, nagy mértékben is kell küzdeniök akadályokkal.

Egyébiránt, mivel a testületi, mint a magán személyiség ereje sem csupán a legyőzendő ellenállás nagyságától, sem eszközei számától és nagyságától nem függ, hanem azon aránytól, melyben a rendelkezésére álló

eszközök a legyőzendő akadályokhoz állanak; azon kérdést is: minő befolyással van a központosítás elve az államhatalom erősítésére? csak úgy oldhatjuk meg helyesen, ha az iránt is tisztába jöttünk: mely eszközök állanak a központosított államnak rendelkezésére.

Fordítsuk e tárgyra figyelmünket.

VI. FEJEZET.

MELY ESZKÖZÖK ÁLLANAK A KÖZPONTOSÍTOTT ÁLLAMNAK RENDELKEZÉSÉRE?

Ha a szolgálattevő lelkek számát tekintjük, kikre a mindenható államnak, akarata végrehajtása végett, központosított államokban, szüksége van; ha vizsgáljuk mindazon kisebb-nagyobb kereket, rúgókat, emeltyűket, melyek mozgásban vannak, hogy az állam ügyei föl ne akadjanak; ha meggondoljuk, mennyi erőt von el a hivatalnoksereg más hasznos foglalkozásoktól: csodálnunk kell korunk államgépezeteinek bonyodalmas szerkezetét, s meg kell vallanunk, hogy az állam roppant eszközökkel rendelkezhetik jelenleg.

De mivel mindezen erőfeszítések czélja csupán az egység legfőbb foka: azon kérdés, mennyiben érhetik be az újabb államok a rendelkezésökre álló eszközökkel, egyszerűen oda megy ki: ez eszközökkel elhérhetni-e valóban a szándéklott egységet?

„Hogy az államnak meglegyen az egység azon foka, melyre biztonsága végett szüksége van: nem elég, ha ez egység csupán más államok irányában, külviszonyait, fegyveres erejét, pénzügyét, szóval azon viszonyokat illetőleg áll fön, melyeket mindenki szükségkép az állam közügyeinek ismer el; sőt inkább olyas na-

gyobb testnek kell képzelnünk az államot, melyben csak egy lélek, egy akarat uralkodik, s melyben minden tag azon lendületet követi, melyet az akarattól vesz. Az államnak magának kell gondoskodnia polgárai növeléséről, hogy ezáltal befolyást nyerjen azok érzelmeire; gondoskodnia kell, hogy a jogot mindenütt egyformán szolgáltassák ki, s mindenek fölött nem kell engednie, hogy a legkisebb körökben is oly valakire legyen bízva a közigazgatás, a ki nem merőben tőle függ."

Vajjon e tételekben, miket a központosítás mellett rendesen föl szoktak hozni, nagy eszme van-e kifejezve, vagy csupán egy nagyszerű álom, minővel gyakran kell küzdeni korunkban, midőn a költészet velünk született ösztöne a politika terén is elismerést akar szerezni? oly kérdés, melyet csak akkor dönthetünk el, ha előbb meggyőződtünk az alapelvek kivihetőségéről.

Valameddig az állam természetes feladata körében mozog: az érintett alapelvek kivitelének semmi sem áll útjában.

Senki sem tagadhatja, hogy az államnak más államok irányában való viszonyait illetőleg, képviseletre van szüksége, hogy fegyveres erejét és pénzforrásait egy akaratnak kell alárendelnie, s hogy épen mivel minden állampolgárt minden viszonyában oltalmaznia kell, a fölügyelés joga illeti őt mindenek fölött. Tudva van, mely eszközök vezetnek e czélra, s mivel mindez az állam fönállására nézve szükséges: egyetlen rendezett államot sem találunk, hol mindezen kellékekről inkább, vagy kevesbbé gondoskodva nem volna.

De ha az állam ezen hatáskörét áthágják, úgy találjuk, hogy az állam föladatát illetőleg felállított alap-

elveket soha egy államban sem valósitották meg, sőt oly kiterjedésben, a mint felállítják, nem is valósíthatják meg soha.

Igen szépen hangzik ugyan azon tétel, miszerint az államnak egy nagy testhez kell hasonlítani, melyben csak egy akarat uralkodik; azonban körülményesb vizsgálat után úgy találjuk, hogy végre is nem egyéb az olyas szójárásnál, melyet épen azért használnak mindenkor és minden országban, mivel sehol sem valósítható.

Miután az egyetemes akarat, melynek az államban uralkodni kell, nem egyéb az egyes polgárok összes akaratánál: nem lehet szó olyas közakatról, melynek az állam alá van vetve, anélkül, hogy az állam minden egyes tagjánál *külön akarat* létezését ne tegyünk föl. Mivel a többség mellett, mely valamely törvényt vagy rendszabályt pillanatra szükségesnek ismert, minden államban egy oly többséget is kell képzelni, mely más, gyakran ellenkező irányt óhajt követni, s még a többség körében is minden egyes egyetérthet ugyan bizonyos rendszabályokat illetőleg, de egyéb, és pedig a hozzá legközelebb álló dolgokra nézve föntartja magának saját önálló akaratát: ennélfogva bolondság azt akarni állítani, hogy az államban csak egy akarat létez.

A tökéletes akarategység oly eszmény, melyet nem lehet elérni. Csupán abban áll az államtudomány gyakorlati föladata: *miként biztosíthatni a többség* — egyeteminek tekintett — *akaratának teljes uralmát az egyesek ellenkező akarata fölött?* S a tapasztalás azt tanítja, hogy azon dolgokra nézve, melyek csak közvetlen érdeklik az államot, annál nehezebb ez, minél nagyobb a kérdéses állam, tehát minél gyakoriabbak az összeütközések

az állam éz az egyesek érdekei: tudniillik az állam és az egyes akarata között.

Semmi kétség, hogy miután minden szabad államnak polgárai érzületére kell szükségkép támaszkodnia: az állampolgárok növelése a legnagyobb fontossággal bír az államra nézve. Az igazság merőben egyenlő kiszolgáltatása érdekében fekhetik az államnak, s még inkább a közigazgatás egysége, még az államban levő kisebb községek igazgatását illetőleg is. De még ezzel sincs berekesztve azon dolgok sora és száma, melyek az államra fontossággal bírnak. A tulajdon fölosztása az egyes állampolgárok közt legalább is szintannyi befolyást gyakorol az állampolgárok érzületére, mint nevelésük. Az egyesek kezeiben levő tulajdon czélszerű kezelése bizonyára fontosabb az államra nézve az egyes községek czélszerű igazgatásánál, s a legszorosabb erkölcsiség föntartása az összes állampolgárok közt többet tenne az állam megszilárdítására, mint a polgári és büntető törvénykezés legnagyobb egyformasága: csakhogy nyugottabban megfontolván e tárgyakat, úgy tetszik, miszerint azoknak közvetlen intézése lehetetlen, s ez szintúgy áll azon tárgyakra nézve, melyeknek vezetését korunk általában az államnak követeli, a nevelésre, igazságszolgáltatásra és a községek igazgatására nézve, mint azon dolgokat illetőleg, mikre nézve csupán a communismus és socialismus igényli az állam beavatkozását.

Amint nincs az életnek egyetlen viszonya, melynek intézése fontossággal nem bírna az államra nézve: úgy olyan sincsen, amelyre közvetve jelentékeny befolyást ne gyakorolna. Akár törődik az állam az iskolák-

kal, akár nem, mégis nagy befolyást fog gyakorolni törvényei, s a polgárokra mért kötelesség és azon helyzet által, melyet azoknak nyújt. Hosszasabb együttélés azonegy államban, s a köztörvények befolyása kiegyenlíti az állampolgárok jogfogalmait, s ahol az állam egyáltalában semmi befolyást nem gyakorol is az igazságszolgáltatásra, ott is némi egyformaságot idéz azokban elő. Ugyanezt mondhatni a közigazgatásról, sőt mindenről.

Az állam, törvényei által, mind arra nézve, hogy mi módon kezeljék az egyesek kezeiben levő tulajdont, mind a tulajdonnak az állampolgárok közti felosztását s a közerkölcsiséget illetőleg, tetemes befolyást gyakorolhat, sőt szükségkép gyakorol is, anélkül, hogy tudná; csakhogy e befolyás az érintett dolgokra nézve szintoly kevéssé lehet közvetlen, mint a mikre nézve alkotmányos államférfiaink mulhatlanúl követelik azt az államnak. Csak az a különbség, hogy az előbbiekre nézve nem tettek kisérleteket, míg az utóbbiakat illetőleg épen a már tett és most is folytatott erőfeszítések után a legnagyobb biztossággal állíthatjuk az állam tökéletes tehetetlenségét. Sokkal fontosabb e tárgy, hogysem külön ösen ne kellene vizsgálnunk: minő hatást idéz elő ama tárgyak központositására, mit napjainkban a jól rendezett állam „sine qua non"-jául tekintenek?

VII. FEJEZET.

AZ OKTATÁS-ÜGY KÖZPONTOSÍTÁSÁNAK EREDMÉNYE.

Újabb időkben mindenütt az államnak igénylik a jogot, hogy polgárait nevelhesse, s pedig azért, mivel a nevelést biztos eszköznek tartják, a polgárok érzületére hatni.

Részemről tagadom e jogot, miután — legalább szabad államban — az államhatalomnak, vagyis azoknak, kikre annak gyakorlását bízták, lehetetlen oly jogot tulajdonítani, mely nemcsak minden egyéni szabadságot, hanem a haladás lehetőségét is megsemmisíti, s melyet az államhatalom kezelői, a dolgok természeténél fogva, szükségkép mindig csak eszközűl használnak, hogy magukat a hatalomban megerősítsék. Épen abban áll a szabad alkotmányok előnye, hogy a polgárok érzülete ad irányt a kormánynak. Aki meg akarja fordítani e viszonyt, s a kormány jogának állítja a polgárok érzelmeinek meghatározását: a legnagyobb ellenmondásban van a szabad állam eszméjével. Előttem legalább sokkal észszerűbbnek tetszenék, ha ugyanez okból a szabad államok kormányaiknak a legszigorúbb előző vizsgálat jogát követelnék, miután a szabadsajtó, mely rendesen igen sokat foglalkozik a kormány eljárásaival,

sokkal könnyebben adhat a polgárok érzelmeinek a fönálló rendre nézve veszélyes irányt, mint a minőt a nevelés nyújthat.

De mellőzzük merőben a jogi szempontot, — különben is úgy látszik, napjainkban ezt kell tennünk, ha valamire való politikusoknak akarunk tartatni; mellőzzük a dolgok valódi állását, mely szerint, amilyen gyakran változik a hatalom alkotmányos államokban, azon körülménynél fogva, mert rendesen nemcsak személyekben, hanem elvekre nézve is változás történik, egy kormánynak sincs ideje bizonyos elvek szerint nevelni a polgárokat: úgy hogy, ha mindenik kormánynál föl is teszszük a törekvést, hogy az állampolgárok érzelmeire befolyást gyakoroljon, a rájok ruházott jognak nem lehet egyéb eredménye, mint hogy az ifjúságot, ellenkező alapelveik szerint, akkép nevelik, hogy nem lesz semmiféle érzülete. Mellőzzük, mondom, mindezt, s tegyük föl, miként a szabad államok kormányainak nemcsak joguk van, bizonyos szellemben nevelni polgáraikat, hanem hogy e kormányok, vagy legalább egy közőlük, oly hosszas ideig föntartják magukat a hatalomban, hogy élhetnek e joggal: ez esetben is még kérdés, vajjon e jog gyakorlata által valóban elérhetni-e a kitűzött czélt, s részemről azt hiszem, miszerint csak az oktatás és nevelés közti lényeges különbség felől kell tisztába jönnünk, és a korlátlan egyeduralmak e részben tett tapasztalásait megkérdeznünk (*a*), hogy határozottan nemmel feleljünk e kérdésre.

Minden idő tapasztalása tanítja, miszerint a tudományoknak hatalmas pártfogásra van szükségök, hogy virágozzanak. Minél tovább haladtak, s annálfogva mi-

nél több kitűnő tehetséget vesznek igénybe, melyek kizárólag nekik szenteljék magukat: annál szükségesebb e pártfogolás, s jelenleg csupán az állam rendelkezhetik e végett a kellő eszközökkel. A tudományok gyámolításán kívül, a legszükségesebb elemi ismeretek terjesztését is oly föladatnak tekinthetni, melynek magán törekvések nem felelhetnek meg, s mik annálfogva az államhatalom körébe tartoznak. Miután jelenleg sok államban minden előbb létezett népoktatási intézetet megszűntettek, vagy legalább akadályozzák az ilyesek keletkezését; s a nép, képzettség hiánya miatt, vagy szegénységből, nem képes a szükséges oktatást megszerezni: az államnak áll kötelességében, eleget tenni e szükségnek, annyival inkább, mivel nagy fontosságú dolog az az államra nézve, hogy mi módon gyakorolja a polgári jogokat minden egyes, minélfogva e jogok gyakorlását némi ismeretekhez kellene kötni; azonban tévedés lenne az állam eme jogait és kötelességeit abból akarni származtatni, hogy *az állampolgárok érzületét az alkotmány szellemében kell átalakítania.* Mert:

a) az összes oktatás csak kis részét teszi a nevelésnek, s az állampolgárok szellemére, főleg az alkotmányformát illetőleg, soha sem gyakorolhat elhatározó befolyást;

b) mert egy kormánynak sem áll hatalmában, csak a közoktatást is úgy rendezni, hogy az mindenütt ugyanazon alapelvek szerint, az alkotmányra nézve kedvező irányban, történjék.

Az első okra nézve mindannak, a ki előtt nem áll tisztában a tudományos oktatás és nevelés közti különbség, elegendő bizonyságúl szolgál a tapasztalás, mit e részben oly bőven nyújt a történet.

Bárhogy itéljünk a katholikus egyház felől, mindenki meg fogja engedni, hogy egy államhatalom sem képes több szívósággal és hasonló következetességgel használni hatalmát, mint az egyház. Nemcsak az ifjúság nevelése, hanem az egész tudományos tér, az összes irodalom a katholikus klerus kezeiben volt a középkor folytán: s vajjon megakadályozhatta-e a reformatió föllépését és gyors elterjedését? Épen a reformatióval tett tapasztalás figyelmeztette a papságot, hogy az előbbi szervezet még nem elég szilárd, hogy a katholikus egyház nevelési rendszere hiányos, s e hiányok helyrehozása végett alkották a jezsuiták szerzetét. E rend szabályzatát, kitűzött czéljait illetőleg, mesterműnek mondhatni, s épen azon általános ellenséges indulat, melylyel e rend a katholikus egyház irányzatainak ellenei részéről találkozott, mutatja, hogy, a *mennyire emberi erőktől telik*, megfelelt feladatának.

A katholikus országokban a legtöbb nevelő intézet szinte két századon át a jezsuita-rend kezeiben volt, s e rend nemcsak minden osztály tudományos kiképzésére, hanem, mint tudva van, még a családok házi viszonyaira, s ez által minden egyes polgár valódi nevelésére is jelentékeny befolyással volt: mégis mindazon eszközökkel, melyek a jezsuitáknak, mint katholikus papoknak rendelkezésökre állottak, s azon óvatossággal és következetességgel, a mint ez eszközöket használták, megakadályozhatták-e, hogy idő folytával épen az a forradalom be ne következzék az emberek szellemében, amit megakadályozni volt föladatuk? Félig tréfásan tették azon megjegyzést, hogy Voltaire a jezsuiták növendéke volt. Az oeconomisták és encyclopaedisták

nagy része szintén az vala, s az egész nemzedék, mely az egyház és a fönálló rend elleni antagonismusában egész az őrültségig ment, ama nagy rend befolyása alatt növekedett, mely talán igenis vágyott világi hatálom után, de e hatalmat csak a római egyház, s a XVIII. században legalább, a királyság érdekében használta, mely az egyháznak támaszúl szolgált.

Hihető-e, hogy az államhatalom, álljon bár élén korlátlan uralkodó vagy felelős minister, azon befolyással, melyet az iskolákra gyakorol, (mert csupán erre vonatkozik szükségkép az államhatalom befolyása) jobban megakadályozhatja olyas érzelmek terjedését, melyek a fönálló rendre nézve veszélyesek, mint az a jezsuitáknak sikerült, kik a gyóntatószék által akkor oly mértékben bírták az emberek érzelmeit, a minővel egy kormány közlönyei sem dicsekhetnek?

E részben is egy fényes példa áll előttünk.

Napoleon, ki azt hitte, hogy a központosítás elvében föltalálta az államok és trónok föntartása titkát, mi által a népet oly nagyságra emelhetni, hogy méltó piedestal-ja lehet a nagy császárnak, roppant közigazgatási tehetségével s vas következetességével egészen központosítá és az állam vezetése alá vetette az összes közoktatási ügyet. (*b*). Senki sem látta inkább be, mint ő: melyek azon szükséges föltételek, a miktől függ a közoktatásnak az állam általi következetes vezetése.

Miután a forradalom által lényegesen megváltozott a klerus állása és elvonták tőle a közoktatás kizárólagos vezetését, mely azelőtt őt illette: nem volt többé, mint addig, az államra nézve elégséges, ha befolyást akart gyakorolni a közoktatásra, a papságot biztosítani ma-

gának. (*c*). Sőt egy testületet kellett alkotnia, hogy betöltse a hézagot, mely a jezsuiták eltörlése által származott. A jezsuiták helyett egy óriási nevelési hivatalt kelle fölállítani, mely szintoly föltétlenűl alá legyen vetve az államnak, mint a jezsuiták voltak a pápának. (*d*). Ezen féligmeddig a hadsereg (*e*), féligmeddig az egyházi rend mintájára rendezett testületnek kellett minden közoktatási intézetet átadni kizárólag. (*f*). A anítói testületben a legnagyobb egységet szoros hierarchia által kelle föntartani, miszerint senki se lehete képes fensőbb tanítói állomásra, mielőtt az alsóbb fokozatokon át nem ment (*g*). A tanári testület főbb hivatalnokai államtanácsosok levén, e kötelék fűzi vala őket az államhoz, hogy az oktatási ügy vezérlete és a kormány alapelvei közt meg legyen a szükséges egység, s a nép politikai és erkölcsi nézetei a kormány érdekében vezettessenek. (*h*). Ha egyáltalában lehetséges lenne valamely nagy nép nézeteinek és véleményeinek bizonyos irányt adni: meg kell vallani, hogy az universitas, amint Napoleon kigondolta, s részint gyakorlatilag létesíté, a legjobb eszköz volt erre. (*i*). S minő eredményei lettek mind-e törekvéseknek?

Föladatom körén kívül esik vizsgálni, minő eredményeket idézett elő Francziaország tudományos és erkölcsi mívelődésére az universitasnak adott egyedárúság. Ha a franczia nép míveltségi állapotát más nemzetekéhez hasonlítjuk: meg kell vallani, hogy az universitas majdnem félszázados működésének e részben nem a legfényesebb eredményei vannak; s meglehet, hogy a mit a legfensőbb oktatás szelleme miatt az universitas ellen felhoznak, szintoly igaz, mint a mit védői

a papi párt ellen szoktak fölhozni. Bennünket csak az a kérdés érdekel e helyen: hogy az egyetem megfelelhet-e politikai feladatának, melyet eléje tűztek? vagyis: hogy az összes oktatásügy központosított vezetése megfelelt-e annak, a mit tőle vártak? S azt hiszem, hogy senki sem felelhet igennel e kérdésre, a ki Francziaország történetét, mióta az universitas életbe lépett, ismeri.

Valamint a jezsuiták minden törekvése, minden „Editiones ad usum Delphini" s az iskolai könyvek és előadások legszorosb elővizsgálata mellett, sem akadályozhatták meg, hogy oly ivadék ne nőjön fel szemök előtt, mely örömmel üdvözlé Pombal rendszabályait, s a forradalom alatt oly elveket valósított, mik merőben ellenkeztek azokkal, a miket az iskolában tanultak: szintoly kevessé sikerült ez a *franczia kormány jezsuitáinak.*

A császárság mellett fölhozhatni, hogy nem volt meg erre a szükséges ideje; de ha meggondoljuk, hogy a restauratió egész 15 évig, a júliusi monarchia pedig 17 éven át legkorlátlanabb befolyást gyakorolt az összes közigazgatásra, s elvégre is a júliusi forradalomhoz, az 1848-ki köztársasághoz és újabban az imperiumhoz jutottak: határozottan meghiúsultnak kell elismernünk e kisérletet, miszerint az állampolgárok nézeteinek az iskola által az alkotmányra nézve kedvező irányt akartak adni.

E tény oka abban fekszik, mivel az oktatás csak kis részét teszi a nevelésnek, s hogy ennélfogva, ha minden polgárnak ugyanazon fogalmakat verik is fejébe iskolákban, épen nem következik, hogy tehát a be-

tanított fogalmaknak megfelelő nézetekkel kelljen birniok. Második, még fontosabb ok továbbá, hogy soha sem áll valamely kormánynak hatalmában, csak az oktatást is úgy rendezni, hogy azt mindenütt valóban kedvező irányban intézzék az alkotmányra nézve.

A kormány — ha azon szomorú meggyőződésre jött, hogy fönállását az állampolgárok s különösen bizonyos osztály míveltsége veszélyezi, — megtilthat minden oktatást, s tudva van, hogy még az újabb időkben és szabad államokban is büntető törvényekkel törekedtek akadályozni a rabszolgák szellemi és erkölcsi mívelését. De ha egyszer minden osztálynak megadják a szellemi mívelődés jogát, sőt a legtöbb európai állam példájára, minden osztálynak kötelességévé teszik azt: többé nem áll hatalmában előre meghatározni a következményeket.

E részben is nagy hasonlat van a sajtó és az iskola közt. Ha valamely kormány csak az összes polgárok butasága mellett tarthatná fön magát: kétségkívül igen nagy eredménye fogna lenni, ha megsemmisítnék a sajtót, s a kormányrendeleteken kívül, megtiltanának minden nyomtatást. Csalódik, aki hasonló eredményeket vár a cenzurától, vagy azt hiszi, hogy az alkotmányra nézve kedvező irányt adhatni e nézeteknek.

Ahol a legnagyobb csend uralkodik, a leglassúbb szó sem megy veszendőbe; s a legcsekélyebb adag fűszer és orvosság is nagy hatással van arra, aki ritkán él vele. Így a cenzura is csak azt eszközli gyakran, hogy annál nagyobb hatást gyakorol az, ami minden feszült figyelem mellett is átment. Idejárúl, hogy a legszigorúbb cenzura is csak a könyvet itélheti meg, és

nem a gondolatokat, melyeket az olvasóban költött; holott épen ezek lehetnek az államra nézve veszélyesek.

Épen ez az eset az iskolákkal. Ki számíthatja ki előre, mely benyomásokat és fogalmakat idéz elő száz gyermek lelkében ugyanazon előadás? Ha valamely tárgyat megvilágosítnak, állásához és egyéniségéhez képest mindenki másként látja azt. Az iskola kész nézetek helyett csupán módot nyújt saját ismeretek szerzésére, melyek nem attól függenek, amit az iskolában tanult valaki, hanem amit az életben tapasztalt.

Ha fölteszszük, hogy akikre az ifjúság képezése nagy államokban bízva van, mindnyájan egészen osztják a kormány nézeteit, s nincs egyéb czéljok, mint oly nézetekben dreszirozni az ifjúságot, melyek az alkotmányra nézve kedvezők: nézetem szerint még akkor is csekély a befolyás, melyet az állam a polgárok politikai érzelmeire gyakorol; és pedig a tapasztalás mutatja, hogy e föltétel merőben hamis.

Az állam által vezetett közoktatás eredményét illetőleg ugyanazon forrásból származnak az emberek csalódásai, melyből a szoros központosítás óltalmazására használt álokoskodásokat rendesen meríteni szokták. Nem ismerik a lényeges különbséget az erkölcsi és valódi személy közt, s e tévedésből azon hibás nézetet következtetik, hogy ezer meg ezer ember, egy hierarchiailag rendezett testületté forrva, közös hivatás mellett, úgy érez és cselekszik, mint egyetlen ember, s akként lehet is felhasználni bizonyos czélra. Minden lehető törvényhozói föladat közt bizonyára a legnehezebb oly organismust találni, mi által az egyes,

lemondva egyéniségéről, egészen fölolvadna a községben, melyhez tartozik.

Ha azt akarjuk, hogy az egyén, ahelyett, hogy saját föladatát követné, minden tudományát és tehetségét a társadalom czéljainak szentelje, a lehetőleg el kell őt szigetelnünk, széttépnünk minden köteléket, a társadaloméin kívül, melyhez tartozik, lehetlenné kell tennünk ránézve minden egyéni érdek keletkezését vagy legalább kielégítését; s miután ez csak akkor történhetik, ha az egyes az által saját érdekeit is előmozdítja, mikor az állam, melynek tagja, czélját érte: e szerint az egyetemes és egyéni érdekek közt szükségkép a legnagyobb azonosságnak kell létezni.

Csak mindezen föltételek betöltésével sikerült a katholicismusnak a szerzetességben oly községeket alkotni, miknél az egyéniség, amennyire lehetséges, elenyészett a községben, melyhez tartozott. (*k*).

Föltehetni-e, hogy az egyes tanárnak, ki mint családatya, állampolgár, tulajdonos, más emberekhez hasonló életviszonyok közt él, akit ezernyi kötelék fűz a társadalomhoz, nincsenek az államéitól, vagy jobban mondva, azon kormányformáéitól, mely alatt hivatalt visel, külön személyes érdekei, s hogy tanítói állomását, ha bizonyos kormányformától függene is az, amire nincs eset, minden személyes érzelménél és nézeténél többre becsülje? Ha látjuk, mily helyzetet adhat az állam a néptanítónak, meg kell vallani, hogy az igen valószínűtlen.

Az utóbbi évek tapasztalása e részben is fölöslegessé tesz minden föltevéseken alapuló, elméleti vitatást. Midőn 1848-ban a társadalom kicsapott medréből,

általán véve mindenütt a néptanitók osztálya lépett föl legellenségesebben az állam ellen.

Poroszország, hol a közoktatás egészen azon elvek szerint van rendezve, hogy a népoktatás a kormány támaszáúl szolgáljon, nem volt e részben kivétel; és a néptanítók nagy száma, kiket Francziaországban kitettek, mivel az ifjúság közt communista nézeteket terjesztettek, minden esetre azt mutatja, hogy a kormánynak nagy hatalma van azok fölött, kikre az oktatást bízták, de mutatja egyszersmind, hogy e hatalom nem terjed ki magára az oktatásra is, miután korlátlan oktatási joga és befolyása a tanítók kinevezésére nem akadályozhatta meg Francziaországban, hogy annyi föltétlenűl alárendelt intézetben a kormány-czéljaira nyilván ellenséges irányú elveket ne tanítsanak.

JEGYZETEK A VII. FEJEZETHEZ.

(*a*) Mivel korlátlan egyeduralmakban az államhatalomnak megvan ideje és biztossága, mely czéljai kivitelére szükséges: ily államokban mindig sokkal nagyobbnak kell lenni a befolyásnak, melyet a növelés joga által az állampolgárok érzületeire gyakorolnak.

(*b*) Il n'y aura pas d'état politique fixe, s'il n'y a pas un corps enseignant avec des principes fixes. Tant qu'on n'apprendra pas dès l'enfance s'il faut être républicain ou monarchique, catholique ou irreligieux, l'état ne formera point une nation; il reposera sur des bases incertaines et vagues, il sera constamment exposé aux désordres et aux changements. (Napoleon szavai az államtanácsban.)

(*c*) Les gouvernements ont eu peu à s'occuper de l'éducation publique dans les états d'Occident, particulièrement depuis la réligion chretienne, parce qu'elle était confiée au clergé; il leur suffisait de connaître l'esprit du clergé, pour savoir dans quel esprit elle était dirigée.

(*d*) Je sens que les jésuites ont laissé, sous le rapport de l'enseignement, un très-grand vide; je ne veux pas les retablir ni à une autre corporation, qui soit soumise à une domination étrangère, mais je me crois obligé d'organiser l'éducation de la génération nouvelle, de manière a pouvoir surveiller ses opinions politiques et morales. (Séance du 20. Fevrier 1806.)

Je veux former une corporation non des jésuites, qui aient leur souverain à Rome, mais de jésuites qui n'aient d'autre ambition que celle d'être utiles, et d'autre intérêt que l'intérêt public. (Séance du Mars 1806.)

(*e*) Il faut imiter dans le corps enseignant la classification des grades militaires. (Séance du Mars 1806.)

Le professeurs eux-mêmes seront soumis dans certains cas à la peine des arrêts, ils n'en souffriront pas plus dans leur considération, que les colonels contre qui cette peine est prononcée. (Séance du 7. Avril 1807.)

(*f*) Je veux que les membres du corps enseignant contractent non pas un engagement réligieux, comme autrefois, mais un engagement civil. Ils épouseront l'instruction publique comme leur devanciers épousaient l'Eglise. (Séance du 20. Mars 1806.)

(*g*) Si tous le professeurs ont un ou plusieurs chefs, comme les jésuites avaient leur général et leur supérieurs, si l'on ne peut être proviseur qu'après avoir été professeur, ni professeurs dans les hautes classes qu'après avoir professé dans les classes inférieures, s'il y a enfin un ordre d'avancement, qui entretienne l'émulation : ce corps acquera autant de consistance, qu'en avaient le jésuites.

(*h*) Mon but principal dans l'établissement d'un corps enseignant est d'avoir un moyen de diriger les opinions politiques et morales. (Séance du 11. Mars 1806.)

On doit faire en sorte, que les jeunes gens ne soient ni bigots, ni trop incrédules; il doivent être appropriés à l'état de la nation. (Séance du 26. Mars 1806.)

(*i*) L'essentiel est, que les membres de l'université — parceque c'est ainsi qu'on l'appellera — aient le privilége exclusif de l'enseignement. (Séance du 20. Mars 1806.)

Le ministre de Cultus doit présider au choix des ouvrages classiques, qui seront mis dans les mains des jeunes gens; je le charge de faire un petit volume pour chaque classe, qui sera composé des passages des écrivains anciens et modernes; propre à inspirer à la jeunesse un esprit et des opinions aux lois nouvelles de l'Empire. (Séance du 29. Mai 1804.)

(*k*) A világi clerus, a nőtlenség s annyi egyéb közös rendi érdek daczára sem érhette el soha az egység azon fokát: épen mivel még sokoldalu érintkezésben áll az élettel.

VIII. FEJEZET.

A TÖRVÉNYKEZÉSI KÖZPONTOSÍTÁS EREDMÉNYEI.

A mi az összes állampolgárokkal közös, szükségkép mind növeli az állam benső consistentiáját: s így a törvények egységét s a végrehajtásukbani egyformaságot is egyesítő kapcsul kell tekintenünk, mely annál erősebb, minél inkább különböznek valamely állam élő törvényei más államokéitől, s minél inkább az állam fenállásától függ minden jog élvezete az egyesre nézve. (*a*).

Más dolog, ha azon kérdést állítjuk föl: vajjon a törvények ezen egysége, s akalmazásuk egyformasága szükséges-e az állam-egység föntartására? S részemről nem hiszem, hogy e tételt, melyet rendesen minden kétségen kívülinek szoktak állítani, igaznak mutassa a tapasztalás.

Hány államot mutat a történet, sőt a jelenkor is, hol nem találunk az állam minden részében s minden lakosára nézve egyaránt közös törvényt, a nélkül, hogy e hiány legkevesbbé is veszélyezné az állam egységét, s consistentiájának nagyobb fokát.

Míg a patriciusok és plebejusok különböző törvények alatt állottak, épen egysége által a legsúlyosabb veszélynek ellenállt Róma, és minden különbségek da-

czára, melyek a jus Quiritum és jus civile között, s e közt és a jus italicum közt, végre a jus provinciale közt fenállottak, daczára mindazon külömbségeknek, melyek a praetori edictumok (*b*) következtében az egyes provinciák közt a törvénykezésre nézve keletkeztek: századokig uralkodott Róma következetesen a világ fölött, s oly egységes államra adott példát, melynek alig találjuk párját a történetekben.

Senki sem tagadhatja, hogy Spanyolországot V. Károly alatt, Francziaországot XIV. Lajos alatt méltán mondhatni egységes államnak: mindazáltal még a törvényhozást illetőleg sem volt jogegység az egyeduralmak egyikében is. Ugyanazt mondhatjuk Angliáról.

Sőt magában az északamerikai szabad államokban sem fogná senki, — ha megszünnének egy államot képezni — annak tulajdonítani a szakadást, hogy az egyes államoknak különböző polgári és büntető törvényeik voltak.

Minden államnak egyik fő feladata az, hogy biztos jogállapotot hozzon létre, megfelelőt az állampolgárok erkölcseinek és meggyőződéseinek. Ezek alapjai minden czélszerű törvényhozásnak, s mivel az egyes állammá egyesülés, az ebből származó soknemű érintkezések, s a műveltség magasabb fokán álló részek befolyása a többiekre, lassankint szükségkép némi egyformaságot eszközöl a különböző állampolgárok erkölcsei és véleményei között: (*c*) az államkapcsolat hosszas idő alatt mindinkább kiegyenlíti az egyes részek törvényei közt fenálló különbségeket, s végre egyformaságot idéz elő a törvényhozásban. (*d*).

De bár a törvény egyformaságát az államegység végeredményeűl tekintsük: határozottan visszautasít-

juk az egyformaság tekintet nélküli behozatalát, mint eszközt az államegység megalapítására: nemcsak mivel ez eszköz annyi egyebek mellett, melyek rendelkezésünkre állanak, fölöslegesnek s a kitűzött czél elérésére czélszerűtlennek tetszik; hanem azért is, mert alkalmazása minden államra a legveszélyesb következményeket vonhatja maga után. (*e*).

Miután minden törvény, — főleg a melyek az állampolgárok különös viszonyait s a birtokjogot szabályozzák, — csak úgy czélszerű, ha a polgárok erkölcseinek és jogfogalmainak megfelelő: minden rögtöni változtatás az összes törvényhozásban nemcsak kárt okoz rendesen az egyesnek s megfoszt mindenkit a biztonság érzetétől; hanem egyszersmind azon roszszal van az államra nézve egybekötve, hogy gyöngíti a törvények iránti tiszteletet, — mi nem annyira a tökélettességök felőli meggyőződésből származik, mint inkább a megszokás eredménye, — s ez által egyik legszilárdabb alapjától fosztja meg az államot. S az is megtörténhetik, hogy a polgári törvények rögtöni megváltoztatása, melyet az egység kedveért tettek, hajlamot idézhet elő az alkotmány megváltoztatása iránt, s megfosztja azt ama támasztól, melylyel bármi hiányos alkotmány bír az állampolgárok azon öntudatában, miszerint az alkotmányváltoztatás mindig a magán viszonyok megváltoztatását is maga után vonja. (*f*).

De mellőzzük ezt.

Az idézett okoknál fogva, mikhez rövidség okáért nem akartam még többet elősorolni, erősen meg vagyok győződve, hogy a törvények megváltoztatása sokkal többet árt az államnak, mint amennyit az egyformaság

által nyerhetni; de vélekedjenek bár mások másképen s ha meg is kell engednem, hogy a teljes egyformaság behozatala, a törvényeket illetőleg, hatalmában áll az államnak, sőt századunk tapasztalatai szerint, s azon könnyűségből itélve, melylyel a franczia forradalom óta az összes polgári és büntető törvénykezést annyi országban megváltoztatták, majdnem úgy tetszik, mintha az ilyes rendszabály épen nem is volna nagy nehézségekkel összekötve: még mindig eldöntetlen marad a kérdés: *vajjon a közös törvény behozatala által elérhető-e a czél, t. i. a jog egyforma kezelése az állam minden részére és tagjára nézve?* S azt hiszem, e kérdésre is tagadólag kell felelnie mindenkinek, aki e tárgyról nyugodtan godolkodott.

A jog kezelése az államban nem a törvény betüjétől függ, hanem alkalmázásától egyes esetekben.

Arra nézve tehát, hogy az igazságkiszolgáltatás valóban egészen egyforma legyen az állam minden részében és lakosára nézve, nem elég az egész államba közös törvénykönyvet hozni be; arról is kell gondoskodni, hogy egészen egyformán alkalmazzák a törvényeket: a miből kitetszik, hogy mindazon államokban, hol a polgárok műveltségi foka, erkölcsei s vallásos és egyéb nézetei közt különbségek vannak, azaz: minden nagyobb államban, ahol tökéletes egyformaságot akarnak az igazságtételben, *észszerűleg nem lehet megtartani az esküttszéket.*

Nem czélom az esküttszék jó és rossz oldalairól szólni e helyen.

Oly tárgy az, melyet — épen mivel nem jogi, hanem politikai intézménynek tekintették az esküttszéket,

— alaposabban és kimerítőbben tárgyaltak minden egyéb törvénykezési kérdésnél. Annyit kénytelenek mind barátai, mind ellenségei megengedni, hogy az esküttszék sajátsága hozza magával, miszerint az által tetemes befolyása van a nép nézeteinek és erkölcseinek az igazságszolgáltatásba. Legyenek bár még oly szabatosak a törvény rendeletei, ha még annyiszor ki mondják is az alapelvet, hogy szorosan a törvény betűihez kell ragaszkodni, s bármennyire lelkökre kössék az esküttekneк, hogy csupán a tényhez tartsák magukat, a bíróra hagyván a jogi kérdést: az esküttszékek már az által, hogy e tény fölött itélnek, egyszersmind mindig az iránt is határoznak, hogy a törvényt bizonyos esetben kell-e alkalmazni, s e kérdést különbözőleg döntik el, amint különböző nézetben vannak a törvény felől. Hogy a nép erkölcseinek és nézeteinek a törvénykezésre ekkép adott befolyás üdvös-e vagy sem? e kérdésre különbözőleg lehet felelni, amint külöbözők a nézetek a czélszerű törvényhozás föladatairól (*g*): azonban tagadhatatlan, hogy az erkölcsök és nézetek ezen befolyása a jogszolgáltatásra, az esküttszékek mellett, szükségkép meg van, s hogy tehát, ahol esküttek-nek kell itélni, általában csakis oly esetekben lehet számítani a törvények egyforma alkalmazására, mikben az állampolgárok mind egyetértenek; amiből következik, hogy az esküttszéki intézmény világos ellentétben áll a törvények merőben egyforma alkalmazásával, amit az egységes állam „sine qua non"-jául vesznek föl.

Az esküttszék egyik legnagyobb előnyeűl szokták fölhozni, hogy a mellett mindenki fölött hasonlói itél-nek. Nem vitatom, ha vajjon az egysorsuak itéletét a

részrehajtatlan igazságszolgáltatás legczélszerűbb eszközének kelljen-e tekintenünk: annyi bizonyos, hogy az esküttszékeknél abban áll az egyenlőség a perlőfelek és bíráik közt, ha ezek is az egyszerű polgárok sorából lépnek ki, azaz sem valamely külön bírói rendhez nem tartoznak, sem nem kormányszolgák. Kétségtelen, hogy ebben nagy biztosíték van arra nézve, miszerint az igazságot nem valamely külön bírói rend, s nem is a kormány érdekében szolgáltatják ki; de az esküttszék épen ezen sajátsága kizárja mindazon eszközöket, mik által a törvénykezési egyformaságot csak meg is lehet közelíteni.

Részemről csak két ilyen eszközt ismerek.

Vagy egy kasztra kell bízni az államban minden bírói tisztségét;

vagy az államtól kell függővé tenni a bírói hatalom gyakorlását.

E kettő közől bizonyára az első a hathatósb eszköz.

A kaszt — akár öröködés, akár választás útján egészítse ki magát — mindig makacsabbúl ragaszkodik az egyszer fölállított elvekhez minden kormánynál. A hierarchia valamely kasztban erősebb minden hivatalnok seregnél. Mivel az egyes, mint testületének tagja, jelentékenyebbnek érzi magát, annálfogva könyebben alárendeli egyéni akaratát az egyeteméneк, mi oly egyformaságot idéz elő a törvények alkalmazásában, aminőt semmi egyéb eszköz által nem érhetni el. Ahol külön bírói kaszt van, az nem csupán kiszolgáltatója, hanem úgyszólván ura a jognak. Mintegy becsületbeli dolog előtte, föntartani az egyszer fölállított elveket. E szervezet, ha csupán a jogszolgáltatás egyformaságára

törekszünk, tagadhatlan előnyöket nyújt a bírói hatalomnak, s kétségkívül ez indítá Montesquieut arra, hogy még a bírói állomások árúba bocsátását is védje: azonban a rossz oldalokat is ismerjük, mikkel ez intézmény minden egyéb tekintetben jár, s nem hiszem, hogy korunkban valaki a bírói hatalom függetlenségét az által akarja megvásárolni, hogy az egész államot egy kaszttól tegye függővé, vagy oly intézményekkel akarná elérni a törvénykezési egyformaságot, miknek következtében elvégre olyas viszonyok állanak elő, melyek között az országos igazságszolgáltatást bizonyos formák közt gyakorolt rendszeres elnyomásnak tekintenék, mint Francziaországban volt a forradalom előtt.

Ha tehát azt akarjuk, hogy az egész államban valóban egyformán kezeljék a jogot, szükségkép más eszközökhez kell folyamodnunk, s oly intézményekről gondoskodnunk, melyek az egész állam törvénykezését szintúgy központosítják, mint a törvényhozó és végrehajtó hatalmat, s a bírói hatalmat nemcsak a fölséges államhatalom nevében, hanem annak magának kell gyakorolni.

A bírói hatalom teljes alárendelése a kormánynak csak azon elvek természetes következménye, melyeket az állam fölségére nézve fölállítottak. Ha ennek teljesen korlátlannak kell lenni, oly államokban, hol a fölségi jog választott törvényhozásra van ruházva, mit az saját felelős szolgái által gyakorol, ugyanazon befolyást kell adni ezeknek a bírói hatalomra, melyet kényuralmakban a legfőbb hatalom nélkülözhetlen kiegészítő részének tekintenek.

Ha a törvényhozás megbizottaitól elvonjuk e hatalmat, szintoly kevéssé lehet szó a parliament minden-

hatóságáról, mint nem lehet kényuralomról, ahol független törvényszékek vannak. (*h*). Mihelyt elvonták az e törvényszékek fölötti hatalmat az államhatalomtól, a jogkiszolgáltatás egyformaságának lehetősége is azonnal megszűnt. (*i*).

Mellőzzük most a kérdést: ha vajjon a fölvilágosult kényuralom az európai emberiségre, a polgárisodás jelen fokán, valóban a legjobb, sőt egyedül lehetséges kormányforma-e? amint azt sokan teljes meggyőződéssel állítják, s a mint azon alkotmányos formák barátai is, melyekben az államnak az egyén fölötti korlátlan hatalma érvényesűl, tudtukon kívül, maguk is meggyőződve látszanak lenni (*k*); szorítkozzunk csupán azon kérdésre: *vajjon az által is, hogy a bírói hatalmat a legtökéletesebben alávetik a felelős kormánynak, elérhetni-e a törvénykezés teljes egyformaságát?*

S hogy e kérdést eldöntsük, csak azon eszközökről kell gondoskodnunk, melyekkel a kormány a teljes törvénykezési egység elérése végett rendelkezhetik.

Hogy ezer meg ezer ember egészen különböző nézetben szokott lenni azonegy tárgyról, nem szükség bizonyítgatni. Szintúgy tudva van, hogy a nézetkülönbség mindig nagyobb, ha bizonyos elvek alkalmazásáról van szó, mint maguk ez elvek fölött. Innen következik, hogy a törvénykezési teljes egyformaság legjobb, sőt egyedüli eszközét abban kell keresnünk, ha egy törvényszékre bízzák az összes bírói hatalom gyakorlását.

Miként a törvénykezési formák egyformaságának föntartása végett fősemmítő (cassatió)-széket hoznak be mindenütt, mely mindazon esetben, ha a jog formáit az egyik fél nézetei szerint megsértették, az egész állam-

ban itéletet mond: úgy magukra az itéletekre nézve is hasonló egyformaságot kellene létesíteni: főtörvényszéket alkotni, mely az egész államban hozott minden itéletet megvizsgálna, s joga lenne azokat megváltoztatni, valahányszor az első bíróság nem azon értelemben alkalmazta a törvényt, amint a legfőbb törvényszék az egész államra nézve meghatározta.

Ilyes intézmények, legfőbb törvényszékek, melyek elé fölebbezheti ügyét, aki csak az alsóbb törvényszékek itéleteivel nem elégszik meg, mindenütt voltak a franczia forradalom előtt, sőt a legtöbb államban vannak ma is: minélfogva sokkal ismeretesebbek az okok, mik miatt e törvénykezési rendszertől általában eltértek, hogysem ismételni kellene.

Csak arra figyelmeztetem az olvasót, hogy a törvénykezési egység föntartásának ezen eszköze azonnal lehetetlenné lesz, mihelyt az igazságszolgáltatás körében is a törvény előtti egyenlőség elvét követik, azaz: épen ahol legfontosabb ez elv.

A jogesetek száma tömérdek minden nagyobb államban; s száz esetből alig van egy, melyben a vesztes fél fölebb ne kivánná vinni ügyét. Ily körülmények közt csak az menthetné meg a legfőbb törvényszéket az ügyekkeli elhalmozástól, ami lehetetlenné teszi azok elintézését, — ha a fölebbviteli jogot nagy költséggel kötnék össze, vagy csak oly esetekre szorítanák, melyek nemcsak az illetők előtt, hanem általában is fontosaknak tetszenek.

Első esetben el lenne hibázva az intézmény czélja, miután nem arról van itt szó, hogy a gazdag feleknek nyújtsanak módot a pörlekedés húzására, halasztására;

hanem arról, hogy az állam jogszolgáltatásában a legnagyobb egyformaságot eszközöljék, — amit nyilván nem az által érhetni el, ha kevesítik, hanem ha szaporítják az esetek számát, mikben a főtörvényszéknek itélnie kell. Mindkét esetben az igazságügy körében is a gazdagság nyer kiváltságot. Mert ahol a fölebbvitel joga nagy költségekkel jár, csak a gazdag élhet azzal; s minden törvény, mely a fölebbvitel jogát csak nagyobb öszletek fölötti kérdésekre szorítaná, megint csak a társadalom vagyonosabb osztályainak adna előnyt.

Az egyes jogi keresetek fontossága nem az öszlet nagyságától függ, hanem az azokban előjövő jogi kérdésektől, sőt a legbonyolultabb esetek épen a legkisebb öszletek fölött fordulnak elő, miután rendszerint a jog nemértéséből, s a szerződések homályos kifejezéséből ered a legtöbb bonyodalom, mik leggyakrabban jönnek elő, ahol kis öszletek teszik a pör tárgyát.

Mivel ezt belátták, újabban sok alkotmányos államban eltértek a rendszertől, mely némi egyformaságot eszközölt a törvénykezésben, s az által igyekeztek elérni az egyformaságot, hogy a központi hatalomra bízták a bíró kinevezését. De e rendszer ellen is nagy nehézségeket hozhatni föl, amennyiben egyformaságot akarunk azzal elérni az igazságszolgáltatásban.

Ha a központi hatalom befolyása csupán azon jogra szorítkozik, hogy minden bírót ő nevez ki, s elvonják tőle azon lehetőséget, hogy a bírói tisztet viselt egyéneket előmozdítás vagy egyéb előnyök és kitűntetések által megjutalmazhassa (*l*): igen csekély lesz a központi hatalom befolyása a törvénykezés folyamára, mi által az egyformaságot föntarthatni.

S ez által még tetemesen szaporodnak a nehézségek, mikkel a központi hatalomnak minden bírói tisztség czélszerű betöltésénél az egész államban küzdenie kell. (*m*). Mert miután oly viszonyok közt, mik között minden bírói helyet nem a polgárok bizalma, hanem a központi hatalom kegye tölt be, hiányzanak az erkölcsi indokok, mik az egyest csak kisebb tisztségek elvállalására is indíthatnák: nem látszik valószínűnek, hogy csekélyebb hasznokkal járó, kisebb bírói állomásokra alkalmas egyéneket lehessen találni, ha a hivatali előléptetés útját elzárták a bírói tisztet viselő egyéntől.

Hogy a központi hatalom befolyása a törvénykezés teljes egyenlőségét idézze elő: a kinevezés jogán kívül a bírák előmozdítási jogát is meg kell annak adni. Az ilyes intézkedést azonban nem tarthatjuk czélszerűnek, míg mindazon okokat meg nem czáfolják, melyeket a bírói függetlenség mellett föl szoktak hozni.

S még ez áron sem érhetik el az igazságszolgáltatás teljes egyenlőségét.

Csak a tapasztalásból felelhetünk azon kérdésre: minő befolyással volt a törvénykezés egyformaságára a központosított állam kormányainak adott korlátlan kinevezési jog, minden bírói tisztséget illetőleg? Oly férfiakra hagyom, mint a hazája, sőt az egész világ büntető ügye körül sok érdemet szerzett Mittermaier, kik a jogtudománynyal és törvénykezési ügygyel foglalkoznak kizárólag, hogy ők döntsék el, vajjon azon egyformaságot, melyet az államegység föltételeűl tekintenek, föltalálhatni-e oly országokban, hol a központi kormány tölthet be tetszése szerint minden bírói állomást; s hogy minden nagyobb államban, az egyes tör-

vénykezési kerületekben uralkodó erkölcsök különbsége szerint, nem egészen különböző módon döntenek-e el merőben hasonló eseteket?

Míg e kérdésre illetékeseknek ismert tekintélyek a központosítás barátainak szellemében nem felelnek: azon meggyőződésben maradok, hogy a bírói állomásokra való kinevezési jog csak akkor lehet gyakorlati befolyással a jogszolgáltatás egyformaságára, ha a központi hatalom oly rendszabályokkal köti egybe e jog gyakorlatát, melyeket soha egy központi hatalom sem alkalmaz, sőt helyzeténél fogva nem is alkalmazhat.

A bírák kinevezési és elmozdítási jogának ugyanis csak akkor lehet kellő hatása, ha a központi hatalomra bízták a jogszolgáltatás legszorosabb fölügyeletének jogát, sőt kötelességét. (*n*).

Nemcsak a legfontosabb esetekben s a legfőbb törvényszékeknél, hanem minden egyes esetben, mely az alsóbb törvényszékek előtt is itélet alá került, utána kell járni, hogy oly értelemben lett-e az eldöntve, a mint kell az igazságot mindenütt kiszolgáltani; legalább egy esetben sem menekülhetni e kötelességtől, valahányszor erre a kormányt fölhívják: mi által a központi kormány egy legfőbb törvényszék minden jogával föl lenne ruházva, azon különbséggel, hogy őt semmi bírói formaságok nem köteleznék határozataiban. Mert úgy hiszem, magától értetik, hogy az itélet következményeinek fölfüggeszthetési jogát sem tagadhatják meg azon kormánytól, amelynek el van ismerve a joga arra, hogy letehesse a bírót, valahányszor nem oly módon dönt el valami kérdést, amint államszerte kell.

De ily terjedelmű jogokat adni a központi hatalomnak annyi, mint merőben megszűntetni az igazságszolgáltatás függetlenségét.

Kétségkívül tetemes eredményei vannak az államhatalom azon jogának, miszerint ő nevezhet ki, s az előmozdítás reményével függésben tarthat magától minden bírót. Minden egyes esetben, mikor bizonyos tárgy vagy érdeklett egyéniség végett bizonyos értelmű itéletet akar kieszközölni, vannak eszközei, mik által e részben czélt érhet. A bírákra gyakorolt befolyása által az összes állampolgárok fölött gyarapítja hatalmát.

S a törvénykezés egyformasága még sincs elérve mindezen eszközökkel; sőt, ha a központi hatalom változó, ha a nézetek változását is fölteszszük nála, mi alkotmányos országokban a dolgok természetéből foly: annál kisebb mértékben lesz meg a törvénykezés egyformasága, minél nagyobb befolyással bír arra a központi hatalom; miután ez által a jogszolgáltatás azon ingadozások körébe lőn vonva, miknek a kormányhatalom maga ki van téve.

Egészen hasonló eredményekre jutunk, ha a közigazgatási központosítás következményeit vizsgáljuk.

JEGYZETEK A VIII. FEJEZETHEZ.

(*a*) Ezt találjuk az ó-kor államaiban többnyire.

(*b*) A jus praetorium.

(*c*) A mennyiben tudniillik az államegység hatását nem zavarja a hitkülönbség, vagy azon körülmény, hogy a polgárok mint győzők és legyőzöttek, elnyomók és rabszolgák állanak szemközt, mint például a népvándorlás után volt egy ideig.

(*d*) A különböző államok lakosai közötti gyakori érintkezés az újabb korban, s Nyugoteurópa legtöbb népe nézeteinek és erkölcseinek lassankinti szembetűnő kiegyenlítése már szélesebb körben is hasonló eredményeket idézett elő; s ha látjuk, mi nagy az egyformaság a polgárisodásunkkoz tartozó legtöbb nép törvényei közt: azon föltételt, hogy egykor — s talán nem messze jövőben — minden különbség el fog enyészni, s minden európai nép ugyanazon polgári és büntető törvények alatt lesz, oly kevessé számíthatjuk utópiák közé, mint ha a mértékekre és pénzlábra nézve teszszük föl a különbségek hasonló kiegyenlítését.

(*e*) Bizonyságúl szolgálhat e részben Németország azon részeinek példája, hol a franczia törvénykönyvet behozták, s mindamellett, hogy e törvényekhez ragaszkodtak, lelkesedéssel üdvözlék Napoleon bukását s szabadulásukat azon állam kötelékeitől, melylyel közös törvényhozás fűzte őket egybe, s fűzi némi részben most is.

(*f*) Az állam alkotmányát illető konservativ nézetek mindig csak az egyes saját állására vonatkozó konservativ nézeteinek eredményei. A hol sokan vannak, a kik magánhelyzetöket fön akarják tartani, akkor is ragaszkodnak az alkotmányhoz, mely azt biztosítja, ha különben nem is felel meg kivánatuknak.

(*g*) Miután a törvények igen ritka esetben szabnak általános büntetési mérvet: a bírák befolyása a törvény alkalmazására egyes esetekben szintoly jelentékeny, mint az esküttéké: csak a mód különböző, a mint befolyásukat gyakorolják. Az esküttszék a szerint határoz a tény kérdésében, a milyen nézetben van a törvény felől; míg a bíró a tény felőli nézeteit tartja szem előtt a törvény alkalmazásában. Amaz oly esetekben, mikor igen szigorúnak tetszik előtte a törvény, gyakran akkor is „nem bűnös"-nek mondja a vádlottat, ha a tény világos, mint a napfény; ez, ha a jury itéletét igen szigorúnak tartja, a büntetés minimumát, ha pedig igen szelidnek tartja, a maximumot alkalmazza, mi által, a hol esküttszékek vannak, gyakran képteleneknek tetszenek a tény fölötti itéletek, s igazságtalannak a törvény bírói alkalmazása; mindezen tagadhatlan hiányok azonban, nézetem szerint, csekélyebbek az esküttszék azon előnyeinél, mik szerint az megszűnteti a törvényszéki itéletek és a nép jogfogalmai közötti ellentétet, mi gyakran előfordul, a hol épen semmi befolyása nincs a törvénykezésre. Valamint a törvények ott, a hol a nép részt vesz az igazságtételben, épen ez által befolyást gyakorolnak annak erkölcseire és nézeteire, s azokat lassankint átalakítják: úgy a törvényhozást megóvják legnagyobb hiányától, mely a czélszerűtlenségben fekszik. A hol jury van, mely valahányszor a törvény az állampolgárok erkölcseivel és meggyőződéseivel ellenkezik, verdict-jei által egyre másra kényszerítheti a tör-

vényhozást a törvény megváltoztatására: a törvényhozás az oly államokban sem igen meg nem előzi a közérzületet, sem nagyon nem marad attól el, s a törvény ott valóban az lesz, aminek szabad államokban lennie kell: — a köz jogfogalmak kifejezése.

(*h*) Oly mindenhatóság, mely csak általános elveket állíthat föl, de azok alkalmazására egyes esetekben befolyást nem gyakorolhat, képtelen dolog.

(*i*) Ahol a legfőbb hatalomnak korlátlan befolyást adtak is a törvényszékekre, ott is legfölebb csak föltételes a törvénykezés teljes egyformaságának lehetsége, miután az egyes is csak akkor itélhet mindig egyformán, ha mindig egyaránt kiméletlen szigorral akar eljárni. Minden bíró, a ki itéletében a méltányra is tekintettel van, még ha soha sem csalódik is, különbözőleg itél egyes esetekben.

(*k*) A korlátlan egyeduralmak és sok alkotmányos állam közt, az egyénnek az államhatalomhozi viszonyait illetőleg, az az egész különbség, hogy a hol a korlátlan fölségi jogot oly emberek gyakorolják, kik erre a nép itélete szerint inkább képesek, nagy műveltséget és belátást szoktak föltenni az államhatalomról. Az alkotmányos kormányforma, a mint 1848 előtt volt Francziaországban, nem egyéb fölvilágosult kényuralomnál.

(*l*) Sajátlag ugyanazon okok parancsolják ezt, melyeket a bírák elmozdíthatlansága mellett szoktak felhozni; mert ha föl kell tennünk, hogy a bíró általában csak akkor itélhet részrehajlatlanúl, ha állásában s az azzal járó anyagi hasznok birtokában biztosítva látja magát, vagyis ha elmozdíthatlan: ez okból az előmozdítás jogát is el kell venni a központi hatalomtól. Hiszen azon remény, hogy valaki előbbre juthat, majdnem erősebben hat a kedélyre.

(*m*) A legnagyob nehézség nem abban fekszik, hogy sok egyént ne lehetne találni, kik képzettségöknél és jellemöknél fogva bírói tisztség viselésére általában képesek, hanem abban, hogy az egyes törvényszéki kerületben oly egyéneket alkalmazzanak, kik ott illő mértékben bírják azon bizalmat, mely főkellék a bírói tiszt czélszerű vitelében.

(*n*) Ily felügyelet nélkül sem az egyes bírák tehetségeiről nem szerezhet kellő tudomást, sem azon módról, a mint hivatalukban eljárnak.

IX. FEJEZET.

A KÖZIGAZGATÁSI KÖZPONTOSÍTÁS EREDMÉNYE.

„Csak akkor tetszhetik előttünk egységesnek az állam, ha egészben egy óriási gép mintájára van rendezve, melynek ezer meg ezer kerekét, mindeniket a maga helyén s határozott irányban, egy közös erő tartja mozgásban; ha, miként az emberi testben, minden tag egy akarattól függ, s az akarat legkisebb lendületeit mintegy magától teljesíti. Közigazgatási központosítás nélkül minden állam csak rendetlen tömeg, benső összefüggés nélkül, mely a kívülről intézett első csapásra széthull." Így szólnak a központosítás védői.

„A közigazgatási központosítás csak az elnyomás eszköze. Mióta Richelieu kényúri szelleme föltalálta, XIV. Lajos behozta, Robespiere és Napoleon tökélyesítette, mindig csak eszköz volt minden kényúr kezében a közigazgatási központosítás; földünk egyik legkitűnőbb népe hitvány cselszövények akaratnélküli eszköze lett az által, mely cselszövények félszázad óta küzdenek Francziaorszagban a hatalomért. Ha egyszer megengeditek, a közigazgatási központosítás lassankint mindenre kiterjeszkedik. Ahol az összes közigazgatás központosítva van, mint Francziaországban: központosítva

lesz ott a közoktatás, az igazságszolgáltatás, a kultus, szóval minden, míg China vagy a kommunismus eszményéhez nem jutnak. Csak akkor lesz ismét lehetséges a szabadság, ha egészen megsemmisítik a közigazgatási központosítást." Így nyilatkoznak ellenségei.

Azt hiszem az egyiknek, mint a másiknak igen egyoldalú fölfogást vethetni szemökre.

Ha a közigazgatás czéljáról gondolkozunk, meggyőződhetünk, hogy a központosításról általánosságban mondott itélet mind nem áll.

A kisebb közigazgatási tisztségek föladata kettős

1. az alsóbb közigatási hatóság eszközűl szolgál az államnak, kisebb körökben, parancsai végrehajtására;

2. az egyes közsegek ügyeit kell ellátnia, s azok érdekeit más községek, sőt az állam ellenében is kell képviselnie.

A közigazgatás tehát két nemű funktiót foglal magában, melyek egyaránt fontosak ugyan, de lényegileg merőben különbözők. Hogy mondhatni a közigazgatás kérdéséről közigazgatási tekintetben helyes itéletet, míg e lényegileg különböző két funktiót egymástól el nem különítjük? De ha ezt teszszük, önként következik a felelet, miután, ahol csak az alsóbb közigazgatási hatóság az állam közlönyeűl lép föl, szintúgy szembetűnő a központosítás szüksége, mint mindázon esetekben, midőn e hatóságnak csupán a községi ügyeket kell ellátni, az ellenkezőt kell czélszerűnek ismernünk.

Hogy megszabhassuk a közigazgatási központosítás határait, csak az iránt kell tisztába jönnünk: a helyhatóságok által kezelt ügyek közűl, melyek illetik az államot?

Általában véve semmit sem lehet e részben meghatározni. Az állam hatóságának kijelölt kör egészen annak körülményeitől függ; szorosabbnak vagy keskenyebbnek kell lennie, aszerint, amint az állam kívülről veszélyezve van, vagy helyzeténél fogva az összes erők nagyobb központosítását igényli. (*a*).

Azonban alapelvűl állíthatni föl, hogy a törvényhozási és képviseleti egység az állam egységének, sőt fönállásának is föltétele, s a törvényhozás joga azt is magában foglalja, hogy a törvény tiszteletben tartassék, s az állam kormányát nem gondolhatni az erre szükséges eszközök nélkül; nemcsak a törvényhozásnak, kormánynak és képviseletnek, hanem mindannak, ami által az állam törvényei tiszteletben-tartását eszközölheti, s állását más államok ellenében föntarthatja, szükségkép az állam központi hatalmától, — s csupán ettől — kell függeni.

Azt kivéve, ami a fegyveres erő szervezetére és használatára vonatkozik, funktióinak egy részét, például az adókivetést és beszedést azokra bízhatja az állam, a kik egyszersmind a községek ügyeit intézik. Nem vitatom, hogy azon nagyobb takarékosság, melyet e rendszertől várhatni, fölér-e azon tetemes ártalmakkal, melyek különböző foglalkozásoknak ugyan azon kezekben egyesítéséből, s ugyanazon személyeknek két hatóság irányábani felelősségéből származnak? Lényegileg az semmit sem változtat a dolgon, *miután a községi hivatalnok, amennyiben a központi hatalom teendőiben jár el, erre nézve csupán a központi hatalomnak tartozik felelősséggel, s nem községi megbizottúl tekintendő.*

Aki megengedi, hogy a kormány szükséges: a *közigazgatási központosítást is* szükségesnek kell találnia,

amennyiben az érintett tárgyakra szorítkozik. Mindenkor elismerték az államhatalom ezen jogkörét, — ha nem is mindig elég világosan — s gondoskodtak eszközökről, melyek által az állam föladatának megfelelhessen.

Egészen más dolog, ha a közigazgatási központosítás nevében oly dolgokat is az államra akarnak ruházni, melyek egyenesen a községet, s az államot csak közvetve illetik. Mert ha mellőzzük is a jogi szempontot, miszerint saját ügyei intézését egyetlen szabad lénytől sem lehet elvonni azon szín alatt, hogy azok közvetve az államot is érdeklik (s a jogi szempont pedig épen nem oly közönbös dolog, mint némelyek hinni látszanak, miután megsértése mindig az államra nézve igen veszélyes ellenszegülési ösztönt kelt föl): e fölött az a kérdés is fönmarad, hogy a községtől elvett hatáskört czélszerűleg betöltheti-e a központi hatalom? azaz: ha a községtől elvették az önkormányzás jogát, lehetséges-e, hogy a községi ügyeket czélszerűen intézze az állam? s ha nyugodtan vizsgáljuk e kérdést, meg kell győződnünk, hogy arra nincs eset.

Mire képes valóban az állam, sem írott alkotmányokból, sem tudományos értekezésekből nem tudhatni meg; tisztán gyakorlati kérdés az, s csakis gyakorlati szempontból kell azt vizsgálni. (*b*).

Hogy könnyebben tisztába jőjjünk efelől, jónak tartom, azon viszonyokra fordítani figyelmünket, melyek az állam és község közötti viszonyokkal analogok, s hozzánk közelebb feküsznek.

Az egyes család egészen hasonló viszonyban áll a községhez, mint a község az állam irányában. Amily helyes azon állítás, hogy a községi ügyek czélszerű

igazgatása nagyon érdekében fekszik az államnak: nem kevesbbé igaz, hogy a község állapota az egyes családokétól, s tehát attól függ, hogy mint intézik azok saját ügyeiket. S rendesen nagyobb képzettséget és belátást is tehetni föl a községi előljárókról, mint a családfők nagy részéről. Minden esetre pedig több erővel rendelkezhetik a község, s Fourier és a socialisták mindnyáján kimerítőleg kiszámították, hogy mennyivel olcsóbban láthatni el ezereket fűtéssel, tiszta ruhával, élelemmel, szóval minden házi szükséggel, mint jelenleg, mikor minden családnak magának kell ügyeit intézni.

Miért ellenzik azon rendszer behozatalát, mely által a család a község irányában csak azon viszonyba jönne, melyben a község van az államhatalom irányában, sőt amelyben az újabb államtudomány nézete szerint lennie kell az állam és a község érdekében is?

Egyik ok, melyet a socialismus ellen fölhoznak, (mert önként értetik, hogy az egyes családok ügyeinek az állam általi vezetése nem egyéb socialismusnál,) azon alapelv, mely szerint az egyén szintoly kevéssé lehet a többségnek, mint egyes embernek rabszolgája, s nem foszthatjuk őt meg a jogtól, hogy háza körében szabadon rendelkezhessék. A másik — korunkban, midőn a jogelvek tisztelete által nem igen engedik magukat megzavartatni az emberek, — még fontosabb ok a kivitel gyakorlati lehetetlensége.

A községek érdekei kétségkívül benső összeköttetésben vannak, mint mondják, az egyes családokéval; s ami az egyes családoknak ártalmas, szükségkép árt egészben a községnek is: de épen azért magának a községnek érdekében is a legokosabb, ha a családi ügyek

intézése azokra van hagyva, akiknek ez ügyek czélszerű kezelése leginkább szivökön fekszik, s arra annálfogva leginkább képesek. Mert ha föl is akarjuk tenni, hogy azok, akik az összes község vezetésével meg vannak bízva, általában nagyobb készséggél bírnak: épen nem következik, hogy ezer meg ezer család ügyeit jobban intézhessék, mint az egyes családatyák, amire, magasahb belátásuk mellett, az egyes családok minden viszonyának s minden szükségének tökéletes ismerete is kivántatnék. Képzeljünk oly községet, melyben az egyes családatyáktól elvonták a jogot, hogy ügyeiket intézhessék s a községre ruházták. A községi tisztviselő, mind mondják, több képességgel bír, s a családi ügyek czélszerű viteleért felelős a községnek, míg az egyes családatya kevesebb képességgel bír és nem felelős. Azt hiszszük-e, hogy a családi ügyeket különösen jól intéznék e községben, s hogy e község, mint sok ekkép kormányzott családból álló csoport, virágzó állapotban fogna lenni?

Mily alaposan megmutatták Thiers (Sur la propriété) s az alkotmányos központosítás más barátai a socialistáknak e törekvések lehetetlenségét; mi tisztán megmutatták azon eljárás esztelenségét, mely szerint minden egyes részt vesz az egyetem minden ügyének vezetésében, önön ügyeinek intézéséből mindazáltal ki van zárva, s az egyén előbb rabszolgája lesz az egyetemnek, hogy aztán, mint az egyetem tagjára, ráruházhassák a mások fölötti uralkodást. De kérdem; valóban esztelenebb-e, amire a socialismus törekszik, mint amit az állam részére követelnek? Azon állítás, hogy mind azt el kell vonni a községtől, ami csak az államra nézve közvetve fontossággal bír, nem ugyanazon jogalapon

nyugszik-e, melyet azok szoktak fölhozni, akik a családot teljesen a phalanstére alá akarják vetni? Sőt azon okok is, melyeket a socialismus fölhoz, hogy megmutassa, miszerint az egyént teljesen alá kell vetni a községnek, mind merőben ugyanazok, melyekkel a constitutionalismus vitatja, hogy a községeket szükségkép alá kell rendelni az államnak. Csak az a különbség, hogy az okok, a családügyeknek a községek általi vezetését illetőleg, legalább némi valószínűséggel bírnak, míg a közigazgatási köpontosítás mellett a valószínűség nem szól. Mert ha föltehetjük is, hogy egy kis község minden tagjának érdekeit jobban értheti és intézheti, mint az egyes ember: át kell látnunk, hogy e föltevés az államra alkalmazva merőben valószínűtlen.

Ha a socialismus, kicsinyben, állítólag a költői képzelmi erő teremtménye: valódi esztelenségnek kell azt tekintenünk, ahol több ezer négyszög-mértföldre terjed az egy központból kormányzandó községek területe, s e terület negyvenezer községet foglal magában.

S nem az ellenkezőt tanúsítja-e a tapasztalás? Nem a legszűkebbre szorították-e legtöbb államban a község hatáskörét, a központi hatalomra bízván minden fontosabb ügy vezetését? ezt fogják talán kérdeni.

Mellőzöm, hogy minő eredményeket idézett elő a községi ügyek ezen megszorítása, mely ügyek az állam legfontosabb dolgai közé tartoznak; de kereken tagadom, hogy e megszorítással, a község beléletének megsemmisítése által, *valóban a központi államhatalomra lőn minden fontos ügy vezetése bízva*, s mindenki egyet fog velem érteni, ha e tárgyról komolyan gondolkodik.

Mi a központi államhatalom? Elvont fogalom a politikai értekezésekben, de a gyakorlati életben nem egyéb, mint ha az egyedúr vagy a fölséges törvényhozás nevében gyakorolják az államhatalmat. Hogy tehát el lehessen dönteni, mennyiben van igazam: csak azon kérdést kell megfejteni, *hogy a községtől elvont ügyek vezetését az állam kormányzóira ruházza-e a központosítás?* S nem hiszem, hogy e kérdésre valaki igennel felelne.

Ha vizsgáljuk a jelenkori államok kiterjedését, nagyságát és szükségeik különféleségeit, s közigazgatási szervezetök bonyolultságát: meg kell győződnünk, mily nagy nehézségekkel jár az összes közigazgatásnak egy központból vezetése akkor is, ha csupán a szükségre vagyis az államot közvetlen érdeklő ügyekre szorítkozik. Az állam kormányzói még e tekintetben is mindössze csak annyi befolyást gyakorolhatnak, hogy megállapítanak bizonyos közigazgatási rendszert, s kinevezik és ellenőrzik azokat, akikre a közigazgatási ügyek ellátása bízva van. Ha azt akarjuk, hogy czélszerűen menjen a közigazgatás, a központi hatalom kénytelen azoknak, akikre a központosítás bízva van, nagy hatáskört engedni a megállapodott elvek alkalmazásában még oly ügyek körül is, melyek az egész államot közvetlen érdeklik. Mindig nehéz a ministernek sok ezer hivatalt betölteni, főleg ha csak rövid idő óta van hivatalban; s még nehezebb a fölügyelés az összes közigazgatásra. Azonban mindebben még van egy szilárd támpontja. Ismeri a szükségeket, melyeknek a közigazgatással eleget kell tenni. Ha téved az eszközök alkalmazásában, könnyen meggyőződhetik tévedéséről.

Ahol oly ügyek igazgatását is a központi hatalomra bízzák, melyek csak egyes községeket illetnek, ott már azon szükségeket sem ismerheti a kormányzó, melyeken a közigazgatásnak segítni kell. Csak azt kormányozhatjuk, amin áttekinthetünk, s bármi nagy tehetségű legyen valaki, s bármennyire legyen képes mindezen tehetségeit a rábízott nagy föladatnak szentelni: nincs ember, aki nagyobb államban csak fölületesen is ismerhetné sok ezer községnek szükségeit, s az eszközöket, amikkel azokon segíthetni: és pedig mindezen szükségek és eszközök teljes ismerete szükséges föltétel a jó kormányzásra. Amiből az következik, hogy a községtől elvont s az államra ruházott önkormányzási jogot a községi ügyekre nézve az államhatalom megint másokra kénytelen bízni, azaz: hogy a közigazgatási központosítás által nem érhetni el *minden községi ügy ugyanazon elvek szerinti vezetését*, hanem *csupán azt, hogy a központi hatalomtól függő államszolgák intézzék azon ügyet.*

Az összes befolyás, melyet a központi hatalom ez úton valósággal nyerhet, a közigazgatásnál, valamint a közoktatásban s az igazságügynél, csak azon jogra szorítkozik, mely szerint nagyszámú tisztviselőt nevezhet ki. E rendszer eredményei analogok minden esetben.

1. Sokkal jobb eszköz a kormány hatalma növelésére sok fizetéses tisztviselő kinevezési joga, hogysem — főleg alkotmányos országokban, hol a központi hatalom kezelőinek állása soha sem biztos, — e czélra ne használnák. Amiből az következik, hogy minden közoktatási, igazságügyi és közigazgatási hivatal betöltésénél nem arra vannak tekintettel, ami sajátképen a föladat:

t. i. a közoktatás, jogügy és közigazgatás lehető legjobb ellátására; hanem csak az államhatalom kezelőinek érdekeire, kik a kinevezési jog által a lehető legnagyobb befolyást akarnak szerezni a választásokra stb. Aminek az állam oltalmául kellene szolgálni, fegyverré lesz, mely által az államhatalom magát igyekszik védeni a támadások ellenében.

2. A befolyás, melyet a központi hatalom az érintett tárgyakra gyakorolhat, mindig csak pillanatszerű. A központi hatalom parancsolhatja, hogy az iskolákban bizonyos valamit tanítsanak, hogy bizonyos jogesetet bizonyos módon kell eldönteni, hogy bizonyos közigazgatási szabályt mindenütt keresztűl kell vinni, s hatalmában áll megbüntetni a parancsainak engedetlen államszolgákat. Rendes és tartós befolyást azonban nem gyakorolhat a kormány, és pedig csakis az növelheti az államhatalmat. Oly hatalom, mely pillanatra mindent tehet, de hatalmával folyvást nem élhet, a hódítóhoz hasonlít, ki minden ellenállást lever maga előtt, de mihelyt elvonul, megint föltámad az háta mögött, s akihez senki sem kiván csatlakozni, épen mivel senki sem hiszi tartósnak hatalmát. Az államhatalomra pedig veszélyes, ha oly föladatot tűznek eléje, melynek nem felelhet meg, s oly jogokat adnak neki, melyeket czélszerűleg nem gyakorolhat: mert miután azon kör, melyet az államhatalom nem tud betölteni, nem maradhat betöltetlenűl, akik tettleg oly befolyást szereztek a közügyek vitelére, mely az alkotmány szerint kizárólag a központi kormányt illetné, épen mivel befolyásuk bitorlott, az államhatalom ellen szokták azt használni, úgy hogy e hatalom, épen mivel korlátlanságot akartak neki tu-

lajdonítani, természetes határain belől is akadályokra talál.

Bármennyit is lehet elméletileg fölhozni a közigazgatási központosítás mellett: senki sem fogja tagadni, ha a közügyekkel gyakorlatilag foglalkozott, a következő tételek igazságát; s ha egyszer azokat elismerte, önként következik azon állítás alaptalansága, mintha a közigazgatási központosítás növelné az állam erejét.

I. Az államnak semmi más eszközök nem állanak rendelkezésére, mint az államtagokéi; ha tehát föl is teszszük, hogy a központosított állam a hatalmában álló eszközökkel minden akadályt legyőzhet: polgárainak erejét annál inkább igénybe kell mégis vennie, minél inkább szaporítja a központosítás a legyőzendő nehézségeket. S miután az államtagok erőit nem vehetni igénybe az állam részére, anélkül hogy más hasznos foglalkozásoktól el ne vonatnának: minél inkább központosítva van az állam, annál kevesebb erőkkel rendelkezhetik.

II. Az államhatalmat közvetve vagy közvetlen illető ügyek czélszerű vitelének biztosítása végett nem elég mindenhatósággal ruházni föl a központi hatalmat; isten mindentudóságát s mindenek fölött feltétlen igazságos voltát is meg kellene részére szerezni, ami minden telegraf és rendőrség, alapjog és felelősség mellett sem áll tehetségünkben.

III. A központi hatalomnak tulajdonított egész mindenhatóság merő csalképzelet, miután az államhatalom bizományosai másokra kénytelenek ruházni a valóságban hatalmuk gyakorlását.

IV. Ki lehet ugyan mondani az alkotmányban, hogy az egyes részek teljesen alá legyenek vetve az államnak, és semmi akarattal ne bírjanak, s meg lehet azokat fosztani minden törvényes eszköztől, ami által akaratukat érvényesíthessék: de oly kevéssé áll hatalmában alkotmányos kormánynak, mint egyes kényúr nak, azt eszközölni, hogy ilyes akarat ne keletkezzék, s a kormány eljárásai egyáltalában semmi akadályra ne találjanak.

Csak az a kérdés, hogy az ellenállás, melyet a nyilatkozhatás minden törvényes eszközétől megfosztottak, valóban annyira veszélytelen-e az államra nézve, mint fölteszik? s hogy vajjon nem nagyobb veszélyek származnak-e az államra nézve épen az által, hogy az állam egyes részeitől elvonták az ellenzés lehetségét?

Vizsgáljuk e kérdést.

JEGYZETEK A IX. FEJEZETHEZ.

(*a*) Ahol a község önállóságát régibb idő óta elnyomták, s elvették önkormányzási jogát, hol a községek többnyire a műveltség igen alacsony fokán állanak, vagy a hol átlátták, hogy bizonyos érdekeket, miknek föntartása az államra nézve fontos, a községben el lehet nyomni: kiebb kell terjesztni az állam hatáskörét; ellenkező esetben meg kell szorítani; míg a hol az állam fogalma összeesik a község fogalmával — mint az ó-kor államaiban többnyire — természetesen az államhatalom körének a községi ügyeket is magában kell foglalnia.

(*b*) A keleti kényúr elméletben mindent tehet, s még sincs hatalom, melynél annyi függene a véletlentől, s különböző idegen befolyásoktól. Mi mindent írtak Bodinus, Puffendorf és Grotius a királyi hatalom korlátlanságáról, s mégis egyetlen monarcha sem volt korukban, a ki csak annyi valódi kormányhatalommal is bírt volna, mint nagy Fridrik, ki az állam szolgájának nevezte magát.

X. FEJEZET.

A KÖZPONTOSÍTÁS BEFOLYÁSA AZ ÁLLAMOT FENYEGETŐ BENSŐ VESZÉLYEKRE.

Az államokban, melyek a központosítás elvét követik, oly rend és nyugalom mutatkozik, minővel sehol sem találkozunk. Minél tökéletesebben egyesítik a közélet minden fonalszálát egy központba, annál nagyobb a rend és nyugalom. (*a*). Ugyan mely veszélyek fenyegethetnének ily államot? Nem úgy tetszik-e, mintha az oly állam, melyet Francziaország mintájára rendeztek, mint valamely erősség, kívülről minden védszerrel körülvéve, bensőleg ostromállapottal oltalmazva, nem tarthatna semmi veszélytől?

A történet azt mutatja, hogy minden állam mindenkor ki van téve veszélynek, legyen bár, vagy ne legyen czélszerűen rendezve; abban kell tehát keresni minden alkotmány főfeladatát, hogy előre tekintettel legyen hasonló veszélyek bekövetkezhetésére.

A mely állam a veszély pillanatában nemhogy emelkednék erőben, sőt gyöngébb lesz, gyönge állam az, bármi mesterségesen legyenek intézményei minden bekövetkezhető veszély elhárítására számítva; s épen e pont az, mire nézve a központosított államok más államoknál hátrább állanak.

Kétféleképen veszélyeztethetik fönállásában minden állam.

Az államot fenyegető veszélyt vagy valamely egyes államtag idézheti elő az állam alkotmánya ellen, vagy valamely idegen hatalom támadása az állam épsége és önállósága ellen. Mint a történet tapasztalása egyaránt mutatja, mindkét esetben súlyosbítja a veszély keletkezését a központosítás, s hasonló mértékben csökkenti a már bekövetkezett veszély irányában az ellenállás lehetségét.

Rendesen azt hiszik, hogy az államot tagjai részéről fenyegető veszélyek csekélyebbek központosított államokban, hol a község és tartomány autonomiáját összerontották, s az állam egyes részeitől minden lehetséget elvettek, hogy a központosított kormány parancsai elé törvényes úton akadályokat tehessenek.

Azt hiszem e nézet is tévedésen alapszik.

Amennyiben csak nehézségekről van szó, minden esetre nagyobbak azok oly államban, hol az egyes részeknek némi önállóságot adtak, de nem nagyobbak az államot fenyegető valódi veszélyek, és pedig három oknál fogva:

1. Mivel oly államokban, hol a központi kormány az összes államot egyaránt illető ügyek vezetésére szorítkozik, soha sem lehet oly nagy a kormány elleni gyűlölség, soha sem érheti el azon intensiót, mint ahol a központi hatalom mindent maga tesz, s aki csak rövidséget szenved valamiben, mind e hatalomnak tulajdonítja sérelmét.

2. Mert ahol az állam az egyes községekre és testületekre hagyta azon ügyek intézését, melyek épen ama községek egyes lakosait érdeklik leginkább: az

emberek többnyire a község által remélik elérhetni vágyaik kielégítését, s nem kell, hogy czélhoz jussanak, az egész államot megingatniok. Az emberekkel velök született azon ösztönnek, hogy maguknak fontosságot szerezzenek, mely központosított államokban csak a központban talál kielégítést, ily viszonyok közt széles tere nyílik a községekben; mi által nem menekszik ugyan meg az állam a veszélyektől, melyek nagy ambitiók részéről fenyegetik, de megmenekszik legalább attól, ami ezerek elfojtott hiúságából szokott támadni.

3. Mert végre oly államokban, melyeknek egyes részei némi önhatósággal bírnak, támadhat ugyan nagy és általános ellenzés, — vannak esetek, hogy minden önhatóságú testület részt vesz abban, — de ez ellenzés a dolgok természete szerint mindig meg van osztva, s bármi nagy az ellenszegülők száma a központi hatalom ellenében, mindig csak elkülönzött csapatokban állanak azzal szemközt, s e csapatok közül, elszigeteltségükben, mindenik sokkal gyöngébb a központi hatalomnál. S teljes egyértelműséget az egyes községek körében is szintoly kevéssé tehetni föl, mint általában sok egymáshoz közel álló ember között; miből következik, hogy ha az állam minden községében föllép a többség a központi hatalom ellen, még oly esetekben is mindig van annak pártja, melyre számíthat; míg központosított államokban, hol a hivatalnokokon kívül csak azok foglalkoznak élénken a politikával, kik a fönálló viszonyokkal elégületlenek, semmi ilyes támogatásra nem számíthat a kormány.

Bárhogy rendezzék az államot, minden alkotmány mellett fönmarad ez egyén törekvése, saját javára hasz-

nálni föl az állam minden erejét, s lazábbá meg lazábbá tenni függését annak irányában. Ennélfogva minden államnak készen kell lennie ellenállásra; s az alkotmány főfeladatát abban kell keresnünk, hogy maga szabja meg az utat és módot, melyen az érintett törekvés kielégítést kereshessen. Ha az állam egyes részeinek megadták az autonomia bizonyos fokát: e téren törvényes formák közt fog nyilatkozni az ellenállási törekvés a központi hatalom ellen. Ha központosított az állam, s úgy van rendezve, hogy választott törvényhozás többségétől függ az államhatalom gyakorlása, parliamenti ellenzés lép a helyhatósági helyébe. Ha a központosított állam polgárai, mint Francziaországban, hosszas tapasztalás után azon meggyőződésre jutottak, hogy a parliamenti ellenzés terén minden erőfeszítéssel sem lehet semmi eredményre jutni: titkos társulatok működése lép a parliamenti ellenzés helyébe, vagy az államra nézve színleg idegen térre viszik át a vitatást, s aláássák az államépület alapját, mely erősebb, hogysem egyenesen megtámadják. De nekem úgy tetszik, hogy mindezen ellenzékek közűl a központi hatalomra nézve talán legkellemetlenebb, de az államra bizonyosan legkevesbbé veszélyes a helyhatósággal biró testületek ellenzése a törvény által megszabott formák között.

Azonban megengedem, hogy csalódom e részben. — Miután a központosított államnak minden eszköze megvan, hogy polgárai fölött őrködjék, s a legkisebb ellenállást is azonnal elnyomja, úgy látszik, mintha ily államokban kellene bekövetkezni a nagy veszélyeknek. De, hogy mindezen eszközök daczára, a központosított államok is ki lehetnek téve nagy veszélyeknek, senki

sem fogja tagadhatni a közelebbi idők tapasztalása után, mely azt tanítja, hogy a közrendnek bármely megzavarása, ha egyszer bekövetkezik, épen a központosított államokban szokta maga után vonni minden fönállónak felforgatását, s a legfontosabb jogviszonyok földúlását, ami soha sem történhetik meg oly hamar nem-központosított államokban.

Mely okoknak tulajdoníthatni, hogy a fönálló államformára nézve ellenséges pártok törekvései annyiszor sikerülnek Francziaországban, s az összes alkotmány fölforgatását vonják maguk után?

Aki Francziaország alkotmányát, hol annyi forradalom sikerűlt, egybehasonlítja más államokéival, melyekben azok nem sikerűltek, bizonyára nem a véletlennek rója föl a különböző eredményeket.

Nem a fönálló hatalom legyőzésében áll a nagy nehézség, aminek leküzdése nélkül egy forradalom sem sikerülhet. Minden kormányt, — bármi erősnek érzi magát állásában, s bármennyire szivén fekszik föntartása az állampolgárok nagy többségének, — oly párt is legyőzhet pillanatra, mely minden tekintetben csekélynek látszik. A nagy erő öntudata, mely a kormányt a biztonságára szükséges rendszabályok kezelésében hanyagabbá teszi; az általános meggyőződés, hogy az államhatalom elég erős önvédelmére, mely tétlenségbe sülyeszti a fönálló kormány párthíveit; egy vagy több magas állású hivatalnok árulása épen a közveszély vagy szükség perczében; s a fegyveres erő és néptömeg véletlen összeütközése, s az utóbbinak győzelme — mint megannyi ok, mi miatt az államhatalom ellen intézett egyes támadások sikerülhetnek. A sikerült összeeskü-

vések nagy száma, melyről a történet bennünket értesít, mutatja, miszerint épen nem tartozik a ritka esetek közé, hogy az államhatalmat aránylag gyöngébb párt meglepheti s pillanatra le is győzheti. A forradalom nehézségei valósággal csak első eredményei után kezdődnek, s mindig két dologtól függ végső diadala:

1. ha az államhatalomtól, melyet meglepve, pillanatra legyőztek, azon lehetőséget is elvették, hogy magát összeszedvén, újra kezdhesse a harczot;

2. ha azok, kik az államhatalmat kiszorították, tudják magukat kormányképesen rendezni, s a rendezett államhatalom szükségének megfelelnek.

Ha a legyőzött államhatalmat azon lehetőségtől is meg nem fosztották, hogy magát újra rendezhesse: csakhamar magához jő meglepetéséből. Egy helyről kiszorítva, a másikban talál oltalmat; ha a fővárosból kihajtják, központtá válik mindazon hely, hol pillanatra letelepszik, s a fönállott viszonyok minden barátja s a jelenleg fönállók minden ellene, — kik egy forradalom győzelme után épen a győzők sorában vannak legszámosabban, — csatlakoznak hozzá; s ha törvényes hatalom küzd lázadókkal és módjában áll legalább nagyában föntartani szervezetét, ritka eset, hogy nem a törvényes hatalomé legyen a végső diadal.

Szintoly eredménytelen minden győzelem az államhatalom fölött, ha azt csak kiszorítják, de nem képesek pótolni. Miután ugyanis a polgárisodás jelen fokán talán semminek sem érzi az ember inkább szükségét, mint személy és tulajdon biztosítására rendezett államhatalomnak: minden párt, mely a fönálló rendet fölforgatta, csak akkor számíthat a többség

megegyezésére, ha a fölforgatott helyett mindjárt más rendet képes alapítani. Ha nem tud: mindenki elfordul tőle, oda, ahonnan legelőbb várja e szükség kielégítését; ami legtöbb esetben legvalószínűbb, ha az előbbi viszonyokat állítják vissza. (*b*).

Ha immár a központosított állam minden intézményét elfogultság nélkül vizsgáljuk: úgy találjuk, hogy a forradalmak sikerülésének érintett két föltételét épen a központosított államokban találhatjuk föl, és pedig annál nagyobb mértékben, minél következetesebben és teljesebben alkalmazzák a központosítás elvét. Ha az ország minden egyes részétől elvonták a jogot, sőt tehetséget is, hogy saját ügyeiket elláthassák, s a közigazgatási központosítással az állam minden lakosa megszokott, önakarat nélkül, a központból várni minden lendületet, minden irányt, melyet kövessen; ha az igazgatás minden fonalát e központban összpontosítják, úgy, hogy akik az államhatalom birtokában vannak, habár a nagy többség akarata ellen tartják is fön abban magukat, rendelkezhetnek az állam minden erejével; ha a forradalmi kormány nem jogánál, hanem hatalmánál fogva, melyet szerzett, s mivel központi államokban mindig csak egyesek állhatnak a közhatalom ellenében, ezeket, habár milliónyian volnának is, engedelmességre kényszerítheti; szóval, ha az állam Francziaország mintájára van rendezve: semmi egyéb nem kell a forradalom sikerére, mint hogy a fönálló kormányt a központból kiszorítsa, s kézrekerítse azon pontot, hol az állam kormányzásának szálai mind összefolynak. Mert valamint az összeesküvés és fölkelés vezetői az állam ily szervezete mellett, mindjárt az első

pillanatban, rendezett államhatalom birtokában vannak, s a kiszorított kormány helyét teljesen betölthetik: úgy viszont a kormánytól, ha egyszer a központból ki van szorítva, minden eszközt is elvettek, mi által magát újrarendezhetné, s legitim kormányként léphetne föl. Egy órányi szilaj erély egy részről, s egy órai gyöngeség és bomlottság másfelől teljesen fölforgathat minden helyzetet. Maroknyi fölkelő csapat az állam kormányára emelkedik, s a legitim kormány lázadó csoporttá lesz, és egészen hasonló helyzetbe jő ellenei irányában, mint azok voltak néhány órával azelőtt ő irányában; azon egy különbséggel, hogy akik erőszakosan ragadják magukhoz a hatalmat, ritkábban engedik magukat meglepetni, s rendesen kiméletlenűl használják azon eszközöket, melyeket a központosítási rendszer nyújt nekik.

A túlzás minden gyanúja elhárítása végett csak azt hozom itt föl, amit Cormenin, a központosítás legnagyobb bámulója, mond ez államforma következményeiről. (*c*).

„Valósággal azt illeti mindig a központosítás, aki épen kezére keríti (au premier occupant), s annak kezéből, akinél volt, az uralommal együtt átmegy az arra, aki elfoglalja. Az utolsó 50 év történetei mutatják ezt. A konvent, többször ostromoltatván saját palotájában, gyakran forgott veszélyben, hogy a lázadás erőt vesz rajta. Majd a szt.-cloudi orangeria ablakain ugratták ki Napoleon gránátosai a III. évi alkotmányt. Midőn Párist megszállották, nem maradt egyéb hátra Napoleonnak, mint a fontainebleaui asztalon aláírni a lemondási oklevelet. X. Károly a fővárossal országát is elvesztette.

Ha a kormánynak nincsenek mindig nyitva szemei, mindig fölemelve karjai, hogy mihelyt fejét emeli, minden fölkelést szétzúzzon a központosítás fegyverével, mihelyt elhagyja a Tuileriákat s átlép a sorompókon, azonnal vége; kincstár, telegraf, sajtó, posta, hadsereg, közigazgatás, ország mind egyszerre oda van rá nézve; törvényszerű kormányból bitorrá lesz; uralkodóból alattvalóvá; aki másokat száműzött, maga lesz földönfutó; fut, menekül. Mi volna egyéb hátra? megbukott! Hova forduljon, mikor ki van tiltva? Nem kormány, nem hatalom, nem király többé, csak ember, sőt kevesebb, mint ember: árnyék, elhagyatott, elitélt semmi. A központban volt minden ereje, s e központ másé. Akarjátok tudni, a két követelő közűl, melyik a legitim? Ne azt kérdjétek, ki mellett van a jog, hanem ki mellett van Páris? akié Páris, az az uralkodó; akié Páris, azé az ország."

Kétségkívül túlságosnak tetszenék előttünk a központosítás eredményeinek ez előadása, ha Francziaország történetén (*d*) kívül, Rómáé is a polgárháborúk és imperatorok uralma alatt, s minden kényúri állam (*e*) története számos példával nem igazolná, hogy a forradalmak mindig annál gyorsabban és teljesebben sikerülnek, minél tovább vitték a központosítási elvet az alkotmányban.

Ha azon meggyőződésből indulunk ki, melyből Cormenin, hogy Párisnak magának elég tábornoka van Orosz-, Osztrák- és Angolország vezényletét vinni, s elég államférfia az egész világot kormányozni (*f*): szerencsének mondhatni a főváros ezen hatalmát, s nem lehet csodálni, ha oly korban, mint a jelen, midőn a

forradalom fogalmát a szabadságéval, s az ellenforradalomét a renddel oly gyakran összezavarják, épen azon gyorsaságot hozzák föl valamely államforma ajánlására, melylyel a központosított állam alkotmányát meg lehet változtatni. Hiszen még Richelieu is, mivel nivellirozta és központosította Francziaországot, némi népszerűségre jutott a forradalmi pártok közt azon érdeme által, hogy előkészítette a forradalom útját; még a legkonservativebb kormányok is buzgón utánozták, amit a forradalom emberei tettek Francziaországban.

Nem tartozik ide, czáfolni e nézetek helyetelenségét. De ha tagadhatlan tény, hogy a forradalom gyakrabban sikerül központosított államokban, s ha nyugodt vizsgálódás után meggyőződhetünk, hogy a forradalmi kisérletek gyakori sikerét Francziaországban nem a véletlennek, hanem épen az állam szervezetének tulajdoníthatni: meg kell engedni, hogy az államhatalom ellenállási képességét belveszélyek ellenében nem növeli a központosítás elvének alkalmazása, sőt csökkenti, s erre nézve akartam fölhívni a közfigyelmet.

És most térjünk azon kérdés vizsgálatára: minő befolyással van a központosítás elvének alkalmazása, az állam ellenállási képessége oly veszélyek ellenében, melyek kívülről fenyegetik az államot?

JEGYZETEK A X. FEJEZETHEZ.

(*a*) Amint az egyeduralom azon forma, melyben legkövetkezetesebben alkamazhatni a központosítás rendszerét: úgy a rend és nyugalom is, melyet a központosítástól várnak, ily államban éri el legfőbb fokát s egész a sír nyugalmáig és a börtöni rendig kifejthető.

(*b*) Épen ebben áll a legitim királyság ereje, hogy míg az államhatalom egy bizonyos személyt illet: meg lehet ugyan zavarni kormányzási tisztében, de nem lehet desorganisálni. Legitim egyeduralomban semmi sem pótolhatja, a mit a forradalom összerontott: t. i. a legitimitást.

(*c*) „De la centralisation. Paris 1842" 12-ik lap.

(*d*) Azon tíz év története, mely Cormenin irata óta lefolyt, méginkább igazolja a fönebbieket.

(*e*) Miután a kényuralom (despotismus) nem egyéb, mint a korlátlan hatalom birása az államban: minden kényuralom szintoly szükségkép maga után vonja a közponsítást, mint az újabbkori értelemben központosított államot mindig korlátlan, azaz kényúri hatalommal kell gondolnunk az egyes irányában. Minélfogva minden kényúri állam ugyanazon veszélyeknek van kitéve, melyeknek minden központosított állam, s mindkettőnek szükségkép attól függ biztonsága: mennyiben vannak szemei mindig nyitva, és karjai fölemelve, hogy semmivé tegye a lázadást, mihelyt az fejét emeli.

(*f*) Cormenin: „De la Centralisation" 39. lap.

XI. FEJEZET.

A KÖZPONTOSÍTÁS BEFOLYÁSA AZ ÁLLAMOT FENYEGETŐ KÜLVESZÉLYEKRE.

A hadtan jelen állása mellett hadi erő fönállását képzelni sem lehet központosítás nélkül. Ha tehát a haderőtől függ valamely állam biztonsága külső megtámadások ellenében: tagadhatlan, hogy központosítás nélkül egy állam sem lehet biztos külveszélyek ellenében. Oly hatalom, minőt az állam egész haderejének központosítása megkiván, egyes kezében szükségkép korlátozza, sőt veszélyezi a polgári szabadságot: mindez azonban csak azt mutatja, hogy míg a különböző államok közti viszályokat kard dönti el, a polgári szabadság sem legfőbb fokát nem érheti el, sem egészen nem biztosítható: nem pedig azt, hogy tehát le kell mondani a központosításról, miután nélküle az állam elvesztené önállóságát, s ha korlátozza vagy veszélyezi is a polgári szabadságot, mégis mindig az összes állampolgárok szabadságának föltétele.

De a központosítás elvét oly államokban, hol korunk kellékei szerint rendezett haderő létez, egyáltalában nem szoríthatni azon dolgok körére, melyek e haderő vezérletét illetik. Ami csak a haderő kiegészítésére, élelmezésére, fizetésére vonatkozik, mind egy központ-

ból intézendő; miből az következik, hogy minél inkább szüksége van, biztosítása végett, nagyobb haderőre az államnak, annal inkább kell szaporodni azon tárgyaknak, melyeket a központból igazgatnak, azaz: hogy oly államnak, melynek biztonsága kívülről inkább van veszélyezve, nagyobb szüksége van központosításra, s annál fogva a központosítás elvének alkalmázása némileg kölcsönös összeköttetésben áll az állam külbiztonságával. (*a*). De ha azon körülményből, miszerint az állam külbiztonsága a központosítás bizonyos mértékét igényli, azt következtetjük, hogy az állam külbiztonságának azon mértékben kell növekedni, amelyben a központosítás elvét az államban alkalmazzák: nézetem szerint semmivel sem teszünk okosabban, mint ha, azon meggyőződésből indulva ki, hogy valamely szerből bizonyos mennyiség kell a beteg meggyógyítására, mindig többet akarnánk abból beadni a betegnek, hogy még egészségesebbé tegyük, vagy mint ha a katona fegyverét, melyet védszerűl és támadásra használ, kelleténél háromszorta nehezebbre csináltatnók, hogy háromszorta erősebbé tegyük a védelem és támadásban; és pedig

1. mivel az állam biztonsága nemcsak *már rendezett haderejétől függ, hanem még inkább azon eszközöktől, melyekkel a haderő szervezetét illetőleg rendelkezhetik, azaz: valódi erejének mennyiségétől;*

2. mert az államot, épen mikor a legnagyobb külveszélyek fenyegetik kívülről, egyáltalában nem közigazgatási szervezete, hanem egészen más eszközök tartják fön.

Nem szenved pedig kétséget, hogy van a központosításnak bizonyos foka, mely az államhatalomnak e

kellékeit, ahol nem semmisíti is meg, tetemesen csökkenti.

A központosítás csak eszköz, mely az államhatalomnak lehetővé teszi, hogy az állam körében levő erőket mind fölhasználhassa bizonyos czélra; amiből következik, hogy oly államok közt, melyek erők tekintetében egyenlően állanak, pillanatra mindig az a legerősebb, amely legjobban központosíthatja az erőket. *(b)*. Azonban a központosított államintézmények legnagyobb bámulója is kénytelen megvallani:

1. hogy a központosítás az államban levő erők teljes használatát lehetségessé teszi, de új erőket nem állít elő; és

2. hogy a központosítás maga igénybe veszi és fölemészti az államban levő erők bizonyos mennyiségét.

Ebből következik:

hogy a központosítás az államban levő s annak oltalmára fordítható erők öszletét szükségkép mindig csökkenti, miután amennyi erő csak az állam központosítására kell, mind a fölhasználható erők mennyiségéből vonatik el; tehát az esetben, ha a központosítás az állam erejének igen nagy részét veszi igénybe, könnyen fordulhatnak elő viszonyok, mik közt az államhatalom az államban levő összes erőkkel rendelkezhetik ugyan, de ez erő mindössze is oly csekély, hogy többé nem elég az állam oltalmára. (*c*).

Az állam rendelkezésére álló erők általában három elem közrehatásából származnak. Ezek:

az egyén munkája;

a tőke;

a szabadság azon mértéke, mely szerint az egyes munkáját és tőkéjét használhatja.

Minél nagyobb a produktiv munkával foglalkozók száma;

minél több tőkével rendelkezhetnek;

minél nagyobb a szabadság, mellyel tőkéjöket és erejöket használhatják:

annál nagyobb a termelés öszlete.

Hol sok egyest elvonnak a produktiv tevékenységtől;

hol a tőke nagy részét más czélokra fordítják;

hol az egyest háborgatják ereje használatában:

ott a termelés szükségkép kevesebb s az erők öszszege is fogy, mikkel az állam rendelkezhetik.

De a dolgok természetében van, hogy a központosítás a termelő erő mindezen elemeire ártalmasan hat.

A központosítás, aszerint, amint kisebb vagy nagyobb, több vagy kevesebb állampolgárt von el a termelő munkától.

Minél inkább központosítva van az állam, annál nagyobbnak kell lenni a tőkének, melyet az egyestől elvon.

Minél inkább központosítva van, annál inkább korlátozza az egyéni szabadságot.

Innen következik, hogy minden központosítás csak az államban levő erők öszletének rovására történhetik.

Ha minden kétségen kívül áll, hogy az államban levő összes erőknek az államra, mint egészre nézve, csak annyiban van értékök, mennyiben azokkal rendelkezhetik, hogy tehát minden államnak, amint biztonsága megkivánja, központosításra van szüksége bizonyos mértékben: az is következik egyszersmind, hogy: *mivel a produktiv erők tömegét a központosítás csökkenti, min-*

den oly lépés, melyet a szükséges mértéken túl ez elv alkalmazásában tesznek, nemcsak erősbbé nem teszi az államot, hanem gyöngíti, s ekkép külveszély ellenében csak biztonságát csökkenti.

A fölállított tételeket még jobban fölvilágosítja ezen egyszerű példa.

Az állam a következő erők fölött rendelkezhetik:

az összes állampolgárok munkája, és ingó és ingatlan tulajdonuk fölött, melyet munkájok által gyümölcsözővé tesznek; s a munka és tőke eredménye, az évi jövedelmek, fölött.

Tegyük föl, hogy az állam munkaképes lakosainak száma 1.000,000; a tulajdon tőke értéke 500.000,000-ra menne, s hogy a mindennemű évi jövedelmet részint élelmi szerekben, részint egyéb termékekben 100.000,000-ra tennénk;

tegyük föl, hogy az államnak külbiztonsága föntartása végett, 50,000 főnyi rendes haderőre van szüksége;

s azon ügyek ellátása, melyeket az állam nem hagyhat az egyes községekre, e fölött még 10,000 egyént kivánna, kik magukat az állam szolgálatára szentelnék;

tegyük föl, hogy az állam minden szükségének fedezésére évenkint 25.000,000 kellene:

ezek szerint az állam erejéből föntartására évenkint 60,000 egyén munkája, s az összes jövedelemből 25.000,000 lenne szükséges. (*d*).

Vegyünk most egy, segélyforrásaira nézve egészen hasonló államot, hol, mint például Francziaországban, a központosítás elvét a községi ügyek vitelére is, általában mindenre alkalmazzák, amire csak lehet.

A rendezett hadi erő szüksége, az állam külbiztonságának sine qua non-ja, nem kevesbedik az által, hogy a községi ügyekre is alkalmazták a központosítás elvét. Egy okos ember sem fogja állítani, hogy mivel ezerekkel szaporítják a tisztviselők seregét, csak egyetlen emberrel is lejebb lehetne szállítani azon sereget, melynek az ország határait kell védenie. Az első tétel tehát semmivel sem változik, s föl kell tennünk, hogy az állam, melynek előbb függetlensége föntartása végett 50,000 emberre volt szüksége, szintoly nagy haderőt fog kivánni, ha Francziaország mintájára rendezték.

Ha az államügyek ellátása, ahol csupán a szükségesre szorítkozik, 10,000 ember erejét veszi igénybe: legalább ötszörte többet kiván oly körülmények közt, hol a nevelés, kultus, törvénykezés, s az összes közigazgatás az államügyek körébe vannak vonva, s csak Francziaország, vagy a mintájára rendezett bármely állam statistikáját kell kezünkbe vennünk, hogy meggyőződjünk, miszerint a polgári hivatalnokok száma majdnem annyi, mint a hadseregé. Ha azt ugyanannyira teszszük, 50 ezer hivatalnok van ott számításunk szerint.

Miután az államszogálat a szellemi képesség nagyobb fokát igényli; s miután oly pályán, mely az egész életre kiterjed, s nemcsak néhány évi foglalkozás, mint a hadi szolgálat, az államhivatalnokok nagyobb része családatyákból áll: 50,000 államhivatalnok föntartása jóval több költségbe kerül, mint 50,000 főnyi hadsereg tartása, s így a kiadásokat a szoros központosítás behozatala legalább is kétszer annyival, azaz 50.000,000-val növeli évenkint.

Mindezen számok, mint magától érthető, tisztán képzeletiek; ha azonban a fölállított arányt hibásnak venné valaki, s azt hinné, hogy a legszükségesebbre szorított központosítás szükségeit igen csekélyre, s a franczia kormány rendszerét igen magasra tettük: az csak igaz marad, hogy minden újabbkori értelemben központosított államnak mind több államhivatalnokra van szüksége, fönállhatása végett, kiket hasznos munkától vonnak el és mind-mind nagyobb költségvetésre; hogy tehát az ily állam a rendelkezésére álló erőkből nagyobb mennyiséget emészt föl, mint más államok.

Ha igaz volna is, hogy az állam külbiztonsága kizárólag hadereje nagyságától és szervezetétől függ, még is tagadhatlan, hogy az állam haderejét nem a valóban fegyverben álló katonaság számához kell mérni, hanem inkább azon lehetséghez, miszerint az az állam szükségei szerint szaporítható, s szerencsétlenség esetében újra szervezhető. S miután e lehetőség az egyes polgárok karjaiban rejlő erőtől függ: az olyas intézmények, melyek mellett az állam, fönállhatása végett, béke idején ez erők nagy részét kénytelen igénybe venni, szükségkép gyöngébbé teszik az államot külveszélyek ellenében. S állíthatja-e valaki, ha a történeteket ismeri, hogy a legjobb hadsereg is minden tekintetben elegendő, kül ellenségek ellen biztosítani az államot?

Nem szeretném, ha félreértenének. Bármint vélekedik valaki a nagy állandó seregek felől, senki sem tagadhatja azoknak szükséges voltát, ha Nyugoteurópa minden államának helyzetét nyugodtan vizsgálja. Miután az egyeduralom az a forma, melyben minden formák között nagy hadseregek fönállása legkevesbbé

veszélyes a polgári szabadságra nézve, is így magának a szabadságnak is érdekében áll föntartása: e kényszerűséget fájlalhatja, aki a köztársasági intézmények mellett lelkesűl. Sajnos lehet az oeconomista előtt, hogy annyi ezer meg ezer erős kart vonnak el a produktiv munkától, s annyi milliót áldoznak föl a külhatalomnak. Könnyezhet fölötte a philantrop, hogy a fölvilágosodás századában, oly népek közt, melyek a béke ugyanazon isteni tanára hivatkoznak, arra kell fordítani az állami erők jobb részét, hogy más államok önállósága ellen fegyveres támadásra, s védelemre hasonló támadások ellen készen legyenek; s talán van is benne némi haszon, ha e nézetek képviselői különböző államokból összejönnek, s kölcsönösen megerősítik egymást ama szebb jövő reményében, mikor a népek közt szintoly esztelennek fog tetszeni az ököljog, mint az tetszik előttünk, amely az egyesek közt uralkodott egykor, s módokról gondoskodnak, mik által az örök békét megalapíthatnák vagy legalább a háború alkalmait kevesbíthetnék. De aki a rendes hadseregek fönállásának szükségét századunkra nézve tagadja, vagy azt hiszi, hogy Nyugoteurópa összes államaink egyértelmű határzata is föloszlathatja az állandó seregeket, megszüntetheti azok szükségét, míg északon egy óriás hatalom létezik, egészen más alapokra épített polgárisodással, minek következtében a nyugot meghódítására kell törekednie: merő utopiák körében forog az ily ember, s legfölebb csak a jövendő ivadékok épülésére beszélhet az államtudományokról.

Épen a nagy rendes hadseregek fönállásának szüksége teszi szükségessé a nagy államok fönállását, s e

tény félreismerése sok tévedésnek lett forrása, mely korunkban oly széles körben elismerést szerzett magának. Szintoly bő forrása egyébiránt a tévedéseknek azon hit, mintha hatalmas hadsereg, mely az állam biztonságára nélkülözhetlen, magában véve *elegendő is* volna erre nézve.

Mellőzöm, hogy az állam külbiztonságára nézve azon körülmény is idézhet elő különös veszélyeket, ha igen nagy haderővel bír. Az államhatalom, túlnyomó hadereje öntudatában, épen mivel annyi áldozattal jár föntartása, rendesen nemcsak az állam biztosítására szokta az erőt használni; e föltevés valószínűsége mindenesetre igen gyakran szolgál okul másoknak ellenségeskedésre. „Nemo potuit terribilis esse impune“: államokra és egyesekre nézve egyaránt igaz, s némely államot, mikor épen zavarban volt, azért támadtak meg, mivel mások megtámadására jól fölkészültnek látták, s meg akarák előzni a támadásban. De mellőzzük mindezt; mint mondók: van-e hadsereg, mely győzhetetlen volna? Mert ha ebben hiszünk, csak akkor állíthatjuk észszerűleg, hogy egy pompás hadsereg magában elegendő a külbiztonság föntartására.

Azt hiszem, ez is olyas kérdés, melyre nem szükség felelni.

A történet azt tanítja, hogy valamely hadseregnek sem czélszerű szervezete, sem vitézsége soha sem védhetett meg egy államot a szerencse változásaitól. Amellett is elnyomhatja pillanatra az államot elleneinek túlnyomó ereje, s minden létező állam közt talán egyedül Anglia történeteiben nem találunk pillanatokat, midőn az állam az idegen hatalom által egészen

alávetettnek látszott. Nem azon következményt kell-e vonnunk a tapasztalatok hosszú sorából, hogy önállósága biztosítása végett a külföld irányában, nagy és vitéz haderőn kívül, egyéb eszközökre is van minden államnak szüksége: hogy, miután senki sem áll oly magasan, hogy pillanatra alá ne sülyedhessen, mindenek fölött attól függ minden közállomány biztossága: *mely eszközök állanak rendelkezésére, hogy ismét fölemelkedhessék?* Nem hiszem, hogy valaki ez eszközök közé számítsa a közigazgatási központosítást.

Nincs államforma, melyben az egyes akarata, vagy legalább ez akarat nyilatkozhatása annyira föltétlenűl alá lenne vetve az államhatalomnak, mint a központosított közigazgatású államokban; nincs államforma, mely mellett az állam minden egyes erejének nagyobb részét vehetné igénybe, s annálfogva megengedem, hogy amely államok e rendszert követik, erejökhöz aránylag hatalmasabb hadsereget képesek tartani, s azt gyakrabban is megújíthatják, valameddig az állam belszerkezete nincs megtámadva.

Tagadhatlan előnye a központosításnak, mint általában minden kényuralomnak, hogy az államhatalomnak több eszközt nyújt támadó háborúra minden más államszerkezetnél. De képzeljük, hogy magát az államot támadják meg, semmivé teszik hadseregét, elfoglalják fővárosát — nem szükség a jelen századnál messzebb menni vissza, hogy legtöbb államban hasonló eseményeket találjunk, — vajjon a központsítás-e az, ami az államot megmentheti? A hivatalnoksereg elől fog-e visszavonulni a diadalmas ellen, mely az állam hadi erejét leverte? szent borzalommal nem merészli-e meg-

illetni a központosított közigazgatású állam bámulatos remek művét? vagy kitakarodik az országból, mivel megtagadják szolgálatukat, akik addig a közigazgatást vitték?

A történet sok csodás módot ad elő, mely szerint az egyes államok hasonló pillanatokban megszabadultak. Tudjuk, hogy Spanyolország, miután a mórok hatalmának meghódolt, azon kevés számú harczos erős hitének köszönheté utóbbi nagyságát, kik Asturiába vonultak a zivatar elől; tudjuk, hogy Svédországot egy maroknyi parasztcsapat mentette meg; hogy Francziaországnak egy szűz lelkesítő ereje szerezte vissza függetlenségét. Oly esetről nem szól a történet, melyben valamely állam az által nyerte volna vissza elvesztett önállóságát, hogy a hódító nem talált senkit, aki parancsait leírta, lefordította, a kivetett adókat beszedte, szóval a törvényes kormány alatt rendezett közigazgatást tovább vitte volna; sőt azt látjuk a történetből, hogy a legnagyobb külveszély ilyes pillanataiban, az idegen ellenség épen a közigazgatási központosítás által szintoly kedvező körülményekbe jutott, mint az állam benső ellenei a törvényes kormány ellenében, melyet pillanatra kiszoríthattak.

Miután a rendezett közigazgatás, azokra nézve, kik központosított államokban azzal foglalkoznak, nagyrészint még nagyobb szükség, mint magára az államra nézve; miután az óriási közigazgatási test számtalan tagjai, minden parancs föltétlen teljesítéséhez szokván, állásuknál fogva semmit sem tartanak nagyobb szerencsétlenségnek, mint ha senki sem parancsol velök: az állam bármely kül ellensége, mihelyt a központnak

urává tette magát, szintoly kész eszközökre talál, akarata teljesítését illetőleg, a legtöbb hivatalnokban, mintha csak valamelyik párt szorította volna ki állásából a törvényes kormányhatalmat, vagy mintha a törvényes hatalom maga lenne. Dőreség érzelemszilárdságot követelni azoktól, kiket akarat nélküli eszközöknek neveltek, vagy ellenállást várni oly gépezettől, melynek az az előnye, hogy könnyen lehet bizonyos pontból mozgatni tetszés szerint.

A legnagyobb veszély pillanataiban csak nagy férfiak, vagy nagy elvek menthették meg az államokat; és bár meg kell engedni, hogy az államszerkezet alakja *magában* sem nagy embert elő nem állíthat, sem lelkesedést nem ébreszt valamely nagy elv mellett: nem tagadhatni, hogy vannak bizonyos államintézmények, melyek működésüket megnehezítik, s ezek közé tartozik kétségtelenűl a közigazgatási központosítás rendszere is.

A közigazgatási központosítás egyik fő feladata az újabb államokban, s kétségtelenűl fő oka azon népszerűségnek, melyben e rendszer részesűl: az egyenlőség, mit az által, ha nemis teljesen, de jobban elérhetni, mint bármi egyéb által. Központosított államokban is, melyek szabad alkotmánynak örvendenek, fölülemelkedhetik társain az egyes polgár, de az ily államokban nincs olyas társadalmi állás, melyben az egyes, mintegy a dolog természeténél fogva, polgártársai bizonyos nagyobb részének központjává tehetné magát. (*e*). Legalább minden ilyes állást abnormitásnak kell tekintenünk, s csak következetes dolog, ha a központosított államokban azt lehetőleg alá törekszenek ásni.

Szivesen megengedem, hogy az összes polgárok teljes egyenlősége igen kellemes dolog lehet azokra nézve, kiknek kezében van az államhatalom. A parliamenti többség nevében kormányzó ministerek szintoly jól tudják, mint egyes kényurak, hogy a tengernyi homok legfölebb is nehézségűl szolgál, míg egyes szikladarabok legyőzhetlen akadályt gördíthetnek utunkba. Legtöbb emberrel vele született az ösztön, valami magasabb felé vetni tekintetét (*f*), s innen van, hogy ahol semmi egyéb nincs, ami előtt magukat meghajtsák, sokan a kormányhoz csatlakoznak, melynek ereje azon mértékben növekszik, minél gyámoltalanabbnak érzi magát irányában minden egyes. Az ily államot ennélfogva nyugodt pillanatokban könnyebben és kellemesebben kormányozhatni, mint minden mást; de mindenkinek meg kell engedni, hogy e kormányforma nagy önálló egyéniségek kifejtésére, — minőkre szüksége van az államnak nagy veszély perczeiben, — legkevesbbé kedvező minden egyébnél. Mikor az államnak nagy egyéniségre van szüksége, azok közt találhatni föl ez egyéniségeket, akik inkább akarnak egy faluban elsők lenni, mint Rómában másodrendüek. Az iskola, melyben nagy hivatásukra előkészülnek, ama kisebb kör vezetése, melyben azelőtt mozogtak. (*g*). Az első lépés nagyszerű pályájokhoz azon tisztelet, melyet szerény körükben meg tudtak maguknak szerezni.

E tételek ellenében a tapasztalásra fognak hivatkozni. Vajjon századunk, minden központosítás daczára, melyet a legtöbb nagy államba bevittek, nem rendkívül gazdag-e nagy emberekben? Minden alkotmányos államban két, gyakran három rendjét is találjuk oly fér-

fiaknak, kik egymást váltják a kormányban, anélkül, hogy abban változást vennénk észre. Azt hiszem, hogy a jövő, az 1848-ki év történeteivel kezében, másképp itélend egykor korunk eme bőségéről nagy emberekben.

De megengedve, hogy akik a „nagy ember“ czímet igénylik maguknak, mind valóban azok: minő eszközei vannak az egyesnek, ha még oly nagy és kitűnő is, külellenség által fenyegetett hazáját megszabadítani?

Képzeljünk egy központosított államot, mely ellenségei túlnyomó erejének meghódolt; vagyis, amelynek fővárosa ellenség kezében van. Maga Francziaország története is elég példát mutat e részben.

VII. Károly alatt az angolok kezében volt Páris. Hosszas, küzdelemteljes harcz után megint kivívta az ország függetlenségét; saját erejével, önfiai hős tettei által vívta ki. Mihelyt nem volt többé a királyság székhelye Páris, megszűnt az ország fővárosa lenni. Mivel a főváros ellenében száz hely bírt jelentékeny önhatósággal, nemcsak mindenik képes volt, de meg is szokta, önállólag haladni pályáján, mindeniket alapkövül lehete használni az állam újdon épületének megkezdésére. Képzeljük, hogy Francziaország VII. Károly alatt központosítva, egyes részeinek önhatósága megsemmisítve lett volna, s a nép meg szokott volna föltétlen engedelmességgel fogadni minden parancsot, mely a központból jött: azt hiszszük, hogy Jeanne d'Arc minden vallásos lelkesedése, Dunois és La Tremouille minden hősissége, és oly százezerek honszeretete, akiknek nincs semmi eszközük magukat szervezni, alig idézhetett volna részletes fölkeléseknél egyebet elő, melyek végre is csak az államhatalom rendőri szabályainak

nagyobb szigorúságára vezettek vala? Egyébiránt épen nem szükséges képzelmünket megerőtetni. 1814- és 1815-ben megint meghódolt Francziaország idegen hatalmak fegyverei előtt, s megint visszanyerte önállóságát; de bizonyára nem saját ereje által mindkét esetben. A diplomatia eszélye megmenté Francziaországot a fölosztás szerencsétlenségétől; hódítói a legitimitás elve iránti tiszteletből adták vissza a trónt a legitim uralkodóháznak. Az országnak, miután fávárosát bevették, nem vala többé semmi eszköze, ellenszegülni az idegenek határozatának, „Paris pris, Napoleon n'a qu'á souscrire son abdication, — qui a Paris, a la France.“

Ha Párist a világ fővárosának, az európai emberiség fényének, sőt szentélyének tekintik (*h*): nagy dicséretnek látszhatik ez; egyszersmind azonban világos elismerése, hogy a központosított államok külellenségek ellenében is nagyobb veszélyeknek vannak kitéve, mint mások. Minden ilyes állam a monda hőséhez hasonló, ki csak egy ponton sebesíthető meg, de ezen mindig halálosan; azon egy különbséggel, hogy e sebhető helyet mindenki ismeri, s azt hiszem, hogy ez, biztosság tekintetében, lényeges különbség.

JEGYZETEK A XI. FEJEZETHEZ.

(*a*) Oly államokban, hol nagy haderő kell, szükséges a királyság: legalább kétségtelenűl ez államformában veszélyezteti legkevesbbé nagy hadi erő fönállása a polgári szabadságot.

(*b*) Amennyiben a központosítás csak úgy lehetséges, ha minden hatalmat egyes kezébe adnak: bizonyára legczélszerűbb, ha — mint a római alkotmányban történt, — rendes intézménynyé teszik a diktátorságot, mivel ez által e hatalom átruházásának módját, bizonyos formákat, mikkel az jár, és mindenek fölött idejét, napját meg lehet határozni: míg a hol semmi ilyes intézményekről nem gondoskodtak az alkotmányban, a véletlentől, szenvedélyektől, s a mi legveszélyesebb, a félelemtől függ mindannak meghatározása. Miután ugyanis az államot, nagy külveszély pillanatában, csupán fegyverrel, az az egyes hatalma által menthetni meg: az önfentartás ösztöne veszély perczeiben mindig diktaturát idéz elő; ha még úgy kárhoztatja is azt az alkotmány.

(*c*) Bármennyire előhaladtunk, semmiféle mesterségben sem mentünk annyira, mint abban, hogy az állam összes erőit mind rendelkezésére állítjuk a közhatalomnak. Ha a mit a kényúri persa birodalom egyes satrapái beveszedtek s Kordova kalifái zsaroltak alattvalóiktól, — a mi csak a mindennemű jövedelmek egy tizedében állott, — mind egybevetjük azzal, a mit a legkevesbé terhelt államokban is adnak az államnak: nem tagadhatjuk e részben a haladást. Mióta behozták az állam-

adósságok rendszerét, a mit Cormenin a központosítás főeszközének nevez, s a mit még inkább mondhatott volna a központosítás eredményének: úgy tetszik, csaknem kimeríthetlen forrásokkal rendelkezhetik az államhatalom. Azonban a tapasztalás mutatja, hogy épen nincs úgy: miután az állam fizetési képességében vetett hitet azon csodával kell támogatni, hogy 1000 — sőt 10.000 millió kamatját is kell fizetni évenkint.

(*d*) Ez is elég sok. Ha megfontoljuk, hogy az állam valóban munkaképes lakosai felét sem teszik a népességnek: mindig megérezhetni a termelő munkaerőkben szenvedett veszteséget, s mivel csak a jövedelem fölöslegét fordíthatni a tőke szaporítására, ez is annál kevesbbé szaporodik, minél nagyobb részt vesznek igénybe a jövedelemből az állam szükségei.

(*e*) A nemességet rendesen a trón legszilárdabb támaszának, a rend legjobb biztosítékának tekintik, és méltán. Miután az állam egész jogállapota bensőleg annyira összefügg, hogy a jogot a legkisebb körben sem sérthetni meg, a nélkül, hogy minden jog csorbulást ne szenvedjen és ne veszélyeztettessék: úgy a társadalom azon osztályainak, melyek nagy mértékben birnak kiváltsággal, leginkább áll érdekökben a jogállapot föntartása. A társadalom fensőbb osztályai — azon pillanatokat kivéve, midőn rémuralom alatt vannak, — mindig konservativek, s a centralisatió és decentralisatió kevés hatással van érzületökre. Annál nagyobb befolyást gyakorol az államszerkezet azon állásra, melyet a társadalom fensőbb osztályai az államban elfoglalnak; s ami által lehetségessé válik az államra nézve hasznos módon megőrzeniök a rendnek kedvező érzelmeiket. Csak ott foglalhatnak el egyesek előkelő helyzeteket, csak ott gyakorolhatnak magára az államra nézve is

hasznos befolyást, a hol kisebb körök vannak. A kinek részén vannak olyas államszerkezet mellett a társadalom fensőbb osztályai, — biztosan érezheti magát. Központosított államokban ez osztályok befolyása mindig jelentéktelen, mert a legmagasabb állású egyén is jelentéktelennek tűnik föl az egész államhoz képest.

(*f*) Sokan nem az „erecto ad sidera vertice" miatt emelik az égre tekintetöket; hanem többnyire beérik azzal, ha valami fensőbbet találnak, mely előtt ugyancsak mélyen megalázhatják magukat.

(*g*) Rendesen azt mondják: hogy valaki parancsolni tudjon, előbb meg kell tanulnia engedelmeskednie. Nem bocsátkozom azon kérdés vizsgálásába, vajjon azok közűl, a kik legjobban tudtak parancsolni, nem voltak-e némelyek legkevesbé kitűnők az engedelmességben. Az az egy bizonyos, hogy a nagyobb körben parancsolást csak kisebb körbeni parancsolással tanulhatni meg. A ki egy községet maga erejéből jól tud igazgatni, jobban fogja az államot kormányozni, mint valamely minister első commis-ja.

(*h*) Cormenin. „De la centralisation."

XII. FEJEZET.

MIT KIVÁN AZ EGYÉN A SZABADSÁG NEVÉBEN AZ ÁLLAMTÓL?

Eddig azon kérdésre fordítók figyelmünket, hogy a szoros központosítás, minőt Francziaországban s a mintájára rendezett államokban találunk, valóban gyarapítja-e az állam erejét és biztonságát, s azt hiszem, hogy arra nincs eset.

Miután a központosított államokban az államhatalom örökös kérdés jutalma gyanánt megy egy kézből a másikba, s ekkép soha sem fejthet ki elegendő mértékben következetességet;

miután hatalomkörét nem töltheti be teljesen, s az eléje tűzött czélt a rendelkezésére álló eszközökkel soha sem érheti egészen el;

miután az ily rendszer szerint szervezett államokban az állam rendelkezésére álló eszközök nagyobb részét arra kénytelen fordítani, hogy a közigazgatás bonyolult gépezete rendben tartassék és mozgásba induljon;

miután végre az államhatalom e rendszer által, épen nagy bel- és külveszély pillanataiban, nemhogy erejében növekednék, sőt gyöngébb lesz, s egyetlen csapással megsemmisíthető: a központosítás rendszere,

amint azt korunk sok alkotmányos államában alkalmazva találjuk, szaporítja az államot fenyegető veszélyeket, a nélkül, hogy annak belerejét gyarapítaná: a miből az következik, hogy a fő ok, melylyel e rendszert védik, a tévedések egész során alapszik.

A másik ok, melyet fölhoznak mellette, az: hogy az *egyetemes szabadságot jobban biztosíthatni a központosítás, mint bármely más államszerkezet mellett, s hogy az egyéni szabadság korlátozása központosított államokban, mivel annak ott észszerű alapja van, — kevésbbé tetszik nyomasztónak az egyes előtt.* Lássuk, mennyiben helyesek ez állítások?

Mindenek előtt szükséges, ha eredménynyel akarunk e részben eljárni, tisztába jönnünk azon kérdés iránt: *mit kell sajátlag értenünk az egyéni szabadság alatt? s mit kíván az egyes a szabadság nevében az államtól?* s nincs talán tárgy, mely fölött nagyobb fogalomzavar uralkodnék a politikai tudományokban, mint épen e fölött.

A szabadság azon lehetőség, mely szerint az egyén önerejét, s ami körüle van, mind fölhasználhatja önválasztotta czéljainak elérésére.

Minél kevésbbé van akadályozva ereje használatában, minél több tárgyat fordíthat czéljaira, annál szabadabb: minél inkább korlátozva van e részben, annál kevésbé szabad.

Bizonyára senki sem nevezhetné szabadnak azon embert, akinek senki sem parancsol, de aki személyes erején kívül egyáltalában semmit sem fordíthat egyéni czéljaira; — ha ugyan képzelhetni ily állapotot.

Miután pedig az uralkodás is csak azon lehetségben áll, hogy ami körülünk van, egyéni czéljainkra

használhatjuk, s így az uralom és szabadság közt csak azon mértékre nézve van különbség, melyben az egyes e lehetséget megszerzi: a szabadság és uralkodás velünk született hajlama közt sem húzhatni biztos határvonalt.

Az uralkodási hajlam elvégre sem egyéb, mint azon ösztön, mely szerint egyre több-több idegen erőt szerzünk önválasztotta czéljaink elérésére, azaz: a szabadság legfőbb fokára törekvés, s önként következik, hogy a szabadság ösztöne, ha nem talál akadályra fejlődésében, szükségkép uralkodási vágyra vezet mindig.

Valamint a szabadságvágy minden emberrel vele született, sőt minden emberre és minden lényre, ki föntartása végett önereje használatára van utasítva, az önfentartás föltétele: úgy az uralkodási hajlamot is minden emberi lénynyel közösnek kell tekintenünk (*a*), s ha azt képzeljük, hogy az ember csupán az egy ösztön után indul, azaz esztelen lénynek veszszük: semmi ellenvetésünk sem lehet azon állítás ellen, miszerint az egyén föltétlen szabadság utáni vágya ellentétben áll az állammal, mely csak az egyén kellő alávetése által lehetséges. Csak az a kérdés: *hogy e föltétlen szabadságvágyat* (mert hiszen ez ellentétben áll az állam fönállásával) *az embernél általában meglevőnek kell-e tekintenünk?* s azt hiszem, hogy e kérdésre határozottan nemmel kell felelnünk.

A szabadság utáni törekvés mindenesetre korlátlan, azaz: minél önállóbban használhatja az ember tehetségeit, minél inkább hatalma alá vetheti az őt környező dolgokat, annál élénkebb vágyat érez, még kijebb terjeszteni hatalomkörét. Azonban föltétlen sza-

badság fogalma (hacsak bölcselmi szemlélődés útján nem jut rá) szintoly kevessé támadhat az emberben, mint egyéb dolgok fogalma, melyeket nemcsak nem látott, sőt amikre nézve mindig ellenkezőt nem tapasztalt. Az ember, természeténél fogva szükségkép törekszik legyőzni minden akadályt, mely ereje használásában korlátozza, mert szükségkép mindig kijebb igyekszik erejét terjeszteni; — de hogy e törekvésnek soha sem tehet egészen eleget, azaz, hogy soha sem szabad föltétlenűl: azt szintoly jól tudja, mint p. o. azt, hogy repülni nem tud.

Aki tehát azt állítja, hogy az egyén föltétlen szabadságvágya s az állam fogalma közt létező elméleti különbség gyakorlatilag lehetetlenné teszi a rendezett állam alkotását, merőben úgy tesz, mint ha azt mondaná, hogy a rendezett államok fönállása azért lehetetlen, mert ellentétben áll bizonyos eszmével, mely miatt mindenkit az őrültek házába vinnének, ha a gyakorlati életben cselekvési zsinormértékül akarná venni.

Nem föltétlen, hanem csak a létező viszonyok közt *lehetséges legnagyobb* szabadság utáni vágy, s a törekvés, e szabadság körét mindig kijebb terjeszteni, — ez az, mi vele született az emberrel. S ez ösztön a rendezett állam fönállásával oly kevéssé ellenkezik, hogy épen egyik fő okul kell azt tekintenünk, mely az embereket polgári társaság alkotására vitte. *(b)*. Amint a természet adta az emberbe az ösztönt, hogy uralkodásra törekedjék a körüle levő dolgok fölött: úgy azt mutatja a tapasztalás, hogy igen kevés azon dolgok száma, melyeknek saját erejével ura tud lenni. Épen azon ösztön, mely szerint mindennek ura, azaz lehető-

leg szabad akar lenni, viszi rá az embert, mint eszes lényt, hogy mások segélyét igyekezzék biztosítani, vagy is: az vezeti társaságba.

A családon túl (mit a nemi viszonyból s a gyermekek felőli gondoskodásból, mely ösztön az emberben még inkább megvan, mint más állatban, magyarázhatni ki), minden emberi társaságnak a szabadság utáni vágyban találjuk természetes okát: vagyis azon törekvésben, hogy más személyeket és dolgokat saját czéljai elérésére használhassunk, s innen következik, hogy az állam fönállása az egyének szabadságvágyával nemcsak nincs ellentétben, sőt az államot egyik olyas eszközűl kell tekintenünk, mely által az egyén szabadságát, azaz a körüle levő dolgok fölötti hatalmát biztosítani törekszik oly esetekben is, midőn tudja, hogy a rendelkezésre álló eszközök e czélra mind nem elegendők.

A biztosság legfőbb foka minden anyagi és erkölcsi jókra nézve, melyekkel bír: ez az, amit az egyes az államtól a szabadság nevében követel. (c). Aki az állam lehetőségét tagadja, nemhogy megalapitaná az egyéni szabadságot, sőt megsemmisíti mindazon viszonyokra nézve, mik fölött az ember csak azon esetben uralkodhatik, ha nagyobb államközségekbe áll össze, s ha a történet azt mutatja, hogy kisebb társaságok magukat folyvást államokká alakítani, a kis államok meg kijebb terjeszkedni törekszenek; s ha napjainkban is példát mutat a tapasztalás, hogy ahol pillanatra az állam minden kötelékét erőszakosan szétszaggatták is, megint visszaállítá a nép tüstént az államot: épen a szabadságvágynak kell tulajdonítnunk e jelenséget.

Ugyanazon hajlam, mely, ha az embert esztelen lénynek gondoljuk, háborút idézne elő mindenki részéről mindenki ellen, — e hajlam az, mely az ész következtében, vagyis az ember ama vele született tehetségénél fogva, mely szerint hajlamai lehetőleg nagyobb mértékű kielégítésére a szükséges eszközöket meg tudja választani, először társaságba vezette őt; s minél nagyobb fokára jut a polgárisodásnak, azaz, minél inkább uralomra jut az ész használata ösztönei fölött, annál inkább nyilatkozik a szabadságvágy sociális természete, annál világosabban kell állani az ember előtt, hogy: *miután vannak viszonyok, melyek közt az államra, biztonságunk végett, szükségünk van, vannak czélok, melyeket csak az állam által érhetünk el: a szabadságot épen csak egyéniségünk eszélyes alárendelése által érhetjük el.*

De bármennyire tekintsük is az államot a szabadság egyik alapföltételéűl: az egyén szabadságvágyát nem tekinthetjük kielégítettnek azzal, ha megadták neki a lehetőséget arra, hogy rendezett államszövetségbe léphessen:

1. mert az egyén, a meddig személyes erői terjednek, személyes szabadságát is igénybe veszi;

2. mert az állam nem első, nem is egyetlen emberi társaság, melybe a szabadságvágy vezetett bennünket, s ez ösztön kielégítése szintúgy megkivánja azon szűkebb viszonyok létezését, melyekbe vezette az embert, mint az államét.

Az állam, ha szerződésen alapult volna is, nem egyesek szerződésének, hanem minden esetre olyas kötésnek eredménye, melyet már előbb fönállott kisebb

társaságok kötöttek. Egy állam sem egyes emberekre, hanem okvetetlenűl kisebb társaságokra — a polgárisodás fokozata szerint nemzetiségekre, népségekre, vagy városi és falusi községekre — oszlanék föl. (*d*).

Amint az egyes nem elkülönözve, hanem mint valamely család, község, tartomány avagy nép tagja lépett az államba, s mint ilyen él abban: *úgy nemcsak saját személyére, hanem mindazon viszonyokra nézve, melyekben családjához, községéhez, országához, népéhez áll, biztosságot kell követelnie az államtól*, s csak annyiban érezheti magát szabadnak, amennyiben e viszonyokra nézve is megvan a biztossága.

Polgárisodásunk nem tegnapi szülött. Bárhova fordítsuk tekintetünket, egy államot sem találunk Európában, hol azon viszonyokon kívül, melyekben az egyes az állam irányában áll, még mások is ne léteznének. Minden népnek megvan története, mely emlékei folytán bizonyos jogigényeket képez. Ha tehát az egyénnek teljesen biztosítják is személyét és tulajdonát, de azért családi és községi állását kivánják áldozatul; ha megsemmisítik nemzetiségét s azon egyetemes történeti jogait, melylyekkel az államba lépett: szükségkép korlátozva érzendi magát egyéni szabadságában.

Az ember, mint eszes lény, mennyiben az állam fönállása megkivánja, személyes szabadsága ilyes korlátözásának is örömest aláveti ugyan magát; de csak akkor, ha meggyőződik szükségéről, s minden esetre annál jobbnak tartja az állam alkotmányát, minél kisebb mértékben kivánja tőle ez áldozatot.

Hogy megitélhessük, mely mértékben veti magát az egyén könnyebben vagy nehezebben alá szabadsága

korlátozásának: két szabály szolgálhat előttünk zsinormértékül:

I. Hogy az egyes nehezebben mond le egyéni szabadságáról, ha annak használata olyas jóra vonatkozik, ami előtte magasabban vagy hozzá közelebb áll, s e szerint mindenek előtt azon dolgokra nézve akarja magát szabadnak érezni, melyek napi életével és erkölcsi meggyőződéseivel állanak összefüggésben.

II. Hogy az egyén az állam fönállásának kész ugyan föláldozni szabadsága egy részét, de csak a mennyiben ez áldozat szükséges voltáról meg van győződve s az állam őt kárpótolhatja mindazért, amiről lemondott.

Mi az elsőt illeti, nincs szükség bizonyításra. De a ki bizonyságot keres, vegye kezébe a történetet, s úgy találja, hogy minden századnak tapasztalása igazolja, miszerint az államhatalom ellen mindig ott volt legerősebb és makacsabb az ellenállás, hol az egyén szabadsága bizonyos erkölcsi szükségek, vallása, nemzetisége, becsületérzése tekintetében szenvedett az állam részéről rövidséget, vagy ahol az államhatalom a nép erkölcseivel és szokásaival jött ellenkezésbe. A közönyösség s amaz általános jellemtelenség, amint Európa egyik legnagyobb, s mint mondják, legpolgárisultabb államában a királyságról a köztársaságra, s erről a császárságra, aztán megint a királyságra, s ismét a köztársaságra átmentek, egyáltalában nem csupán e nép sajátságának, hanem azon általános tapasztalás nyilatkozatának tekintendő, miszerint az egyén minden dolog iránt azon mértékben közönyös, amilyen távol áll hozzá, s ami őt, mint az államban előforduló vál-

tozások, közvetlen nem érdekli, annál nyugottabban veszi, minél kevesbbé érinti személyes viszonyait. Mindenki legközelebb áll önmagához, aztán jő családja, aztán az a kör, melyben naponkint mozog, a község, a megye, a tartomány; s végre az állam, mely után még minden esetre az egész emberiség is igénybe veheti az egyes érdekeltségét, csakhogy bizonyára sokkal csekélyebb mértékben.

Valamint az első franczia forradalom, bár az első napokban oly elveket állított föl, melyek által az összes államrend megváltozott, akkor talált először ellenállásra, mikor törvényei és intézkedései összeütközésbe jöttek a nép hitével és erkölcseivel, s az egyén személyes viszonyait erőszakosan átalakította: úgy bármely alkotmányos, sőt köztársasági államformát egyeduralommá lehet alakítani, ha az átalakítás a nép erkölcseinek és szokásainak sérelme nélkül eshetik meg.

A második pontra nézve megjegyzendő, hogy a mennyiben az uralkodási és szabadságvágy, — mint fönebb érintém — azonegy, az uralkodás nagyobb fokát csak a szabadság legfensőbb potentiájául tekinthetni: az egyén örömest eltűri, ha szabadságát lehetőleg korlátozzák, ahol az uralkodásban nagy mértékben részeltetik.

Hogy elhatározhassuk, vajjon a központosítás — amint állítják — az összes állampolgárok szabadságára nézve kedvező, vagy legalább olyan kormányforma-e, mely mellett az egyén örömest aláveti magát a korlátozásnak: az iránt kell előbb tiszába jönnünk:

1. Vajjon az egyén, központosított államokban, a hozzá legközelebb álló viszonyokra nézve több szemé-

lyes szabadságot élvez-e, mint más kormányformák mellett adhatni neki?

2. Vajjon az egyént azon korlátozásokért, miknek az állam érdekében alávetették, a központosított államokban kárpótolhatják-e az által, hogy valóban részeltetik az államhatalomban?

JEGYZETEK A XII. FEJEZETHEZ.

(*a*) Természetes, hogy először mindenki saját egyéni erőit igyekszik czéljai elérésére fordítani, aztán megy át az őt környező dolgokra és személyekre, vagyis az uralkodásra. A föltétlen szabadság és korlátlan uralom fogalma lényegesen egy: a lélek és kedély ugyanazon hajlamain alapszik mindkét ösztön.

(*b*) Ha azt teszszük föl, hogy az államnak fönállása végett tagjainak minden tette fölött egészen korlátlan hatalommal kell bírnia: ez esetben a szabadság fogalma oly kiterjedésben is ellenkezik az állam fönállásával, melyben azt el kell ismernünk; azonban itt meg az a kérdés támad, hogy az állam ilyes korlátlan hatalmának több értelme van-e a gyakorlati életben, mint az egyén föltétlen szabadságának? úgy találjuk, hogy a fogalmat gyakran fölállítják ugyan a tudományban, s az elmélet emberei, kik mindenek fölött logikai tökélyre törekszenek, számos okkal védik; de a communistákon és socialistákon kívül senkinek nem jutott eszébe, gyakorlatilag akarni azt valósítani. Az ó-kor alkotmányaiban, s miután a politikában az ó-kor elveit követik, az újabbkoriakban is, roppant hatalmat adtak az államnak; de az államhatalom legnagyobb barátai is csak aránylag nagyobb, de soha sem korlátlan hatalmat követeltek az egyén minden viszonya fölött. Valamint az egyes csak viszonylag törekszik mindig nagyobb szabadságra: úgy az államban is csak viszonylag nagyobb vagy

kisebb hatalomról lehet szó. Azon kérdés tehát, hogy az emberrel veleszületetett szabadságvágy ellenmondásban áll-e az állam fönállásával, csak akkor oldható meg, ha előbb jól szemügyre veszszük: mely mértékben nyilatkozik e hajlam? s aztán vizsgáljuk: nem lehet-e úgy rendezni az államot, hogy az a szabadsággal, a mely mértékben a többség arra törekszik, ne álljon ellentétben?

(*c*) Montesquieu (XL. k. 6. fej.) a politikai szabadságot a lélek azon megnyugvásának mondja, melyet az egyénekben a biztonság érzete szül. Miután az állam fönállása mindig a polgárisodás bizonyos fokát föltételezi, azaz oly állapotot, melyben az egyes életén kívül, még más anyagi javakat is, melyeket szerzett, s erkölcsi szükségeket, miknek kielégítése szükséges boldogságára, igyekszik biztosítani; a polgárisodás foka pedig, s ezzel azon anyagi és erkölcsi javak szere száma, melyeknek biztosításában keresi az egyén szabadságát, szükségkép különböző: azon föltételeknek is különbözőknek kell lenni, melyektől függ, hogy az államban szabadnak érezze magát. E részben mindig szükséges, hogy nemcsak személyét, hanem anyagi és erkölcsi javait is biztosítva lássa.

Innen következik, hogy bár az állam föladata sajátlag mindig ugyanaz, t. i. hogy az egyesnek a lehető legnagyobb biztosságot adja meg, az egyes követelései igen különbözők lehetnek az állam irányban; hogy tehát, miután e kérdéseket nem határozhatni meg általában, azon fogalmat sem lehet általán véve meghatározni, melyet egyes népek a szabadsággal kötnek egybe.

(*d*) Fönebb (III. k. 1. fej.) figyelmeztettem olvasóimat, hogy kik az államban fönálló jogviszonyok kimagyarázására az államszerződés elméletét használják, azt a hibát követik el, hogy e kötésben alanyul abstraktiót, vagyis az embert

természeti állapotban veszik föl, nem a kultura bizonyos fokán, bizonyos fönálló viszonyok közt. E tévedés következménye, hogy föltették, miszerint e szerződés oly egyének közt hajtható végre, akik, midőn államszövetségbe léptek, egyáltalában semmi viszonyban nem állottak. Akár az állam történeti alapjául, akár jogalapjául veszszük az államszerződést: mindkét esetben egyaránt hamis e föltevés.

XIII. FEJEZET.

A KÖZPONTOSÍTÁS BEFOLYÁSA AZ EGYÉNI SZABADSÁGRA.

Ha az ujabbkori államokra fordítjuk figyelmünket, úgy találjuk, hogy az önszemélyünk és a körülünk levők fölötti rendelkezés joga sehol sincs oly korlátozásoknak alávetve, mint ahol legszorosabban követik a központosítás elvét. (*a*).

Az alkotmányos állampolgár minden cselekedete, bölcsőjétől a sírig, rendőri utasítások tárgya. Az állam növeli, az állam szabja meg: mely föltételek alatt alapíthat családot, s rendelkezhetik tulajdonáról, melyet szerzett. Nincs joga, habár tízszer az alapjogok egyikének nyilatkozata legyen is az alkotmány, melyre, — ha az állam jóléte úgy kivánja, — a franczia forradalom költői kifejezése szerint, fátyolt ne lehetne vetni; nincs oly kicsinyes cselekedet, melyet bűntettnek nem nyilatkoztathat az állam: szóval az államtól függ minden tekintetben.

Föl kell áldoznia az államnak egyéni szabadságát, hogy az állam az uralkodás által kárpótolja, ami csak a szabadság nagyobb fokozata. S miben áll ez uralom? Ha örömünk telhetik benne, hogy másokat tetszésünk szerint vezérelhessünk, tudniillik a parancsolásban: azon érzésben kell mindenek fölött keresnünk ez elv kielégítését, hogy urak vagyunk saját házunkban.

Attól, akinek egy állam fölötti uralmat igérnek, meglehetősen szerény követelés, hogy saját házában úr lehessen; s az állam jelen szervezete mellett még ezt sem érhetni el.

Az államnak gondoskodnia kell polgárai biztosságáról, egészségéről, sőt aestheticai élveiről is, s annálfogva egészen természetes, hogy nem bízhatni az egyes kényére: mi módon és mely alakban építse házát. Az államnak e fölött arra is gondjának kell lenni, hogy az állampolgárok az alkotmánynak megfelelő érzelmekkel bírjanak: a nevelést tehát szintoly kevessé hagyhatja a szülékre, amint nem bízhatja szivére és szeszélyére, hogy mi módon rendelkezhessék az atya övéi közt tulajdonáról. Minden, amit az állam tehet, csak abban áll, hogy midőn elveszi az egyestől a rendelkezhetési jogot háza és családja fölött, megengedi, hogy hasonló teljhatalommal intézkedhessék a másokéről, mint idegenek rendelkezhetnek az övéről.

Oly emberekben, kik, alkotmányos képzettség nélkül, csupán pallérozatlan eszök után indulnak, minden bizonynyal azon vágy támadna e viszonyok közt: bár e jogokat, melyeket mint souverain polgárok nyertek, azon kis körben gyakorolhatnák, mely hozzájok legközelebb áll, melynek szükségeit ismerik, s melynek intézményei nagy befolyással vannak saját jólétökre. A község körébeni uralom némi olyas előnyökkel és élvekkel kínálkozik az egyénre nézve, melyek miatt, — mint az ó-világ példája mutatja — még személyes szabadságáról is örömest le szokott mondani. Miután azonban korunk elméletei szerint csupán abban áll az egyén szabadsága, hogy része van az állam uralmában,

s mindazt, ami ez uralmat korlátozza, így mindenek fölött a község autonomiáját, csak e szabadság korlátozásának tekintik: önként következik, hogy e kivánatnak sem felelnek meg.

Egészen így van, ha valaki a szabad mozgás jogát, amit tőle saját házában és a községben elvontak, a megyében és tartományban, melyben honosnak érzi magát, akarja igénybe venni. Épen azért, hogy egy alkotmányos polgárnak se szenvedjen csorbulást uralkodási joga az egész állam és mind a fölött, ami abban van, szükséges, hogy bizonyos tárgyról senki se rendelkezhessék önkényesen.

Csak akkor szabad az ember, ha teljesen biztos, hogy senki sem háborgatja tetteiben. E biztosságra azonban az egyes csak akkor tehet szert, ha minden mástól elvonják e szabadságot; *ergo:* az egyes annál szabadabb, minél inkább korlátozva vannak mások. Minthogy pedig alkotmányos demokrata államban mindenkinek egyaránt szabadnak kell lennie s minden egyes szabadságát minden más szabadsága veszélyezheti: csak az által biztosíthatni mindenki szabadságát, ha minden egyest megfosztanak attól.

Körülbelűl ily gondolat-menettel találkozunk mindabban, amit Francziaország alkotmányos intézményei mellett felhoznak. Meglehet, hogy mindez szintoly világosnak és czáfolhatlannak tetszhetik azon igen tudós férfiak előtt, kik napjainkban politikai tudományokkal foglalkoznak, mint nehány századdal azelőtt a scholastica philosophia okai tetszhettek más tudósoknak. De szintoly bizonyos, hogy egyáltalában nem foghatja meg ez okokat azon mindennapi parasztos értelem, melyre

mégis a fontos kérdések eldöntése körül is tekintettel kellene lenni demokrata államokban.

Kérdezzetek meg minden egyest, akar-e uralkodni az állam fölött, s valószínűleg igennel felel; de kérdezzétek meg, hogy ez áron le akar-e mondani azon jogról, hogy családja, községe, tartománya fölött szabadon rendelkezhessék, s bizonyára nemmel válaszol. Mert oly nagyszerű az eszme, mely szerint valaki az állam fölött uralkodik, s amellett az egyetemnek akaratnélküli rabszolgája, — hogy a köznapi ész szinte nevetségesnek találja. (*b*).

Az állam elé ugyanazon föladatot tűzik századunkban, melyet a középkorban a kath. egyház kisérlett megoldani.

Az anyagi szükségeket egészen a hiúsági igényekig, mindent, de mindent az államnak kell kielégítenie, s ha nem is az igazhitűségről, legalább arról kell gondoskodnia, hogy az egyén semmit se higyjen, ami az alkotmánynyal össze nem fér. Nemcsak a gyermek, hanem a meglett ember neveléséről is szüntelen gondoskodnia kell az államnak, nehogy szabadságában ártalmára legyen önmagának. Járszalagon kell vezetnie milliókat. Csoda-e, ha erős kötelékre, sőt gyakran lánczra is van szüksége avégett?

S ugyan mily eredményeket idézett elő e követett irány?

Azon törekvés, hogy az államnak mindent alávessenek, egészen olyan helyzetbe hozta az államot, melyben századokkal azelőtt a kath. egyház volt. Amint akkor minden ellenzés a pápa ellen fordult, úgy fordul most az állam ellen. Lehetséges volna-e ez, ha azon

uralmat, melyet az állam körében — de csupán csak itt, — adtak az egyénnek, mindenki személyes önállósága kárpótlásául tekintené? s ha kielégítésre találnának azon igények, melyeket az egyén a szabadságvágynál fogva az állam irányában tenni kénytelen?

Akik az egyéni szabadság védszerét látják a központosításban, a tapasztalásra szoktak hivatkozni nézeteik bizonyítása végett. Két, látszólag igen fontos tény áll előttük.

Az első azon tagadhatlan haladás, melyet Francziaországban tapasztalnak, mióta az első forradalommal behozták a központosítás rendszerét.

A másik, hogy a decentralisatió következtében aristokratia áll elő. Töröljék el ma a központosítást — mondják ellenfeleink — szorítsák az állam hatalmát csupán arra, ami föntartására kikerülhetlenűl szükséges, s mihelyt az egyesnek több egyéni szabadságot adtak, s azon egyetlen nagy kör helyett, mely épen nagysága által elenyészteti a relativ különbségeket, egy csoport kisebb kört támasztanak a közéletben: azonnal mindenikben kiemelkednek egyes személyek, s uralomra vergődnek a többiek fölött. A decentralisatió földében terem az aristokratia.

Ha látjuk, milyen kormány alatt kellett Francziaországnak lennie a forradalom előtt, s a regensség és XV. Lajos alatt, s fontolóra veszszük, hogy a forradalom alatt és utóbb az előbbi rendszer minden ártalmát egyenkint napfényre hozták: igen megfogható azon ellenszenv, melylyel Francziaországban és mindenütt visszapillantanak ama korra; s az is tagadhatlan, hogy 1789. óta némi tekintetben tetemes előhaladást tőn ez

ország; csakhogy, ha a jelent a multtal egybevetvén, nem akarjuk magunkat tévútra vezettetni, figyelembe kell vennünk, miszerint a szenvedések, melyeket Francziaországnak az „ancien-régime“ alatt kelle szenvednie, nagy részben épen a kényuralom rovására esnek, mely akkor az államhatalmat gyakorolta, és így nem a központosítás hiányának, hanem inkább túlságának kell tulajdonítanunk; hogy tehát Francziaország állapotainak javulását is a központi hatalom átalakításából, s nem abból kell magyarázni, hogy a központosítás elve következetesb alkalmazása által még korlátlanabbá lett az államhatalom.

Sokkal fontosabb a központosítás mellett felhozott ama másik ok, miszerint az egyeseknek s különösen községeknek adott nagyobb önállóság előmozdítja az aristokratia keletkezését, s természetes, hogy korunknak az aristokratia elleni lázas ellenszenve mellett, annál több bizonyító erővel bír ezen ok, mert igaz tényen alapszik.

A szellemi és anyagi erők végtelen különfélesége mellett, mely az emberek közt létez, az egyénnek adott minden szabadság az erők különböző voltának megfelelő különbséget idéz elő a helyzetekben. Minél gyakoriabbakká teszik az alkalmakat, mik mellett az egyes túlnyomó ereje öntudatára jut, azt másokkal érezteti: annál hamarabb és nagyobb bizonyossággal el fog az éretni, s eszerint minden tekintetben igaz, hogy minden decentralisatió következtében szükségkép aristokratia áll elő. Csak az a kérdés: hogy *az aristokratia keletkezése ily értelemben, vagy az erők különbségének megfelelő helyzet-különbség ellentétben áll-e a szabadság uralkodó fogalmával?* S e kérdésre csak nemmel lehet felelni.

A szabadság, amely értelemben azt korunk uralkodó eszméjének kell elismernünk — mint fönebb megmutattam — nem egyéb, mint az egyénnek adott lehetség, hogy saját erőit, s ami körüle van, önválasztotta czéljai elérésére fordíthassa. Az egyenlőség fogalma, mely a szabadságé mellett foglal helyet, sem háttérbe nem szorítja azt, sem értelmét nem változtatja, hanem csak azon általános meggyőződést idézi elő, hogy különbség nélkül minden ember jogosítva van szabadságra, azaz ereje szabad használására.

A szabadság fogalmának korunkban adott ezen értelméből következik, hogy:

1. amennyiben a szabadság fogalma szintúgy sérelmet szenved, ha az egyént az egyetem, mint ha egyedúr rabszolgájává teszik: az is ellentétben áll a szabadság fogalmával, ha az egyént korlátlanul alávetik az államnak, ami szükséges föltétele s egyszersmind eredménye a központosításnak;

2. hogy, miután különböző erők használata szükségkép különbséget idéz elő a befolyásra és helyzetre nézve: az ilyes helyzetkülönbség, vagyis az aristokratia ez értelemben nemcsak nem áll ellentétben a szabadsággal, sőt inkább szükséges eredményeül tekintendő.

Azon heves ellenszenv mellett, mely korunkban az aristokratiának csak neve ellen is mutatkozik, talán reaktionáriusnak találják ez állítást: azonban ez ellenszenv, valamint a lelkesedés, oly államintézmények irányában, melyek az aristokratia keletkezését akadályozzák, csupán azon merőben hibás nézeten alapszik, melyet az állam czéljáról fölállítottak.

Nem abban kell keresni az állam czélját, hogy az aristokratia keletkezését megakadályozzuk. Ha ezt kivánjuk, minden más államszerkezetnél többre kellene becsülni a kényuralmat, mely még bizonyosabban megakadályozza az aristokratia keletkezését, mint a központosítás.

Az állam föladata az egyén anyagi és erkölcsi javainak s mindenekelőtt az egyéni szabadságnak biztosítása, mi legfőbb erkölcsi jó s egyszersmind oly föltétel, melytől függ nagy részint az anyagi szükségek kielégítése. Minden alkotmány czélszerűsége attól függ leginkább, hogy mennyiben szolgál eszközűl e czélra.

Azon állítás tehát, hogy az egyesek erői közt létező különbség mellett csak szigorú központosítás akadályozhatja meg a különbségek keletkezését a helyzetekben, azaz bizonyos aristokratia alakulását, — nemcsak nem ok ez államforma mellett, sőt leginkább szól az ellen; mert, ha mindenütt, ahol különbség van az erőkben, szükségkép különbséget idéz elő a szabadság a helyzetekben: lehetetlen megakadályozni amazt, anélkül, hogy ezt (a szabadságot) is meg ne semmisítsük.

JEGYZETEK A XIII. FEJEZETHEZ.

(a) Ha egyszer merőben a korlátlan államhatalom fogalmát veszik minden jogviszony alapjául: az egyéni szabadság korlátozásának mértéke, — vagy a kényuralom fokozata, melynek az egyes alá van vetve, — csupán az államban uralkodó rendtől függ, s ki fogja a jelenkori államoktól ez előnyt elvitatni?

(b) Korunk alkotmányos polgára épen ellenkező állásban van, mint a római pápa volt a középkorban. A mint ez „servus servorum"-nak nevezte magát, s a legfőbb hatalmat gyakorolta mindenek fölött: úgy amaz a hatalom minden czímére igényt tart, a még sem egyéb, mint „servus servorum."

XIV. FEJEZET.

A KÖZPONTOSÍTÁS BEFOLYÁSA A POLITIKAI SZABÁLYOKRA.

Habár tehetségeink használata leginkább szükséges ránk nézve, legközelebbi viszonyainkat illetőleg: tény mindazáltal, hogy az ember az uralkodás által még a szabadság teljes elvesztéseért is kárpótolva érezheti magát *(a)*; ez esetben azonban szintoly valódinak kell lenni ez uralom bírásának, minő a személyes szabadság korlátozása.

A tudomány emberei előtt azon meggyőződés, hogy egy elvnek elismerést vívtak ki, kellemes és kivánatos színben tűntethet föl minden abból vont következményt. De a tömegeket az elv szépsége soha sem indítja az eredmények elismerésére, hanem az eredmények üdvös volta bírja rá, hogy elismerjék az elvet, melyhez mindig csak gyakorlati hasznosságukhoz képest ragaszkodnak. Egy nép sem annyira művelt, hogy az uralkodás *eszméje* által kármentesítve érezze magát szabadsága *gyakorlati* élvezetéért. *(b)*.

Hogy megitélhessük, mennyiben tekintheti az egész az állam uralkodásában való részvételt kárpótlásul önállósága korlátozásaért, azaz mennyiben érzi magát kárpótolva a politikai szabadság által: azt kell vizs-

gálnunk: van-e gyakorlati jelentősége az uralkodásbani részvételnek, melyet az egyén központosított államokban élvez?

Meggyőződésem szerint: nincs.

Az egyeseknek az uralkodásbani részvételük nagyobb államokban csupán a választási jogra van szorítva.

A politikai szabadság biztosítékai, vagyis azon biztosítékok, melyek alkotmányos országokban a végett léteznek, hogy sem a népet illető választási jog, sem a nép választott képviselőire ruházott hatalom ne szenvedjen csorbulást, a következők:

1. a népképviselők azon joga, mely szerint minden államszolgát felelősségre vonhatnak;

2. szintén a népképviselőkre ruházott adómegajánlási jog; végre

3. bizonyos végső esetekben, ha a népképviselők a rájok ruházott kötelességeket megsértik, s a kormánynyal egyesülve el akarják nyomni a népet, ennek fönmarad, a törvénytelen hatalom ellenében, az ellenállás lehetősége.

De nem szenved kétséget, hogy nemcsak az egyest illető választási jog, hanem a törvényhozás azon joga is, mely szerint a végrehajtó hatalmat feleletre vonhatja, s az adómegajánlás joga által a hatalom minden eszközétől megfoszthatja; — sőt még annak a lehetősége is, hogy a törvénytelen hatalomnak ellenszegüljön; — annál inkább veszít gyakorlati jelentőségéből, s szükségkép annál veszélyesb az államra nézve, minél inkább központosítva van ez.

A) VÁLASZTÁSI JOG.

A választási jog gyakorlati jelentősége az egyesre nézve három dologtól függ:

a) azon viszonytól, melyben az egyén azok összegéhez áll, kik vele e jogban osztoznak;

b) azon lehetőségtől, mely szerint e jogot szabadon és teljes öntudattal gyakorolhatja;

c) attól, hogy mily eredményei vannak e jog gyakorlásának az egyes viszonyaira nézve.

Az államra nézve annál veszélyesb e jog gyakorlása:

1. minél nagyobb izgatottságot idéz elő;

2. minélinkább olyanokra van ruházva e jog, kiknek nem igen van képességök azzal élni, vagy akik önző czélok elérésére élnek vele vissza;

3. s minél nagyobbak e jog gyakorlásának eredményei az államra nézve.

Központosított államokban, hol a választási jogot egyetlen képviselő választására szorították, s hol, államaink nagysága mellett, az egyes egyén e jogában százezrekkel, sőt milliókkal osztozik: szükségkép igen csekély a befolyás, melyet az által az állam vezetésére gyakorolt az egyén.

A mely mértékben alávetették az egyest az államhatalomnak, s a választás eredményeitől tették függővé a hatalom birtokát, a szerint növelték a hatalom kezelőinek érdekeltségét, befolyni a választásra, s tették lehetetlenebbé az egyesekre nézve, hogy ellenállhassanak e befolyásnak; míg azáltal, hogy a központosított államokban az összes közéletet a központba szorítják egybe,

s megsemmisítik azon kisebb köröket, melyekben az egyes polgártársai bizalmát megszerezheti, s képességét és érzelmeit kimutathatja, egyszersmind azon lehetségtől is megfosztják a polgárt, hogy a választási jogot öntudatosan gyakorolhassa.

A választási jog gyakorlásának ellenben, központosított államokban, az egyén közelebbi viszonyaira nézve igen csekély eredményei vannak. Ámbár ugyanis az államhatalom birtoka a törvényhozás többségétől függ, s a választás eredményeinek e szerint tetemes befolyással kell lenniök a nagy ügyek folyamára: mindazáltal rendesen csekély befolyással van az egyes polgárok jólétére. (*c*).

Innen magyarázható, hogy a képviselő-választás jogát, — bár mondhatni, hogy alkotmányos államainkban az egész politikai szabadság abból áll, — a választók nagy része rendesen soha nem is gyakorolja.

Már pedig, a mely mértékben elveszti az egyesre nézve gyakorlati jelentőségét, központosított államokban, a választási jog: egyszersmind annak gyakorlása, magára az államra nézve is, azon mértékben lesz veszélyesebb.

Ha úgy van rendezve az állam, hogy azon milliók, kiket a kormányzásbani részvételre hívtak meg, befolyásukat a képviselő-választás által bizonyos időszakonkint — minden 3—5 évben — egyszer gyakorolhatják: igen természetes, ha ez alkalommal a kitűzött perczben nem kis zavar támad. (*d*).

Szintoly tagadhatlan, hogy központosított államokban azokra kell ruházni a választási jogot, kiknek igen kevés képességök van annak gyakorlására. Kétségkívül szabadságra született minden ember, s miután a politi-

kai szabadság minden szabadság eredménye és legfőbb biztosítéka, méltán mondhatni, hogy az ember politikai szabadságra is született, azaz: hogy a természet ellátta azon adományokkal, melyek a politikai szabadság élvezésére szükségesek. De a természet azon tehetségekkel is fölruházta az embert, melyek laka építésére, földe mívelésére is megkivántatnak; tehát szintúgy született építésznek és gazdának, mint szabad polgárnak. Ki állítná ezért, hogy tehetségeivel helyesen élhet, földéből illő jövedelmet vonhat, ha gyakorlat által nem fejti is ki, ha előbb kicsinyben nem kisérletto is meg, a mit nagyban kell létesítnie. Szintúgy vagyunk azon tulajdonokkal, melyek a szabadság élvezhetésére szükségesek. Csak az lesz képes a politikai szabadság élvezésére az állam körében, a ki kisebb körökben gyakorlá képességét. Ha az egyesnek s a közügyekbeni részvételét csupán az állam ügyeire akarják szorítani, — mint minden központosított államban szokás: — előre készeknek kell lennünk, hogy oly emberek által látjuk gyakoroltatni e jogokat, kik arra nem képesek. (*c*).

Kétségkívül minden választás körüli hiba szükségkép hasonlíthatlanúl nagyobb ártalmakat idéz elő, az államra nézve, központosított államokban, mint egyebütt bárhol okozhat: mert miután azon kérdést, kinek kezeiben legyen az államhatalom, a választás eredményei döntik el alkotmányos országokban: oly államban, hol az államhatalomra ruházták a népnevelés, a vallásügy és minden község igazgatása fölötti határozást, kiszámíthatlanok lehetnek minden választás eredményei.

Egy szerencsétlen választás az állam desorganisatióját vonhatja maga után egészben és egyes részeiben,

s ez által bevághatja útját azon lehetőségnek is, hogy a hibát megint jóvá tegyék, holott különben az elkövetett hiba eredményei az állam községeire szorítkoztak volna, s bizonyára az állam fönállását nem veszélyezi annyira az egész állam rossz igazgatása, mint minden egyes részének általános desorganisatiója.

B) AZON JOG, MELY SZERINT FELELETRE VONHATJÁK AZT, A KIRE A KÖZÜGYEK VEZETÉSÉT BÍZTÁK.

Minő gyakorlati jelentősége van az egyesre nézve azon alkotmányos jognak, mely szerint az államhatalom kezelőit felelősségre vonhatja, ez attól függ: mennyiben élhet jogával az egyes minden esetben, valahányszor az államhatalom által sértve érzi magát. Már pedig a dolog természete hozza magával, hogy az egyesre nézve annál inkább csökken e részben a lehetőség, minél inkább van központosítva az állam.

Minden központosítás szükséges föltétele az, hogy az államhatalom alsóbb közegei függjenek a fensőbbektől. Minél inkább van központosítva az állam, annál szükségesebb e függés. Ha azon nézetből indulnak ki, hogy a községektől elvonják saját ügyeik önálló kezelését: még kevésbé adhatni az államhatalom alsóbb közegeinek ilyes önállóságot. Innen következik, hogy központosított államokban mindazon cselekményekért, melyek által az egyes sértve érzi magát, — amennyiben a hivatalnoki hatáskör ez által át van hágva, — csupán a ministert vonhatni feleletre.

Ha immár meggondoljuk, mi roppant távolság választja el az egyes polgárt az állam kormányzóitól al-

kotmányos országokban is; ha fontolóra veszszük mindazon nehézségeket, mikkel a közönséges polgárnak, minden alap- és emberi jogok s az egyenlőség elvének ünnepélyes kijelentése mellett is, küzdenie kell, csak a végett is, hogy panaszát maga a minister elé juttathassa; ha meggondoljuk, minő ügyekkel van ez elhalmozva, s mennyire lehetetlen, hogy minden egyes esetről kellő tudomást szerezzen magának: megitélhetjük, hogy mennyiben veszi hasznát az egyes azon jognak, miszerint az állam szolgáit feleletre vonhatja. *(f).*

Ha azon feltevés nélkül vizsgáljuk e tárgyat, mely szerint azt, a mi csak az alkotmányban ki van fejezve, már valósultnak (kivívott eredménynek) szokták tekinteni: úgy találjuk, hogy az alkotmányos államok egyes polgárai a kormány sérelmes tetteire nézve egészen hasonló helyzetben vannak, mint a legtöbb korlátlan egyeduralom lakosai, azaz: hogy a felelősség gyakorlati haszna mindössze is azon jogban áll, hogy az alsóbb hivatalnokok tettei ellen panaszt emelhetnek a ministereknél, míg ezeket csupán a kinevezési jog mikénti használásaért, s csak akkor vonhatni feleletre, ha vonakodnának megvizsgálni az eléjök terjesztett panaszt.

Hogy azonban a kinevezés miként használata miatti felelősség — nyilvános vesztegetés esetén kívül — csupán erkölcsi lehet, az szintoly szembetünő dolog, mint azon tény, miszerint az alsóbb hivatalnokok elleni panaszok vizsgálata — mit polgárisult államban, ha még oly korlátlanúl kormányozzák is, soha sem szoktak megtagadni — miután e vizsgálatot is hivatalnokok végzik, csak igen kevés gyakorlati eredményre vezet.

Mellőzöm: mily eredményei vannak a közigazgatásra nézve a ministerek azon jogának, miszerint minden hivatalnokok ők nevezhetnek ki. *(g)*.

E jognak a felelősség elvére nézve minden esetre az az eredménye, hogy a közigazgatás azon cselekményeiért, melyek által az egyes jogaiban sértve érzi magát, sajátlag senkit sem vonhatni feleletre; mert valamint az alsóbb rendű államszolgát, kitől közvetlen származott a sértés, csupán egy fensőbb hatalom akarat nélküli eszközeűl kell tekinteni, s annálfogva alantabb áll, hogysem feleletre lehetne vonni: úgy viszont igen magasan állanak azok, a kiknél minden felelőségnek központosulni kellene:

1-ör, mivel minden jogi fictiók daczára, melyekre korunkban alapítani akarják az államot és a polgári szabadságot, ellenkezik a józan észszel, hogy a ministert oly cselekményekért, melyeket nem tett, s egyéb elfoglaltatásai mellett nem is tehetett, feleletre vonják csupán azért, mert ő nevezte ki azt, a ki a jogsértést elkövette;

2-or, mivel a kérdés: hogy valakit felelőségre lehet-e vonni, nem az alkotmány azon szakaszaitól függ, melyekben a felelősségről szó van, hanem attól, hogy aránylag milyen állásban van az, a kit feleletre akarnak vonni, s mivel azon államokban, hol az egyest egészen elszigetelten állítják szembe a korlátlan államhatalommal, sokkal alárendeltebb helyzetben találja magát az egyén, hogysem alkotmányos jogának gyakorlatilag hasznát vehesse.

Azt hiszem eléggé megmutatta e nézetek helyességét a tapasztalás: mert bár a felelősség elve minden

alkotmányos államban ki van mondva, s a szabadság egyik leglényegesb biztosítékául tekintik; s ámbár az igazgatást ez államokban nem mondhatni mindig példányszerűnek, sőt gyakran annyira gyakorol elnyomást az egyesek fölött, hogy az állampolgárok egész osztályaiban határozott ellenszenv támad az államhatalom ellen: mindamellett egy esetet sem hozhatnak föl, hogy egy ministert, a közigazgazgatás részletében elkövetett hibája miatt, valóban feleletre vontak, sőt csak népszerűségét is elvesztette volna.

A felelősség elvét központosított államokban mindig csak oly kormányi eljárásokra nézve vehetni alkalmazásba, melyek az összes államot illetik; s ez által sokat veszít azon gyakorlati jelentőségéből, melylyel a hivatalnokok feleletre-vonhatási joga bír az egyesre nézve oly államok-ban, hol azon tisztviselőket, kikre az egyes községek közigazgatását bízták, nem a központi hatalom akaratnélküli eszközeiül tekintik, s annálfogva egyenesen feleletre vonhatják eljárásaikért.

De ha tovább vizsgáljuk a kérdést, úgy találjuk, miszerint a központosítás által a felelősség elve az öszszes államot illető dolgokra nézve is szükségkép sokat veszít üdvös hatásából.

Minden felelősségi törvény, természeténél fogva, a büntető törvény körébe tartozik. Hogy czéljának megfeleljen, szükség, hogy mindenek előtt tisztán körül legyen írva a vétség, melyre a törvény büntetést szab, s egyszersmind, hogy megfoszszuk a vétkest minden módtól, miszerint a büntetést kikerülhetné. Miután lehetetlen tisztán körülírni a vétséget, melyet a felelősséggel meg kell akadályozni, ha tisztán meg nem szabták

azon kört, a meddig az állam legfőbb hatalma terjed, s miután a ministeriumnak központosított államokban, azon ürügy alatt, hogy mindenért felelős, egyszersmind a leghatályosabb eszközöket is megadták, mik által minden felelősség alól kibúhatik: világos, hogy a felelősségről hozott minden törvény, a mennyiben csupán az állam közügyeire szorítkoznak is, — központosított államokban szükségkép kevesbbé felel meg czéljának, mint a hol a legfőbb államszolgáknak kevesebb kötelessége van, de eszközeik is kevesebbek, miket állásuk biztosítására használhatnak.

C) AZ ADÓMEGTAGADÁS JOGA.

Általánosan elfogadott nézet, hogy a polgári szabadságot, a végrehajtó hatalom részéről fenyegető minden veszély ellen, semmi által sem biztosíthatni inkább, mint ha a törvényhozásnak jogot adunk, megtagadni az adót, mi által a nép képviselői minden eszközt elvonnak a kormánytól, melylyel hatalmát folytathatná.

Bármi keveset mondhatni e nézet ellen elméleti szempontból: úgy tetszik mindazáltal, hogy az adó megtagadási jog következményeit illetőleg, mivel csupán elméletileg vizsgálják e kérdést, sokan nagy illusióknak engedik át magukat.

Azon kérdés: kit illessen az adóztatás joga? szoros összefüggésben áll a szabadsággal.

Ha az államhatalomra ruházták az adóztatás korlátlan jogát, sem polgári, sem egyéni szabadságról nem lehet szó. (*h*).

Csak a kényuralom, a mint keleten fönáll, és a kommunismus, vagyis a többség nevében uralkodó

államhatalom kényuralma tarthat igényt a korlátlan adóztatási jogra.

A korlátlan egyeduralomnak, mely épen abban különbözik a kényuralomtól, hogy az egyén bizonyos jogait, s mindenek fölött a tulajdonjogot elismeri, el kell ismernie az adóztatási jogra nézve is bizonyos határokat; habár csak az uralkodó vallásos meggyőződése, jogérzete és lelkiismeretessége nyújtanak is e részben biztosítékot.

Miután az adómegtagadás joga csak szükséges következménye a megajánlás jogának: elméletben nem lehet tagadni az alkotmányos törvényhozások ezen jogát. Mennyiben élhetnek e joggal gyakorlatilag, az sem az alkotmányban fölállított alapelvektől nem függ, sem a törvényhozás akaratától, hanem csupán attól, hogy mik lennének eredményei az adómegtagadás jogának, az államra és egyes polgárokra nézve?

Oly viszonyok közt, minőket a középkorban találunk, midőn az állam fogalma azonegy volt a királyságéval, s ennek hatalma inkább a koronajószág nagyságától és a király magán erejétől függött, mint az állampolgárok részvételétől; midőn minden állam csaknem elkülönözve állott s még szó sem volt európai politikáról; mikor minden hűbérnök és minden államközség maga látott el, törvényhatósága körében, minden közügyet, s még alig gyaníták, hogy a kulturát és ipart az államnak kell védnie; mikor majd semmit sem követeltek az államtól, s azért keveset is adóztak föntartására: akkor semmi lényeges befolyást nem gyakorolhatott az egyesek viszonyaira az adó megajánlása vagy megtagadása, s a törvényhozás korlátlanúl élhetett adómegta-

gadási jogával, melynek gyakorlásában inkább a király iránti rokon- vagy ellenszenvekre voltak tekintettel, mint az állam szükségeire. De ki következtetné ebből, hogy a törvényhozás e jog gyakorlásában ma is épen oly korlátlanúl járhat el, mikor az adó rendes befizetése nemcsak az államra, hanem minden egyesre nézve is szükséggé lett?

Svájczot kivéve — mely kivételes állását sajátságos helyzetének s talán még inkább azon viszonyoknak köszönheti, melyekben szomszédai állanak egymás irányában, — egy állam sincs ma Európában, mely csak egy hónapig is fönállhatna adó nélkül.

Az adómegtagadás joga tehát ugyanazon jelentőséggel bír az államra nézve, mint az öngyilkosság az egyesre nézve, melyet csak a kétségbeesés utolsó menedékének tekinthetni, s bizonyára nem oly eszközűl, melylyel elégült lételt szerezhetni: amiből következik, hogy az adómegtagadási jog csak azért fontos jelenleg az alkotmányos államokban, mert az ily államokban mindkét részről föltehetni annyi észt, miszerint egyik sem hagyja oda jutni a dolgot, hogy e joggal valóban kelljen élni.

Miután egy kormány sem folytathatná ügykezelését saját eszközeivel, s egy nép sem tűrne oly kormányt, mely idegen hatalmak támogatására szorulna e részben: az adómegtagadás ennélfogva egyértelmű a forradalommal; mivel azonban az adómegtagadást rendesen azon intézkedéssel kötik egybe, hogy a fönálló adókat bizonyos ideig még szedhetni: az egész nem egyéb fenyegetésnél, melynek hatása szükségkép attól függ, hogy több vagy kevesebb nehézséggel jár-e valósítása? De a

viszonyokat mind egybevetvén, könnyű meggyőződnünk, miszerint az adómegtagadással járó nehézségek szükségkép annál nagyobbak, minél inkább központosítva van valamely állam.

1. Oly államban, hol a központi kormánytól függő hivatalnokokra van bízva az adó kivetése és beszedése, hatalmas eszközei vannak a kormánynak, mik által a törvényhozás határozata ellen is képes folytatni az adószedést.

2. Az adómegtagadás ott, a hol e szabály nemcsak az állam kormányzását, hanem sok százezernyi állam-szolga életföntartását is veszélyezi, nem a kormány, hanem mindazok részéről, a kik csak családi vagy egyéb viszonyban állanak az államhivatalnokokkal, a legnagyobb ellenzésre talál, még a legnyilvánosabb alkotmánysértés eseteiben is. Végre,

3. gondolhatni oly eseteket, hogy valamely államban, hol az államhatalom befolyása csak néhány merőben közérdekű tárgyra, s az állam külviszonyaira terjed ki, az állam fönállására nézve csak igen csekély veszélyekkel járna, ha a kormány működése megszünnék egy időre; de ha mindenről az államnak kell gondoskodnia, ha az államra ruházták a nevelési ügyet, a törvénykezést és a közigazgatást, s mindazon eszközöket, mikkel a személy- és vagyonbiztosság fentartható: ily körülmények közt napokig is alig lehet megszakítani az államhatalom működését, a nélkül, hogy a társas élet minden kötelékét szét ne tépjék, s olyas viszonyokat ne idézzenek elő, melyek sokkal félelmesebbek, hogysem a többség készebb ne legyen mindent elszenvedni inkább a kormánytól, mint azoknak tenni ki magát.

Innen következik, hogy az adómegtagadás joga is, melyet a polgári szabadság egyik főbiztosítékául tekintettek, kevesebb gyakorlati jelentőséggel bír a központosított államokban, mint ott, a hol nagy nehézségekkel jár ugyan gyakorlata, de legalább nem vonja maga után szükségkép a biztosság teljes fölbomlását.

D) AZ ELLENÁLLÁS LEHETSÉGE.

Csak az valóban miénk, a mit meg tudunk védeni, s azért alkotmányos országokban minden jog biztosítéka abban áll, ha mindazon megtámadásoknak, melyeknek ki van téve, ellen tudunk állani; s habár az ellenállás joga, mely a középkor folytán sok államban különös törvények által volt a rendek részére elismerve, sok igen veszélyes eredménye miatt korunkban nincs kimondva az alkotmányban: az ellenállás lehetsége azonban — mely különben sem az alkotmány betűin, hanem tényeken alapszik — mai nap is szintúgy a polgári szabadság utolsó biztosítékának, mint az államhatalom biztossága mulhatlan föltételének tekintendő. Miután ugyanis korlátlan szabadság mellett egy alkotmányos állam sem állhat fön: mind az államhatalomnak, mind a népnek azon körben, melyet az előbbi hatalmának s az utóbbi szabadságának az alkotmány kijelölt, bírnia kell módokkal, melyek által minden támadásnak ellenállhasson.

Nem szeretném, ha félreértenének. Távol van tőlem azt akarni állítani, hogy oly viszonyok, hol az államhatalomnak és népnek nincsenek meg az ellenállás anyagi eszközei, azonnal a kormányzók korlátlan hatalmát, vagy a nép féktelen szabadságát idézik szükségkép

elő. Valamint a népet az értelmiség bizonyos nagyobb foka megmentheti azon veszélyektől, melyek a féktelen szabadság utáni törekvésből származnak: úgy az uralkodó vallásossága, jogérzete és erényessége — a történet tanusága szerint — némely államot hatályosabban megvédett az önkény ártalmai ellen minden alkotmánynál. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy erre soha sem számíthatni biztossággal, s az összes történet mutatja, hogy alkotmányos államokban sem a kormány hatalma, sem a nép szabadsága nem az alkotmány határozataitól s gyakran nem is az uralkodó akaratától, mely szerint azt védeni kivánja, hanem mindig e kettőnek egymás irányábani állásától függ, vagyis attól: mely eszközei vannak az uralkodónak és népnek törvényes jogaik védelmére. (*i*).

Szintoly kevéssé akarom azt állitani, hogy a tettleges ellenállást a szabadság biztosítékául tekinthetni. Csak addig tekinthetni biztosítottnak a szabadságot, míg szilárd jogállapot létezik; anyagi erő alkalmazása, mely az államhatalomra is mindig veszélyes, legalább azon időre, mikor hozzá folyamodnak, mindig a szabadság bukására vezet. Egyébiránt nagy a különbség az ellenállás *lehetsége* s a valódi *tettleges* ellenállás közt, s hogy az előbbit alkotmányos államokban a polgári szabadság biztosítékául tekintették, annak oka épen abban rejlik, hogy a hol az ellenállás lehetősége mindenki előtt szembetűnő, valahányszor a nép vagy az államhatalom túllép korlátain: ott leginkább kikerülik tettleges alkalmazását.

Az ellenállás lehetőségének, mint a szabadság biztosítékának, fontossága mindig két dologtól függ:

1-ör attól, hogy az ellenállás lehetsége azon esetekre szorítkozzék, melyekben a polgári szabadság valóban meg van támadva;

2-or attól, hogy a polgári szabadságra intézett támadások ellen mennyiben használhatni, anyagi erőszak alkalmazása nélkül, az ellenállási eszközöket.

Miután központosított államokban az ellenállás lehetsége az államhatalom ellenében nem attól függ, hogy az alkotmány valóban meg van-e támadva, hanem inkább attól, mely arányban állanak az egyes pártok anyagi ellenállási eszközei a kormányéihoz képest, s az államhatalom ellenében kifejtett ellenállás ily államokban mindig csak tettleges ellenszegülésben és anyagi erők alkalmazásában állhat: világos, hogy azon veszélyek, melyek az ellenállás lehetségéből az államra nézve származnak, minden központosított államban szükségkép nagyobbak, s csak azt kell fölidéznünk emlékezetünkben, a mi Fracziaországban fél század óta történt, hogy meggyőződjünk az érintett tételek helyessége felől.

Minden központosítás czélja: korlátlan uralom alapítása. Az eszköz e czélra egyfelől a kormány anyagi erejének szaporítása, másfelől az egyes polgárok elszigetelése egymástól, s az állam lehető gyámkodása fölöttük. Minek eredménye azokra nézve, kik az államhatalom birtokában vannak, az ellenállhatlan erő öntudata, s minden másokra nézve a végtelen gyöngeség érzete. (*k*).

Nem hiszem, hogy az uralkodók azon meggyőződése, hogy mindent tehetnek, veszélyes nem volna a polgári szabadságra, valamint a gyöngeség és elszigeteltség érzése sincs veszély nélkül, mely központosított

államokban semmivé teszi a polgárokban az erő önérzetét. Csalódnánk mindazáltal, ha azt hinnők, hogy egyedül a szabadságot veszélyezi a központosítás.

Valamint a nép szabadságának az államban vannak bizonyos határai, melyeket nem léphet át, s valamint azon törekvésnek, mely a kormányt annál inkább igyekszik korlátozni, minél inkább megengedi azt a korlátozástól ráruházott kötelességek természete, mindig az az eredménye, hogy az államhatalom a törvény-megtagadta hatalmat tettleg szerzi meg, s ez által megsemmisíti a törvényt, melynek a polgári szabadság alapjának kellene lenni: úgy a kormány hatalmának is megvannak bizonyos természetes határai, melyeket nem hághat át veszély nélkül. A mindenhatóság oly kizárólag isteni tulajdon, hogy bármely emberi lény, ki arra igényt képez, mindig szükségkép előidézi azon törekvést is, hogy hatalmának ellenálljanak. Már ha az államot úgy rendezték, hogy kormánya ellenállhatlannak tartja magát: valószínűleg föltehetni, miszerint az emberrel vele született ösztönnél fogva mind kijebb terjeszti hatalmát, mindinkább korlátozza a szabadságot, s ez által szükségkép ellenállási törekvést támaszt hatalma ellenében; ami annál veszélyesb, mivel a néptől soha sem vonhatni el egészen törvény által az ellenállási eszközöket, melyekkel bármely kormány ellenében bír.

Központosított államokban elvonhatják a községtől az önigazgatási jogot; de azon társas érintkezések mellett, melyekben ugyanazon község lakosai állanak egymáshoz s érdekeik közösségénél fogva, szintoly kevéssé semmisítheti meg az alkotmány egyes községekben az egység érzését, amint nem képes megakadályozni,

hogy a hol ezeren —, sőt százezerenkint laknak együtt, nagy erő öntudata ne keletkezzék, vagy hogy mivel az alkotmány a választási jogra akará szorítani a polgárok befolyását, valóban csupán ez eszközhöz folyamodjanak, igényeik kivívása végett. Innen következik, hogy központosított államokban, — hol az ellenállási ösztön az államhatalom ellenében annál inkább növekszik, a mint e hatalom ellenállhatlan ereje önérzetében mindig kijebb hajlandó terjeszkedni, — soha sem lehet egészen megsemmisítni az ellenállás eszközeit; csakhogy azoknak alkalmazása ily viszonyok közt mindig veszélyesb az államra nézve:

1. Mert az ellenállás eszközei központosított államokban nincsenek törvény által meghatározva, s a nélkül, hogy az állam alkotmányát is meg ne támadja, senki sem élhet azokkal.

2. Mert központosított államokban szükségkép mindig titkon készítik elő az ellenállást az államhatalom ellen, s ez annálfogva soha sem az egész néptől, sőt nem is a többségtől, hanem mindig aránylag csekély töredéktől indul ki.

3. Mert oly viszonyok közt, a hol a nép minden alkotmányos ellenállási eszköztől meg van fosztva, kénytelen azonnal a fönálló tettleges megtámadásához folyamodni.

A polgári szabadság minden biztosítéka egyszersmind korlátozása az államhatalomnak, s ha fölteszszük, hogy e hatalom kész is, képes is az állam javát mozdítani mindig elő: kétségkívül rossz az.

Az ellenállás lehetségét sem képzelhetjük tehát az államra nézve rossz következmények nélkül, épen mivel

a legerősb biztosítékul kell azt tekintenünk, s az egész középkor és minden állam története, — melyben egyes osztályoknak és testületeknek nagyobb foku önállóságot adtak, s ez által az államhatalom ellenében növelték ellenállási képességüket, — több példát mutat, hogy egyes uralkodók legjobb czélzatai meghiúsultak az ellenök támadt ellenállás miatt. De ha nem is tagadhatni a hasonló intézmények rossz eredményeit, s habár, nemcsak a gyors, hanem gyakran minden haladást akadályozván, nem egyszer a tespedés veszélyeit hozták az államra: mindazáltal kisebbek e rossz eredmények, mint a miket az ellenkező rendszer követése idézett korunkban elő. Csak az utolsó 50 év történeteit kell egybevetnünk az azelőttiekkel, hogy meggyőződjünk e felől.

Fordítsuk Francziaország történeteire figyelmünket. Miután a központosítás elve egy államban sincs oly kiterjedésben alkalmazva, s miután a rendszer, melyet más államokban követni törekszenek, ott van legrégibb idő óta életbeléptetve: Francziaország példája leginkább fölvilágosíthat a központosítás eredményeiről.

Egy országban sem vontak el annyira minden eszközt az egyestől, melylyel az államhatalomnak ellenállhatna, mint Francziaországban. Lehetőleg egyengettek minden társadalmi állást, semmivé tették a tartományok és községek önhatóságát, sőt új fölosztással a nép történeti emlékezeteit is meg akarák semmisíteni.

Sehol sincs az egyén inkább elszigetelt helyzetben, sehol sem annyira gyámoltalan az államhatalom irányában. Nemcsak a konvent és Napoleon uralma alatt szorították meg Francziaországban inkább, mint bárhol az

egyén személyes szabadságát: a restauratió és Lajos Fülöp szelídebb uralkodása alatt is ugyanez az eset, s a második deczemberi esemény leginkább bizonyítja, mennyire elő volt készítve a nép az egészen korlátlan uralkodásra; s mind a mellett egyetlen országot sem nevezhetünk, melyben 50 évnyi időszak alatt gyakrabban ellenszegűltek volna az államhatalomnak, s a hol egy község, sőt gyakran abban is csak csekély töredék ellenállása annyiszor megbuktatta volna az államhatalmat; sőt az egész állam alkotmányát is megváltoztatta. Francziaország, mely a XVII. és XVIII. században a korlátlan uralom mintaországa volt, századunkban a forradalom mintaföldje lett; s mivel akkor annyi uralkodó annyira iparkodott XIV. Lajost utánozni, mivel azon korból Versailles-nak annyi tizenkettedrét kiadását bírjuk, s a nagy példány utáni lelkesedésben még Maintenon, Pompadour és Dubarry asszonyok helyetteseiről is gondoskodtak: épen azért majmolták utóbb mások, noha szerencsére szintoly kevés eredménynyel, a Dantonokat és Robespierreket is. XIV. Lajos, s követői mindnyájan, központosítván az államot, megsemmisíték az egyéni szabadság érzését, s azzal minden politikai szabadság egyedül biztos alapját; ez által azonban, midőn az azelőtti ellenállási eszközöket megkisérlették semmivétenni, egyszersmind előkészítették a forradalmat.

JEGYZETEK A XIV. FEJEZETHEZ.

(*a*) Miután a velünk született szabadság- és uralomvágy egészen ugyanazon hajlamán alapszik a kedélynek: természetes, hogy az uralom birásában kielégítést találnak azon hajlamaink, melyek szabadság utáni törekvésre késztenek.

(*b*) Gyakran sajnosnak mondák az ember eme tulajdonságát; azonban azt tanítja a történet, hogy a nép eme lényegileg gyakorlati értelmét, izgatottság perczeiben, háttérbe szorították.

(*c*) Nem az állam nagy ügyeitől, hanem a községi ügyektől függ rendesen a legtöbb ember elégültsége, s a ministerek változásának csekély e részben a befolyása.

(*d*) Azon előbbi állítás, hogy a választási jog gyakorlásának központosított államokban kevés gyakorlati jelentősége van az egyesekre, a minek bizonyságára fölhozók: mi csekély részvétet tanusítnak választási joguk gyakorlása körül sok alkotmányos államban a választók, — ez állítás, mondom, ellentétben látszik lenni azzal, a mit itt mondék. Azonban ez nincsen úgy. Azok nagy számánál fogva, kik alkotmányos államokban e hatalom birtokáért küzdenek, és a kik, nem igen levén saját ügyeikkel elfoglalva, szenvedélylyel vetik magukat az államügyekre, s eszközül használnak minden politikai pártot, ott is nagy izgatottság támadhat, hol a polgárok többsége épen semmi részt nem vesz a választásokban. A nyugott és hasznos foglalkozású állampolgárok csekély rész-

vételének csak az a hatása van e részben, hogy ez osztályoknak nincs részök a politikai izgalmakban, a mi által azok szükségkép még több veszélylyel járnak az államra nézve.

(*e*) Igazuk van, a kik azt állítják, hogy nem minden nép képes politikai jogok élvezetére; azonban csalatkozunk, ha azt hiszszük, hogy e képességeket czélszerű iskolázással lehet megszerezni. Nem a fogalmak mennyiségétől, hanem gyakorlati életrevalóságától függ a nép gyakorlati képessége. A tudományos képzettség politikai szabadság utáni vágyat idézhet, s idéz is elő szükségkép; de nem adja meg a képességet, hogy azt helyesen használjuk. Ha azt akarjuk, hogy ezzel birjon a nép, alkalmat kell neki nyújtanunk, hogy szűkebb körökben foglalkozhassék közügyekkel. Egyetlen eszköz valamely népet politikai szabadságra növelni: a községi önhatóság.

(*f*) Valamely igaz és nemes elv ünnepélyes elismerése mindig fontossággal bír, — e szerint a felelősség elvének is mindig nagy fontossága van alkotmányos államokban; csakhogy e fontosság inkább azon befolyáson alapszik, melyet ez elv elismerése az állam kormányára gyakorol, s nem kis csalódás azt hinni, hogy ez által az egyes valóban azon helyzetbe jő, melyben az állam kormányát minden ellenében elkövetett sérelemért feleletre vonhatja. És pedig épen az ilyes jogsérelmek elleni biztosítás miatt bír fontossággal a felelősség a polgárok többsége előtt.

(*g*) Ha meggondoljuk, hogy a központosított államokban ezer meg ezer államszolga kinevezési jogát oly egyénekre kell bízni:

a kik igen gyakran egészen más szakban működtek, mint a melyben minden helyet be kell tölteniök,

a kik csak rövid idő óta viselik hivatalukat,

a kik pártuktól és a kormánytól függnek,

a kik, kineveztetésök következtében, személyökre nézve nem igen tarthatnak valami rossztól:

a nélkül, hogy el lennénk fogulva a középkor intézményei iránt, azon véleményben lehetünk, miszeriut minden árnyoldaluk mellett mégis csak czélszerűbb, ha azok választják a közigazgatási tisztviselőket, akikre igazgatásuk köre kiterjed, mint az ujabbkori államokban szokásos.

(*h*) Miután minden érték munka eredménye, s az állampolgárok nagy részének minden országban munkával kell keresni jövedelmét, melyből az adót fizetheti: a korlátlan adóztatási jog magában foglalja egyszersmind a munkára való kényszerítés jogát, s részemről nem tudom, mi külömbség van e jog és a rabszolgaság között.

(*i*) Önként értetik, hogy csupán alkotmányos államokról lehet itt szó, miután korlátlan egyeduralmakban nem tarthat a nép más biztosítékokra igényt, mint a melyeket az uralkodó erkölcsisége és vallásossága nyújt.

(*k*) Egyesre van-e bízva e korlátlan hatalom, vagy a népfölség nevében a többségre, — az igen mindegy. A központosítás czélja mindig szükségkép az egyén teljes alávetése az államhatalom parancsai alá.

XV. FEJEZET.

A KÖZPONTOSÍTÁS BEFOLYÁSA A HALADÁSRA.

Azt hiszem, megmutattam az előbbiekben, hogy a szoros központosítási rendszer a szabadságra, — ha az alatt az állam-kormányzásbani részvételt, az úgynevezett politikai szabadságot értjük is csupán — nem lehet kedvező; miután a központosítás e szabadság minden biztosítékát gyöngíti.

Most azon kérdés vizsgálatára térek, hogy a *központosítás rendszere, a mint hiszik, az államtagok angagi és szellemi fejlődésére hasznos-e, s hatalmas emeltyűje, sőt föltétele-e azon mindenoldalú haladásnak, melyre századunk méltán büszke?*

Miként különböző elemek érintkezése új vegyületeket képez a természetben, s e működés közben meleg és élet fejlődik ki, s a különféle alakok sokasága, új meg új idomok kimeríthetlen gazdagsága, az anyagi világ szakadatlan fejlődése, mely bámulatra ragad bennünket, csak ilyes érintkezések eredményeül tekintendő: úgy az ember anyagi és szellemi képességei is csak másokkali érintkezés által fejlődnek ki.

Ha elkülönzik az egyént: bármi dúsan látta el a természet adományaival, bizonyára soha sem fejlődnek azok ki.

Minden fejlődés másik föltétele a szükség.

Minél kevesbbé használjuk testi erőinket, annál inkább ellankadnak azok: míg minden külön szükség, mint a vadon népek példája mutatja, vagy azoknál látjuk, a kik egy vagy más tagjokat avagy organumukat elvesztették, — megfelelő fejlődést is von maga után. Szintúgy van a dolog lelkünk tehetségeivel, sőt kedélyünk hajlamival. A kényszerűségnek köszönhetjük minden erőnk kifejtését.

Mennyire kedvezők az állam bizonyos intézményei szellemi és anyagi erőnk kifejtésére, attól függ, hogy azok mily mértékben sokasítják az érintkezést az egyesek közt. S annyival üdvösebbek, minél inkább növelik a szellemi és anyagi erők használatának szükségét.

Mivel immár a szoros központosítás lehetőleg elszigeteli az egyént, s azon viszonyok, mik között az egyesek részvétele a közügyekben csupán azon jogra szorítkozik, hogy képviselőiket választhatják, s mik az állam legnagyobb gyámkodásának vetnek mindenkit alá, ereje használatának szükségét is gyéritik: lehetetlen, hogy a központosítás oly mértékben mozdítsa elő az államtagok lelki és testi fejlődését, mint az állam azon intézményeitől várhatni, mik mellett az egyén nemcsak az állammal, hanem kisebb testületekkel s polgártársai nagyobb számával is érintkezésbe jő naponkint, s mik mellett a legtöbb dologra nézve, miben a központosított állam gyámolítja az egyest, saját erejére van utasítva.

Minthogy pedig minden haladás csak az egyesek törekvéseinek eredménye, s így az egyesek szellemi és anyagi erőinek kifejlésétől függ: az olyan államszerke-

zet, mely az egyesek szellemi és anyagi erejének kifejtésére nem kedvező, általában a haladást sem mozdíthatja elő.

Azonban nem akarok bővebben e kérdés elméleti vitatásába bocsátkozni. A politika a tények tudománya. Hol ezek hiányzanak, soha sem létezett viszonyok előfordultával, a dolgok természetéből s analogiákból vonhatni ugyan a jövőre nézve következtetéseket; de a hol, mint itt, a tapasztalatok hosszú sora van előttünk: fölösleges elméleti okok ingatag alapjára építni következtetéseinket. Azon kérdés tehát: minő befolyással szokott lenni a központosítás az egyesek szellemi és anyagi fejlődésére, s általában a haladásra? akkor oldható meg legjobban: ha vizsgálat alá veszszük, mily befolyása volt eddig e rendszernek?

E kérdés alapos megfejtése végett polgárisodásunk egész fejlődési történetére lenne szükség. Azonban, miután föl kell tennem, hogy olvasóim történeti ismeretekkel bírnak — azok előtt, kik a történeteket nem ismerik, különben is hiában beszélnék politikáról, — s miután a tapasztalatok, mikből a központosítás befolyását a haladásra megitélhetni, mind igen hasonlóak: az ide vonatkozó tényekből elég csupán a leginkább ismerteket érintenem röviden.

Az ó-kor egész polgárisodása, — mint többször megjegyzém, — lényegesen különbözik a mostanitól. A különbség abban áll, hogy az egyén jogosultságának, mint szabad személyiségnek, fogalma hiányzott az ó-korban, s hogy minden jogot az államtól származtattak, s annak fönállása által föltételezettnek tekintettek. A mit tehát korunkban egyéni szabadság alatt ér-

tünk, hasztalan keresnők azt az ó-korban, s az okot, mely miatt az ó-kor polgárisodása, minden csodálatunk daczára, melylyel az iránt viseltetnünk tanítottak, nem érhette el azon tetőpontot, melyre jelenleg több nép fölemelkedett, épen az érintett hiányban, s az egyén önálló tevékenysége innen származott korlátozásában kell keresnünk; egyébiránt az ó-kor története is nyújt tényeket, mikből az előttünk fekvő kérdést eldönthetjük.

Az ó-korban két nép vonja magára csaknem kizárólag figyelmünket: a görögök és a rómaiak. Amannál a legnagyobb eldaraboltságot, az egyes részek legnagyobb önállóságát, s az egység teljes hiányát találjuk. Rómában központosítást látunk, kevesbbé tökéletest ugyan, mint némely mai államban, de nagyobbat, mint bármely más népnél mutathat az ó-világ. Görögország tapasztalta mindazon veszélyeket, melyek az eldaraboltságból, s Róma mindazon előnyöket, melyek a központosításból háromolhatnak az államra; de ha kérdjük: mely eredményei voltak e viszonyoknak a két nép fejlődésére, a polgárisodás haladására Rómában és Görögországban? meg kell vallanunk, hogy e tekintetben nem a világ urát illetheti az elsőség. Míg Görögországban még a legnagyobb benső meghasonlás pillanatában, a peloponnézoszi háború, Sándor utódai s a rómaiak alatt is élénk szellemi életet találunk: Róma, a helyett hogy önállólag tört volna ösvényt a polgárisodásban, csak azt sajátítá el, — s kevés kivétellel még csak tovább sem fejlesztette — a mit Görögországban talált. Meghódította a míveltséget, s a mit rabszolgái szerzettek, használta, a nélkül, hogy sokkal több érdeme volna a pol-

gárisodás körül, mint az, hogy a Görögországban talált eszmékre saját nyelve bélyegét nyomta, s forgalomba hozta a világ nagy piaczán.

Hajlandó volna talán valaki más okoknak tulajdonítani, hogy a római nép oly csekély előmenetelt tőn polgárisodásában. Az államalkotás s a polgári szabadság fogalmának kifejtése volt a világtörténeti föladat, melyet Róma megoldott. A mely népnek egész törekvése e czélra volt irányozva, hogy tehetett volna az sokat a szellemi míveltség előmozdítására, azon harczok közepett, melyekkel a világ uralmát megszerzé és föntartá? Ha egyébiránt Róma keveset tőn e részben: bizonyára inkább a kényuralomnak róhatni föl, mely alá jutott, mint a központosításnak; s aztán azon nagy különbséget, mely szellemi fejlődés tekintetében volt a római és görög nép közt, nem is a politikai intézményeknek kell tulajdonítni, hanem a két nép különböző természetének.

Ami az elsőt illeti: hiszen a római nép tevékenysége Augustus óta sem az állam tökélyesítésére, sem a polgári szabadság megalapítására nem volt irányozva, s a császárság hosszas ideig a legnagyobb kül- és belbékét élvezte, a nélkül, hogy azért előbbre vitte volna a polgárisodást. Sőt a politikai harczok megszüntével, midőn a birodalom biztosságát a legiók és nem a polgárok fegyvere védte, mindig mélyebben látjuk sülyedni Rómát szellemi képzettség és anyagi jólét tekintetében. Az irodalomban azon nagy szónokok és költők helyébe, kiket a köztársaság örökségül hagyott a keletkező császárságra, áradozó rhetorok következtek; a társas életben a nyerseség, a mint tisztán anyagi élvekre adták

magukat, majdnem jobban undorít, mint lázít az erkölcstelenség; végre a közjólét és földmívelés tekintetében, — amiből mindig legbiztosabbban itélhetni meg valamely nép míveltségét — minden, de minden tekintetben hanyatlott Róma ez időszakban.

Minélinkább egyes ember kezében összesítnek minden hatalmat, minélinkább megszűntetik minden város és tartomány önálló életét, szóval, minéltovább mennek a központosítás elve alkalmazásaban: annál inkább gyérülni látjuk e roppant birodalom tartományaiban a népességet, míveletlenűl elhagyva találjuk a földet, nyomorban a népet.

Mivel az államhatalomnak akkor még sem vasutak, sem villanytelegráfok nem álltak rendelkezésére: a központosítás rendszerét soha sem vitték be egyaránt a római birodalomba, s kénytelenek voltak némi önállóságot engedni a távolabb tartományoknak. A mely mértékben ez történt, azon arányban maradtak fön a tartományokban az ó-míveltség nyomai. A ki a III. és IV. században nyomozza az ó-világ míveltségét: Galliában, Görögországban, Kis-Ázsiában, Afrikában, Egyiptomban kell azt keresnie, s mindenütt több nyomára talál mint Italiában, hol minden élet a mindenható államhatalom nyomása alatt tengett, s a büszke Róma márványpalotáival és szennyével, mintegy szörnyeteg állt ott a kisajtolt italiai népek véres maradványai közt, az egyetlen, amin még az élet némi nyoma fönmaradt.

S azoknak, kik e tagadhatlan tényeket nem a központosításnak, hanem a császárok kényuralmának akarják tulajdonitani, nem azt válaszolhatni-e: hogy a föltélen központosítási rendszer szükségkép az egyes

merőben korlátlan uralmára vezet, s hogy az egyes korlátlan hatalma is csak a központositás által lehet valóban kényuralmivá; hogy tehát, ha az imperatorok uralmában csak a római állam által követett alapelvek következményét látjuk, ez elveket kell mindazon rossz forrásául tekintenünk, ami Rómát érte, miután egyeduralom alá került.

Nem is a császársággal kezdődött Itália elnépetlenedése, s egykor virágzó téreinek pusztulása. Mielőtt erről csak szó is lett volna, rég' panaszlák már Róma nagyobb polgárai, hogy a szántóföldek mindinkább legelőkké lesznek. Itália régen elpusztult immár a főváros érdekében, mielőtt egy császár ment volna föl a Capitolium lépcsőin.

Ha bizonyos eredményeket egyáltalában nem vagyunk képesek kimagyarázni, vagy nem akarunk bizonyos okokból megmagyarázni: rendesen a nép veleszületett természetéhez szokás folyamodni.

Miként az egyes minden tettét koponyája alkotásából akarják származtatni: rég hasonló eljárást követtek egész népekre nézve, mielőtt a koponyatanról csak szó is volt volna. Mit nyertünk ez által a mult tisztább fölfogására nézve, mily eredményei lesznek a történettudományra a koponyatannak, minden tudományos formája mellett, melybe öntötték, s minden vak buzgóhit daczára, melylyel ahhoz ragaszkodnak, — nem vitatom. A jelen esetben semmiképen sem lehet a római és görög műveltség közti különbséget a két nép különböző természeti adományaiból magyarázni ki, és pedig két oknál fogva:

1. A római nép, első pillanataitól kezdve, soha sem volt egyfajú, s a római alkotmány rossz eredményei a

műveltségre Róma uralmával lassankint az ó-világ majd minden népére kiterjedtek, melyek közt magában Itáliában görög eredetű népiségekre is találunk;

2. a római birodalom megoszlása után mind keleten, mind nyugaton, épen ellenkező jelenségekkel találkozunk. Míg a bizanczi birodalomban, hol, — ha nem is vegyületlen — a görög nép maradványait kell keresnünk, a legnagyobb szellemi tespedést veszünk észre, s a polgárisodás lassú kihalását: Itália, látszólag sokkal kevesbbé kedvező körülmények közt, mindinkább fejlődig a VI. századtól a XV-kig, s mikor végre elesett Konstantinápoly, műveltség tekintetében az akkori Európa országai közt Itália állt legmagasabb polczon.

A ki csak némileg is foglalkozott a középkor történeteivel, kénytelen megengedni, hogy az V. századtól egész a XI-kig egy állam sem volt haladásra nézve látszólag kedvezőbb helyzetben a bizanczi császárságnál. A népvándorlás özöne, mely a római műveltség csiráit összerontá nyugaton, nem semmisíthette azokat meg a bizanczi császárság egy részében sem. A császárság folyvást fönállott, olykor tetemes kül hatalommal, mindazon fényben és korlátlanságban, melyet Diocletian kölcsönzött a császári hatalomnak; a birodalom a világ legszebb s akkor legműveltebb országait foglalá magában; birtokában a világ legtökélyesb nyelvének, melyet csak gondolatai és érzelmei kifejezésére használhat az ember, birtokában azon egész irodalomnak, mely, miután a nyugati Európa hozzájuthatott, a tudományok újabb fejlődésének szolgált alapjául. Mégis Nyugateurópában, hol mindazt, amit csak az ó-kor polgárisodása alkotott,

szinte egészen összerontották, hol azon harczias csapatok számtalan nyelvéből és szójárásából, melyek a nyugati birodalmat megsemmisítették, lassankint kelle fejlődni a nyelveknek, melyeknek korunk polgárisodása eszközeiül kell vala szolgálni, hol a római irodalom némi töredékein kívül alig maradt fön egyéb, a mi a tudománynak egybeköttetési pontul szolgálhata: épen e Nyugateuropában, örökös harczok zaja közepett, oly állapotban, melyben alig foghatni meg, mennyire hiányzott a biztosság, mindinkább fejlődött a polgárisodás; míg keleten mindinkább sülyedt.

Jól tudom, hogy ezt is más okoknak szokás tulajdonítani. Igen szeretik Réaumur és Fahrenheit után határozni meg a népek sorsát, s a népek fejlődési és sülyedési fokát azon országok középmérsékletének hőfoka szerint magyarázni ki, melyekben laknak; s a világot megifjító germán faj nagyobb képessége is szinte dogmává lett, mely mellett rendesen az újabb polgárisodás minden csodáját fölhozzák bizonyságul.

De ha meggondoljuk, hogy minden polgárisodás, amennyire nyomaira találhaltni, azon országokból indult ki, melyek középmérsékletök szerint nem kedvezők az ember szellemi erejének kifejtésére, s hogy fogalmaink a polgári szabadság és megalapítása eszközei fölött nagyobbrészint épen ott származtak, hol a bizanczi birodalom lelket és kedélyt megölő befolyása uralkodott utóbb; ha meggyőződünk, hogy az újabb polgárisodás kezdetei épen azon országokban mutatkoztak legerélyesben, hol — mint Galliában és Itáliában — a germán elem kevesbbé van képviselve, s így csekélyebb befolyást is gyakorolhatott, és hogy a polgárisodás ez or-

ságokban is épen azon körökben fejlett ki először, melyekre a germán elem befolyása legkevesbbé terjedhetett ki, tudniillik a városi községek körében: bizonyára meg kell engednünk, hogy a polgárisodás azon előhaladását, melyet a középkor folytán Nyugateurópában tapasztalunk a Kelettel szemben, sem égalji különbségekből, sem a germán nép különös sajátságaiból nem magyarázhatni ki; hanem épen a középkor államintézményeiben kell annak okát keresnünk.

Képzeljük a bizanczi császárságéihoz hasonló viszonyok közt Nyugateurópa népeit; képzeljük, hogy a nyugati császárság eszméje valósult, az egyház a világi hatalomnak, s minden király és fejedelem alá lőn vetve a császárnak; tegyük föl, hogy a nyugati császárság mindazon csapatokat, melyeknek csapásai végre megdönték, lassankint kebelébe fölvette, s — mint kezdetben történt, — elnéptelenült tartományaiba telepítette volna, és hogy a császárok hatalma, a birodalom szervezetének szétrontása nélkül, valamely barbar nemzetiség erélyes kezeibe ment volna át hosszas időre, vagy hogy nagy Károly intézményei tarthatták föl magukat, s a herczegeknek és grófoknak nem sikerült vala méltóságukat örökködésivé, s magukat a császártól függetlenekké tenni, mi által füstbe ment a császár nagyszerű eszméje, hogy szolgái által igazgassa az egész birodalmat; tegyük föl, — egy szóval — hogy a nyugati császárság — mint azt a keletinél látjuk, — szakadatlanul fönáll, vagy a középkor valamely szakában, mikor még fejlődésökben nem igen haladtak úgy az egyes államok, hogy a császár hatalomszavának ellenszegülhetének — visszaállítatik vala: oly körülmények közt minden bizony-

nyal hasonló látmányt mutatott volna Nyugateurópa, minőt Keleten láttunk, s a keresztyén polgárisodás, a nélkül hogy teljes virágzására fejlődhetik vala, itt is meghódolt volna az izlam erős karjának.

Mindazon viszonyok, melyeknek polgárisodásunk fejlődését köszönhetjük, csupán azon draraboltság mellett voltak lehetségesek, melyet a középkorban találunk. Erős császárság mellett, mely a közélet minden szálát egyesíté vala kezeiben, sem önálló egyház fönállása, sem a városi élet kifejlése nem lett volna lehetséges, s haladás helyett, mely épen a különnemű elemek folytonos érintkezése által támadt a középkorban, az egyedúr minden haladást akadályozó mindenhatóságával találkoznánk.

A germán eredetű népekre nézve az által lett lehetséges az új polgárisodás, s csak annyiban nevezhetők azok e polgárisodás alkotóinak, amennyiben a római birodalom fölbontása által megszabadíták a világot a mindent központosító hatalom nyomasztó terhétől, s hasónló hatalom keletkezését utóbb megakadályozák; habár polgárisodásuk alapeszméi a keresztyénség és ó-világ eszméi nagyobb részint, s a haladásra nézve kedvező viszonyokat kezdetben kevesbbé használták föl a germánok maguk, mint más népek.

A kép, melyet a középkor története részben mutat, nem igen derültnek látszhatik. Bárhová fordulunk, mindenütt a legkiáltóbb ellentétek, nyugtalan küzdés minden irányban, elláthatlan zavar minden viszonyban. Népek merülnek föl, melyek egy időre magukra vonják figyelmünket, s nagy jövendőt látszanak igérni, meg eltűnnek szemeink elől, s míg egy helyt a legnagyobb

szaggatottságból lassankint, mint Francziaországban, nagy országok alakulnak, nagy birodalmak, mint Németország, mindinkább széthullanak, mások meg elenyésznek, részint idegen országgal olvadva egy szilárd egészszé, részint új önálló államközséggekké alakulván.

Hasonló látmány, minőt ma Nyugotamerika mutat. Ezer meg ezer helyen előnyomul az irtó tevékenység, s míg mindenik külön, magának dolgozik, csupán önerejében bízva, s önállólag folytatja harczát a természettel: virágzó ültetmények támadnak az ős erdő közepett; távolabb áll a magános fa-kunyhó, melynek lakói csak most kezdik ritkítani a sűrű ciprusérdőt, míg nagyobb távolságokra egy-egy város terül el s egyes helyeken már munkás népesség mozgalmas élete lepi meg az utazót.

Itt is végtelen zavar képe tűnik föl, itt is a nyers természeti állapot váltakozik a kezdődő, sőt már előhaladt műveltséggel. A mi a vadonból elfoglaltnak látszott egy időre, megint előbbi állapotába sülyed vissza, míg az ember, ki művelhetővé tesz egy darabnyi földet, belefáradt, vagy azon reményben, hogy kedvezőbb helyet találhat tevékenységének, tovább vonult. Ez általános zavar közepett azonban egy meggyőződés támad bennünk, mely elfeledteti velünk azt, a mi e jelenségekben zűrzavaros, sőt szép és örvendetes színben tünteti azokat föl. Mindig tovább halad az erdő ritkítása, mindig diadalmasabban leng előttünk a kultura zászlója, s mind ellenállhatlanabbul merül föl lelkünkben a meggyőződés, hogy a mi pillanatra zavarnak tetszik, csak egy új polgárisodás nagyszerű átalakulásának szükséges kezdete, mely kiterjedésben és termékenységben fölülmulja mindazt, amit a világ ez ideig látott.

Szintúgy a legnagyszerűbb világtörténeti jelenségnek fogja tartani a középkor történeteit, a ki azokban járatos. A mindenoldalú polgárisodás nagy munkájának vagyunk tanúi egész folyamában, s bármi kellemetlennek tessék előttünk a látszatos zavar, bármi szenvedhetleneknek látszassanak egyenkint a viszonyok: szintoly világosan belátja szükségkép minden gondolkodó, hogy a polgárisodás nagy munkája a középkorban, mint Amerika polgárisodásáé, csak oly viszonyok közt sikerülhetett, melyek a legmegfeszítettebb egyetemes tevékenységet idézték elő, s tartották mindig élénken.

Hogy a polgárisodás a középkorban szintoly kevéssé érhette el magas fokát, a mily kevéssé képes az amerikai irtó elszigetelt munkássága kertté varázsolni a tájat: nem szenved kétséget; s a polgárisodás, melyet a XV. század végén Európa egyes országaiban találunk, szintoly hátra van a jelenkoritól, mint Amerika nyugati államaink míveltsége új Angliáéhoz képest. A polgárisodás kifejtésére nemcsak idő kell, hanem egyszersmind a viszonyok azon biztossága, melylyel csak rendezett államokban találkozunk; hogy legfőbb pontjára juthasson, számtalan erő közremunkálása szükséges, mi a középkori elszigeteltség mellett nem volt lehetséges, s épen e szükségnek köszönhetjük az államhatalom lassankinti erősödését, s nagyobb államok keletkezését.

De ha a nagy államok keletkezése, s az államhatalom hatáskörének kijebbterjesztése, a mennyiben mindkettő szükséges szilárd rend és biztosság alapítására, egybeférhető volt a haladással: mindig csak azon mértékben volt erre eset, a mennyiben kevesbbé korlátozák az által

az egyéni szabadságot; s mint a három utóbbi század történetei azt mutatják, hogy a polgárisodás magasabb fokát erélyes államhatalom fönállása, vagyis az állam körébe tartozó bizonyos dolgok központosítása nélkül nem érhetni el: azt is mutatják egyszersmind, hogy a polgárisodás mindig ott tette a legbámulatosabb előmenetelt, hol a központosítás nem lépte át e határokat.

Hasonlítsa egybe bárki Anglia, a hollandi szabad államok, Schweiz és Északamerika állapotát Franczia- és Spanyolországéval, miután ez országban V. Károly véget vetett a középkori intézményeknek: s meg fogja engedni, hogy szellemi és anyagi haladás tekintetében a legnagyobb eredményeket, a közelebbi századok folytán, nem a merev központosítás idézte elő.

XVI. FEJEZET.

MELY ESZKÖZÖKKEL ELŐZHETNI MEG KORUNK VESZÉLYEIT.

Úgy hiszem, megmutattam az ellőbbiekben, miszerint mindazon okok, melyeket a központosítás mellett fel szoktak hozni, egyáltalában nem állanak, s hogy a Francziaországéihoz hasonló intézmények sem az állam erejére, sem az egyén személyes és politikai szabadságára, sem a polgárisodás előhaladására nézve nem kedvezők.

Minél inkább gondoskodunk korunk viszonyai fölött, annál inkább meg kell győződnünk, hogy minden, bennünket fenyegető veszély egyik fő okát épen a szoros központosítás rendszerében kell keresnünk.

Oly időben, mikor természetelleni bűnnek tartják a rabszolgaságot; midőn az önrendelkezés jogát mindenkire nézve igénybe veszik, s az egyén idegen akarat alá vetését csak annyiban ismerik jogszerűnek, menynyiben a szükség, vagy legalább a pillanatnyi haszon igazolhatja; oly államintézmények mellett, miknek alapelve az egyén föltétlen alávetése a közakarat alá; hol nincsenek kiszabva a határok, melyeken belől az egyén vagy kisebb községek szabadon mozoghassanak; hol az államnak joga van, szabályozni az élet minden viszo-

nyát, a nélkül, hogy — a miben a socialismus sokkal következetesebb — kötelezve volna gondoskodni az állampolgárok jólétéről; — az ily államintézmények, mondom, annál inkább ellentétben állanak az emberek jogfogalmaival, minél inkább ellenkeznek azok a népek erkölcseivel és érzelmeivel.

A jog fogalmát ellentétbe állíták a szokáséval, megkisérlettek minden érzést alárendelni a rideg észnek, sőt gúnynyal illették a nép erkölcseit, lábbal tapodták érzelmeit: lehet-e csodálnunk, ha a többség nem akará észszerűnek ismerni el, a mi erkölcseivel, érzelmeivel és jogfogalmaival ellentétben állott? s hogy, minden logikai következetesség daczára, melylyel az alkotmány egyes rendeleteit a népfölség elvéből származtatták, anyagi erővel kellett annak elfogadására kényszeríteni a népet, s csak anyagi erővel tarthatni vissza, hogy össze ne rontsa azon formát, melybe beerőszakolták?

Az emberiség minden szenvedését, a melyeken korunkban átment, a demokratia elve uralmainak akarják fölróni. Meggyőződésem szerint ez tévedés. (*a*). Amint vannak viszonyok, mik közt az egyes uralma szükséges az államban: úgy olyanok is vannak, mik közt azt tekinthetni egyedül törvényes hatalomnak, a hol mindenki egyaránt részt vesz az államhatalomban. Sőt a legtöbb baj okát abban kell keresni, hogy *az államhatalmat a központosítás által merőben korlátlanná tették*, s valameddig e tévedés fönáll, nem segíthetni a tapasztalt szenvedéseken, akár egyesre akár egy osztályra vagy az összes népre bízzák az államhatalmat.

A hol azon alapelvből indulnak ki, hogy az államhatalomnak kell szabályozni, a mi csak az államra, habár

közvetve is, fontossággal bír: oly követeléseket tesznek e hatalom irányában mindenütt, melyeknek távolról sem képes megfelelni. (*b*).

A hol csaknem minden ügy vezetése egy pontban van öszpontosítva: minden elégedetlenség is szükségkép e központban öszpontosul, s a javítási törekvés az összes államhatalom megváltoztatására van mindig irányozva, s azért közigazgatási központosítás mellett mindig szükségkép veszélyezve van az államhatalom fönállása. Alkotmányos államban az által, hogy csupán egy pont van, melyben az állampolgárok azon jogukkal, hogy az állam vezetésében részök van, gyakorlatilag élhetnek, ez egy pont körül szükségkép oly tolakodás támad, mely az államra veszélyes; korlátlan egyeduralmakban az által, mert az uralkodó képességhiánya, ha nemcsak az állam közügyeinek vezetését, hanem az egyes polgárok minden érdekét is veszélyezteti, szükségkép mindig az egyeduralmi elvet is, min az egész állam alapszik, — a legnagyobb mértékben koczkáztatja.

Millió meg millió egyénből áll egy nép, de mindjáján is csak emberek, s egy fogalom alá véve, sem gyakorolhatnak oly jogot az egyén fölött, mely az emberi méltósággal ellenkezik. A rabszolgaság bizonyos egyetem irányában szintoly természetellenes, mint ha egy ember az úr. Ha az egyéni szabadságot alkotmánynyal kell védeni az egyes korlátlan hatalma ellen: a többség irányában is van ily védelemre szüksége. Ily korlátok nélkül a többség uralma nem egyéb az egyén joga elnyomásánál, mit kimagyarázhatni ugyan a tömegek anyagi erejéből, de soha sem lehet igazolni, — s ez annál nyomasztóbb kényuralom, mivel a szabadság nevében gyakorolják.

S mi által segíthetni mind-e bajokon és veszélyeken, melyek annyi államban léteznek?

Ha valóban az állam korlátlan hatalmában kell keresnünk az okot: csupán egy módot tudok, mely azt valóban korlátozza.

Félszázadon át megszokták a hatalmak megosztásában keresni a biztosítékot a korlátlan uralom ellen.

Azt hiszem, megmutattam, hogy mindenesetre érdekében van ugyan a szabadságnak, hogy az államhatalmat ne kizárólag egy egyén vagy osztály gyakorolja, de hogy azon hatalmak, melyekre az államnak, fönállhatása végett, szüksége van, sem soha nem voltak valóban megosztva, sem nem osztathatnak meg az állam veszélyezése nélkül. Nem a hatalom megosztása által (mi magában kivihetetlen) korlátozhatni az állam hatalmát; egyetlen biztosíték korlátlansága ellen: *ha azon kört, melyben a természete szerint megoszthatlan és a közérdekben ellenállhatatlan államhatalom mozog, az összes államvezetésére, s azon érdekre szorítják, melyek azon állam minden tagjával közösek.*

De minden hatalom mindig kijebb törekedvén terjeszkedni, bizonyos határok elméleti fölállítása, melyeken túl ne léphessen az államhatalom, csak annyiban bír jelentőséggel, ha *a mit az államhatalomtól el akarnak vonni, másokra ruházzák, s pedig azokra, kik elég erősek jogszerű hatáskörük védelmére.* Az államhatalom korlátozása végett tehát arról is kell gondoskodni. *hogy az egyén ne elszigetelten álljon az államhatalom ellenében.*

Az egyetlen védeszköz tehát korunkban az állam mindenhatósága ellen ugyanaz, mely századokon át

szolgált oltalmul mindenféle korlátlan uralom ellen; tudnillik: *hogy a községnek, tartománynak s általában az államban levő szervezeteknek, melyek az egyént az állammal egybefűzik, bizonyos kört adjanak önálló tevékenységre, s ez által az államhatalomnak gyakorlatilag szilárd határokat vessenek.*

Az államhatalomnak kijelölendő határok, az egyes államok különböző helyzetéhez képest, különbözők.

Minél kisebb az állam, minél inkább szüksége van, önállósága oltalma végett, minden erejére: annál kiterjedtebbnek kell lenni szükségkép azon dolgok körének, melyek kizárólag az államhatalom vezetését illetik; ellenkezőleg világos, hogy miután azon érdekek száma, melyek minden államtaggal közösek, az állam terjedelméhez képest csökken: nagyobb államokban az államhatalom befolyásának is mindig kevesebb tárgyra kell kiterjeszkedni; de hogy az ujabbkori állam sincs oly helyzetben — bármennyire szüksége legyen ereje öszpontosítására, — mely által a községek vagy tartományok minden önálló mozgalmának megsemmisítését igazolni lehetne, szintoly kétségtelen, mint az, hogy egyetlen állam sincs jelenleg, melyben az érdekek nagyobb része is közös lenne a többséggel; s innen következik, hogy egyetlen államot sem találhatni, hol az érintett eszköz alkalmazását a jog és szükségesség szempontjából tagadni lehetne.

Akár hódításból vagy államszerződésből magyarázzuk ki az államok keletkezését, akár azt veszszük föl, hogy az egymáshoz csatlakozás szüksége, avagy külső nyomás szolgált alkalmul államaink alkotására: sem egyeseket nem hódítottak meg, sem állam kapcsot nem

kötöttek az egyének; azon elemek, melyeknek önkéntes szövetkezéséből alakult az állam, mint Nyugoteurópa minden országában, — ezt a legnagyobb történeti bizonyossággal ki lehet mutatni, — *nem egyes emberek, hanem kisebb közönségek voltak.* Ha bármely állam egybefűző kapcsait szétbonthatnók, az nem egyénekre, hanem tartományokra, grófságokra, községekre oszlanék föl, s a kötelékek, melyek az egyest tartományához, nemzetiségéhez, s mindenek fölött községéhez fűzik, oly hatalmasak, hogy több mint félszázados következetes erőfeszítés daczára, Francziaországban sem sikerült azokat megsemmisíteni. — Hogy e kötelékeket megerősítsük, hogy a tartománynak, nemzetiségnek s mindenek előtt a községnek oly állást adjanak, melyben az államhatalom ellen korlátul szolgálhasson, alig kell egyéb, mint fölszabadítani azokat a nyomás alól, mely alatt a franczia forradalom óta görnyednek s nézetem szerint az az egyedüli út és mód, mely szerint a szabadságot, s ezzel az államot leginkább biztosíthatni, s elháríthatni a veszélyeket, melyek még polgárisodásunkat is fenyegetik.

Eddig majdnem kizárólag azon kérdéssel foglalkoztak: mint kell rendezni az államban a legfőbb hatalmat? Arról gondolkoztak: hogy boltozhatják be valóban nagyszerűleg az államépület kúpját? a nélkül, hogy tekintettel lettek volna az épület alsóbb részeire, melyeken amannak nyugodnia kelle. Csuda-e, ha ekkép oda jutottak, hogy egy hatalmas dom helyett — bocsánat e hasonlatért — egy óriási esernyőt alkottak, mely azonban, épen mivel oly nagy, minden zivatar hatása, sőt saját terhe alatt is összedőlt?

Az államhatalmat csak úgy biztosíthatni minden veszély ellen, ha szilárd alapon áll; s az anyagot, ez alaphoz, csak ott találhatjuk föl, hol illő szilárdsággal bírnak ama kisebb községek, melyek idővel egy nagy egész állammá alakultak egybe.

Hol ilyenek vannak, azon pillanatban, mihelyt a kisebb községekre nézve — mint korunkban mindenütt — bekövetkezik az egyesülés szüksége, szilárd alapú állam áll elő; a nélkül sem a szabadságot, sem az állam hatalmát nem biztosíthatni soha. Miután ugyanis az emberek többsége előtt nem annak van fontossága, a mi azon szűkebb körben történik, melyben mozognak: csak ott tekinthetni biztosítottnak a szabadságot az egészre nézve, hol sok egyes élvezheti azt gyakorlatilag, s mint a birtok fogalmát bizonyos határok létele határozza meg: úgy a hatalom birtokát is csak akkor tekinthetni biztosnak az államhatalomra nézve, ha e hatalomnak is, bármi nagy legyen, kijelölik határait.

Minden szabadság alapja, melyet az egyén az államban élvez, azon szabadság, melylyel saját községe körében bír; az állam irányábani függésének legjobb biztosítéka azon függés, melyben községe irányában van. Hol a politikai jogok gyakorlását, s a politikai kötelességek teljesítését kisebb körökben minden polgár megszokta: csak ott lehetséges nagyobb államban politikai szabadság rendetlenség nélkül, s szilárd alapú rend kényuralom nélkül. Hogy mindkettő lehetséges-e az egyes államokban, s a jelen ingadozásai helyett alkothatni-e szilárd, tartós államépületet? csupán attól függ: mennyiben lehet erős községi életet alapítani az egyes államokban.

Hogy vannak államok, melyekben ez nagy nehézségekkel járhat, kétségtélen; s Francziaországban például, hol az állam fokozatait mintegy erőszakosan összerontották, s a községeket fél század óta teljes kiskorúságban növelték, még messze lehet a pillanat, mikor elvégre sikerülni fog teljesen helyreállítani, a mit merőben meg akartak semmisíteni: de szintoly bizonyos, hogy azon fokozatok, melyekre az államéletben szükség van, magában Francziaországban is fönállanak még némi részben, s hogy a szabadság megalapitása itt is csak attól függ, miszerint a történetileg képződött szervezeteket, a helyett, hogy egyberontanák, erősbítik, az állam érdekében fölhasználják.

Belátják-e ezt mihamar?

Azt hiszem, igen.

Az ujabb kor megtanítá a népeket, hogy amit századok szültek, soha sem semmisitheti meg pillanat alatt még milliók akarata sem. Ne látnák-e be tisztán mások is, hogy az állam nem egyes ember terve szerint alkotott épület, hanem századokon át nőtt organismus? Nem a symmetria, nem az ágak egyensúlya tartja fön a fát; minden levél, mely az ágakon rendetlenűl látszik függeni, életerőt szí a légből, s szerteszétágazó gyökerének minden része megannyi kötelék, mely állásában föntartja. Ha szabályosan meg akarják metszeni a fa koronáját, elvonják tőle az éteterőt; ha megfosztják szerteágazó gyökerétől, nem fog a zivatarnak ellenállhatni: ne látnák-e be végre, hogy egészen hasonló eredmények lesznek, ha az állam organismusával bánnak így?

Belátták immár, hogy általános világbirodalom tartósan nem állhat fön; belátták, hogy annak fönállása

szerencsétlenség volna az emberiségre, mert nem képzelhetni, hogy egy kormány képes volna az egész világ ügyeit intézni: lehetséges-e még soká leplezni, hogy ez okok legkevesebbet sem vesztenek erejökből, ha azon államintézményekre alkalmzzák, melyeket Francziaországban találunk?

Az ujabbkori államok általában azon óriásra emlékeztetnek bennünket, melynek feje, a mese szerint, aranyból, lábai agyagból voltak. A helyett, hogy lényegesen egybekötött községek szilárd tömegére épitnék az állam nehéz épületét, az egyes embereknek kell alapul szolgálniok, kik közt egyberontottak minden köteléket. Azt hiszem, elég tapasztaláson mentünk át, hogy belássuk, miszerint az államépületet szintoly kevéssé épithetni futó homokra, mint bármi mást; s hogy a hatalmat, melyet az állam akaratának minden államtag fölött gyakorolnia kell, egyéb eszközökkel czélszerűbben el lehet érni, mint ha azon okból, hogy az állam egyes tagjait megfosztták az ellenállási képességtől, mind sorra csonkítják.

JEGYZETEK A XVI. FEJEZETHEZ.

(*a*) A demokratia veszélye (nem azon brutalis befolyást értem az allatt, melyet a tömegek gyakoroltak korunkban a kormányra, hanem azon törvényes hatalmat, melyet az általános szavazattal nyer a nép az állam vezetésére) nem abban fekszik, hogy a tömegre hagyják a köz államügyek vezetését. Miként a belátás azon fokát, melyet az állam valódi vezetése igényel, azoknál sem tehetni föl, kik meglehetősen magas census mellett gyakorolnak politikai jogokat, s így befolyásuknak mindig csak az ellenőrzés jogára kell szorítkozni, azok irányában, kik az állam valódi vezetésével meg vannak bízva: nézetem szerint az összes államot illető minden ügyben is bízvást adhatni hasonló befolyást az álampolgárok összegének. Abban fekszik az általános szavazatjog veszélye, hogy az államnak oly dolgok fölött adnak korlátlan hatalmat, melyek nem illetik az egész államot, ami által oly kérdések fölött adnak eldöntő szavazatot a számszerinti többségnek, melyre — nem az egész állam, hanem kisebb községek ügyeire vonatkozván, — sem joga, sem képessége. De hogy e veszély csak az államban alkalmazott központosítás elvének eredménye, már abból világos, mert hasonló bajok és veszélyek, ha kisebb mértékben is, minden államban előfordulnak, a hol a központosítás elvét követik.

(*b*) Ha alkotmányos országban oly gyakran halljuk a panaszt, hogy minden párt ugyanazon eszközökhez nyúl, mi-

helyt hatalomra jut, melyeket elleneiben kárhoztat: nem korunk nagyobb romlotságában kell e jelenség okát keresnünk, nem is a hatalom erkölcstelenítő befolyásában, hanem abban, hogy általában lehetetlen feladatot tűznek az alkotmányos államok kormányai elé, s így a hatalom kezelői kénytelenek, — csakhogy államférfiúi igéreteiknek megfelelhessenek — oly eszközökhez is nyúlni, melyeket mint emberek nem egészen helyeselhetnek. Kevesen tudják: hányszor van a minister alkotmányos országban némileg a kényszerűség állapotában.

ÖTÖDIK KÖNYV.

MELY ESZKÖZÖKKEL TARTHATNI KELLŐ KORLÁTOK KÖZT

AZ ÁLLAM EGYES RÉSZEINEK TELJES ÖNÁLLÓSÁGRA-,

S AZ ÁLLAMHATALOMNAK

KORLÁTLAN URALOMRA-TÖREKVÉSÉT.

I. FEJEZET.

MELY MÉRTÉKBEN ALKALMAZANDÓ AZ ÁLLAMBAN AZ ÖNKORMÁNYZÁS ELVE.

Hogy nem tudják, mely eszközökkel segíthessenek a veszélyeken, melyek majd minden államot fenyegetnek, ennek egyik okát abban kell keresnünk, hogy nem méltatják elég figyelemre azt, ami előttünk történik, s egyáltalában nem veszszük gondolóra azt, hogy nem volt-e már kielégítőleg megoldva előbb azon feladat, melynek megfejtésén oly sikeretlenűl fáradoznak.

Természetes, hogy az ó-kor polgárisodása vonzóbban hat ránk, mint a középkoré. A már bevégzett organismus szemlélete mindig több vonzalommal bír, mint amely még fejlődésben van; s aztán addig küzdöttünk a középkor ellen, hogy inkább megszoktuk rossz, mint jó oldalaival foglalkozni. De ha meggyőződünk afelől, hogy az emberiség mindazon hibák mellett, melyek tagadhatlanúl megvoltak a középkor államintézményeiben, ez időszakban tetemesen előhaladt: be kell látnunk, miszerint az állam hibás intézményei közt ama korban valami nagyon czélszerűnek is kellett lenni, a miből a polgárisodás ezen előhaladását magyarázhatni. S kétségkívül a kisebb közönségek szervezetében találjuk azt föl.

Valamint azon sokoldalu haladást, melyet e korban szemlélünk, ama számtalan, bizonyos korlátolt körben majdnem önálló testület létezésének köszönhetni, melyek mind egyidőben munkáltak saját fejlődésükön, s melyek közűl bizonyos körre nézve mindenik a polgárisodás központjául szolgált: úgy a jog iránti tisztelet, mely minden rendezett államintézménynek alapja, a szilaj szenvedélyek és csekély fölvilágosodás ezen korában csak az által lőn fentartva, s a jog fogalma a szabadságéval csak az által lőn bensőleg összekapcsolva, sőt egyértelmüvé (*a*), hogy igen nagy volt azon körök száma, melyekben az egyén jogokat élvezhetett: sokan voltak, akik, bár kis körökben, jogokkal bírtak, s így önjogaikhoz ragaszkodván, tisztelni tanulták a másokét.

Csak a helyhatósági intézmények által menekült meg az egyén a középkorban az államhatalom azon elnyomásától, minő a római és bizanczi császárságban volt, ez intézményekben találta a polgári szabadság biztosítékát egész az újabb korig (*b*), s erős meggyőződésem, hogy mindazon súlyos bajon, melyek jelenleg még az állam lételét is veszélyezik, megint csak ugyanazon szerrel segíthetünk: tudniillik az önkormányzás elvének eszélyes alkalmazása által.

Azt hiszem, hogy Guizot legalább is a kifejezésben csalatkozott, midőn korunk legtöbb bajának okát a demokratia elvében keresi; de meggyőződésem szerint szintúgy csalódnak, akik mindazon szenvedéseket, melyeken átmentünk, annak tulajdonítják: mert az összes államot illető dolgokra nézve sok helyen alkotmányos intézmények nem léteztek.

Azon általános lehangoltság okát — mely az élet minden viszonyában nyilatkozik, s mely, mivel azt mindenki érzi, leginkább veszélyezteti az államot, — nem abban kell keresni, hogy a legfőbb államhatalmat a népfölség elve nevében egy gyülekezetre, vagy az isteni jog nevében egyesre ruházták. (*c*) Mélyebben kell az okot keresnünk, s valamint a baj nagyságát csak akkor itélhetjük meg egész terjedelmében, ha nem kizárólag az államra, mint egészre, fordítjuk figyelmünket, hanem az államot alkotó egyes osztályok, egyének viszonyai, nézetei és törekvései felől is igyekszünk tisztába jönni: úgy a baj magyarázatát is azon helyzetben kell keresnünk, melyet az osztályok és egyének az államban elfoglalnak.

Guizot „*A demokratia Francziaországban*“ czímű munkájában azt mondá, miszerint az ujabbkori államok legnagyobb hibája, hogy *az egyén elszigetelve áll azokban, a roppant államhatalom ellenében.* Nézete szerint csak akkor nézhetünk szebb jövő elé, *ha mindenki tökéletesen megfelel szerepének, ha a egyesnek lehetővé teszik, hogy fölemelkedhessék, anélkül, hogy másokat kelljen lerántania, s ha a holland nép példájára töltésekről és csatornákról gondoskodnak, hogy a féktelen demokratia betörő árjának ellenállhassanak.*

Egészen osztozom e nézetben, csakhogy azt hiszem, miszerint a jobb jövő ezen föltételei közűl egyet sem tölthetni be, ha el nem térnek *a központosítás elvétől*, melyet minden ujabbkori államban követnek, s *arra szorítván az állam tevékenységét*, ami *közvetlen az államot illeti, vagy a mit csupán az állam végezhet, minden figyelmünket a községek szilárd és czélszerű rendezésére nem fordítjuk.*

Szilárd alapon nyugvó községi élet az egyedüli eszköz, mely az egyén elszigetelt állását a roppant államhatalom irányában megszűnteti, anélkül, hogy az állam fönállása veszélyeztetnék. Ha az egyes községekben elég tért nyitunk ezer meg ezer embernek szereplésre, csak akkor várhatni, hogy mindenki derekasan megfeleljen szerepének. Hogy ezernyi ambitiónak eleget tegyünk, s az alacsony helyzetűnek lehetővé váljék, hogy fölemelkedhessék: sok alsóbb fokozatnak kell lenni, melynek elérése ezer meg ezer ember erejét foglalkoztatja, s csupán a község nyújt ily fokozatokat. Az államon minden irányban átvonuló községi élet azon meder, melyben azon szükség érzetének, hogy magunknak fontosságot és a közügyekre befolyást szerezhessünk, szabad folyást engedhetünk, az állam veszélyezése nélkül; ez azon csatornarendszer, melyben a demokratia fenyegető árja csöndesen eloszlik, míg épen a szilárd alapon rendezett községekben elég töltésre is találunk, melyben lassankint meg kell törni a demokratia hatalmának, még mikor az egész államot kormányozza is.

Csupán önálló községek alkotása biztosíthatja az államot azon veszélyek ellen, mikkel a nép általános törekvése, mely szerint részt akar venni a közügyek vezetésében, fenyegeti: s *e szerint az egyéni szabadság védszere demokrata államokban az államhatalom támadásai ellen, ugyanaz, mely az egyéni szabadságot századokig védte egyeduralmakban az államhatalom ellen, tudniillik: erős községek alkotása.*

Ha azon meggyőződésből indulunk ki, hogy minden államnak bizonyos fokozatra van szüksége, s így,

főleg nagyobb államokban igen czélszerűtlennek kell tekintenünk, ha a kisebb társulatok saját életét meg akarják semmisíteni, még ezzel nincs eldöntve azon kérdés, hogy: mily mértékű önállóságot adhatni az államban a kisebb testületeknek? Pedig e kérdésnek van a legnagyobb gyakorlati fontossága. Hiszen az egész politika nem egyéb oly tudománynál, mely épen arra tanít: hogyan kell helyes mértékben alkalmazni a különböző elveket.

Bármi különböző Nyugateurópa egyes államainak helyzete egyéb tekintetben, épen azon tényekre nézve, melyek e kérdés eldöntésére legfontosabbak, mindezen államoknak helyzete egyenlő.

Tagadhatlan tény:

1. Hogy a nagyobb, s állami önállóságuk védelme tekintetében erős szervezetű államok szükségesek korunkban.

2. Hogy minden kisebb testületről föltehetni, hogy amely mértékben önállónak érzi magát, aszerint törekszik önállósága körét kijebb terjeszteni, s menekülni minden függéstől az állam irányában.

Az elsőből következik, hogy az egyes községnek soha sem kell oly mértékben adni önállóságot, mely a nagyobb államok fönállására veszélyes.

A másikból következik, hogy az önállóság foka, melyet a községnek adhatunk az államban, annál nagyobb lehet, minél inkább biztosították czélszerű intézmények az állam egységét, s minél inkább vannak viszonyok, melyek ellensúlyozzák a teljes függetlenség utáni azon törekvést, mit egyes községeknél föltehetni.

JEGYZETEK AZ I. FEJEZETHEZ.

(*a*) Tudva van, hogy a „szabadság“ szót az egész középkorban arra használták, amit ma „joggal“ fejezünk ki; innen van, hogy az rendesen többes számban fordul elő, s tulajdonképen mindig szabadságokról van szó, és nem szabadságról.

(*b*) Csak ott maradtak fön korunkig legalább nyomai a polgári szabadságnak, hol a középkori intézményeket föntartották.

(*c*) A korlátlan demokratia, valamint a korlátlan egyeduralom mindig csak átmeneti fokozat más, czélszerűbb államintézményekre. Amint mindenütt uralomra kell jutnia amannak, hol az aristokratiát, mely az előtt létezett az államban, erőszakosan megsemmisítik, s csak ujabb aristokratiára szolgál megint kiindulási pontul, mely magától kifejlik, mihelyt az egyes helyzetek különbsége feltünővé lesz: úgy a korlátlan egyeduralom is szükséges lehet bizonyos ideig, ha az állam lakosai általában a polgárisodás alacsonyabb fokán állanak, s ha nagy veszély fenyegeti kívülről az állam önállóságát, vagy belül lételét, ami végett minden erő központosítására van szükség; mihelyt azonban e viszonyok változtak, lassankint más kormányformának ad helyet, mint ezt a korlátlan egyeduralmak legnagyobb államférfiai is mindig elismerték.

II. FEJEZET.

MILY MÉRTÉKBEN ADHATNI KISEBB TESTÜLETEKNEK AZ ÁLLAMBAN ÖNÁLLÓSÁGOT, ATTÓL FÜGG: MILYEN SZILÁRDSÁGGAL BÍR AZ ÁLLAM MINT EGÉSZ.

Ha a középkor végén, számtalan apró, majdnem önálló testület helyett, mikre Nyugateurópa népei e korszakban oszlottak, kevés számú nagyobb államot találunk: nem egyes ember akarata erejének kell tulajdonítnunk ezen általános jelenséget. Egyéb, sokkal fontosabb okok eredménye az.

Első és legfontosabb ez okok közűl a keresztyénség. Miután minden nép erkölcsei és jogfogalmai szoros összeköttetésben állanak vallásával, úgy hogy minden változás a nép vallásos nézetében megfelelő változást idéz elő szükségkép erkölcseiben és jogfogalmaiban, s minden változás az erkölcsökben és jogfogalmakban a hitnézetek változását vonja maga után: a daraboltság, — melyet a középkor kezdetén a népvándorlás s a polgárisodás alacsonyabb foka idézett elő — nem tarthatott tovább azon vallás uralma mellett, mely minden népnek testvériségét s az összes emberi nem egységét állítá föl elvül. Amint az ó-kori államok szoros elkülön-

zése a hitnézeteken nyugvék, mik szerint minden államnak saját istenei voltak, s mint az ó-kor vallásos nézetei, mihelyt az egyes államok közeledtek egymáshoz, s elveszték függetlenségöket, átalakultak lassankint: úgy az egység fogalma is, melyet a keresztyénség fölállított, ellentétben állt azon kisebb községek merev különállásával, s ha a világi hatalom terén nem valósulhatott az egység, és soha sem sikerült azon törekvés, mely szerint a római császárból a római pápához hasonló valamit akartak csinálni: az összes keresztyénség egységének fogalma mindazáltal annál inkább összefűző eszközül szolgált, minél nagyobb hatással volt akkor a vallás az emberek kedélyére.

Másik ok azon helyzetben fekszik, melyben a római keresztyénség volt a középkor alatt. Az izlam, mely a keresztyénség lételét fenyegette, s a lelkesedés, hogy a megváltó sírját megmentsék a hitlenek kezeiből, minden keresztyén népet erejök egyesítésére kényszerített, hogy a közös ellenség ellenében egy nagy egészként tűnjenek föl, minek folytán az egyesülés által nyújtott előnyök öntudatával, azon törekvésnek is szükségkép növekedni kellett, hogy az előbbi helyzetből kilépjenek.

Végre harmadszor, midőn ezen és egyéb okok öszszes hatásából — mik közé számítandó mindenek előtt a békés forgalom szüksége, mely az emelkedő polgárisodás természetes eredménye — egyes nagyobb államok álltak elő, a többiek kénytelenek voltak mindnyájan vagy ezen nagyobb államokhoz csatlakozni, vagy, hogy ezek ellenében föntarthassák függetlenségöket, több kisebb állammal szövetkezni.

Mindezen okok, miknek kell tulajdonítnunk a középkorban a nagyobb államok keletkezését, jelenleg is gyakorolnak hatást.

Ha föl is teszszük, hogy a keresztyénség, mint vallás, sokat vesztett az emberek kedélye fölötti hatalmából: de azon fogalmak, melyeket a keresztyénségnek köszönünk, s ezek közt az összes emberi nem egységének fogalma, hatalmasabbak korunkban, mint valaha. Azon ellentét, melyben az összes keresztyénség az izlámmal szemben állt, sokat veszített ugyan fontosságából; ha egyébiránt a *római egyház* befolyása alatt kifejlett népeket együtt véve vizsgáljuk: roppant ellentét van a nyugoti és keleti keresztyén polgárisodás közt, mely talán rövid idő alatt szintoly fontos helyet foglal el a világtörténetben; s annyi nagy és hatalmas állam mellett még kevesbbé lehetséges most, mint az előtt volt, az apró önálló alkotmányok fönállása. Innen következik, hogy *a jelenleg létező nagyobb államok felosztása szintoly kevéssé függ egyesek akaratától, a mily kevéssé tulajdoníthatják az egyesek akaratának azok keletkezését*, hogy tehát az egyes ország, nemzetiség, község és egyén törekvését csak annyiban mondhatni észszerűnek, s csak annyiban lehetünk erre tekintettel, amenynyiben nem veszélyezi a nagyobb államok fönállását.

Már miután az állam vagy nép egyes részeinek adott minden önállóság, az államra mint egészre nézve azon mértékben kevesbbé veszélyes, amely mértékben erős és képes ellenállani: *önként következik, hogy a tartománynak, nemzetiségnek és egyénnek észszerűleg annál nagyobb önállóságot adhatni, minél erősbbé van téve czélszerű intézmények által az állam;* hogy tehát azon

intézmények, melyek az államot erősbbé teszik, nemcsak nem állanak ellentétben a tartományi, nemzeti és községi önállósággal, hanem oly föltételekül tekinthetők, melyek által az is lehetséges lesz. (*a*).

S ez az első alapelv, melyet soha sem szabad szem elől tévesztenünk, ha arról van szó, hogy az állam egyes részeinek nagyobb önállóságot adjanak.

JEGYZET A II. FEJEZETHEZ.

(*a*) Amennyiben nincs kormányforma, melyben az államhatalom következetessége által erősebb lenne, mint a korlátlan egyeduralmakban: e forma egyszersmind az, melyben az állam egyes részeinek — az egyes érdekében — nagyobb önállóságot adhatni.

III. FEJEZET.

EZ ALAPELV NÉMELY KÖVETKEZMÉNYEI.

Tudva van, hogy a középkorban igen csekély volt az állam hatalma. Miután a hűbéri királyság nagyobb országterületeket vetett is némileg alá, csak igen korlátolt volt a befolyás, melyet a király (vagyis az államhatalom) akkor az egyes részekre gyakorolt; sőt e befolyásnak, ha az egyes részek önállóság utáni törekvése kevesbbé gördített is útjába akadályt, már azért is igen korlátoltnak kelle lenni, mivel az állam kormányának, az akkori polgárisodás alacsony foka mellett, hiányzottak mindazon eszközei, mik által egyes nagy állam erőinek összpontosítása lehetséges.

Mivel az államhatalom oly gyönge volt, mivel a még le nem győzött anyagi akadályok következtében sem szervezhették elég erősen: épen azért volt az állam egységére nézve az egyes részek önállósága akkor oly veszélyes.

Korunkban ez nincsen így. Mivel minden eszköz rendelkezésünkre áll, melyek által rendkívül erőssé tehetjük az államhatalmat: az állam egyes részeinek a nélkül, hogy fönállását veszélyeznők, nagyobb fokú önállóságot adhatunk. Csak az iránt kell gondoskodni, hogy:

a) az államhatalom, azon körön belül, melyet betölteni hivatása, lehetőleg megőriztessék összeütközésektől, melyek még azon esetben is mindig veszélyesek hatalmára nézve, ha győz;

b) hogy az államhatalom részére biztosítva legyen azon eszközök szabad használata, melyekre, föladata végett, szüksége van.

Innen következik:

1. Hogy miután mindaz, ami az állam törvényhozásához, kormányzásához és képviseletéhez tartozik, csak az összes államot illetheti, s az állam minden egyes részének analog jogai vannak ugyan, de csak külön korlátolt köreiben; az egyes községek azon jogát, mely szerint saját körükben bizonyos szabályokat hozhatnak (statutum-alkotási jogot), valamint az önkormányzás jogát is szintoly kevéssé lehet korlátlannak képzelnünk, amint nem engedhetni meg, hogy az állam egyes részeinek külön képviseleti joguk legyen más államok irányában. Mint az önkormányzás joga bizonyos körön belül a községekre nézve szükséges következménye az egyéni szabadság elvének: *úgy azon alapelv, hogy az államnak kell megszabni a határokat, melyeken belül a kisebb testületek e jogot gyakorolhatják*, szükséges következménye azon körülménynek, mely szerint a nagyobb államok fönállása szükségessé vált reánk nézve. Ha az állam egyes részeinek nagyobb önállóságot engedünk, vagy elméletileg megengedjük ugyan, hogy az állam joggal bír megszabni a határokat, melyeken belül a község önmagát kormányozhatja: de megtagadjuk az államtól az eszközöket, melyek által minden községet tettleg határai közé szoríthasson, valahányszor túllépett

törvényes hatáskörén: ez esetben oly elveket állítánk föl, melyek mellett az állam nem állhat fön. Amint azon nézetből indultunk ki, hogy nagy államok fönállása szükséges: az egyes részek alávetését az egyetemnek szintén el kell ismernünk; miután az állam e nélkül szintoly kevéssé állhat fön, mint általában nem képzelhetünk társadalmat, melyben összeütközés eseteiben, az egyes érdekei alá ne lennének rendelve a közönségéinek.

2. Biztosítni kell az államnak mindazon eszközök használatát, mikre föladata megoldása végett, szüksége van; amint nem vonhatjuk kétségbe az állam jogát, hogy tagjait a közszükségekhez képest megadóztathassa: úgy el kell ismernünk, hogy joga van haderőt, s ügyei ellátása végett kellő számú hivatalnokokat tartani.

Tudva van, hogy az államnak a középkorban nem volt saját hadereje, hanem csak azon haderőt, mely fölött egyes részei rendelkeztek, volt joga saját czéljaira fölhasználni, vagy az összes állampolgárokat fegyverbe hívni föl; s megfogható, ha azon nagy költségek mellett, mikkel nagyobb hadseregek tartása jár, s azon veszélyek mellett, melyek abból származhatnak a polgári szabadságra, sokakban azon gondolat fészkelte meg magát: hogy tán jobb volna jelenleg is hasonló rendszert követni. Ha azonban meggondoljuk, hogy a hadtan jelen állása mellett csak gyakorlott seregek teljesíthetik czélszerűen a hadi szolgálatot, s így, azon esetben, ha az államtól el akarjuk vitatni, hogy saját hadi erőt tarthasson, az állam egyes részeire kellene hárítani e kötelességet, ami által ezek, az összes államhoz képest,

túlnyomó anyagi erőre tennének szert; ha meggondoljuk, hogy az államnak haderőre nemcsak külellenségek ellen, hanem, bizonyos viszonyok közt, benn is szüksége van, s hogy épen a saját haderő hiányának tulajdoníthatni a középkori államok gyöngeségét: mindezeknél fogva, legalább ez idő szerint, határozottan azon nézet ellen kell nyilatkoznunk.

Hasonló nézetben vagyok azon kérdést illetőleg: nem bízhatja-e az állam ügyei nagy részét az egyes községekre, vagy legalább azokra, kik a községi ügyek vitelével vannak megbízva. Ha el ismerem is mind azon rossz oldalakat, mikkel a hivatalnokok igen nagy száma jár, s teljesen tudom méltánylani a hasznokat, melyek a közigazgatási költségek oly tetemes megtakarításából folynának: azt hiszem mindazáltal, hogy ahol e rendszert követik, sehol sem fejthet ki soha elég erőt az állam. Megszabhatni ugyan a törvényekben, hogy a községi hivatalnok, minden dologra nézve, melyet az állam hivatalnokai helyett intéz, csak ennek legyen felelős: de hogy kettős felelőssége mellett összeütközés eseteiben inkább a község részére fog hajolni, mint az államére, szintoly bizonyos, amint föltehetni, hogy a község az ellenkező eljárás miatt, legtöbb esetben, bosszút állana szolgáin, kik az államnak is felelősek ugyan, de mégis tőle függnek. Mivel érdekében áll az államnak, hogy jogköre szorosan el legyen különözve egyes részei — a tartomány, községek — hatáskörétől; és mert az államban levő kisebb testületek csak úgy őrizhetik meg függetlenségöket, ha önkormányzási joggal bírván, hivatalnokaikat az állam befolyása nélkül választhatják: épen azért szükséges,

hogy az állam is csak magától függő, saját szolgáira bízza ügyeit. Enélkül a különböző funktiók ugyanazon kezekbeni egyesítése mindig a jogkörök egybezavarására vezet szükségkép, amit pedig épen ki akartak kerülni. (*a*).

JEGYZET A III. FEJEZETHEZ.

(*a*) Tévedés azt hinni, hogy ha a községi hivatalnokra bízzák az államügyeket, ki lehet kerülni az államhatalom és a község közötti összeütközéseket. A hol valódi ellentét van a községi és állami érdekek közt, ez összeütközés is meg van, s mind az államra mind a községre nézve jobb, ha nyilván foly e barcz a hatóságok közt, melyekre ügyeiket bízták, mint ha azon egyének, kiktől függ minden közügy czélszerű ellátása, ellenkező kötelességek lévén rájok ruházva, önmagukkal jönnek összeütközésbe.

IV. FEJEZET.

AZ ÁLLAMHATALOM BIZTOSÍTÉKAI.

Ha mindazt, a mi az egész állam törvényhozására, kormányzására és képviseletére vonatkozik, kizárólag az államhatalomra bízzák, s az önkormányzás jogát, melyet az állam egyes részeinek adnak, a tartomány vagy község belügyeinek körére szorítják; ha azon alapelvhez ragaszkodnak, hogy e kört az összes állam törvényhozása szabja meg, s az államhatalomnak elismerik jogát, hogy minden egyes esetben, valahányszor az állam egyes részei átlépik jogkörüket, ezeket határaik közé utasíthassa vissza; vagyis, hogy az összeütközés minden esetében addig is, míg jogilag tárgyaltatnék, tettleg határozhasson a kérdés fölött; ha biztosították az államnak az adóztatás jogát, az összes haderőt, s a korlátlan hatalmat mindazok fölött, kikre az államhatalom az államügyek ellátását bízta: valamig az államhatalomnak adott jogok csorbát nem szenvednek, e hatalmat bizonyára nem fenyegeti veszély az állam egyes részeinek önállósága miatt; de szintoly bizonyos az is, hogy oly államban, hol tágas tere nyílik ez egyéni szabadságnak, merev ragaszkodást csak akkor várhatni az alapelvekhez, ha az államnak adott hatalom nem csupán

az alkotmányon és törvényen alapszik, hanem oly viszonyokon, melyek azt szükségessé teszik.

Miután a szabadság-, vagy uralkodási vágy mindnyájunkkal velünk született, s ez ösztön következtében minden emberi egyesület mindig szükségkép törekszik hatáskörét tágítani: ha mégoly élesen elkülönzik is az állam és község jogkörét az alkotmányban, ez is, amaz is egyaránt törekszik hatalmát kijebb terjeszteni, ami által, ha egymással szemközt álló két elem közűl az egyik erősebb, vagy ha egyikben jóval nagyobb a törekvés, kijebb terjeszteni korlátait: a törvényszabta határoknak lassankint okvetlenűl egybe kell zavarodni. Ha meggondoljuk, mikép azon szükségnek, hogy a közügyek vezetésére befolyást szerezzünk, s ez által azon szabadságért, melyről a társadalom kedvéért le kelle mondani, kárpótoljuk magunkat, — kisebb községekben sokkal jobban eleget tehetni, mint az államban (*a*), s hogy a község érdekei, épen mivel az egyeshez közelebb állanak, mint az államéi, fontosabbaknak is tetszenek a többség előtt: be fogjuk látni, miszerint mindamellett, hogy az egész állam részeihez képest túlnyomó erővel bír, folytonos összeütközés esetében az államhatalomnak adott kör azon mértékben korlátoztatik szükségkép, minél inkább befolyást gyakorol az állam törvényhozására az összes nép, vagyis azok, akik a község önállósága kiterjesztésére törekesznek: ha tudniillik föl nem teszszük, hogy egyéb tényezők is vannak, melyek az állam egyes részeinek ezen törekvését ellensúlyozzák.

Azon kérdésre tehát: adhatni-e az állam egysége veszélyezése nélkül, egyes részeinek tetemes önállóságot? csak akkor lehet igennel felelnünk, ha meggyőződ-

tünk afelől, hogy az egyesek fogalmaiban, érzelmeiben és szükségeiben vannak momentumok, melyek az állam egyes részeinek teljes önállóság utáni törekvését ellensúlyozzák. Ilyenek:

a) az egyéni szabadságra törekvés,

b) az egyes államtagok érdekei.

JEGYZET A IV. FEJEZETHEZ.

(*a*) Míg az egyén befolyása az államban csak képzelt: a községben gyakorolt befolyásnak mindig a legnagyobb gyakorlati fontossága van.

V. FEJEZET.

AZ EGYÉNI SZABADSÁGRA TÖREKVÉS, MINT AZ ÁLLAMHATALOM BIZTOSÍTÉKA.

Ha a községnek tetemes mértékű önállóságot engednek is, s az egyes a községben az őt leginkább érdeklő ügyekre befolyást gyakorol: ez által még nem elégíthetni ki teljesen az egyéni szabadság utáni vágyat. Valamint a tartomány, község, s általában az állam minden része, mely multja vagy viszonyai következtében erkölcsi személynek érzi magát, önállóságra törekszik az állam ellenében: úgy az egyes is a községgel szemközt mindig nagyobb személyes szabadságra törekszik, s az egyén eme törekvése annál élénkebb, s ennek minden korlátozása annál nyomasztóbbnak tetszik, minél szűkebb a kör, mely által korlátozva érzi magát.

Minél több önállóságot adnak az egyes községeknek, minél nagyobb tehát a községben a többségnek uralma a kisebbség és minden egyes fölött: annál gyakrabban kell eseteknek előfordulni, mikben az egyes jogait és érdekeit a község által sértve látja, s egy fensőbb védő hatalom szükségét érzi, amiből következik: hogy amely mértékben az önkormányzás elve a községekben elismertetett s ez által az állam egyes részei ellentétbe jönnek az állammal, mint egészszel: annál

nagyobb lesz a személyes szabadság utáni törekvés is, mely az egyént a községgel hozza ellentétbe s ez által az egyes községek teljes önállóságra törekvése ellen szolgál ellensúlyul.

Mellőzöm e tétel elméleti bizonyítását. Ám kutassák mások: az emberi kedélynek, mely tulajdonai okozzák, hogy minden nyomás annál szenvedhetlenebbnek tetszik, minél inkább lenézzük azokat, akiktől ered? Oly tény az, melyet tagadni nem lehet (*a*), s épen ennek köszönhetjük mindenütt a nagyobb államok keletkezését.

Ha látjuk a történetekben, hogy a középkor folytán épen az által növekedett lassankint a királyi hatalom, mivel mindazok, kik a tartomány vagy község körében elnyomva találták magukat, érezve a magasabb védelem szükségét, az államhatalom növelésén munkáltak, míg végre az egyéni szabadság oltalmára szükséges fensőbb felügyelet neve alatt minden önálló községi élet meg lett semmisítve: meg kell engednünk azt is, hogy az, aminek az állam jelen túlnyomó helyzetét köszönheti, az állam *szükséges* hatalmának, az egyes részek teljes függetlenségre törekvése ellen, ma is egyik legerősebb biztosítékául tekinthető.

De ha a magasabb védelem szüksége azon hatalom ellenében, mely által magunkat közvetlenűl nyomva érezzük, természetes következménye az egyéni szabadságra való törekvésnek: az egyénnek szabadság utáni törekvése még másképen is előmozdítja az állam szilárdságát.

Korunk egyik legnagyobb tévedése, hogy szinte kizárólag a közigazgatás mikénti rendezésével foglalkozunk. Miután az állam és község nem gondoskodik

most, mint az ó-korban, polgárai minden szükségéről, s korunkban tulajdonkép csak azon negativ feladattal foglalkozik, hogy megóvjon minden egyest a megtámadásoktól: soha sem kellene feledni, hogy szükségeink legnagyobb részének kielégítése az egyéni tevékenységre van hagyva.

Miután rendkívül kicsiny azon dolgok köre, melyeket saját erejével mindenikünk megszerezhet, s a község szintoly kevéssé vállalhatja el, mint az állam, azon feladatot, hogy az egyest mindazzal ellássa, amit magában el nem érhet: az államintézmények csak annyiban felelhetnek meg czéljoknak, amennyiben az egyesnek ezen szükségei kielégítésére is nyújtanak eszközt.

Ez eszköz az *egyesületi jog.*

Az egyéni szabadság egyenes következménye azon jog, hogy bizonyos czélok elérése végett másokkal társaságba léphessünk; mert ha a szabadság nem egyéb azon lehetőségnél, mely szerint anyagi és szellemi erőnket bizonyos czélok elérésére használhatjuk: nem gondolhatni szabadságot, mely ha az egyesnek joga nem ismertetik el, oly módon használhatná erejét, hogy az eléje tűzött czélokat elérhesse. Innen következik, hogy az egyéni szabadságra törekvés szükségkép egyesületek alkotására vezet, melyek, czéljokra s hatáskörükre nézve a községektől különbözők levén, ellensúlyul szolgálhatnak az államnak, a községek túlterjeszkedései ellen.

Mielőtt ezt megmutatom, vagy jobban mondva, mielőtt olvasóimat az egyesületi jog szükséges eredményeire figyelmeztetném: egy korunkban igen általánosan elterjedt tévedést kell érintenem, melynek tulajdonítható, hogy az egyesületi jog valódi következményeit

félreismerik, s midőn ezt állítólag az állam érdekében korlátozzák, az államot egyik legjobb eszköztől fosztják meg, mely által az magát egyes részeinek önállósági törekvése ellen biztosíthatná. Azon tévedést értem, miszerint a politikai klub-alakítás jogát az egyesületi jog szükséges következményeül tekintik, s annak bármi részbeni megszorítását általában egyértelmünek veszik az egyesületi jog korlátozásával.

JEGYZET AZ V. FEJEZETHEZ.

(*a*) Legtöbb ember előtt egy világhódító kényuralma, vagy milliókból álló többség korlátlan hatalma szinte óhajtandóbbnak tetszik egy tizenkettedrét zsarnok kicsinyes zaklatásaihoz, s nehány száz nyárspolgár túlnyomó hatalmához képest.

VI. FEJEZET.

AZ EGYESÜLETI JOG ÉS A KLUBBOK KÖZÖTTI LÉNYEGES KÜLÖMBSÉG.

Rendesen azt hiszik, hogy a klub-alkotás joga természetes következménye az egyesületi jognak, sőt hogy az politikai szabadsággal biró államokban épen az egyesületi jog legfontosabb részét teszi, s e szerint az egyéni szabadság sérelme nélkül nem korlátozható.

Ha fontolóra veszszük, mely kapcsolatban áll az egyéni szabadság az egyesületi joggal, s azon okokkal, melyek miatt ez utóbbit az előbbi szükséges eredményének mondók: eléggé meggyőződhetünk e nézet helytelenségéről.

Miután azon dolgok, melyek a polgárisodás bizonyos magasabb fokán ránk nézve szükségekké lettek, nagy részint az egyesek külön törekvései által el nem érhetők, s így a szellemi és anyagi erőink czélszerű használhatási módját abban kell keresnünk, hogy bizonyos czélok elérésére másokkal szövetkezünk: ott, hol e lehetség nincs meg, nem lehet szó oly szabadságról, mely minden erőnk háborítatlan használatában áll.

Hogy tehát az egyes szabadnak érezze magát, szükséges, miszerint oly czélokra, melyeket önerejével nem érhet el, másokkal egyesülhessen. De kérdem: kö-

vetkezik-e ebből, *hogy az egyén, miután bizonyos czélok elérése végett másokkal már egyesült, ez egyesülés felbontása nélkül, ugyanazon czélokra új szövetségbe léphessen?* És pedig ezt kellene állítanunk, ha azoknak törekvését, kik politikai egyesületek által az állam ügyeinek vezetésére befolyást szerezni igyekszenek, az egyéni szabadság postulatuma gyanát állítjuk fel.

Ha nem isteni intézménynek, vagy erőhatalom művének tekintjük az államot, nem egyéb az, mint szabad emberek egyesülete bizonyos czélok elérésére.

Alapja szerződés. (*a*).

Az egyesek minden jogát és kötelességét e szerződményből kell származtatni. Miből következik, hogy az egyesnek joga van fölbontani e szerződést, s kiléphvén az államszövetségből, lemondani minden kötelességről, ha egyszersmind azon jogokról is lemondott, melyekre, mint az állam tagja, igényt tarthat. De hogy minden jogát megtartsa, míg magát a kötelességek alól fölmenti, melyeknek teljesítése nélkül nem érhetni el a czélt, mely miatt a szerződést kötötték, — szintúgy ellentétben áll a szerződés fogalmával, ha államalkotás e szerződés czélja, mint minden egyéb esetben. S e kötelességek közt bizonyára legelső, hogy az egyén az állam ügyei vezetésére nyert befolyását a *szerződésileg meghatározott mértékben, s az ott megszabott formák szerint gyakorolja.*

Miután ugyanis az állam csak annyiban érdemel szabad nevet, amennyiben az egyént, személyes szabadsága azon részeért, melyet az államnak feláldozott, a közügyek vezetésére adott befolyással kárpótolja; e befolyás pedig miden egyesre nézve csak annyiban bír

gyakorlati jelentőséggel, mennyiben mindenki az *egyetem* törvényes alakban kimondott akaratához alkalmazza magát: mindaz, ami által az állampolgárok egy része befolyását az állam vezetésére a *mindenkire nézve meghatározott törvényes mértéken túl akarják terjeszteni* — s épen ez a politikai egyesületek (a klubbok) czélja —, nemcsak nem biztosítéka a szabadságnak, sőt gyakran a többség szabadságának megsemmisítése, s valameddig az egyenlőség elvéhez ragaszkodunk, szintoly kevéssé védhető a jog szempontjából, mint bármely egyéb intézmények, melyek az összes polgárok többségének illető hatalmát korlátozzák.

De ha a jogtól a czélszerűség szempontjára térünk s kizárólag e szempontból vizsgáljuk a kérdést: mennyiben adhatni az egyeseknek szabad államokban jogot, politikai klubbok alkotására? úgyis mek kell győződnünk, hogy e jog nemcsak egyetlen olyas előnynyel sem kínálkozik, aminőt általában az egyesületi jogtól várhatni, sőt általán véve minden jól rendezett állam fönállásával ellentétben áll.

Csupán két okot hozhatni föl szabad államokban, — mert csak ezekről van itt szó, miután ahol az államot egy vagy kevés számú egyén korlátlan hatalommal kormányozza, senki sem fogja józanúl igénybe venni a klub-alkotási jogot —, csak két okot hozhatni föl, mondom, a politikai klubbok alkotása mellett. Mondhatják ugyanis:

1. Hogy szabad államokban okvetlenűl szükséges, miszerint mind a nép az állam valódi érdekeiről, mindazok, akiknek kezében van az államhatalom, a nép vágyai és nézetei felől fölvilágosíttassanak, s hogy mindkét dolgot

leginkább eszközölhetni klubbok által, melyek, folyvást fönállván és kizárólag az államügyek ellenőrzésével foglalkozván, mind az állam szükségeiről, mind a nép kivánatairól szükségkép legjobban vannak értesűlve.

2. Hogy szabad államokban folyvást élénk szükségét kell érezni a közügyekkel való foglalkozásnak, mely szükséget nem elégíthetni ki az által, hogy az egyesnek joga van résztvenni képviselője választásában. Mivel pedig e szükség a szabad alkotmány egyik legjobb biztosítéka, s a polgárok közönye végre a politikai szabadság megsemmisítésére vezetne: czélszerű a politikai befolyás ama szükségének táplálatot nyújtani, s egyszersmind módot szerezni kielégítésére, mely azon nyilvánosság mellett, a melylyel minden ügyet ott, a hol a politikai egyesületek elé semmi akadályt nem tesznek, ezekben tárgyaltatnak — nem jár veszélylyel az államra nézve.

Ami az első okot illeti, meg kell jegyeznem:

a) hogy politikai szabadsággal biró államban, azaz, ahol szabad sajtó van, a törvényhozás tárgyalásai a legnagyobb nyilvánossággal folynak, s a népnek joga van egybegyülni, a törvényhozásnak vagy kormánynak kérvényt nyújtani be, és szabadon választani képviselőit: sem a kormánynak nem hiányzanak eszközei, hogy magának az állampolgárok érdekei felől tudomást szerezhessen, sem ezeknek azon lehetség, hogy az állam valódi érdekeiről felvilágosítást nyerjenek. A szabad államot fenyegető veszélyek soha sem származnak abból, hogy igen keveset beszélnek a közügyekről, sőt igen gyakran épen az ellenkezőből, miszerint annyian tolják föl magukat az összes nép szóvivőinek, s annyit össze-vissza

beszélnek az állam érdekeiről, hogy az ezer meg ezer hang zavarában sem a nép, sem a kormány nem tudja kivenni: mihez tartsa magát? — oly veszély, melyet csak növel a politikai klubbok és olyan nagyobb egyesületek fönállása, melyeket — amennyiben nem lépik át törvényes határaikat —. sajátlag csupán a közügyek megvitatása végett állítottak föl;

b) mindazon eszközök közt, mik által a nép érzelmeiről s az állam érdekeiről szabad államokban tudomást szerezhetni, kétségtelenűl legrosszabb a klubbok fönállása. Miután a szabad állam önálló egyének egyesülése, bizonyos közczélok elérésére, melyben az egyesnek mindarra nézve, ami e czél elérése végett szükséges, alá kell magát vetnie a többség akaratának: csak azon államot nevezhetni politikailag szabadnak, hol valóban a nép *többsége* gyakorolja az uralkodást.

Úgyde minden politikai klubnak egészen más a czélja. A kisebbségnek szolgálnak ezek eszközül, hogy a többség nézeteit megváltoztassák, vagy hogy saját meggyőződéseiknek szerezzenek túlnyomó befolyást, különös hévvel és kitartással hirdetvén azokat, s egyszersmind arra is kilátást nyújtva, miszerint azok kivitelére azon anyagi eszközöket is fölhasználják, melyekkel a klubbok által önálló egészszé szervezett kisebbség rendelkezhetik.

Vagy arra szolgál a klub eszközűl, hogy megakadályozza a többség nézeteinek változását. Miután a többség, amely a kormány által követendő irányt kijelöli, gyakran igen csekély; miután néha, sőt igen gyakran csupán az által keletkezik többség, mivel a közügyekbeni részvételre jogosítottak egy része nem

élt jogával *(b)*: vannak viszonyok, mik között a többség hatalma föntartása végett használja a klubbokat. De minden esetre oly eszköz az, melyet csak akkor czélszerű használnunk, amig kisebbségben vagyunk, vagy attól tarthatni, hogy kisebbségbe fogunk jutni. Kérdem: ilynemű egyesületeket tarthatni-e józanon oly eszközöknek, melyek által az állam szükségei s a polgárok való érzelmei felől tudomást szerezhetni?

A közelebbi időszak bőséges tapasztalást nyújt e részben is; s ezennel fölhívom olvasóimat, — azokat is, kik a klub-alkotási jogot a politikai szabadság szükséges következményének, sőt föltételének tekintik, s üdvös eredményeiről meg vannak győződve, — mondják meg: vajjon az, amit a klub-gyüléseken, melyekben maguk is jelenvoltak, az összes nép meggyőződése gyanánt hallottak előadatni, egyéb volt-e egyes klubszónokok szélső nézeténél?

S lehet-e ez máskép? Bizonyos számú rokonérzelmű ember egybegyült azon bevallott czéllal, hogy bizonyos alapelveket keresztülvigyenek, de sajátlag azért, hogy magukat az államhatalom birtokában föntartsák, vagy kiszorítsák abból azokat, akik a kormányon vannak. Miután e gyülekezetben ellenkező nézet nincs képviselve, s nem egyes alapelvek megvitatása a föladat, hanem hogy a már kétségtelen igazaknak vett alapelveket mint fejezzék ki legszebben és legerélyesben; miután a szóvivők közűl szükségkép mindenik ki akarja magát tűntetni merészsége és szónoki tehetsége által, a legtöbb hallgató pedig azon vágytól ég, hogy a rokonérzelmüek közt senki se mulja fölűl lelkesedésben; miután minden klub, rendeltetéséhez képest, egyes párt

közlönye, s az eszélyesség tekintete a klubban nem korlátozza a gyülekezetek ama természetes hajlamát, miszerint egyes alapelveket szélső következményeikig szeretnek vinni; mivel azon meggyőződés, hogy a klubban hozott határozatok nem törvények, s hogy a kormánytól a lehetetlent kell kivánni, hogy valamit lehessen nyerni; a legszélső követeléseknek is mentségűl szolgál; miután a klub tanácskozásaiban, ahol már szokássá vált is fönállása, vagy ahol, politikailag izgatott korban, a legfőbb fokra emelkedett is azok tevékenysége, az egész nép nem vesz részt soha, hanem mindig azon töredék, a mely foglalkozás nélkül van, s amelynek leginkább van szüksége izgatottságra, míg rendesen oly emberekre van hagyva vezetése, akik a viszonyok és képességhiányuk miatt ki vannak zárva az államügyek vezetéséből, s klubbi befolyásukat eszközűl tekintik, mely által az államban befolyást nyerhetnek: önként következik, hogy a klubbokat nem lehet a közvélemény közlönyeiűl tekinteni. Képviseljenek bár a külön klubbok minden szinezetet, de az, amit gyüléseikben és határozataikban kifejeznek, a dolog természeténél fogva csak torzképe az államban létező véleményeknek: oly eszköz, mely a nép fogalmait megzavarja, s lassankint szélső nézetekre viszi; azonban soha sem mérve a közvéleménynek, mely az állam törvényhozásának és kormányának hasznára lehetne. (*c*).

A másik ok, melyet a klubbok mellett föl szoktak hozni, még kevésbé képes bennünket meggyőzni azok szükségéről.

Helyesen mondják: hogy *minden szabad államban élénk szükség létezik a közügyekkeli foglalkozásra, mely-*

nek eleget kell tenni, sőt oly államokban is, melyek épen nem élveznek politikai szabadságot, annyira általános a föltünés, a hatalom- és befolyás-szerzés vágya s a m*ozoghatás szüksége*, hogy azt veszély nélkül ott sem ignorálhatni. Kenyér és foglalkozás mindig legjobb biztosítéka volt minden állam belnyugalmának, s azért a nagy uralkodók, amint kizárták a népet az államügyek vezetéséből, aszerint igyekeztek tettvágyát kielégíteni háborúk által, vagy egyéb pályákat nyitni tevékenységének. Korlátlan államokban is czélszerű tehát — főleg ahol az absolutismus még új és a nép, vagy legalább annak egyes osztályai azelőtt politikai jogokat élveztek, — módokról gondoskodni, mik által kielégíthetik az önkitüntetés és befolyás-szerzés szükségét, ahol csak lehetséges, anélkül, hogy ez az állam vezetésében zavart okozna. Szabad államokban szükséges ez, mert csak így kerülhetni ki a zavart, mely akkor áll elő, ha a közügyekbeni részvétel jogát csak az állam központján szabad gyakorolni, s ezereknek előbb a helyet kell kiküzdeniök, melyen följéphessenek.

Mindebből azonban egyáltalában nem következik, hogy minden eszköz, mely a népnek lehetővé teszi a közügyekkeli foglalkozást, összeférjen az állam nyugalmával; sőt inkább mindig attól függ ez utóbbi, hogy mennyiben nem hat zavarólag az államügyek vezetésére azon hatáskör, melyet bizonyos intézmények nyitottak a népnek.

Ha szabad községi szerkezet behozataláról van szó, vagy szabad egyletek alkotásáról közhasznú czélok elérésére: minden esetre igen nagy fontosságú a fölhozott ok. Adjátok meg az egyénnek a lehetséget,

hogy azon körben, melyben rendesen mozog, s melynek czélszerű rendezésétől függ leginkább jóléte, befolyást szerezhessen, adjatok módot neki, hogy azon érdekek mellett, melyek hozzá legközelebb állanak, a rokonelvüekkel közremunkálhasson, hogy megszerezhesse polgártársai bizalmát, s megfeszített iparkodással és föláldozással kitűnő állásra küzdhesse föl magát valamely egyesületben, és ki lesz elégítve, s azáltal, hogy nem vesz részt az állam vezetésében, annál kevesbbé érzi magát bántva, minél kevesbé látja magát hatáskörében korlátozva. Némely ambitiónak, mely, ha a kitűntetés minden egyéb pályáját elzárnák előtte, az államhatalom birtokára törekednék, csak egy közelebbi czélra van szüksége, hogy kielégítve érezze magát, s azon hajlamok, melyek egy Caesar vagy Brutus állására késztlhetnék törekedni az egyént, megszűnnek veszélyesek lenni az államra, ha kilátása nyílnék valamely község polgármesterévé emelkedhetni, vagy a várost mostani elöljárói nyomásától megszabadítani. A szabad községrendszer, és szabad egyesületi jog e szerint, más pályákat nyitván az államra nézve veszélyes hajlamoknak, korlátlan uralmú államokban is egyik legjobb biztosítékául tekintendő az álamhatalom háboríthatlan működésének: szabad államokban pedig mindkettő a legjobb iskola, hol a polgár az államtól nyert jogaiban gyakorolhatja magát, s megtanúl hódolni a többség határozatainak. De a klubboknak merőben ellenkező természetű eredményei vannak, mert:

a) a politikai klubbok által kitűzött feladat nem egyéb, mint hogy befolyást szerezzenek az állam ügyeire: következőleg nem nyitnak új pályát azon hajlamoknak,

melyek bennünket a közügyekkeli foglalkozásra késztenek. Sőt a klubbok fönállása eszközűl szolgál az állam központjára összpontosítani a küzdelmeket, midőn az állam kormányzása módját, és azon kérdést: kinek kezében van a központi hatalom? tűnteti föl egyedül fontosnak;

b) kétségtelenűl a legfontosabb ok, melyet a községi s tartományi önkormányzat ellen fölhozhatni, hogy az egyes polgárok ragaszkodását a közös államhoz csökkenti, s azt idézi elő, amit gúnyból zúghazafiságnak mondanak. Minél több tevékenységet fejtenek ki a község és tartomány, minél erősebb szervezettel bírnak, annál inkább hátérbe szorítja a hazaszeretetet a pártszellem. Csak az a különbség, hogy a nyárspolgári zúghazafiság soha sem lehet oly veszélyes a hazára nézve, mint a pártszellem, mely mellett mindenki egy szinezethez ragaszkodik, s az állam lobogója, mely e szineket mind egyesíti, csak kevés védőre talál;

c) az állam hatalma, — mint fönebb megmutattam — attól fögg: mely viszonyban vannak az állam rendelkezésére álló eszközök azon föladathoz, melyet eléje tűztek. Az állam rendelkezésére álló eszközök hatályát pedig csak akkor itélhetni meg, ha egybevetjük az akadályokkal, melyeket az államnak le kell küzdenie. Csak az által tehetni erősbbé az államot, ha kisebb körre szorítjuk föladatát, vagy kevesbítjük azon akadályokat, melyek útjában állanak. Ha azon ügyek egy részét, mikkel jelenleg az államot terhelik, egyes községekre vagy egyesületekre ruházzuk: megtettük az elsőt, s az utóbbit azzal érhetni el, ha minden községet föltétlenűl alávetnek az államhatalomnak, s kor-

látozzák az egyesületi jogot; mert amely mértékben széttépték a kötelékeket, melyek az egyest nagyobb testületekhez fűzték, aszerint csökkent szükségkép ellenállási képessége is. Láthatni ebből, mint vezethet két látszólag ellenkező út ugyanazon czélra: tudiillik az állam erősítésére. A politikai klub eredménye merőben ellenkező. Minél inkább ki van fejlődve valamely országban a klubozás: annál inkább erőre kap ott a korlátlan központosítás elve, annál több meg több ügyet ruháznak az államhatalomra (*d*); míg az ellenállási erő, melyet az államhatalomnak le kell győznie, szükségkép legnagyobb, ahol rendesen erős pártoktól indul ki. Következőleg a klubbok mindig az államhatalom gyöngítését vonják maguk után.

Fogjuk össze röviden a mondottakat.

Azon jog, miszerint valaki bizonyos czélok elérésére másokkal egyesülhet, az egyéni szabadság föltétele, s egyszersmind szükséges eredménye. Az egyesülés lehetsége nélkül nem képzelhetni szabadságot; miután pedig minden egyesülés — legalább amennyiben valami czélt akarunk azzal elérni — csak az által lehetséges, ha azon föltételek, melyek alatt közös czélra szövetkeztünk, teljesedésbe mennek, s miután az államot magát is csak bizonyos czélokra alkotott egyesületnek kell tekinteni: önként következik, hogy a politikai klub-alkotási jog, — hogy tudniillik ugyanazon czélok elérésére, melyeket az állam elé tűztek, más egyesületeket alkothassunk, s az államügyek vezetésére más úton szerezhessünk befolyást, mint amelyet az alkotmány megszabott, — nemcsak nem az egyéni szabadság eredményének tekintendő, sőt inkább egyenes ellenmondásban áll azon kötelességek

teljesítésével, melyek nélkül az állam, mint szabad egyesület, soha sem felelhet meg czéljának.

Ha a klubbok gyakorlati eredményeit vizsgáljuk, úgy találjuk, miszerint ahelyett, hogy eszközűl szolgálnának a kormánynak, kiismerni a nép nézeteit, s a népnek, fölvilágosítást nyerni az állam valódi érdekeiről: csak azt eszközlik, hogy félrevezetik azokat, s a tömeget szélső nézetekhez szoktatják, míg azon mértékben gyöngítik ez állam erejét, minél inkább növelik az izgatottságot, s ezzel az államot fenyegető veszélyeket; amiből az következik, hogy a politikai klubbok fönállása szintúgy ellentétben áll az állam nyugodt fejlődésével, mint a békés kifejlés egyik föltételeűl kell tekintenünk a szabad egyesülési jogot, amennyiben nem terjed ki oly dolgokra, melyek az állam, tartomány vagy községek természetes hatásköréhez tartoznak.

Igen hosszadalmas volna e tételt történeti tények elősorolása által körülményesebben bizonyítani; hiszen annyit foglalkoztak korunkban a különböző forradalmak történeteivel — minden forradalom története mindig egyszersmind a klubboké is, — hogy az olvasóra hagyhatom azon kérdés vizsgálását: mennyiben helyesek állításaim? Aki csak elfogulatlanúl vizsgálja e tárgyat, meg fog győződni afelől, hogy a politikai klubbokat Clodius óta, akinek tetteit eléggé ismerjük Cicero irataiból, a legújabb korig csak arra használták, hogy egyes embereket vagy pártokat gyűlölet tárgyaivá tegyenek, vagy az állam intézményeit erőszakosan felforgassák, s nagy csalódás azt hinni, hogy a szabadság biztosítékául tekintendő, ami az államhatalom birtoká-

ban levők állását veszélyezi s könnyíti az alkotmány megváltoztatását. (*e*).

Mindenesetre szabad államokban is lehetnek viszonyok, mik közt az államéletben létező bajok orvoslására az alkotmány-nyújtotta eszközök nem elegendők, s az államot csak diktatura, vagy — mi mindig erre vezet — forradalom mentheti meg; de szintoly dőreség, azon eszközöket, melyek ezt megkönnyítik, előre fölvenni az alkotmányba, mint ha bizonyos viszonyok közt, belátván a diktatura szükségét, szabad államban fölhatalmazást adnának valakinek, melynél fogva minden pillanatban megragadhatja a diktaturát.

Mindkét esetben egyaránt valószínű, hogy nem csupán az állam érdekében használhatják a megnyert eszközöket.

Amit csak a klubbok szüksége mellett e szempontból fölhozhatni, szintúgy föl lehet használni a titkos összeesküvések védelmére, melyek, bizonyos körülmények közt, szintén javára lehetnek az államnak. Csupán a nyilvánosságban áll e különbség a kettő között. Már pedig, nézetem szerint, igen nagy csalódás azt hinni, hogy a nyilvánosság által magában egészen ki lehet kerülni mindazon veszélyeket, mik miatt az összeesküvéseket mindig a legnagyobb államellenes bűntettnek tekintették; sőt azt hiszem, hogy valahányszor a fönálló alkotmány megdöntéséről van szó, az állam rendére és nyugalmára szükségképen még veszélyesebbek azon szövetkezések, melyek a törvény oltalma alatt szabadon alakulhatnak, s a nyilvánosság minden eszközével dolgozhatnak céljokra, mindaddig, míg eljő a pillanat, melyben elég erőseknek érzik magukat, hogy tettleges erőszak használásához nyúljanak.

Oly általános volt korunkban a lelkesedés azon elvek mellett, melyeket a franczia forradalom alatt a szabadságról fölállítottak, hogy sokak előtt talán botránkoztatónak tetszik, amit itt a klubbokról mondék. Legyen szabad e tárgyról egy oly férfiú szavait idéznem, kit fényes szónoki tehetségre nézve nem állíthatni a franczia szószék ünnepelt nevei mellé, mindazáltal erénye és bölcsesége által a legnagyobb és legboldogabb szabad államnak lőn alapítója, melyet eddigelé látott a világ. Washington ily módon nyilvánítá a klubbokról nézeteit:

„Lehet-e valami izetlenebb, vakmerőbb, vagy veszélyesebb egy nép nyugalmára, mint ha önalakította testületek folyvást bírákul tolják föl magukat, s gyüléseikben, az éj palástja alatt, érvényteleneknek és semmiseknek nyilatkoztatják a kongressus azon határozatait, melyeket maga a nép által választott képviselők legóvatosabb és ünnepélyesebb tanácskozásai szentesítének?"

„Senki sem fogja a néptől elvitatni, hogy alkalmilag kérvényeket nyújthasson be, s a kormányt valamely intézkedés iránt megkereshesse, vagy határozatai elleni fölterjesztéseket tehessen. De hogy egy maga magát alkotta és föntartó testület hatalmat vesz magának, a kormány egyik rendeletét alkotmányellenesnek, a másikat ártalmasnak nyilatkoztatni, s ha valaki kétségbe meri vonni tanait, azon váddal illesse, hogy önző indokból indul ki, idegen hatalmak befolyása alatt áll, hazaáruló: oly szemtelen szabadosság ez, melynek a legnemesebb indokok sem szolgálhatnak mentségeül". *(f)*

JEGYZETEK A VI. FEJEZETHEZ.

(*a*) Nem szükség, hogy a szerződést forma szerint megkötötték legyen, de igen az, hogy az állam úgy legyen szerkesztve, miszerint észszerűleg föl lehessen tenni, hogy az egyes ily szerződésre lépett.

(*b*) A többséget az is klub-alkotásra kényszerítheti, mivel, ahol ez eszközhöz nyúl a kisebbség, szilárd szervezet nélkül nem állhat annak ellen. Ez azonban egyáltalában nem azt mutatja, hogy a politikai klubbok fönállása a többség törvényes befolyása biztosítására szükséges: hanem csak azt, hogy ennek föntartása végett a kisebbségtől is el kell venni a klub-alkotási jogot.

(*c*) A klubbokat használták gyakran mérsékelt nézetek terjesztésére is; a tapasztalás mindazáltal megmutatta, hogy e czélra nem alkalmasak, s oka a dolog természetében fekszik. A mérsékelt nézetek küzdemények eredményei. Az állam törvényhozásában kell a helyet keresnünk, hol azok kivívják magukat, és nem egyes párt tanácskozásában. A mérsékelt pártok, azon csekély töredéken kívül, mely belátta szükségét, hogy idegen érdekeket és ellenkező nézeteket is tisztelni kell, mindig olyanokból állanak, akik egy elvért sem lelkesülnek annyira, hogy végeredményeig vigyék, s kik azért csatlakoznak a mérsékelt nézetekhez, mert ezáltal kikerülhetni remélik a küzdés szükségét. Hogy tehetni föl, hogy oly párt, mely mindenek fölött békét akar, két szélsőség ellen kivánna harczba szállani?

(*d*) Amint minden politikai klub föladata abban áll, hogy az államhatalomnak föléje kerüljön, vagy legalább befolyást szerezzen rá, s így minden klub fontossága az államhatalomnak kiszabott körrel növekszik: úgy az államhatalom növelésére törekvés természetes eredménye a klubboknak. S miként a politikai klubbok fönállása csak oly államokban lehetséges, melyek bizonyos fokig központosítvák: a klubbok mindinkább kiterjesztik a központosítás elve uralmát.

(*e*) Azon hatalom, melyet az állam koormányának kell adni, mindig annál veszélyesb a szabadságra, minél kevesbbé elegendő a ráruházott hatalom, állása föntartására; s minden alkotmányt csak annyiban tekinthetni a szabadság biztosítékául, amennyiben biztosítva van az igen gyors változások ellen, s az egyénnek megadja azon biztosságot, mely föltétele a szabadságnak.

(*f*) Jared Sparks, Leben und Briefwechsel G. Washingtons herausgegeben von Fr. von Raumer. I. 54.

VII. FEJEZET.

A SZABAD EGYESÜLETEK MEGSZILÁRDÍTJÁK AZ ÁLLAM EGYSÉGÉT.

Ha az állam egyes részeinek (községeknek, megyéknek, tartományoknak) önhatósága veszélyessé válik az államra nézve, annak abban kell okát keresnünk, hogy a kisebb testületek, közelebb állván az egyeshez, s ez több befolyást gyakorolhatván azok vezetésére, s önérdekeinek azonságát a testület érdekeivel tisztábban belátván, mindig sokkal *kompaktabbak*, mint a nagyobbak, s így a kisebb testületek és az állam közti összeütközések alkalmával — miket, miután a körök, melyekben mindkettő mozog, sokképen érintkeznek, alig kerülhetni ki, ha amazoknak némi önállóságot adtak — valószínűnek lehet venni, hogy lassankint mindig a község körét terjesztik kijebb az államhatalom rovására. *Mindaz ami tágítja azon kötelékeket, melyek az egyest községéhez, megyéjéhez vagy tartományához fűzik, s csonkítja ezek hatalmát az egyes fölött, úgy szintén mindaz ami az egyes polgárokban ébren tartja az öntudatot, hogy nem az egyes községhez vagy tartományhoz, hanem az államhoz tartoznak, szükségkép előmozdítja az állam szilárdságát is.* Mindkettőt pedig legjobban elérhetni szabad egyesületek által.

Valamint az állam hatalma annál nagyobb, minél inkább elszigetelve látja magát az egyén az államhatalom ellenében: úgy minden község szükségkép annál nagyobb hatalmat gyakorol az egyes községtagok fölött, minél inkább elszigetelt állapotban vannak ezek a község ellenében; maga a község pedig az államhatalommal szemben kompaktabb testületet képez, ha egyedüli központúl szolgál, mely körül a hozzájok legközelebb fekvő érdekek védelme végett, az állampolgárok seregelhetnek. Mint az állam korlátlan hatalmából származható veszélyeket az által háríthatni leginkább el, ha a czélszerűleg rendezett s bizonyos körben önálló községekben oly eszközt állítanak elő, mely megszűnteti az egyén elszigeteltségét az államhatalom ellenében; úgy e czélt a községben csupán czélszerűleg szervezett egyletek alkotása által érhetni el, melynek a község körében egészen hasonló eredményekre vezetnek, mint a szabad községi rendszer az állam körében: t. i. megszűntetik azon elszigeteltséget, melyben máskülönben az egyén lenne az állam ellenében.

Ha a szabad egyesületi jogot az egyes községek körére szorítva gondoljuk is, lényeges haszonnal lenne ez is az államra nézve, miután a szabad egyesületek fönállása e szűk körben is csökken az állam ellenében. De azon sokoldalú érintkezések mellett, mikben ugyanazon állam polgárai vannak egymással, az egyesületi jog eredményei soha sem szorítkoznak az egyes községek körére. Miután azon érdekek, melyek a községtagok egy részét külön egyletek alkotására indítják, sok esetben több községgel közösek, sőt gyakran az állampolgárok egész osztályaira, melyek minden községben szét vannak

oszolva, egyaránt fontosak: az egyesületi jog szükséges eredményeül kell tekintenünk, hogy oly egyesületek is állanak elő, melyek messze túlterjeszkednek az egyes községek és tartomány határain. Mint a községekre nézve a helyi viszonyok, a tartományra nézve a történeti emlékek: úgy az egyesületeknek az érdekek közössége szolgál alapjául; amiből az következik, hogy az egyesületi jog egészen új tömböket képez, melyek nemcsak az állam egyes részeinek igen szoros elkülönzését s nagy szilárdságát megakadályozzák, hanem, amennyiben bizonyos érdekek az állampolgárok egész osztályaival közösek, az egység öntudatát is mindnyájokban ébren tartják; épen azon öntudat, hogy bizonyos érdekek kielégítése az állam egységétől függ, biztosítja legjobban az egységet.

VIII. FEJEZET.

A SZÜKSÉGEK BEFOLYÁSA AZ ÁLLAM BIZTOSÍTÁSÁRA.

Megmutattam fönebb, mint ellensúlyozza az egyesek szabadságvágya az állam egyes részeinek önállóságra törekvését, s mint mozdíthatja elő az állam szilárdságát. Még nagyobb a befolyás, melyet a polgárisodás azon fokán, melyen Nyugoteurópa minden népe van, az államtagok szükségei gyakorolnak a nagyobb államok föntartására.

A meddig csak vissza mehetünk a történetekben, mindenütt azon ténynyel találkozunk, miszerint a polgárisodás fokozatával, melyen az egyes népek különböző időszakokban voltak, mindig bizonyos arányban volt a társadalmi viszonyok kiterjedése és szilárdsága. Egészen nyers, műveletlen népeknél, minőket Amerikában és Ausztráliában látunk, csak kis szövetségekkel találkozunk. Nehány száz vagy kevesebb egyénből álló hordákban bolyong a vad nép, hazája tágas térein ide s tova, s csak a szükség, miszerint a vadászatban társai segélyére szorúl, s a társas élet azon ösztönszerű hajlama, mely, úgy látszik, szintúgy tulajdona az embernek, mint a méhnek, juhnak vagy egyéb állatnak, fűzi egybe e társaságokat a polgárisodás azon fokán. A mű-

velődés emelkedésével növekszik a társadalom terjedelme. Nagyobbak lesznek a szövetségek, erősebb az egybefűző kapocs, s már a kölcsönös védelem szüksége s közös érdekek létele is közeledést, s ha csak rövid időre is, egybeköttetéseket idéz elő.

Valódi államokkal csak a polgárisodás fensőbb fokán találkozunk.

E jelenség oka azon befolyásban fekszik, melyet a polgárisodás haladása az emberi szükségek szaporítására gyakorol, miután ugyanis aszerint, amint az egyesek szükségei növekednek, azoknak kielégítése is számos erő közrehatását, tehát nagyobb községek fönállását igényli: a polgárisodás magasabb foka mindig nagyobb testületek alakulását is vonja maga után.

Hogy a hódítások, különösen a nagyobb uralkodók kormányzása, s azon szervezet, melyet államaiknak az uralkodók adnak, tetemes befolyással vannak nagyobb államok alakulására, nem szenved kétséget. A szükségek, s méginkább azon módok, amint azokat kielégíteni törekesznek, nagyrészint a létező viszonyoktól függenek. Ami különböző népeket érintkezésbe hoz, tehát ha több népet erőszakosan vetnek is egy uralom alá; s különösen, ami tartósabbá teszi egybeköttetésüket: mindaz alkalmul szolgálhat szilárd állam alakítására; azonban csak oly mértékben, amint bizonyos szükségeket idézett elő. *Az állam mindig és minden viszony közt a szükségesség eredménye*; ahol az nincs meg, sem fegyver hatalma, sem egyes szelleme nem tarthatja fön hosszasabb ideig az államot; ahol az bekövetkezik, állam áll elő, s fejlődik mindig nagyobb szilárdságra, habár kormányában hiányzanak is mind azon tulajdonok,

melyek az állam megalapitására és föntartására szükségesek. Minden jelenkori állam fejlődési története a legvilágosabb bizonyságot nyújt erre.

Ha azon szaggatottság közepett, melyet Nyugot-Európában a népvándorlás előidézett, igen korán mutatkozott a törekvés, nagyobb államokat alakítani, s daczára a hódítók és hódítottak közt létezett minden antagonismusnak, daczára a minden germán népiséggel közös hajlamnak, kis társadalmakat képezni: az rövid idő alatt oly nagy eredményekre vezetett, bizonyára inkább a nagyobb egyesületek szüksége érzetének, mint egyes nagy uralkodó hatalmának — bárha egy részben ez is az erős kormány szükségén alapszik — kell tulajdonítanunk az érintett eredményt.

Amely mértékben az érintkezés a régi polgárisodás maradványaival minden hódító népet a művelődés hasonló fokára emelt: a szerint szaporodott szükségeik száma, s nemcsak a biztosság külellenek ellenében, hanem a szilárd alapon nyugvó jogviszonyok szüksége az állam bensejében, a szabályos és háborítlan forgalom hasznai, sőt az egyenlő mértékek szüksége is czéhek alkotására vezettek; az egyes községek körében s tágasabb körben a városok szövetségét, az egyes tartományok lovagainak egyesülését, a Hanzát, s végre — mikor szon nézetre jutottak, hogy csak a nagyobb rendezett államok fönállása felelhet meg a szükségeknek, — ily államok alakulását idézték elő.

Mivel a polgárisodás magasabb foka által előidézett szükségeket nem lehetett addig kielégíteni, míg meg volt az a nagy önállóság, melylyel az állam egyes tagjai birtak a középkorban: csupán azért szűnt meg

az önállóság, és pedig mindenütt azon mértékben, a melyben fejlődött a polgárisodás, s azzal terjedtebb körökben lett érezhetővé a rendezettebb viszonyok szüksége.

Legjobban meggyőződhetünk erről, ha Francziaország történeteit egybehasonlítjuk Németországéival. (*a*).

A rendezett egységes állam alakítása érdemét, amiben Francziaország Európa minden más államát fölülmulta, kizárólag a királyoknak s azon férfiaknak szokták tulajdonítani, kik, mint Sully, Richelieu stb. a király oldala mellett voltak a nagy munkában. Miután az államban létező minden hatalom egységének fogalma sehol sem állhat előbb elő, mint ahol az állam egy emberben van megtestesítve, s az államegység megalapítása leginkább az egyeduralomnak van érdekében, s ez egyszersmind a legnagyszerűbb eszközökkel bír az érintett elv kivitelére: az egységes állam alkotása mindenütt mindenek fölött szükségkép a királyság műve, mondhatni természetes föladata, s Francziaország királyai minden bizonynyal semmit sem mulasztottak el, hogy e föladatot megoldják. Egyébiránt Németország Madarász Henriktől a Hohenstaufok bukásáig az uralkodók egész sorát mutathatja föl, kik, kevés kivétellel, minden tekintetben fölülmulják Francziaországéit, s ezek az egységes állam alakítására szintoly szilárd következetességgel törekedtek, mint ez Francziaországban történt. Az egységes állam alakítását tehát Francziaországban, hol annak a nyelv- és nemzetiségi különbségben még nagyobb akadályai voltak, szintoly kevessé tulajdoníthatni kizárólag a királyságnak, mint nem róhatni föl az egyeduralomnak, hogy e törekvések nem sikerültek Németországban.

Tudom hogy Francziа- és Németország különböző sorsának okát rendesen abban szokták keresni, hogy a legfőbb hatalom választási volt Németországban. De bár távol van tőlem elvitatni e különbség nagy fontosságát; úgy tetszik mindazáltal, hogy amennyiben ebből akarják kimagyarázni: miért nem sikerült Németországot egy állammá alakítani? több fontosságot tulajdonítnak e különbségnek, mint amennyit érdemel.

1. Az öröködés elve a középkor folytán az élet minden viszonyára oly hatalmas befolyással volt, hogy a német császárság is, a választás elve daczára, hoszszabb ideig maradt ugyanazon családokban. (*b*).

2. Akire csak a legfőbb hatalmat ruházták, mindig saját állása érdekeit tartá szem előtt, s egyáltalában nem szükség valakinek ugyanazon családból származnia, hogy — az államhatatom erősítését illetőleg — mint király következetes politikát kövessen. Ha minden uralkodó kizárólag dynasticus érzelmekből indul ki, azon esetben is tagadhatlanúl annyira legjobb út az öröködésre az államegység megalapítása, s az államhatalom megszilárdítása, hogy egyetlen egyedur sem távozik el attól.

3. Végre — ha föl akarnók tenni, hogy azon különbségnek okát, melyet, ha az állam kifejlődésének történetét Franczia- és Németországban összehasonlítjuk, találunk, abban kell keresni, hogy Németország választási birodalom volt, — magának azon ténynek is, miszerint a királyság Francziaországban korán öröködésivé lett, míg Németországban ez nem történt, annál inkább van magyarázatra szüksége, mivel ennek okát sem a régi Gallok jogfogalmaiban, sem a hódí-

tókéiban, kik Németország lakosaival ugyanazon népfajhoz tartoztak, nem találhatni föl.

Hogy Francziaország előbb fejlődött rendezett állammá mint Németország, annak nézetem szerint a két ország különböző műveltségi állapotában kell okát keresnünk. Csak annak tulajdonítni, hogy az egység szükségét előbb érezték azon országban, mely Németországot, főleg a középkor kezdetén, jóval megelőzte műveltségben.

Amint Németországban is magasabb fokra emelkedett a művelődés, itt is egyre élénkebben érezték az egység szükségét, s a császárság, mely az erős államhatalom alkotására intézett törekvésében eleinte egyedül állott, a társadalom épen azon köreiben, melyek a többiek fölött álltak műveltségre nézve, a városokban, talált szilárd támaszra. Az arany bullától — melyet magát már azon szükség idézte elő, hogy az összes államot szilárdabb alapokon rendezzék — egész I. Miksáig mind elevenebben érezték a folyvást terjedő polgárisodás következtében az egység szükségét, s a reformatió nélkül, mely az egyházi érdekeket minden másnak eléje tette, Németország egysége a XVI. és XVII. században szintúgy meg lett volna alapítva, a mint ez elv, az érintett időszak folyama alatt, az egyes tartományokban, melyek a reformatió alatt tettleg önálló államokká alakúltak, mindig nagyobb erőre emelkedett.

Ha immár a polgárisodás haladásával növekedő szükségeknek kell tulajdonítanunk a nagyobb államok tartós megalapítását, s az államhatalom megerősödését minden egyes államban: e szükségek a már létező na-

gyobb államok föloszlását, s az államhatalom túlságos megszorítását szükségkép annál is inkább akadályozták, minél inkább szaporodott az állam hosszas fönállása által azon szükségek száma, miknek kielégítése az állam föntartásától függ.

Az állam föladata minden esetre az államtagok biztossága, de az állam, e czél elérése végett, szilárd szervezetű társaság, és pedig a legnagyobb és leghatalmasabb minden társulat között, s azért eszköz egyszersmind, melyhez kénytelenek vagyunk folyamodni azon czélok elérése végett, mikre nézve kisebb társaságok nem kielégítők; honnan következik, hogy miután az állam föladata, a biztosság megalapításán kívül, mindazt magában foglalja, amire csak az állam maga képes: az egyes állampolgárok minden érdekét és szükségét is az állam egysége biztosítékául tekinthetni, melyeknek kielégítése az állam fönállásától függ.

S nincs-e száz meg száz tekintet, száz meg száz kellék, mely a jelenleg fönálló államok lételét az állampolgárok nagyobb részére nézve szükségessé teszi? A kereskedés és földmívelés érdekei, az államadósság létele, a közlekedési eszközök, melyek az állam egyes részeit egymással és a központtal összekötik, még a családi és baráti kötelékek is, melyeket a hosszas együttélés fejtett ki az állam egyes részei közt, — nem mind megannyi kapcsok-e, melyek számra és erőben szükségkép annál inkább növekednek, amint növekszik a polgárisodás?

Nem a közigazgatási hatalom központosítása, hanem az *államtagok érdekeinek egysége* tartja össze az államot. Ahol ez megvan, — s minden államban meg-

van az, ahol az államtagok egy része érdekeit nem törekszenek természetellenesen a többi rovására kegyelni, vagy ahol azon hibás nézet következtében, miszerint az államnak (hogy erős legyen) a legnagyobb egyformaságra és arra van szüksége, hogy minden viszony föltétlenűl alá legyen rendelve az államhatalomnak, nem sértik az egyéni szabadság érzését, s az állampolgárok bizonyos erkölcsi szükségeit: — ott az állam egyes községeinek vagy tartományainak adott önállóság soha sem koczkáztatja az állam egységét.

Miután épen a polgárisodással növekedő szükségeknek kell köszönni a nagyobb államok keletkezését: ugyanezen szükségeknek leginkább kell biztosítniok is azok fönállását; s nem tehetni föl, hogy a községek vagy az állam nagyobb részének adott korlátolt önállóság veszélyes lehessen az állam fönállására; miután a sokkal nagyobb mértékű önállóság sem volt képes megakadályozni az állam *keletkezését*, mihelyt a magasabb fokú polgárisodás igényeinek kielégítése végett szükségessé vált a nagyobb államok fönállása.

JEGYZETEK A VIII. FEJEZETHEZ.

(*a*) Olaszországban a pápaság világi hatalma, s az idegen államok gyakori beavatkozásai, melyek a pápaság állását az összes keresztyén népek előtt egyaránt fontos ügynek tekintették, megzavarták a természetes fejlődési folyamot.

(*b*) Bajos kimutatni: mennyit tettek e részben a germán népek erkölcsei, melyeknél az öröködés elvét, amint Francziaországban látjuk, mindig tiszteletben tartották, s mennyit tőn a keresztyénség, miután az öröködési jog alapját, a családot, szilárd alapra helyezé? Kétségtelenűl mindkettő közremunkált e czélra.

IX. FEJEZET.

AZ ÁLLAM ÉS AZ EGYÉNI SZABADSÁG LEGFŐBB BIZTOSÍTÉKAI.

Ha látjuk, mily élénken érzik az emberek a személyes szabadság szükségét, mely az egyént kisebb testületekben sem engedi egészen fölolvadni; ha látjuk az általános törekvést önálló társadalmak alkotására, mi leginkább jellemzi e kort, s megfontoljuk, mily befolyással kell lennie ilyen, főleg nagyobb társaságok fönállásának az egyes községek bel szilárdságára; végre, ha fontolóra veszszük azon érdekek és szükségek szerét, számát, miket a nagyobb államok létele idézett elő: azon meggyőződésre kell jönnünk, hogy a jelen pillanatban nem az állam egysége, hanem egyes részeinek (az egyes községeknek vagy tartományoknak) önállósága forog veszélyben, valahányszor összeütközésbe jő e kettő.

Valahányszor az állam átlépte természetes határait, s ezáltal ellentétbe jött az egyéni szabadság elvével, vagy az összes állam egyes részeinek érdekei közt összeütközés támadt, avagy polgárainak bizonyos erkölcsi szükségei megsértetett: szükségkép visszahatás támad hatalma ellen, mely, ahol az állam egyes részeinek bizonyos mértékű függetlenséget adtak, eszközéűl

használja ezt föl; de hogy mindezen összeütközések, bármi hevesek legyenek, végre is mindig az állam győzelmével, s az egyes részek önállósága korlátozásával szoktak végződni, oly tény, melyet az ujabb kor történetei igazolnak; s csak azon előhaladásokat kell szemlélnünk, melyeket az államhatalom, hatásköre terjesztését illetőleg, magában Angliában is tett; (bárha ez országban tisztán belátják az önkormányzás hasznait s a központosítás elve átvitelét nem tűzték ki különös czélul), hogy meggyőződjünk: mennyire kedvezők korunk viszonyai és egész iránya azon törekvésre nézve, mely szerint az állam hatalmát az egyes részek önállósága rovására szándékoznak kiterjeszteni.

Oly korban, mely az általános egyenlőség eszméje mellett lelkesül, a korlátlan államhatalomnak, a melylyel lehet csupán az egyenlőség elvét megközelítőleg valósítani, szükségkép annál több védőre kell találnia: mert az egyesnek — habár valósággal igen csekély — részt adtak az állam kormányzásában; s minél gyakoriabbak és nagyobbak az összeütközések — mik közben mindig leginkább érzik a mindenható állam szükségét, annál hamarább létre jő ez.

Ha egyszer meggyőződtünk afelől, hogy a legtöbb bajt korunk minden államában, — amint megmutattam — az állam egészen korlátlan hatalmának kell tulajdonítni, s hogy a jövő békés kifejlése tekintetéből mindenek előtt az állam részeinek szilárd önhatóságára van szükség: be kell látnunk, hogy az államot czélszerűleg csak úgy szervezhetni tartósan, amennyiben fölteszszük, hogy vannak bizonyos tényezők, melyek az államhatalom erősítésére irányzott törekvést korlátozzák, s

intézményeket teremthetnek, melyek által az állam és egyes részei közt létező összeütközéseket lehetőleg kikerülik, s az állam úgy, valamint minden egyes része, minden támadás ellen védve van a maga kiszabott körében.

X. FEJEZET.

A JÓL SZERZETT JOGOK TISZTELETE.

Az állam főczélja a biztosság. Csak annyiban tekinthető az állam minden valódi haladás föltételeűl, menynyiben e czélnak megfelel. Innen következik, hogy ha meg akar felelni föladatának, köteles az egyént védeni a viszonyok igen gyors változása ellen, s az állam körén fölűl, melyet a törvény kijelölt, óvni minden megszorítás ellen.

Az újabb időkben kizárólag nagyon is azon rossz következményekkel foglalkoztak, melyeket a fönállóhoz makacs ragaszkodás szül az államra nézve. Bármennyire elismerem a tespedés veszélyeit: mindazáltal a haladás élénk szüksége mellett, mely Nyugoteurópa minden népénél mutatkozik, épen abban kell keresni a mozdulatlanság legnagyobb veszélyét, hogy majd mindig előkészíti a fönálló erőszakos fölforgatását, s úgy látszik, rossz óvszer a veszély ellen, ha a mozoghatás tekintetéből úgy rendezik az államot, hogy a fontosabb viszonyok változása, amint ahoz valakinek kedve jön, minden nehézség nélkül történhessék.

Az álló víz megposhad, s ahol nagy nehézségekkel jár a fönálló törvények változtatása, némely rögtön támadt vagy lassankint fontosságra emelkedett szük-

ségnek nem tehetni mindjárt eleget; de a hanyathomlok rohanásoknak is megvannak, s talán még nagyobb veszélyei. Mert ha a népfölség elve folytán mindenki hivatva is van résztvenni a törvényhozásban: mindig csak igen csekély befolyást gyakorolhat valósággal az egyes. Soha sem áll hatalmában czéljainak megfelelőkké tenni az állam törvényeit; föladata csak: az állam törvényeit létezőkűl elfogadni s törekvéseit azokhoz szabni. Törekvéseinek eredményei tehát szükségkép mindig azon viszonyok állandóságától függenek, melyekre kell alapitania minden számítását. Csak azon mértékben érezheti az egyes az államban magát elégültnek, a mennyiben föltalálja ez állandóságot, s valamint a kényuralom legnagyobb átkát mindig abban kell keresni, hogy az egyén semmire sem számíthat biztosan alatta: úgy mindazon kormányforma, mely alatt minden örök változás alá van vetve, szükségkép hasonló eredményeket idézhet elő az egyes jólétére s az egyetemes haladásra nézve, miután azon alapelv elismerése, hogy az egyes a törvényszabta korlátok közt önállólag mozoghasson, minden szabad állam ezen alapja, azonnal elveszti minden gyakorlati jelentőségét, mihelyt e korlátokat naponkint összezavarhatni.

Minél többet gondolkodunk az államról s a különböző alkotmányok gyakorlati eredményeiről: annál inkább meggyőződünk, hogy a viszonyok ezen állandóságát, mi nélkül egy állam sem oldhatja meg föladatát, soha sem érhetni el csupán *intézmények* által.

Mióta tudományosan foglalkoznak a politikával, egy kérdés sem vonta inkább magára a gondolkodó fők figyelmét, mint az, hogy kire ruházzák az államban a

főhatalmat? Az egyedúr korlátlan hatalmát, a nép uralmát s a kettőből egyített kormányformát száz meg százszor hirdették a rend és jólét panacaeajául, s e különböző rendszerek közűl egyik mellett sem hiányzottak történeti példák és elméleti okok. Ha fölteszszük, hogy az egyedúri hatalom mindig szellemileg és erkölcsileg kitűnő egyéniségek kezeiben van; ha azon föltételből indulunk ki, hogy a nép mindig erényes és eszélyes, vagy hogy az egyeduralmi, aristokrata és demokrata elvek azon egyensúlya, melyen kell nyugodnia az állam biztosságának, soha sem zavartatik meg, mindezen nézetek ellen semmit sem lehet ellenvetni; de mivel e föltételek közűl egyet sem mutatott igaznak a tapasztalás, épen azért minden általános itélet a különböző kormányrendszerek mellett szintoly helytelen, mint az ellenkező. Mert ha igaz is, hogy az egyes korlátlan uralma teljes zsarnokságra vezethet, a népuralom olykor a legnyomasztóbb kényuralom, s a vegyes kormányforma, aszerint, amint ez elemek közűl egyik vagy másik jut túlnyomóságra, mindkétféle veszélynek ki van téve: mindez azonban oly előfeltételeken alapszik, melyeket szintoly kevéssé fogadhatni el általában, mint az ellenkezőket, s csak arra emlékeztet bennünket, hogy a legfőbb hatalommal az államban mindig vissza lehet élni. Az oly hatalom, mely csak addig mindenható, míg a közjóra munkál, s mihelyt hűtlen lesz föladatához, azonnal elveszti erejét, csak az álmok országába tartozik. A valódi életben lehetetlen valakire valamely hatalmat ruházni anélkül, hogy lehető ne legyen, miszerint visszaélnek azzal. Ha tehát egy állam sem állhat fön tartósan, ahol a legfőbb hatalom vala-

kire nincs bízva, s mindenütt vannak bizonyos személyek, kiknek bizonyos formák között mindenki tartozik engedelmeskedni: soha sem is lehet a visszaélés lehetségét egészen megszűntetni; miután mindaz, ami által az államhatalom visszaélése ellen teljes biztosságot szerezhetni, szükségkép a legfőbb hatalom megsemmísitésére s az állam bukására vezetne.

Ami csak a hatalommali visszaélést nehezíti, ami csak azokat, kikre a legfőbb hatalmat ruházták, legalább az elsietésben akadályozza, szükségkép lényegesen előmozdítja az állam javát; s ez az oka, hogy minden idő legnagyobb szellemei a vegyes kormányforma mellett nyilatkoztak; ez a legnagyobb jó, melyet az önkormányzás elve nyújthat; de mindazon korlátok daczára, mikkel a legfőbb hatalmat az államban korlátozni törekszenek, csak nehezíteni lehet a hatalommali visszaélést: lehetlenné soha sem tehetni. (*a*).

A legfőbb hatalomnak mindig megvan s az állam érdekében szükségkép meg is kell lenni azon képességének, hogy valahányszor az állam fönállása kivánja, legyőzze mindazt, ami őt hatalma gyakorlásában korlátozza (*b*); amiből az következik, hogy egyáltalában nem találhatni intézményeket, melyek által physikailag lehetlenné tudnák tenni az államhatalom visszaélését; hogy tehát czélszerű intézményeken kívül, minden államnak *némi erkölcsi biztosítékokra is van szüksége.*

Ily biztosíték az államhatalom visszaélése ellen a *jog iránti tisztelet.*

S mi a jog?

A legtöbb ember előtt — s amennyiben a jog fogalmában a többség osztozik, csak annyiban szolgálhat

annak tisztelete az állam alapjául — a jog fogalma szoros összeköttetésben áll a törvény fogalmával: amaz mindig az utóbbinak következménye. Mint a tulajdon fogalmával csak akkor jövünk tisztába, ha korlátot szabnak, melyen túl az nem terjeszkedhetik: úgy a jognak is csak akkor jutunk tiszta öntudatára, ha meg vannak állapítva határai.

A törvények — Montesquieu nézete szerint — nem egyebek, mint a dolgok természetéből folyó szükséges viszonyok. Ha vizsgáljuk, minő befolyással vannak fogalmaink e viszonyok ismeretére: úgy találjuk, hogy a dolgok természetéből folyó szükséges viszonyokon kívül, minden törvény még az emberek fogalmaitól is függ. A törvények tehát oly szükséges viszonyok, melyek a dolgok természete felőli fogalmainkból származnak. Innen következik, hogy miután sem a dolgok viszonyai, sem e viszonyok felőli fogalmaink nem változhatlanok: fogalmaink a jogról szintúgy változásoknak vetvék alá, mint a törvények, melyek e fogalmaknak alapúl szolgálnak. Csak egy körülmény nem változik soha: amint tudniillik nem állhat fön állam törvények nélkül, úgy államot sem képzelhetni jogfogalmak nélkül.

Miután az ember földi feladata, melynek megoldására minden ösztöne és szüksége készti, anyagi és erkölcsi erőinek lehető kifejtésében áll, ezt pedig csak társadalmi állapotban oldhatni meg: azon törvényeket, melyek nélkül nem képzelhetni rendezett társadalmat, s az azokból származó jogokat szükségkép úgy kell tekintenünk, mint amelyeket a természet jelöl ki. Ha a természetjog létezését ez értelemben tagadjuk: akkor vagy azon tényt kellene mint valótlant visszautasítani,

hogy az ember a természettől társas életre van rendelve, vagy azt, hogy minden társadalom lehetsége bizonyos föltételekhez van kötve.

Kétségtelenűl vannak bizonyos törvények, melyek, minden társadalmi rend föltételei levén, szintúgy az emberi természet eredményeiűl tekinthetők, mint maga a társadalmai állapot.

A tudomány föladata fölkeresni e törvényeket; a politika föladata azokat az államban alkalmazni; de mindenki el fogja ismerni, hogy az emberi nézetek különbözése mellett, *e törvények az állam föntartására nem elegendők*. Csak akkor szolgálhatnak azok az államnak alapul, ha e törvényeket a hit ereje, egyesnek hatalma, vagy a közmegegyezés szentesíti.

Épen ez okból következik, hogy a *jog iránti tiszteletet csak annyiban tekinthetni az államban levő viszonyok erkölcsi biztosítékául, amennyiben e tisztelet a positiv törvények által megszabott positiv jogra is kiterjed.*

Minél inkább valóban csupán a dolgok természetéből folyó szükséges viszonyok eredményei a törvények; minél inkább megfelelnek az emberek fogalmainak, szóval minél közelebb állanak a természeti törvényekhez a positiv törvények: annál boldogabb az állam. Mert a törvény mindig akkor legerősebb, ha erkölcsi alapokon nyugszik s a természeti jogok felőli fogalmaknak megfelel. De ha ez okból a természet törvényét fensőbbnek, s a természetjog iránti tiszteletet olyasminek kell is elismernünk, ami minden czélszerű törvényhozásnak zsinormértékül szolgál: mindazáltal *a positiv jog és positiv törvények tiszteletére van mindenek előtt szükség az államban*, s minden idő történetei azt ta-

nítják, hogy mindig a legnagyobb szenvedésekre, s az állam bukására vezet ez igazság félreismerése, és pedig azért, mivel a positiv jog lenézése által — ami mindig bekövetkezik, ahol csupán a természeti jog iránt vélik magukat az emberek tiszteletre kötelezve — épen a legfontosabb természeti jog szenved sérelmet.

Mert ha a természetjog szerint minden ember szabadságra született; ha senki sem lehet másnak — sem egyesnek, sem bármely többségnek — rabszolgája, s ha aláveti magát az államnak, ezt csak értelmes akarata következtében teszi; ha általában elismerjük, hogy az egyénnek jogai vannak, melyekről, bizonyos előnyök elérhetése végett, lemondhat, de amelyeket soha sem szabad mások érdekében elvenni tőle, s az állam uralma — mint önként következik mindenütt, hol a természetjogot elismerik — csak föltételes: a positiv jog minden sérelme szükségkép a legfontosabb természetjog sérelmeűl tekintendő; miután a positiv törvények azon föltételek, melyek alatt az egyes az államnak magát aláveté, s az állam uralma az egyén fölött tüstént elveszti természetjogi alapját, mihelyt egyoldalulag sérthetők a föltételek, mik mellett magát az államnak alávetette.

Sokat beszéltek és írtak az újabb korban a történeti jog ellen. Elősorolák a középkor, sőt minden idő törvényeit, melyek fölfogásunk szerint a természeti emberi jogokkal, s az állam jólétével ellentétben állottak, hogy megmutassák, minő következményekre vezethet a ragaszkodás a történeti jogokhoz. Kérdezék: hogy, miután az ember rendeltetését a haladásban kell keresnünk, hasznos-e az államra nézve, ahoz ragaszkodni, ami korunk viszonyainak nem felel többé meg? Mind-

ezen okok azonban, melyeket minden positiv jog ellen használhatni, (*c*) nem elegendők bennünket meggyőzni afelől, hogy az államok tevőleges törvényeik állandósága, vagyis azon történeti jogok tisztelete nélkül, melyek e törvényeken alapszanak, fönállhatnak.

Mert ha minden visszony, — maguk az emberi fogalmak örök változása, mit a történetek mutatnak, szükségkép meg is győzne bennünket afelől, hogy minden alkotmány csak annyiban felelhet meg czéljának, amennyiben meg vannak abban határozva a föltételek, melyek alatt, s a mód, miszerint kell történni a törvények változásának: egyátalában nem következik ebből, hogy bármely positiv törvényt máskép lehessen megváltoztatni, bármely positiv jogot máskép lehessen eltörölni, mint a positiv törvény által meghatározott módon, s a megszabott föltételek mellett. Sőt hogy ez esetre is határozott positiv törvényre van szükség, épen az mutatja, mennyire nem nélkülözheti az állam a positiv törvényeket, s minden idő tapasztalása szerint az államnak érdekében áll, hogy azon föltételek, mikhez minden törvény s az azokból eredő jogok változtatása kötve van, ne legyenek igen könnyűdek.

Miután minden haladás az egyéni szabadság eredménye, s mindenek előtt az egyéni szabadság elismerésének tulajdoníthatni, hogy a keresztyén polgárisodás az ó-korinál magasabban fejlődött ki; miután vagy a kommunismus elveit kell elismernünk, vagy meg kell vallanunk, hogy az állam az egyesnek csak azon kört biztosíthatja, melyen belűl jóléte növelésére fordíthatja minden erejét; s miután a legszabadabb államban is gyakorlatilag mindig csekély az egyes befolyása a tör-

ványhozásra, s annálfogva nemhogy az állam törvényeit illesztené czéljaihoz, sőt azokat létezőkül el kell fogadnia, s törekvéseit kell azokhoz szabnia; miután végre egy állam sem lehetséges fensőbb hatalom nélkül, melynek mindenki alá tartozik magát vetni: *a haladás és anyagi közjólét azon tiszteléttől függ, melyben a minden positiv törvényeken vagy tényeken alapuló positiv jog részesül az államban.*

E nélkül mindazon intézményeknek, melyeknek czélja az állam nyugalmát s az egyesek szabadságát biztosítani, soha sem lesz eredménye: mert csupán a jog iránti tisztelet biztosít tartósságot minden intézménynek.

Ez erkölcsi biztosíték, a *positiv történeti jog tisztelete nélkül* azon szomorú viszonyokon, miket Európa majd minden államában látunk, nem segíthetünk, ha föl is hagyunk a központosítás elvével, melyet az érintett viszonyok okául említénk, de amelynek általános elterjedését is csak a positiv jog iránti csekély mértékű tiszteletnek kell tulajdonítnunk. A jog iránti tisztelet nélkül az állam mindazon fokozata, melynek az egyéni szabadságot a közhatalom visszaélése ellen kell védenie, nélkülöz minden biztosítékot.

Miután az állam hatalma mindig szükségkép nagyobb egyes részeiénél, s egy állam sem oldhatja meg föladatát, ha nincsenek anyagi eszközei, mikkel engedelmességet szerezhet; s ezenfölűl nemközpontosított és központosított államokban egyaránt föltehetni, hogy a hatalom kezelői hatalmukat kijebb terjeszteni s minden korlátozástól menekülni törekszenek, s oly államokban, hol jelentékeny mértékű önállóságot adtak az egyes részeknek, soha sem hiányzanak alkalmak, az érintett

törekvés igazolására: ez államszerkezet is csak annyiban lehet tartós, amennyiben tisztelik a jogkört, melyet az összes államnak és egyes részeinek nyújt az alkotmány. De ez okot annál kevesbbé hozhatni föl az ellen, amivel a kormányforma czélszerűségét támogattuk, mert:

1. A jog és törvény iránti tisztelet nélkül egyáltalában nem lehet tartós semmiféle alkotmány, s központosított államok szintoly kevéssé nélkülözhetik e biztosítékot, mint mások.

2. Mert azon alkotmányok, melyek a mulhatlanúl szükségesre szorítják az államhatalom körét, s az állam minden részének és minden egyesnek bizonyos jogkört adnak, legtöbbet tesznek a jog iránti tisztelet előidézésére és megszilárdítására.

Az elsőt alig kell bizonyítani. Ha körűltekintünk, s látjuk, mely úton jutottak az egyes államok azon állapotra, amely oly nagy aggodalommal tölt el bennünket; ha látjuk, miként először a korlátlan királyság érdekében törekedtek minden történeti jog megsemmisítésére, míg a czélt elérték, hogy aztán a velünk született emberi jogok nevében a királyság történeti jogait támadják meg, s elvégre pedig minden positiv jogot megsemmisítettek, s az észt tekintették egyedüli irányadónak az állam rendezésében; ha látjuk, miként adtak az államnak, az ész uralma biztosítása végett, korlátlan hatalmat, s mint tőnek minden egyest tehetetlenné a hatalommal szemben; s hogy azon alapelvek általános elismerése daczára, mik szerint az államot rendezték, daczára mindazon eszközöknek, melyekkel az államhatalom ereje központosítására rendelkezhetett, daczára azon törekvéseknek, mik szerint az állam

ellenében minden ellenállást physikailag lehetetlenné akartak tenni, — még sem sikerült sehol valami szilárdat hozni létre; ha végre látjuk, hogy az államhatalom birtoka, legyen bár egyedúr kezében, vagy a népfölség nevében gyakoroltassék, azon mértékben lesz mindinkább jelentéktelenné, amint mindazon jogokat, melyekben az államhatalom akadályt lát, s e jogokkal a *történeti jog* iránti tiszteletet megsemmisíték: azt hiszem, meg fogják engedni, hogy a legeszélyesebb intézmények, s az anyagi erők, melyeket a központosítás nyújt az államnak, mind nem pótolhatják azon támaszt, melyet a jog iránti tiszteletben bír, s hogy *sem a királyság, sem a nép nem nyer vele, ha mentté teszi magát a történeti jog korlátaitól.*

Szintoly könnyen meggyőződhetünk a másik pont felől.

Minő tiszteletet érez az egyes minden tevőleges törvény iránt, az mindig attól függ, hogy mely előnyöket nyújt neki a törvény.

Amint minden korlátot inkább becsülünk, ha nemcsak idegen, hanem saját tulajdonunk jelölésére is szolgál: úgy az idegen jogok iránti tisztelet szoros kapcsolatban áll a mieink öntudatával. Akitől elvették a tulajdonbirhatási jogot, nem fog érezni tiszteletet a tulajdon iránt, mint a rabszolga nem a jog iránt. Hogy tehát tiszteljék a törvényt az államban, annak nem egyesek kiváltságának kell lenni, hanem közvagyonnak, s annál erősebb támaszául szolgál az államnak, minél tisztábban elismeri mindenki az összefüggést a törvény és az egyesek személyes érdekei közt. Mindenki csak azt tartja szentnek, amin saját joga alapszik, s azon kérdés hogy a történeti jog számíthat-e nagyobb tiszteletre, vagy a természetjog bizonyos elvei? mindig

attól függ: ettől vagy amattól származtatja-e jogigényeit az egyének többsége.

Ha az államnak korlátlan hatalmat adnak minden egyes fölött, s az egyesek jogait az állam irányában a törvényhozásbani részvételre szorítják, az érintett okoknál fogva, azon benső összefüggés érzése, mely az idegen jogok és egyéni érdekek közt létez, soha sem lehet oly élénk, mint ahol az egyén nemcsak az állam, hanem egyéb testületek által is érintkezésben áll polgártársaival, s kisebb körökben napokint alkalma levén bizonyos jogok gyakorlására, tettleg átlátja e jogok fontosságát. Sőt az állam mindenhatóságának elve, az alkotmány azon rendelete, hogy a többség határoz minden fölött, szükségkép azon meggyőződést idézik elő, hogy a többség akarata, mely minden jog fölött korlátlan hatalommal határoz, minden esetre a többség joga iránti tiszteletre vezet, de nem vezet azon jog tiszteletére, mely a többségnek korlátul szolgálhatna. A merőben korlátlan államhatalom elve minden rendíthetlen jog fogalmával szintoly ellentétben áll, ha e hatalom az egyetemre, mint ha egyesre van ruházva. Mert ha a többség java vagy akarata az, amitől a többség minden elhatározása függ, s minden egyesnek, ki ez elhatározásokban résztvesz, megint csak személyes akaratára és saját javára kell tekintettel lennie: azon alapelv, hogy a forrás a többség fölséges akaratában keresendő, szükségkép azon meggyőződést kelti föl az egyesben, hogy mindenben csak saját javára kell tekintenie, ami nyilván gyöngíti a mások jogai iránti tiszteletet, sőt magát a jogfogalmat is megzavarja; míg az állam oly rendezése által, melynél fogva a törvényhozás

korlátlan hatalmát bizonyos dolgokra szorítják, az egyesben azon öntudat keletkezik, hogy bizonyos körön belűl egészen szabadon mozoghat, s csak ez öntudat idézi elő azon meggyőződést, miszerint azt a kört, melyet a törvényhozás mások önálló tevékenységének kijelölt, nem sérthetjük meg saját érdekeink koczkáztatása nélkül.

Ami a törvény iránti tisztelet az egyesre nézve, az a jog tisztelete a törvényhozásra. Az állam fönállására és virágzására szükséges mindkettő. Ha immár azon meggyőződésből indulunk ki, miszerint minden többség hatalmának, hogy az egyest ne sértse, szintúgy bizonyos korlátokra van szüksége, mint az egyesekének, sőt hogy ezen korlátoknak, a többséggel szemközt — épen mivel a tömegek hatalmasabbak és tekintetet kevésbé ismerők — szükségkép erősebbeknek kell lenni, s hogy az állam korlátlan hatalmát a jog tisztelete által biztosabban korlátozhatni, mint bármely intézménynyel: ez okból azon intézkedések, melyek jogtiszteletet szülnek s azt föntartják, annál fontosabbak az állam fönállására nézve, minél többekre van ruházva az államhatalom; s azon állítás, hogy az államok, melyek az e mű folytán fölállított elveket követik, szintoly kevéssé nélkülözhetik a jogtiszteletet, mint mások, — nemcsak nem szól ez alapelvek ellen, sőt inkább a legfontosabb ok mellettök; mert a különböző formák közt, melyeket az államnak adhatni, bizonyára az a legelőnyösebb, amely az állam erkölcsi alapjait, mindenek fölött a jog és törvény iránti tiszteletet, leginkább megszilárdítja.

JEGYZETEK A X. FEJEZETHEZ.

(a) Nézetem szerint a korlátlan egyeduralom, hol a bírói függetlenség biztosítva van s az államhatalom befolyását csak az egész államot illető dolgokra szorították, több biztosítékot nyújthat az állampolgárok jólétének és szabadságának, mint az oly népuralom, mely korlátlanúl mindenre kiterjeszkedik, habár senki sincsen is kizárva az abbani részvételből; s mindamellett senki sem tagadhatja, miszerint valóban korlátlan egyeduralomban sem a bírói hatalom függetlenségét, sem a községek önállóságát nem tekinthetni bizonyos körön belűl biztosítottnak. Szintoly kevéssé lehet csalhatatlan biztosítékoknak tekinteni a hatalommali visszaélés ellen azon alkotmányos korlátokat, mikkel a népuralmat körülveszik.

(b) A hol csak elismerik az alapelvet, miszerint a közjő a legfőbb törvény, soha sem fog e részben az alkalom hiányzani, s miután a kormányzottak nézpontjai közt mindig nagy a különbség, s nagyobb államokban alig találhatni egy érdeket, mely magában véve többségre számíthatna: soha sem tekinthetni veszélytelennek azon lehetséget, miszerint az államhatalom minden korlátja alól fölszabadíthatja magát.

(c) Mindazon jogok, melyeket az államra nézve lényegeseknek tartunk: a tulajdonjog, családi jog, a törvényhozásban részvétel, — a mennyiben positiv törvényeken alapszanak — mind a történeti jogok sorába tartoznak.

XI. FEJEZET.

EGY LEGFŐBB TÖRVÉNYSZÉK SZÜKSÉGE.

Minden államban szükségkép egyik uralkodik e kettő közűl: a *törvény*, vagy az *anyagi erő.* Mihelyt kivontuk magunkat az első uralma alól, azonnal meg van alapítva a második uralma.

Az emberi nézetek különbségei s azon befolyás mellett, melylyel személyes nézeteink vannak itéletünkre, csak annyiban uralkodhatik a törvény, a menynyiben van bizonyos bírói hatalom, mely a törvényt magyarázza, alkalmazza és végrehajtja. Innen következik, hogy, ha az állam és egyes részei közt fönálló viszonyokat törvénynyel kell rendezni: az alkotmány által meghatározott viszonyok föntartása végett itélőszékekre is van szükség, melyek az államhatalom és az állam egyes részei közt fönforgó minden kérdésben határozzanak a fölött: *vajjon a kérdésben levő tárgy a törvény szerint az államnak, vagy egyes részeinek hatáskörébe tartozik-e?*

Amint a rendezett itélőszékek fönállása, melyeknek az egyesek jogigényei fölött kell itélniök, minden rendezett állam szükséges föltétele, mihelyt az alkotmány az állam egyes részeinek bizonyos jogokat adott,

szintúgy szükségesnek kell tartanunk bizonyos bírói hatalmat, minden ebből származó jogviszonynak eldöntése végett, s döntvényeinek az állam és egyes részei közt előforduló kérdésekben ugyanazon erőt kell tulajdonítanunk, mely minden bírói itéletet, a dolog természete szerint, illet minden egyeseket illető kérdésben; hogy tudniillik azokat *a bíróilag eldöntött esetre* nézve sem a törvényhozó, sem a végrehajtó hatalom föl ne forgathassa.

Akit az államban az uralkodás illet, — legyen bár a nép, avagy egyes ember — megváltoztathatja az állam alkotmányát; akikre a törvényhozó hatalmat ruházták (*a*), eltörölhetnek egyes törvényeket, ujakat hozhatnak, s azáltal új szabályokat adhatnak a bírói hatalom elé, melyek szerint kell itélnie; de míg az alkotmány fönáll, s a törvény nincs eltörölve, a bíró egyes esetre kimondott itélete fölötte áll a törvényhozás akaratának, fölötte az uralkodó hatalmának. A bírói hatalom e fensősége nem egyéb a törvények fensőségénél, és csak ha az önkényben keresik az uralkodást, s ha az államra annyira nem illő „mindenható" epithetont a képtelenség legszélső határaiig viszik, és azt állítják, hogy a mindenható államhatalmat még törvényekkel sem korlátozhatni: csak akkor hihetjük, hogy a bírói hatalom e fensősége ellentétben áll a fölségi jog fogalmával. Miután a jogi alapon rendezett állam és a kényuralom közt az a lényeges különbség, hogy amabban a törvény, ebben emberi akarat (egyes vagy sok ember akarata) uralkodik: minden államot mindig kényúrinak kell tartanunk, melyben a bírói hatalom ezen állását el nem ismerik.

Igen helyesen jegyzé meg Benjamin Constant, hogy az érdekek különfélesége, a hatalom kiterjesztésének velünk született ösztöne s azon sokoldalú ellentétek mellett, melyek ebből támadnak oly államokban, ahol nem kizárólag egyes emberre vagy osztályra ruházták a törvényhozást, — az állam, ha még oly tökélyesen megosztják is a hatalmakat, s a polgárok minden osztályának illő befolyást adnak is a törvényhozásra, nem képes föladatának megfelelni; sőt *egy közvetítő hatalomra* van szükség, mely által az államban működő hatalmak közűl mindenik bizonyos korlátok közt tartassék, s közremunkálásuk az alkotmány értelmében intéztessék. (*b*).

De ha B. Constant továbbá azt állítja, miszerint nagy előnye az az alkotmányos egyeduralmaknak, hogy a király személyében ily közvetítő hatalmat állítnak elő: *(c)*, nézetem szerint téved, és pedig azért, mivel a király alkotmányos államokban majdnem soha sem *semleges*, sőt az állam érdekében és állásánál fogva, kötelességei sértése nélkül nem is lehet semleges, amit alapelvei alkalmazásában, munkája folytán, maga B. Constant is átlátott. *(d)*.

Fönebb figyelmeztettem olvasóimat, mi rossz eredményei vannak ez államra nézve annak, ha a királyságot csupán a végrehajtó hatalom fejének tekintik: nem kisebb ártalmai vannak, ha csupán közvetítő hatalomnak tekintjük a királyt. Ha ezt akarjuk, vagy hatalmat kell adnunk a királyságnak, hogy az államban levő minden hatalmat közvetítő határozatai elismerésére kényszeríthessen, ami nem egyéb korlátlan hatalomnál; vagy csupán tanácsadás jogára kell szorítnunk, mikor

aztán erőtlenűl állana a többi hatalmak ellenében. Egyik sem fér össze a föladattal, melyet a királyságnak alkotmányos országokban meg kell oldania.

Mert miben áll e föladat?

Ha minden államnak egy főbb hatalomra van szüksége, mely számára törvényt hoz és kormányozza, s az állam fönállása azon erőtől függ, melylyel e hatalom bír; ha tehát e hatalmat sem nem oszthatni meg, sem nem gyöngíthetni, s a közbiztosság attól függ, hogy az uralkodó akaratnak, ha *egyszer törvényes alakban nyilatkozott*, ne kelljen semmiféle akadálylyal küzdenie: a biztosság, melyre az egyesnek a korlátlan hatalom ellenében szüksége van, csak abban keresendő, hogy a legfőbb hatalmat az államban (a fölségi jogot) többek közt osztják meg, s gondoskodva van afelől, hogy *csak bizonyos formák közt* lehessen azt gyakorolni, melyek megóvnak bennünket az elhamarkodástól. Az alkotmányos egyeduralom előnye csupán abban áll: hogy ezt a czélt jobban elérhetni ez alakban, mint bármely másban.

Azon intézkedés által, miszerint a király beegyezése nélkül semmi sem válhatik törvénynyé, és hogy a király kormányi eljárásaira felelős ministerének ellenjegyzése szükséges, jelentékeny befolyást adnak a királyságnak a törvényhozásra, s a nép képviselőinek a kormányra; úgy hogy mindazon esetekben, midőn a dolgok természete szerint csak a fölséges államhatalomnak kell határozni, egyik sincs kizárva a részvételből ama tényezők közűl, melyek közt a fölségi jogot megosztották: míg a királyságra ruházott jog által, miszerint a ministereket kinevezheti, s ezek felelőssége

által egyszersmind arról is van gondoskodva, hogy a kikre a végrehajtó hatalom bízva van, mindig függésben legyenek az uralkodó hatalomtól, azaz: mind a királytól, mind a nép képviselőitől, akik közt meg van osztva a fölségi jog.

Félszázad óta a királyságot oly kizárólag csupán a végrehajtó hatalom fejének tekintették, s annyit összebeszéltek az ismeretes tétel fölött: „le roi régne et ne gouverne pas“, hogy a fönebbiekben előadott nézetek alkalmasint paradoxoknak tetszenek; de mivel mindazon előnyök, melyeket a szilárd alapú királyság nyújt alkotmányos országokban, épen annak *törvényhozói működéséből* származnak, s legfontosabb teendői csak anynyiban látszanak egyszerűeknek, amennyiben a királyt a törvényhozó hatalom kiegészítő részeűl tekintik, aki nem csupán képviselője, hanem egyszersmind részese az állam fölségének: egyáltalában el kell térnünk a tudományban e fölött felállított előitélettől, bármenynyire szentesíttessék azon nagy nevek által, kik azt védték. Soha sem fog sikerülni a politikának, egy oly egyént, akit oly nagy hatalommal ruháztak föl, mint alkotmányos országokban a királyt, megfosztani minden egyéniségi természetes tulajdonától: hogy tudniillik ne akarjon, s akaratát végrehajtani ne kivánja. Mivel a királyok emberek, épen azért minden kisérlet meghiúsul e részben, s vagy a királyság vagy a polgári szabadság bukásával végződik.

De ha a királyt a törvényhozó hatalom egy részeűl tekintjük, ami, mint mondók, egyáltalában szükséges, ha a ráruházott jogokat észszerűen ki akarjuk magyarázni: önként következik, hogy a király nem vállalhatja el a

közvetítő hatalom (pouvoir neutre) tisztét; hanem azon esetekben, midőn a fölségi hatalom különböző tényezői közt összeütközések származnak, vagy kérdés támad a jogkör fölött, melyet az alkotmány az államnak s egyes részeinek kiszabott, szintúgy itélőszékekre kell bíznunk a közvetítő eljárást, mint mindannyiszor, valahány esetben az egyesek érdekei és igényei jönnek összeütközésbe. *(e)*.

A bírói hatalom fensősége a többiek fölött elvileg nem ellenkezik a fölségi jog fogalmával, sőt tapasztalás szerint, az államban levő jogok legszilárdabb biztosítékául tekintendő, s majd mindenütt annak ismerék el.

Mindazok, kik az északamerikai szabad államok alkotmányáról nem azon lelkesedéssel, mely egy oly nagy köztársaság láttára eltölti az idegent, hanem oly tárgyismerettel beszélnek, melyet a politikai intézmények eredményei felől csak azok tehetnek sajátukká, kik közöttük élnek, egyértelműleg oda nyilatkoznak: hogy az unió föntartását, s az északamerikai alkotmány nagyszerű eredményeit nagyobb részint az itélőszékek üdvös befolyásának tulajdoníthatni. A legfőbb törvényszékek nélkül az egyes államok közti soknemű ellentétek s önállóság utáni erős törekvésök mellett, rég fölbomlott volna az unió köteléke, vagy a szövetséges államok helyébe központosított állam lépett volna, Francziaország mintájára. Az államegyetem és egyes részei közötti viszonyok rég fölbomlottak volna, s az államok és egyes részeiknek illetősége közt a helyes határokat, — mely határoknak kell tulajdonítni, hogy a korlátlan népfölség elve az egyéni szabadságot, s az önkormányzás joga a szövetség fönállását Amerikában nem veszélyezi — rég összerombolták volna, ha el nem

ismerik s az alkotmány egyik támaszául nem tekintik az amerikaiak azon alapelvet: *miszerint a törvényszékek föladata, közvetítő testületűl állani a törvényhozás és nép közt, oly czélból, hogy egyebek közt az utóbbit a hatalmának kijelölt korlátok között tartsa.*

Azonban egyáltalában nem szükség Amerikába mennünk, hogy a bírói hatalom fensősége elvét ez értelemben elismerve lássuk a többi hatalmak fölött.

A franczia parlamentek ama híres joga, miszerint a királyi „ordonance"-ok csak akkor emelkedtek törvény erejére, ha azokat „registrálták", egészen ez elveken alapszik. Ha föltették, hogy az egyedúri hatalom Francziaországban nem egészen önkényes, hanem bizonyos alaptörvényekhez van kötve, melyeket annak nem szabad áthágnia (mint ezt XIV. Lajosig maga a királyság is elismeré, s utána a műveltebbek többsége mindig állítá): oly hatalom szükségét is át kelle látniok, mely afölött határoz: nem ütköznek-e az egyes ordonance-ok ez alaptörvényekbe, s olyanokul tekinthetők-e, melyekben a királyság megtartá törvényes határait, s melyeknek annálfogva mindenki engedelmességgel tartozik? Az „états generaux" megszűntével az egész törvényhozó hatalom a királyságra ment át Francziaországban; a parlamentek által igénybe vett beiktatási jogot pedig nem a törvényhozó hatalom egy részeűl, hanem egészen azon szempontból kell tekinteni, amelyből a legfőbb törvényszékre ruházott jogot bíráljuk Amerikában, mely szerint azt azon kérdés eldöntése is illeti: hogy a törvényhozás szabályai egyezők-e az alkotmánynyal? A mily kevéssé vonhatni ebből azt a következményt, hogy a legfőbb törvényszék Amerikában maga a törvényho-

zás fölött áll, míg az alkotmányos körében forog, vagy hogy e törvényszék részes a törvényhozásban: szintoly kevéssé mondhatni ezt a franczia parlamentről. Mint a legfőbb törvényszékre ruházott jog amott csak azon elvből foly, hogy az alkotmányban kimondott alapelv fölötte áll az egyes törvényhozások akaratának: úgy a franczia parliamentek állása természetes következménye volt azon meggyőződésnek, miszerint Francziaországban is vannak bizonyos alaptörvények, s hogy a királyság hatalma csak az e törvények által megszabott határokon belűl korlátlan, s mivel a parliamentek állása, e szempontból tekintve, észszerű volt, azért tartá fön magát mindig annyi támadás ellenében, míg a franczia forradalom azon elvet állítá föl — vagy legalább követte, — hogy az állam törvényhozó hatalmát semmi alaptörvény nem korlátozhatja, s így egyberontá az észszerű alapot, melyen a főtörvényszékek hatásköre nyugvék.

Századokon át törekedtek Németországban Amerika főtörvényszékéhez hasonló bíróságot alkotni, és minden törekvés, a czélnak megfelelő „Kammergericht"-et hozni be s annak tekintélyét megalapítani, onnan magyarázható, hogy tisztán belátták, hogy ha a birodalom egyes részeinek némi önállóságot adnak, a nélkül, hogy az egységet föl akarnák e miatt bontani, mind a birodalom, mind egyes részei alkotmányszerű állásának föntartása tekintetéből egy főtörvényszék fölállítása szükséges, melyet illet minden kétséges esetben a legfőbb határozás. Ugyanezt találjuk más államokban; mert ha a „Justicia" állását Aragoniában *(f)* egészen kivételesnek akarjuk is tekinteni: bizonyos

mindazáltal, hogy azon benső összeköttetés mellett, mely az egész középkorban volt a birtokjog és törvényhatóság közt, gyakran fordulván elő eset, midőn bizonyos kiváltságok magyarázata fölött kétség támadt, a kétes illetőségi kérdések eldöntése az állam és egyes részei közt a középkorban mindenütt a bírói hatalomra volt bízva; miután a birtok kérdése fölötti itélet, összeköttetésben állván a törvényszéki illetőség kérdésével, magában foglalá azon kérdés eldöntését: meddig terjed a király, meddig az egyes községek és hűbérnökök törvényhatósága?

Általában soha sem vonta kétségbe a királyság e tekintetben a bírói hatalom fensőségét, sőt még azon alapelvet sem vette gyakorlatilag alkalmazásba: miszerint a fölség saját beegyezése nélkül, vád alá nem vétethetik — oly alapelv, melyet Amerikában követnek, s mely némi kellemetlenségekre adott alkalmat. (*g*).

Sőt a bírói hatalom ezen fensőségét mindig a fönálló viszonyok legjobb biztosítékának, s ez által a trón legerősebb támaszának tekintették. Miután még korlátlan egyeduralmakban is a bírói hatalomra van hagyva az oly jogesetek eldöntése, midőn az alkotmány magyarázata határozza el az itéletet (mint a fölségsértés legtöbb esetében, s ha a köztisztviselőknek megtagadják az engedelmességet); és soha sem tekintették a korona méltóságával összeférhetlennek, hogy az egyesekkel, azoknak magán követeléseit illetőleg, bíró előtt szót váltson és egyesek ellen csak a bíró előtt keresse igényeit; sőt miután az előbbi épen azon lényeges ismertetőjel, mely a korlátlan királyságot a kényuralomtól megkülönbözteti, s az utóbbit a vagyon egyedüli

biztosítékául és így az állam legbiztosabb alapjául tekinthetni: egyáltalában nincs ok, mely miatt azt tehetnők fel, hogy a fölségi jog fogalmával nem fér össze, szintén itélőszékekre bíznunk az állam és egyes részei jogköre fölött támadható minden kérdés eldöntését. A birtokjog sem fontosabb az államra nézve, mint azon körülmény, hogy az abban főnálló hatalmak közűl mindenik alkotmányszerű jogkörén belűl mozogjon.

Mindegy e részben: egyedúr vagy választott népképviselők kezében van-e a főhatalom. Mert ha helyes azon megjegyzés, hogy a hatalom sokakról mindig kevesekre száll, szintoly gyakori az eset, hogy a hatalom, ha lassankint kevesek kezére jutott, mindig erőszakosan ragadja azt ki onnan a sokaság, s hogy tehát minden esetben kell gondoskodni arról, hógy minden hatalom az alkotmány által kijelölt határai közt maradjon. E föladatot pedig csak a bírói hatalom által oldhatni meg az állam érdekében, mivel csupán azt bízhatni meg a föladattal, hogy mindent bizonyos határok közt tartson, anélkül, hogy félnünk kelljen, miszerint maga lépi azokat át. Magában a bírói hatalom annyira gyönge anyagilag, hogy ez állással nem él vissza. (*h*).

Mint kelljen rendezni a legfőbb törvényszéket, melynek az állam és egyes részei közt keletkező illetőségi kérdések fölött kell határozni, oly kérdés, melyet az egyes országok különböző viszonyai, műveltségi állapota, s az azokban uralkodó nézetek szerint különbözőleg kell megoldani; de e tekintetben is vannak némi általános alapelvek. Azok tudniillik, melyek szerint minden törvényszéket kell rendezni, ha azt akarjuk, hogy megfeleljen a közbizalomnak és megérdemelje azt.

Röviden megérintjük azokat.

Minden emberrel vele született a jog érzéke; legalább a szilárd alapon nyugvó jogviszonyok hasznai oly nyilvánosak, hogy minden bíróban föl kell tennünk, miszerint a törvények értelmében igazságos törekszik lenni, amennyiben különös okok nem akadályozzák e törekvésében. Minden czélszerű törvénykezési rendszer föladata ennélfogva, csupán ez okoknak elhárításában vagy legalább gyöngítésében áll.

E végből két dolog szükséges:

1. A bírónak bírnia kell eszközzel, hogy a jog ismerésére juthasson.

2. Oly helyzetben kell lennie, melyben személyes kár avagy haszon nélkül kimondhassa itéletét, s mindamellett függésben maradjon a törvénytől.

Bármi különbözőleg rendezték a törvényszékeket különböző országokban: mindenütt csak e czélt tartották szem előtt.

Egyik leghatályosb eszköz, mi által a jog fölismerését lehetővé teszszük a bírónak, a törvények világossága. Ezenkívül a kérdés tény- és jogi álladékának megosztása, a fölebbvitel, bizonyos időkor, melyben valaki bírói hivatalt viselhet, kizárván az ifjú és agg korúakat, végre a bizonyítás határozott formulái, — mind megannyi eszköz, mely a bírót megőrzi a tévedéstől.

Fontosabb, egyszersmind sokkal is nehezebb, intézményekkel biztosítani a bírák függetlenségét. Mert amint minden, ami által a bírónak lehetségessé teszik a jog ismerését, haszontalanná válik, ahol nincs meg a függetlenség, s valóban független bírák a hibás törvénykezési rendszert is legalább tűrhetővé teszik: úgy

azon út és mód, miszerint a törvényszékek függetlenségét létesítni törekszenek, nagy részint az állam alkotmányától s azon hatalomtól függ, mely ellen épen védeni kell a törvényszékek függetlenségét.

Ha a törvényszékek önállóságát egyes túlnyomó hatalma ellen kell védeni, alig találhatni az esküttszéknél jobb formát: ugyan-e czélt elérhetni a bírák nagyobb száma, elmozdíthatlansága s még nagyobb mértékben öröködési volta által. (*i*).

Végre a törvényszéki eljárás titokban tartása is szükséges biztosítékául tekinthető a bírói hatalom függetlenségének oly állapotokban, hol a szabadság hiányzik; mert ahol a hatalomnak nincsenek korlátai, merényletek ellen a titok leplére van szüksége a jognak.

Ha a népnek jelentékeny befolyása van az államra s a bírói függetlenséget a tömegek befolyása ellen kell védeni, az esküttszék, amennyiben a nép erkölcseivel és szokásaival egybehangzik, igen czélszerű lehet az oly esetek eldöntésére, melyek egyeseket illetnek; de *bizonyára nem az, ahol az állam érdeke forog fön:* mert mindazon okok, melyeket korlátlan egyeduralmakban ez intézmény mellett fölhoznak, ott, ahol a nép uralkodik, szintazon mértékben szólnak ellene, és pedig annál inkább, minél nagyobb befolyást gyakorol a nép az állam kormányára. — Ily államokban a bírák nagy számában kell egyik eszközt keresnünk a bírói függetlenséget fenyegető veszélyek ellen. Mindig legjobb hasonló viszonyok közt, ha állandó bírákra bízzák a bírói hatalom gyakorlását az államot érdeklő esetekben, ha a befolyás, melyet a bírói helyek betöltésére a népnek minden esetre adni kellene, sem az egyes bírák

elmozdítására nem terjeszkedik ki, sem a választhatóság tekintetében nem korlátlan.

Miután a függetlenség erkölcsi tulajdon, mely annálfogva mindig inkább a bíró egyéniségétől, mint állásától függ, s mindazon momentumokat, melyek az egyes itéletére befolyással vannak, sem előre ki nem számíthatni, sem az államnak rendelkezésére álló eszközökkel erejökben nem csökkenthetni: önként következik, hogy magukban véve azon eszközök is mind nem kielégítők, melyekkel a bírói hatalmat függetlenné törekszenek tenni.

Hogy a törvényszékek föladatuknak megfeleljenek, nem elég, hogy az egyes bíró minden idegen befolyástól független legyen; hanem szükséges még az is, hogy a *törvénytől mindig függőnek érezze magát*, amit csak akkor várhatni bizton, ha azon eszközökön kívül, mikkel a bírót idegen befolyásoktól megóvni törekszenek, egyszersmind motivumokról gondoskodunk, melyek kötelessége teljesítésére buzdítsák.

Ilyes motivum a felelősség.

Nézetem szerint a vesztegetésen és oly eseteken kívül, midőn a bíró szemlátomást megsértette a törvény által megszabott formákat (*k*) — fensőbb hatóság előtt felelősségre vonni és büntetni nem lehet.

Megengedem, hogy jöhetnek elő esetek, mikben minden valószínűség arra mutat, hogy a törvényt *tudva* sértette a bíró, s különösnek tetszhetik, ha ez esetekben is minden felelősség alól fölmentik: azonban a bírák ilyes jogsértéseiből eredhető baj mindig kisebb, mint volna az, amely a bírói függetlenség megsemmisítését vonná maga után; mindig jobb tehát, azon lehetségnek kitéve lennünk, annál inkább, mivel nincs hatóság,

melyre a bírák felelősségre vonását veszély nélkül bízhatnók. Legkevésbbé alkalmas erre a törvényhozó hatalom, miután a bírák függetlenségét némely esetekben épen az ellen kell leginkább védeni. De mivel a *törvényes* felelősséget el nem fogadhatjuk, épen azért szükséges, hogy a bírói hatalom *erkölcsi* felelősségnek legyen alávetve. Épen ezen alapszik minden, amit Bentham az egyes bírák előnyeiről fölhoz (*l*), s a legfontosabb ok, a mit a nyilvánosság mellett fölhozhatni.

Sokat beszéltek a nyilvánosság azon hatásáról, hogy a törvényt tágasabb körben megismerteti, s a törvény iránti tisztelet gyakorlatilag megerősödik az által a népben. Megvallom, én egyáltalában nem osztozom e nézetben.

Amint a polgári jogesetek nyilvános tárgyalása, egészen egyszerű kérdéseket kivéve, keveset tesz a jogilag nem képzett osztályok jogismeretére: úgy a büntető törvénykezés nyilvánossága, nézetem szerint, inkább káros, mint hasznos befolyással van e részben. Legtöbb esetben, midőn a tömegnek szabad bejárást engednek a törvényszéki tárgyalásokra, ahol a védő a bűntettnek minden mentő okát kiemeli, hosszasan tárgyalják elkövetése és titkolása minden módját, ugyanazon, sőt fontosabb okok is szólnak a nyilvánosság ellen, mint amik miatt a közönséget, szeméremsértő bűntettek törvényszéki tárgyalásakor ki szokták zárni. (*m*).

Hogy a nyilvánosságot a jó büntető eljárás egyik egjobb biztosítékául tarthatni, csupán abban kell valódi okát keresnünk, miszerint a bírót itéletére nézve felelőssé teszi a közvélemény előtt, — s ez a nyilvánosság ellen fölhozható minden más nehézségnél jóval túlnyomóbb fontosságú ok.

Amint minden törvénykezési rendszernél, hogy czéljának megfeleljen, lehetővé kell tenni a bíróra nézve, hogy a jogot ismerje, s függetlenségét védeni, erkölcsi felelősségét biztosítani kell: még nagyobb mértékben ez az eset oly törvényszékekre nézve, melyek az alkotmány föntartása fölött őrködnek, s az állam és egyes részeinek törvényes jogköre fölött határoznak. Azonban itt, mint egyéb hasonló esetekben, általában nem mondhatni meg: mely intézmények által érhetni ezt el az egyes államokban.

Az államtudomány csak az irányt szabhatja meg általában, melyet követni kell, s mely minden államban ugyanaz marad; de mely eszközökkel érhetni el legjobban az előforduló esetekben a kitűzött czélt, ez mindig a körülményektől függ, s csak nehány alapelv van, mely e részben általános érvényességgel bírhat. Ilyenek:

1. Hogy a bírói hatalom üdvös hatását e részben biztosítsuk, mindenek előtt szükséges, miszerint az alkotkotmányban tisztán ki legyen jelölve a határvonal az állam és egyes részeinek jogköre közt.

2. Hogy a bírói hatalmat olyanokra bízzák, akik sem letehetők, sem előmozdíthatók nem levén, függetlenek, s magas állásukban több fogékonysággal bírnak az erkölcsi felelősség hatásai iránt; de soha se bízzák a népre, vagy azokra, akik, mint az esküttek, csak az államhatalom befolyása ellen biztosítvák, s nem saját osztályuké ellen, és menttek minden személyes felelősségtől.

Nem szenved kétséget, hogy soha sem könnyű, gyakran épen legyőzhetlen nehézségekkel jár oly törvényszékek rendezése, melyek e kellékeknek megfelelnek; azonban — ha egyszer beláttuk, hogy az állam-

hatalom tevékenysége csak úgy lehet üdvös, ha az államot általában és közvetlen érdeklő ügyekre szorítják, s a községeknek és az állam egyes részeinek bizonyos önállóságot adnak, — mellőzhetlenűl szükséges ilyes czélszerűen rendezett bírói hatalom alkotása. Ha az egyes községeknek, grófságoknak, vagy tartományoknak bizonyos jogkört engednek, melyet az államhatalomnak sem szabad áthágnia: soha sem kerülhetni ki egészen, hogy az illetőség fölött vitás kérdések ne keletkezzenek; s azoknak eldöntését sem a törvényhozásra nem hagyhatni, mely ez által túlterheltetnék ügyes-bajos dolgokkal, s gyakran, maga is érdekelt levén, illetőséggel sem bírna, sem a kormányra nem bízhatni; nem tehetvén föl róla a kellő részrehajlatlanságot, valahányszor saját hatalomköre kiterjesztése forogna szóban. Az oly viszonyok pedig, mik szerint az államhatalom kihágásait azzal akarják akadályozni, hogy az egyes községeknek jogot adnak, miszerint a kormány törvénytelen befolyása ellen — mint a középkorban volt — abban keressenek védelmet, hogy parancsait ne hajtsák végre, — e viszonyok, mondom, nem férnek egybe az ujabbkori államok állásával és föladatával. Az úgynevezett „vis inertiae“ a helyhatósági önállóság legjobb biztosítéka lehet ugyan: de csupán az állam ereje rovására; s oly időszakban, midőn annyi követelést tesznek szükségkép az állam irányában, s az állam önállósága, a közszabadság ezen föltétele, oly nagy erőt igényel, józanúl nem kereshetjük az államhatalom erőtlenitésében a szabadság biztosítását. (*n*).

JEGYZETEK A XI. FEJEZETHEZ.

(*a*) Hol az összes fölségi jog gyakorlása a törvényhozó testet illeti, ennek nem vonhatni kétségbe azon jogát, hogy magát az alkotmányt is megváltoztatja; azonban ez nem mindenütt van így. Az északamerikai szabad államokban, s általán véve mindenütt, ahol különösen meg van szabva, mely úton változtassák meg az állam alaptörvényét, a törvényhozó hatalom nem terjed ki az alkotmány megváltoztatására; honnan következik, hogy az uralkodó és a törvényhozó test közt ily államokban lényeges különbség van, s az utóbbinak mindazon eljárásai, melyekben a teljhatalomnak alkotmányilag kijelölt föltételeit áthágja, szintoly érvénytelenek, mint bármely fölhatalmazottnak tettei, ha túlhág fölhatalmazása határain, mely szerint kelle eljárnia. — Ahol csak ekkép korlátozzák a törvényhozó testet, s az alaptörvény megsértethetik az állam törvényhozása által is: ott nem vonhatni kétségbe azon intézkedések czélszerűségét, mik szerint egy legfőbb törvényszékre bízzák azon kérdés eldöntését, hogy a törvényhozás nem lépte-e túl, eljárásaiban, megbizatását; miután, ha egyszer az elidegeníthetlen népfölség elvéből indultak ki, s a törvényhozó testet csupán a fölség képviselőjeül tekintik, melyet az, bizonyos föltételek alatt, jogai gyakorlásával megbízott, kétséges esetekben azon kérdésnek eldöntését: vajjon mennyiben felelt meg a törvényhozás ezen föltételeknek? vagy bizonyos törvényszékekre, vagy a népre kell ruházni s

azon állítás, miszerint az állam törvényhozását nem vethetni alá a bírói hatalom itéleteinek, szükségkép a fölkelési jog elismerésére vezet.

(*b*) Les trois pouvoirs politiques, tels qu'on les a connus jusqu'ici, le pouvoir executif, législatif et judiciaire, sont trois ressorts qui doivent coopérer chacun dans sa partie, au mouvement général; mais quand ces ressorts dérangés se croisent, s'entrechoquent et s'entravent, il faut une forçe qui les remette à detruire les autres; il faut qu'elle soit en dehors, qu'elle soit *neutre* en quelque sorte, pour que son action s'applique partout où il est nécessaire qu'elle soit appliquée, et pour qu'elle soit préservatrice et réparatrice sans être hostile. *Cours de Politique constitutionelle.* I. 2.

(*c*) La monarchie constitutionelle a ce grand avantage, qu'elle crée ce pouvoir neutre dans la personne d'un roi. *Ibid.*

(*d*) M. de Chateaubriand a adopté mon principe et jusqu' aux développemens qui l'appuient, et qu'il en a fait, dans le douzième chapitre de la *monarchie selon la Charte*, une très éloquente paraphrase. Je l'en remercie; mes idées ne peuvent que gagner en étant reproduites par un interprète d'un talent si rare. Seulement il les exagère un peu; il prétend tellement réduire le monarque à la qualité de spectateur, qu'il dit en propres termes: *Que le roi ne forçant point son ministre, si celui-ci n'obtempère pas à l'avis du roi, le roi n'insiste pas. Le ministre agit, fait une faute, tombe, et le roi change son ministre.* — Ce n'est certes pas ainsi que je l'entends. Quand le roi voit un ministre prêt à faire une faute, il ne reste pas impassible. Il ne laisse pas commetre une faute, dont la nation porterait la peine. Il ne force pas son ministre, mais il le renvoie, avant que la faute ne soit commise. *Ibid.* p. 191.

(*e*) B. Constant ellenkező véleményben van: Lorsque les citoyens divisés entre eux d'intérêt se nuisent réciproquement, une autorité neutre les sépare, prononce sur leurs prétentions, et les préserve les uns des autres. Cette autorité est le pouvoir judiciaire. De même, lorsque les pouvoirs publics se divisent et sont prêts à se nuire, il faut une autorité neutre qui fasse à leur égard ce que le pouvoir judiciaire fait à l'égard des individus. Cette autorité dans la monarchie constitutionelle, c'est le pouvoir royal. Le pouvoir royal est, en quelque sorte, le pouvoir judiciaire des autres pouvoirs. *Ibid.* p. 7. Ki tagadhatja, hogy ez által a királyság állása lényeges változást szenved, s hogy a többi hatalmak állása az államban föntarthatatlan lenne, azon esetben, ha a királyságot, bírói hatalommal ruházván föl, egyszersmind meg nem fosztanák az anyagi erő azon eszközeitől, mikkel most rendelkezik?

(*f*) Az aragoniai Justicia egyik legfontosabb föladata abban állott, hogy joga volt minden királyi parancsnak és rendeletnek érvénye fölött itélni. Az egész intézvény okát tisztán fejezi ki a Furo de soprarbe egyik törvénye, (mely ha hitelességét kétségbe is vonják, szintoly jelentékeny befolyást gyakorolt a középkor folytán Aragoniában uralkodott jognézetekre, mint az Izidor-féle döntvények az egyházjogra) a következő szavakban: Ne quid autem damni detrimentive leges aut libertates nostrae patiantur, *judex quidam medius adesto*, ad quem á rege pvovocare, si aliquem laeserit, injuriasque arcere, si quas forsan reipublicae intulerit, jus fasque esto. *Blancas Commentarii* p. 26. 6. Prescott's *History of the Reign of Ferdinand and Isabella.*

(*g*) Jay főbíró különbséget tesz szavazata indokolásában a „Chisholm executors v. Georgia" esetében az egyes állam és az egyesült államok vád alá vétele között. „Az államok,

vagy egyes államok elleni vádesetekben, úgymond, törvényes és alkotmányszerű eljárásuk és itéletök minden részében az egyesült államok végrehajtó hatalmának ereje támogatja a nemzeti itélőszékeket. De az egyesült államok elleni vádesetekben nincs hatalom, melyhez a törvényszékek folyamodhatnának". „A legborzasztóbb kegyetlenségek és szenvedhetlen halogatások fordultak elő, úgymond J. Story (Commentaries on the constitution of te United states), érdemes hitelezők súlyos veszteségeket szenvedtek, s gyakran teljes romlásba sülyedtek az igazságszolgáltatás lassúsága miatt, mit a törvényhozás csak sok évi alázatos kérelmek után szolgáltatott ki." F. I. Buss. Das Bundesstaatsrecht der Vereinigten Staaten Nordamerikas." 740. l.

(*h*) A bírói hatalom ereje tisztán erkölcsi, az egyedüli hatalom az államban, melyről észszerűen nem tehetni föl, hogy az összes fölségi jogot hatalma alá törekedjék keríteni. Ha a királyságra ruháznák a jogot, hogy a törvényhozó hatalom vagy egyes községek kihágásait megakadályozza, a kényuralomtól lehet tartani; ha a törvényhozásra ruházzuk, az állam egyes részeinek önállóságát rontjuk lassankint egybe; ha a népre ruházzuk, a forradalomtól lehet félni. A bírói hatalom tévedhet, s — ha önállósága nincs biztosítva — túlságos kedvezéssel viseltethetik az államhatalom igényei iránt; de magára a hatalomra soha sem tarthat igényt; kevéssé tarthatni bitorlástól akkor, ha az, aki azt netalán tenné, semmi hatalmat nem nyer a bitorlással.

(*i*) Francziaország törvényszéki szerkezete a forradalom előtt, s annak eredményei legjobban megmutatják: mi sokkal fontosabb a bírói hatalom függetlensége minden egyéb tekinteteknél, melyeket a törvénykezés rendezésében rendesen követni szoktak.

(*k*) Világos, hogy nem a bírói hatalom eljárásaiul tekinhetni azon cselekményeket, mikben a törvényes formákat nyilván megsértik.

(*l*) La probité d'un juge dépend de sa responsabilité, soit au tribunal de l'opinion publique, soit à celui des lois. Or cette responsabilité ne pèse tout entière que sur un juge unique. — Il y a des devouements pour la vertu, il n'y en a point pour l'infamie. — *Bentham*, *De l'organisation judiciaire.* ch. x.

(*m*) Paradoxnak, sőt korlátoltnak mondhatják e nézetet: de akik e kérdéssel komolyan foglalkoznak, meg fogják engedni, hogy a nyilvánosság, amint napjainkban értik, gyakran hasznos ugyan a vádlottra, de soha sem az a közönségre, hogy korlátozása, ha anélkül lehet, hogy a nyilvánosság előnyeit föl kelljen adnunk, a közerkölcsiség érdekében igen kivánatos lenne. Ami a törvényszéki tárgyalások hírlapi közlését illeti, mely szerint minden borzasztó, vagy ravaszul kiszámított bűntettet a legnagyobb körülményességgel adnak elő a lapokban, — e szokás csak ártalmas lehet, s igen óhajtandó, hogy ahol szabad sajtó van, a közvélemény közlönyeinek kezelői ne felednék, miszerint egy lap szerkesztésében az előfizetők száma szaporításán kívül, egyéb tekinteteket is szem előtt kellene tartani.

(*n*) Az állam egyes részeit nem ruházhatni föl „vis inertiae"-vel, anélkül, hogy az állam defectus inertiae alatt ne sínlődjék.

XII. FEJEZET.

A VALLÁS BEFOLYÁSA AZ ÁLLAMRA.

Tény, melynek helyességét senki sem vonhatja kétségbe, ha járatos a történetekben, hogy egy állam sem állhat fön vallás nélkül. Oka az, mivel, fönállhatása végett, minden államnak bizonyos általában elismert jogfogalmakra van szüksége, s jogfogalmaink mindig vallásos eszméinken alapszanak.

Következőleg az államra is mindig veszélyes, ami a nép hitfogalmait megingatja, s egy államszerkezeti forma sem felelhet meg a szükségeknek, ha az állam nélkülözi azon erkölcsi biztosítékot, melyet csupán a vallástól kölcsönözhet.

Az állam és vallás közötti benső összefüggést — azon tényt, miszerint a nép hitnézeteit az állam legszilárdabb támaszául tekinthetni — sokan átlátják, s gyakran kenetes beszédben taglalák: fölösleges tehát hosszasan fejtegetni oly tételeket, melyeknek helyes voltát senki sem vonja kétségbe.

Csak annyit kell megjegyeznem, miszerint a gyakorlati életben, legalább valáhanyszor az állam és egyház közti viszony megalapítása forog fön, egészen úgy járnak el, mintha az ellenkezőről volnának meggyőződve, s hogy e vád alól azokat sem vehetni ki, akik mindig leghangosabban hirdetik tiszteletöket a vallás iránt.

Rég elmult az időszak, midőn szenvedélyesen megtámadták a keresztyénséget, azon idők is elmultak, midőn a közönyösséget hit dolgában a nagyobb műveltség bizonyságául tekintették, s a tőkepénzesek, az őket fenyegető veszélyek által megtérítve, megint vallásosakká lettek. (*a*).

Mióta Napoleon, ki minden egyébben aggodalom nélkül elfogadta a nagy forradalom hagyományát, az egyház irányában más pályát kezdett követni, minden államhatalom a legnagyobb tiszteletet mutatja a vallás iránt. Belátták, miszerint a fönálló oltalmára, ha sokak érdekével ellenkezik, a legnagyobb anyagi erő sem elég soha, s annálfogva pártfogás alá vették, az államhatalom érdekeibe bevonták, s a legfőbb tisztelet minden jelével környezék az egyházat. Mindamellett be fogja látni minden gondolkodó fő, hogy az állam helyzete az egyház irányában legkevesbbé sem czélszerű a kitűzött czél elérésére:

1. Mert az oly vallás, mely az állam oltalmára szorult, vagy legalább az államhatalom támogatásának köszönheti állását, soha sem szolgálhat annak támaszul.

2. Mert a helyzet, melyet az államban adtak az egyháznak, épen ellentétben áll a keresztyénség alapelveivel, mik által a keresztyénség oly nagy befolyást gyakorol összes polgárisodásunkra.

Ha nem durva erőszak eredményeül, hanem jogi intézménynek tekintjük az államot, melyet anyagi és erkölcsi érdekeinek biztosítása végett alkottak, s az emberek meggyőződéseiben kell valódi alapját keresnünk: azon elvek, melyeket az állam követ, szintoly

kevéssé ellenkezhetnek a nép vallásos meggyőződéseivel, amily kevéssé sérthetik az államtagok érdekeit azon czélok, melyekre az állam törekszik.

Ebből következik, hogy az állam alkotmányában mindenek fölött tekintettel kell lenni a nép hitfogalmaira, s a vallást olyasminek ismernünk el, *mi az államhatalomra nézve kiszabja az erkölcsi lehetőség határait* Amennyiben ez is hatással van a nép vallásnézeteinek megszilárdítására, s az egyházi hatalomnak a világi általi támogatásának mondható: saját érdekében tartozik azzal az állam, s lényegesen előmozdíthatja a vallásos fogalmak megszilárdítását. Tovább azonban az állam hatalma nem terjedhet, s bár a vallás az alap, melyen az egész államépület nyugszik, sőt *épen mivel ily alap*, nem tehet az állam azért egyebet, mint hogy támaszul használja.

Az oly vallást, melynek a világi hatalom táma szára van szüksége, semmiféle államhatalom nem tarthatja fön, s annál inkább üres ragyogványnyá sülyed alá, minél inkább törekszenek külfénynyel venni körül s törvények által szilárdítani azt meg, aminek a törvények alapjául kell szolgálni. A legkiáltóbb bizonysággal szolgálnak e részben minden idők történetei.

A vallás fontosságát az államra nézve soha sem látták világosabban át, mint Rómában. Midőn a műveltebb osztályok rég kinőttek atyáik hitének járszalaga alól, s isteneiket csupán erkölcsi fogalmak jelképeinek vagy nagy embereknek tekintették, kiket az utókor hálája emelt az istenek sorába, még akkor is az állam egyik legfontosabb föladatának tekintették a népvallás föntartását. Mindig szebb templomökat építettek, min-

dig fényesebb játékokat tartottak, megkérdezték a madár-jósokat, s az állatok belrészeit és a sybillai könyveket, szóval, a társadalom fensőbb osztályainak legnagyobb hitetlensége mellett is semmit sem tettek avagy mulasztottak el, amiben a néphit megbotránkozhatott volna. Soha sem tanúsított az államhatalom a népvallás iránt több tiszteletet, soha sem törekedtek inkább törvényekkel támogatni a hit sülyedő hatalmát. Hányszor megkisérlette a tanács és a császár eltiltani az idegen istenek tisztelését, vagy újabb kultus behozatalát; mi szigorúak voltak a törvények, melyekkel korlátozniok kelle az egyes bölcselmi rendszerek vagy a keresztyénség ártalmas befolyását az istenekben való hitre: s mennyire eredménytelenek voltak mind e törekvések Rómában és mindenütt, ahol bármikor az államtól várták megszilárdítását annak, ami az államnak szolgál legjobb biztosítékául, ha az az emberek meggyőződésében gyökerezik.

A vallás csak annyiban szolgálhat támaszául az államnak, amennyiben az állam a vallást fensőbbnek tekinti, s parancsait zsinórmértékűl veszi eljárásaiban; de ha eszközűl akarja használni, mint oly intézményt, melynek czélja az állam föntartása: szükségkép akkor találja magát megfosztva e támasztól, mikor leginkább rászorult. Ami, ha hosszasan támaszkodtunk rá, oly erősen a földbe nyomul, hogy semmiféle hatalom sem rendítheti meg, és aminek, hogy szilárdul álljon, semmi egyébre nincs szüksége, mint csupán arra, hogy reá támaszkodjunk: az, súlyos, hasztalan teherré válik, ha tartani akarjuk.

Erősen meg vagyok győződve, hogy a vallásnak az állam általi minden támogatása, mely a vallás elveinek

tiszteletén túl terjed, csak gyöngítheti azon befolyást, melyet a vallás az emberek kedélyére gyakorol. Minél inkább magáéivá teszi az állam ügyeit, annál inkább kizárólag az állam ügyeinek tekintik utóbb azokat, s az állam elleni minden ellenzés (amit az érdekek gyakori összeütközésénél fogva soha sem kerülhetni egészen ki) annál inkább fordul szükségkép a vallás ellen is, az állammal együtt fenyegetvén azt. Mennyivel inkább kell ez esetnek bekövetkezni ott, ahol az állam minden befolyása oly világos ellentétben áll a vallás alapelveivel, melyet állítólag védeni akarnak, mint az a keresztyénségre nézve történik.

A keresztyénség nem egy különös nép vagy állam vallása, sem valamely államformáé. A keresztyénség kiváló jellemvonása, melynek tartósságát s nagy kiterjedését köszönheti, — egyetemisége. Non enim est distinctio Judaei et Graeci, nam idem dominus omnium, dives in omnes qui invocant illum. — Omnis enim, quicunque invocaverit nomen domini, salvus erit. — Virtus enim domini est in salutem omni credenti. (*b*).

A közös eredet, közös bűnbeesés s megváltás eszméjéből indulva ki, az összes emberiség egysége azon alapeszme, mely a keresztyénség minden tanát áthatja. Oly állapot létesítése, melyben a föld minden népei békésen laknak egymás mellett, testvériségök öntudatában, s egyetlen községgé egyesülvén, csupán istennek szolgálnak, mint uroknak: ez azon eszmény, melyre a keresztyénségnek törekednie kell. A keresztyén vallás elismeré a tehetség és hivatás különbségét, mely az egyesek közt létez, s bár mindenkinek kötelességeül teszi a kölcsönös szeretetet és gyámolítást: a társadalmi

helyzetek legnagyobb különbségét sem támadta meg az egyesek közt, mely azon időben uralkodott, midőn ki lőn jelentve az emberiségnek (c); *de a népek között sem tehetség, sem jogosultság tekintetében nem ismer különbséget.* Amint isten jelenléte nincs egy földi Sionhoz kötve, hanem mindenütt jelen van az úr, hol nevében ketten egybegyülnek: úgy egy nép sem bír választottsággal nagyobb boldogságra, egyik sincs jogosítva a másik elnyomására. Isten törvényének kell uralkodni, a meddig a föld terjed, s isten nagy országának részei gyanánt együtt kell imádkozniok minden népeknek, hogy legyen meg az úr akarata a földön, miképen a menyben. — *A keresztyénség az emberiség vallása*, s annálfogva mindig meghiúsult minden kisérlet, fölbontani azon egységet, mely lényegéhez tartozik; s mint a katholikus egyház körében soha sem sikerült teljesen kivinni az egyes nemzeti egyházak különállását: úgy azon befolyás, melyet a vallás ügyeiben a reformatió adott az államnak, soha sem volt képes szétszaggatni azon köteléket, melylyel istennek mindnyájokkal közös igéje mindeneket egybefűz. Az egység eszméje annyira összeköttetésben áll a keresztyénség lényegével, hogy minden vallásos tusa sem volt képes azt semmivé tenni, s mindamellett, hogy a nagy egyházi szakadás a XVI. században a keresztyénséget két ellenséges táborra osztá, ma erősebb ez egység fogalma, mint volt azelőtt.

A keresztyénség a szabadság vallása.

Sokat vitáztak afölött: minő befolyása volt a keresztyénségnek a polgári szabadságra? Miután azon parancs alatt, „szeressük felebarátainkat, mint minmagunkat“, lehetetlen azt értenünk, hogy előttünk közö-

nyös legyen a zsarnokság, mely másokat elnyom; s a vallásnak, mely testvériséget hirdet s ugyanazon erkölcsi elvek követését szabja mindenki elé kötelességűl, szükségkép azon kell lennie, hogy ez elveket az államban is kövessék: merőben hibásnak tetszik előttem azok véleménye, kik a keresztyénségnek a polgári szabadságra nézve ártalmas hatást tulajdonítnak. A tapasztalás is igazolja nézetemet. Amint a keresztyénség terjedt, azon mértékben törtek össze a rabszolgák lánczai, lőn elismerve az emberi méltóság, s habár kevés államban találunk is oly mértékű *politikai szabadságot*, milyennel az ó-korban a teljes jogu polgárok bírtak: a keresztyénség szelidíté meg ama nagy többség sorsát, mely a politikai jogok élvezetéből egészen ki volt zárva, s az *egyéni szabadságot* — legalább bizonyos korlátolt mértékben — *mindenkinek biztosította*. Egyébiránt bármint vélekedjünk e kérdés felől, bármennyire meg legyünk győződve, miszerint azon tételt: minden hatalom istentől van, aki a hatalomnak ellenszegül, istennek szegül ellen — gyakrabban használták a zsarnokság megalapítására, mint amennyiszer az evangelium igéivel, melyek szerint minden ember egyenlő, a fönálló rend megtámadására visszaéltek: egy dolog minden esetre kétségtelen, hogy tudniillik *az egyház, mint ilyen, magára nézve, a keresztyénség hívei vallásos meggyőződésére nézve, mindig a legnagyobb szabadságot igényelte*, s hogy e szabadság szintúgy a keresztyénség lényegéhez tartozik, miként a politikai formák iránti közönye épen azon meggyőződés eredményeül tekintendő, miszerint a szabadság a keresztyénségre nézve csak szellemi szükségeit illetőleg, hit tekintetében, lényeges. (*d*).

Bármennyire a fejedelmek korlátlan hatalma mellett nyilatkozott is Luther, s bármennyire előmozdítá tanítása által hatalmuk szilárdságát, az egyház szabadságát mindazáltal ez értelemben mindig igénybe vette (*e*); s habár átlátta az államnak az egyház irányában elfoglalt állása fontosságát (*f*): világosan kimondja, hogy nem a világi pártfogás az, aminek az egyház föntartását köszönheti. (*g*).

Ha immár a keresztyénséget az emberiség vallásául tekintjük, melynek föladata, fensőbb egybefűző kapcsul szolgálni mindazon népek közt, melyek követik; ha tökéletes szabadságuk mindabban, ami csak a szabadság körébe tartozik, szükséges eredménye azon alapelveknek, miket a vallás az egyházi és világi hatalom viszonya fölött fölállít (*h*): azon pártfogási viszony, mely a vallást egyes állam irányában függésbe hozza, nemhogy a keresztyénség megszilárdítására tenne valamit, sőt csökkenti annak erkölcsi befolyását, s így az államra is ártalmas visszahatással van.

Hogy azon alapelvek, melyeket a keresztyénség fölállított, a legkedvezőbbek-e szilárd államok alkotására: kétségbe lehet vonni. Ahol valamely vallás egyetlen állam körére szorítkozik, s a hit egyes népnek egyedüli tulajdona; hol azon alapelv, miszerint az egyéni jog csupán a polgárság eredménye, s az egyes legfőbb eréuye, ha magát az államnak egészen aláveti, s személyes érdekeit és érzelmeit föláldozza az egész javáért, — hol ez alapelv, mondom, a vallás által van szentesítve: szükségkép erősebb támaszul szolgál ott a hit *egyes* államoknak, mint a keresztyénségtől várhatni. Mivel a keresztyénség annyira előmozdítá a közhumanitás elvei

megalapítását, épen azért kevesebbet tőn az egyes államokért, mint az ó-kor vallásai. Miután azonban a vallásos alapelvek átalakítása soha sem függ az államtól, s legkevésbbé a jelen viszonyok közt, midőn az összes polgárisodást a keresztyénség által fölállított fogalmak eredményeül kell tekintenünk, s miután az állam, ha vallásos támaszra van szüksége, e támaszt csupán a keresztyénségben találhatja föl: önként következik, mennyire czélszerűtlen, ha a legnagyobb tisztelet szine alatt, azon szándékkal, hogy a vallást védeni kell, oly állást adnak annak az államban, mely legfontosabb alapelveivel ellenkezik.

Nem ott áll a keresztyénség legszilárdabb alapon, hol a legfényesebb ragyogással vették körül, hol a legnagyobb templomokat épiték annak, s az állam érdekében a legnagyobb tiszteletben részeltetik. Mindez keresztyéni érzelemre mutathat, de ahol ez nincs meg, nem idézik az által elő a keresztyéni érzelmet. A keresztyénség hatalma az emberi kedélyben székel. Abban áll föladata, hogy minden egyest jobbá, bensőleg elégedettebbé tegyen. Mintegy közvetitőül állván, a gyöngét türelemre, az erőst hatalma erkölcsi korlátaira, s mindnyájokat kötelességökre inti: hogyan felelhetne meg e föladatának, ha az államhatalom védencze levén, legalább látszólag elveszti függetlenségét, valahányszor az egyén épen az érintett hatalom által magát sértve érzi?

Az egyedüli, amit az államtól követel a keresztyénség, — a *teljes szabadság;* csupán e szabadság biztosítása, amit minden keresztyén egyház irányában meg kell adnia; s a vallásnak egyedül természetes állása

keresztyén államokban: ha a világi és egyházi hatalom függetlenűl állanak egymás mellett.

Miként az egyház kisérletei, hogy a világi hatalmat magának alávesse, mind nem vezettek czélra: szintoly kevéssé fog sikerülni, valamig a keresztyénség nemcsak külsőleg; hanem lényegileg fönáll, hogy az egyházat tartósan az államhatalomhoz kössék, habár csupa arany lánczokat használnak is e czélra. Hogy a keresztyénség támasza legyen az államnak, szabaddá kell tenni; különben csak államvallás lehetséges, s nem keresztyénség: mert azon függésnek, melyben az állam a vallás által fölállított elvekre nézve van (*i*), nem lehet kölcsönös, nem szabad kölcsönösnek lennie.

Megengedem ugyan, hogy az egyháznak ilyes allása az állam irányában nem fér egybe a korlátlan népfölség elvével, amint ezt a franczia forradalom fölállítá. A keresztyénség elvei az ily értelmű népuralommal szintúgy ellentétben állanak, mint az egyedúr hatalmával, ha a lélekismeretre, oly dolgokra, melyek nem az államot illetik, akarna kiterjeszkedni; de épen ebből következik, miszerint el kellene térnünk a keresztyénség alapelveitől, hogy azon uralom, melyet a római nép vagy a római császárok gyakoroltak, megint lehető legyen, s hogy azon állás, melyet az államvallásnak adtak Rómában, egyáltalában nem szolgálhat a keresztyénség megszilárdítására.

De ha általában minden keresztyén államban szerfölött czélszerűtlennek látszik, hogy a vallási támasz biztosítása végett, az állam az egyházzal szemben oly állást foglaljon, mely ama hit elveivel ellenkezik: még inkább ez az eset oly államokban, hol az állam korlát-

lan hatalmát korlátolni akarják, s egyes részeinek némi önállóságot akarnak adni.

Miután egy államban sem hiányzik soha az alkalom, midőn pillanatra úgy tetszik, hogy az államhatalom kiterjesztése mindenkinek érdekében áll; miután mindig bajos, amit egyszer körébe vont az államhatalom, megint elvenni tőle, s a teljes egyformaság fogalma minden dolgoknak egy központból vezetésében, mint a legnagyobb rend biztosítéka, mindig bír némi vonzó erővel, főleg oly korban, mikor az állam mindenhatósága fogalmát megszokván, a teljes egyenlőség eszméi mellett lelkesülnek: nem tehetni föl, hogy azon határok, melyeket az alkotmány az állam és egyes részeinek hatásköre közt vont, háborítlanul maradjanak. Miként ama nagy hatalom következtében, melyet korunkban az államnak kelle adni, s azon okok folytán, melyek mind e hatalom egyre nagyobb kiterjesztésére vezetnek, föl kell tennünk, miszerint az államhatalom folyvást kijebb törekszik terjeszteni hatáskörét: e törekvés, a franczia forradalom óta széltében elterjedt fogalomnál fogva, miszerint az államot kényszerítő hatalom illeti minden fölött, ellenállhatlanná válik, *ha ez eszme hatásainak azáltal nem vetünk gátot, hogy megszabjuk a kört, melyen túl az állam hatalma semmi viszonyok közt nem terjeszkedhetik.* De ily kör csupán az egyház lehet, mivel csupán az mozog az államtól merőben különböző téren, hol az összeütközések keletkezését kikerülhetni (*k*), s mivel a benne levő éltető elvnél fogva elég erős ellenszegülni az államhatalomnak, ha függetlenségét megtámadja.

Mint ott, ahol egy tekintetben elismerik az állam merőben korlátlan hatalmát, s a központosítás elvét,

hacsak a közigazgatás érdekében is, szorosan követik, veszélyben forog minden önállóság; s például az oktatás és egyház valódi szabadságának kevés biztosítéka van, ha minden egyéb föltétlenül alá van vetve az államnak: *úgy az egyház önállósága az állam irányában egyszersmind biztosítéka mindazon önállóságnak, melyet az alkotmány az állam egyes részeinek ad.* Az egyház és a községek szabadsága kölcsönösen támogatják egymást, mert mindkettő ugyanazon elven alapszik, miszerint tudniillik *az állam hatalma csak bizonyos körön belül lehet korlátlan és nem mindenütt.* Csupán az a különbség, hogy ez elvet, ahol az egyház önállóságáról van szó, könnyebben kivihetni az államhatalom ellenében, míg ahol az állam főbb hatalmát, hit dolgában is, elismerték, az önállósági igényeknek egyéb tekintetben sincs logikai alapjok. (*l*).

Miből következik, hogy az alkotmány mindazon rendeletei, melyek által az államhatalom befolyását bizonyos körre akarják szorítani, s a legczélszerűbb törvények, mikkel az illetőségi pörös kérdések eldöntését különös bíróságokra ruházzák, mind csak akkor felelhetnek meg czéljoknak, ha *az egyházat illetőleg elismerik és tettleg életbe léptetik azon elvet, miszerint az állam hatalma azon körre nézve, melyre kiterjed, korlátolt.*

Az egyház szabadsága legfőbb, egyedüli, rendíthetlen, erkölcsi biztosítéka az állam egyes részei önállóságának, az egyetem anyagi hatalma ellenében.

Elsoroltam e könyvben azon okokat, miknek folytán a legnagyobb valószínűséggel föltehetjük, miszerint az állam egyes részeinek adott nagyobb mértékű önállóság az állam egységét nem veszélyezi.

A nagyobb államok fönállása a polgárisodás haladása folytán lassankint fejlődő szükségekkel annyira válhatlan kapcsolatban van, s a hatalom, melylyel az állam önállósága érdekében szükségkép föl kell ruházni az államhatalmat, olyan nagy: hogy azt mindazon veszélyek ellen, melyekkel az egyes részeinek adott önállóság az államot fenyegetni látszik, biztosítottnak lehet tekintenünk; főleg miután az egyéni szabadság utáni törekvést, melynek kielégítése megkivánja, hogy némi önállósággal bírjanak azon körök, melyekben az egyén leginkább mozog, amint megmutattam, egyszersmind legjobb biztosítékul tekinthetni túlsága ellen, s századunk egyenlőség utáni általános törekvése ellensúlyul szolgálhat azon kisebb testületek megszilárdítása ellen, hol leginkább föltűnik a helyzetek egyenetlensége.

Korunk egész iránya oly határozottan kedvező a nagyobb államok keletkezésére és megszilárdítására, hogy az állam hatalma s egyes részeinek önállósága közötti minden összeütközés, legtöbb esetben az utóbbira, s az elsőre nézve soha sem lehet veszélyes.

Következőleg, hogy azon fokozat, melyet az alkotmányban adtak az államnak, tartós legyen, intézményekről kell gondoskodni, melyek által minden összeütközést kikerülhetni az állam és egyes részei közt, s melyek egyszersmind ama *körökre nézve*, melyek természetöknél fogva nem tartoznak az államhatalom teréhez, e hatalom *minden* befolyását megszűntetik.

Hogy az elsőt elérjük, törvényszékekre van szükség, melyekre bízzuk az illetőség fölötti vitás kérdések eldöntését; s a második azt kivánja, hogy az egyház teljesen függetlenné legyen az államtól: mert enélkül

az állam mindenhatósága felől általában elterjedt tévtant nem küzdhetni le következetesen.

A bírói hatalomra ruházott hatáskör s azon önálló helyzet, melyet az egyháznak adunk az államban, nem pótolhatja ugyan a jól szerzett jogok tiszteletét s azon hatást, melyet a vallás gyakorol az emberi kedélyre; amint általában semmitéle intézmény sem adhatja meg az államnak azon szilárdságot, melyet csupán az emberek meggyőződéseiből meríthet; de valamint a jól szerzett jogok iránti tisztelet érzését semmi egyéb nem táplálhatja és nevelheti, mint ha az állam maga megy e részben elő jó példával: úgy a vallás hatása is az emberi kedélyre nagy részint az egyház önállóságától függ. Ahol az állam az egyesek jogait hatalma erkölcsi korlátaiul ismeri el, s a vallást fensőbb valaminek vagy legalább olyasminek tekinti, melyre hatalma ki nem terjedhet, csak ott számíthatni a jog és a vallás azon tiszteletére, mely az államnak támaszul szolgál.

Ha egybevetjük az előnyöket, melyeket a merev központosítás rendszere nyújt az államnak, e rendszer ártalmaival; ha meggondoljuk, mily nehézségekkel jár ez elv teljes kivitele oly polgárisodás közepett, mely azzal ellentétben áll, s mi bajos, sőt csaknem lehetetlen, valamely elv alkalmazásában bizonyos ponton megállapodni, akkor, ha egyszer elismerjük ennek helyessé gét, s eltöröljük mindazt, ami ellensúlyául szolgálhat vala; ha végre megkérdezvén a tapasztalást, belátjuk, miként az államot napjainkban fenyegető veszélyeket nagy részint az okozta, hogy a nagy államok sorsa jelenleg egyes eseményektől függ, melyek a központon történnek: meg kell győződnünk, hogy semmi sem tesz

többet azon zavarok lecsillapítására, melyet közt élünk mint ha fölhagyunk ama rendszerrel, mely által az állam czéltáblája lett mindazoknak, akik a jelen viszonyokkal nincsenek megelégedve, míg csupán látszólag gyarapult ereje.

Miután minden államot csak úgy biztosíthatni támadások ellen, ha megfelel polgárai fogalmainak, s miután korunk uralkodó eszméje, a szabadság; az állam ellen intézett gyakori támadások is, melyek korunkat nyugtalanságban tartják, a legvilágosabb bizonyságai, hogy az állam jelen intézményei nem felelnek meg a többség fogalmainak a szabadság azon mértéke felől, melyre magukat jogosítva képzelik (*m*), és hogy az államban mutatkozó bajokon azáltal segíthetni leginkább, *ha nagyobb szabadságot adunk az egyesnek.* De mivel az államélet terén ez nem lehetséges, s a jelenkor óriás államaiban, főleg ha mindnyájára nézve ugyanazon mértékkel mérjük a politikai jogokat, az egyesnek az állam kormányzására lehetetlen nagyobb befolyást adni: önként következik, miszerint azon igényeket, melyeket korunkban az államtól a szabadság nevében követelnek, csupán az által elégíthetni ki, ha *az államhatalmat arra szorítják, ami természeténél fogva az egész államot illeti, s az önkormányzás jogát oly kiterjedésben, amint az egységes állam fönállásával megegyezhető, minden körben alkalmazzák.*

Miként az államhatalom korlátlan uralma ellen, a történetek tanúsága szerint, — akár egyedúr gyakorolja azt, akár a nép — az önkormányzás elvében találhatni egyedül biztos védszert: úgy — és pedig épen azért — ez elv alkalmazása a legjobb, sőt egyedüli biz-

tosíték nagyobb államokban a forradalom ellen, s erősen meg vagyok győződve, hogy semmi más eszköz nincs ezen kívül, melylyel a jelenkor bajain gyökeresen segíteni lehessen.

Azonban itt még mindig fönmarad az a kérdés: *lehetséges-e ez eszköz alkalmazása, s nem ütközik-e legyőzhetlen akadályokba a jelenkor viszonyaiban és az emberek nézeteiben?*

Semmi sem könnyebb, mint állameszményt állítani föl. Ha az emberek természeti hajlamaira és szenvedélyeire nem vagyunk tekintettel, csupán szükségeiket tartjuk szem előtt, vagy azt képzeljük, hogy csupán ész vezérli őket, s csupán erényeiket, vagy, mint Machiavelli, csupán vétkeiket akarjuk elismerni: könnyű formát találni, mely szerint egy államot czélszerűen rendezhetni.

Egy században sem hiányzottak utopiák, legkevesbbé a mienkben, s Cabet Icaria-ja nehezen lesz utolsó fényes álom e nemben, melyet sokan, ha nem is valónak, legalább igen fontosnak tartanak, mert azt jóslatnak tekintik. De az utopia név nem csupán az oly tervekre illik, melyekben nincsenek tekintettel az emberek természetes hajlamaira és tulajdonaira: a mi valóban létezett, sőt a jelen pillanatban is fönáll még, az is lehet utopia bizonyos időben, bizonyos államra nézve. Tehát gyakorlati értéke, s tudományos megalapítása azon tételnek, hogy *az államot fenyegető veszélyekben legjobban segíthetni az által, ha a nélkül, hogy az államnak mint egésznek szükségeit szem elől tévesztenék, a hol csak a központosítás e szempontból nem látszik kikerülhetlennűl szükségesnek, mindenütt az önkormányzás*

elvét követik, attól függ: mennyiben kivihetők korunkban gyakorlatilag azon intézmények, mikre nézve ez alapelvből indúltak ki?

E kérdésre fordítjuk az utolsó könyvben figyelmünket.

JEGYZETEK A XII. FEJEZETHEZ.

(a) Ne ringassuk magunkat csalódásban e jelenség fölött: a vallás, ha nemesebb érzelmeink eredménye, a legnagyobb erőt kölcsönzi az embernek, s csak egy okkal több a gyöngeségre azokban, a kik félelmökben folyamodnak ahhoz.

(b) Paulus ad Romanos. X. 12. 13. I. 16.

(c) Unusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat. Servus vocatus es? non sit tibi curae. *Paul. ad Chorinth.* VII. Sicut enim in corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actam habent: ita multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra: habentes autem donationes secundum gratiam, quae data est nobis differenter. *Paulus ad Romanos.* XII.

(d) Quae sursum sunt quaerite.

(e) Krisztus akarja, hogy egyháza szabad legyen.

(f) A hol az egyházat fön kell tartani, kegyes fejedelmekre van szükség, kiknek annyi tért és békét kell adniok, hogy a hit és istentisztelet terjedjen és gyarapodást nyerhessen. Luther szavai.

(g) A császár nem feje a keresztyénségnek, sem az evangeliumnak vagy hitnek nem védura. Az egyháznak és hitnek más védurának kell lenni, mint a császár és királyok. Luther szavai.

(h) Adjátok meg a császárnak, a mi a császáré, és istennek, a mi az istené. l. p.

(i) Ha valamely államban, mely nem tisztán anyagi erőszak eredménye, a nép fogalmai bizonyos hatással vannak az

állam vezetésére, s e fogalmak nagy részét — mit nem tagadhatni — a nép vallásos meggyőződései eredményeűl kell tekintenünk: a vallás ezen befolyása az államra önként következik; ez azonban nem áll ellentétben a szabadsággal; sőt mivel az uralkodó fogalmak befolyásának az államra annál nagyobbnak kell lenni, minél nagyobb befolyása van a népnek az állam vezetésére: a vallás annál nagyobb befolyást gyakorol szükségkép az állam kormányzására, minél több politikai szabadsággal bír a nép.

(k) Az állam és egyes községeinek, tartományainak föladata sokkal inkább analog, hogysem határozott válaszvonalt lehessen azok közt vonni, s egészen ki lehessen kerülni az összeütközéseket, melyek mindig a gyöngébbek bukásával végződnek szükségkép.

(l) Miként ama végtelen különbség okát, mely az ó- és középkor államai közt létez, épen az egyház önállóságából magyarázhatjuk ki leginkább (legalább mindenkinek el kell ismernie, hogy amint az államot az ó-korban képzelték, oly viszonyok mellett, minők a középkorban voltak az állam és egyház közt, nem állhatott volna az fön): szintoly félreismerhetlen azon alapelvek hatása, melyeket az állam és egyház közötti viszonyokat illetőleg a reformatió óta követnek. Minden felől azon tény merül föl előttünk, hogy az egyház önállóságával hanyatlásnak indul az állam egyes részeinek minden önállósága, bármennyire biztosítsák látszólag a törvény és szokás; míg az egyház önállósága kevéssé biztos, ha az állam hatalma minden egyébre kiterjed.

(m) Leggyakorlatibb bizonyság e részben azon tény, miszerint a fönálló intézményeket mind a szabadság nevében támadják meg.

HATODIK KÖNYV.

A HALADÁS ÁLTALÁNOS TÖRVÉNYEINEK BEFOLYÁSA AZ ÁLLAM SZERKEZETÉRE.

I. FEJEZET.

AZ EMBERISÉG FEJLŐDÉSÉBEN BIZONYOS TÖRVÉNYEKNEK VAN ALÁVETVE, MELYEKET AZ ÉSZ SZINTÚGY KIISMERHET, MINT AZOKAT, AMELYEK SZERINT MÁS LÉNYEK FEJLŐDNEK.

Ha figyelemmel kisérjük a természetet, az a vigaszteljes meggyőződés támad bennünk, hogy azon végtelen térben, mely körülünk van, semmi sincs a véletlenre, semmi az önkényre hagyva. A legkisebb élő lény lehelésétől az oceán árapályáig, a legparányibb porszemtől a csillagok rendszeréig minden mozgás, minden fejlődés bizonyos törvényeknek van alávetve; bárhová fordulunk, mindenütt a legnagyobb rendet találjuk. Az ember legszebb föladata kétségkívül, hogy kikutatni törekedjék azon törvényeket, melyek szerint minden mozog és fejlődik, — nem azért, hogy ha az igazság végtelen oceánjának partján nehány csigát gyűjtött, s megérinté ama lepel szélét, mely a természetet födözi, őrült büszkeségében a föld istenének képzelje magát; hanem hogy tiszteletteljesen tanuljon meghajolni a teremtő nagysága előtt, mely a természet csodás rendjében leginkább mutatkozik, s kiismervén

azon törvények egy részét, melyeknek minden alá van vetve, s azokat teteiben zsinormértékül vevén, az anyagi világ fölött azon uralomra tegyen szert, melyre a mindenható jósága által hivatva van.

Csupán az ember lenne-e minden teremtmény között a vak eset játéka, avagy azon törvények közűl, melyeknek minden teremtmény alá van vetve, csak azok maradjanak-e örökre elrejtve az emberek előtt, melyeknek ismeretére mindenek fölött szüksége van?

Sem ezt, sem azt nem tehetjük föl észszerüleg.

Bármi büszkén emelje föl fejét az ember, ezernyi kötelekkel érzi magát a földhöz köttetve: mindenütt azon meggyőződés merül előtte föl, miszerint physicai törvények alatt áll; sőt hogy a gondolkodás törvényei, mik szerint szellemének működnie kell, s az érzékek, melyek által veszi a gondolkodás tárgyait, lelkének is bizonyos korlátokat szabnak, s gondolatainak is kijelölik folyását. Akár a gondviselésben higyünk, akár azt képzeljük, hogy az ember a természet vak törvényei alatt áll: első esetben föl kell tennünk, hogy a gondviselés az ember kormányzásában szintúgy bizonyos törvények szerint jár el, mint minden egyéb dolgok fölötti uralmában; az utóbbi esetben a természet törvényei alkalmazhatók az emberre is, mint minden egyéb teremtményre, — de semmi föltétel mellett nem tagadhatni, hogy bizonyos törvények léteznek az emberek fölött is: mert ha csak egy lényről képzeljük, hogy fejlődésben nincs alávetve semmiféle törvénynek, azonnal egyberomlik az összes világrend, s minden vak esettől lenne függővé.

S miért lennének elleplezve előttünk azon törvények, melyeknek az ember fejlődésében alá van vetve, miután merőben azon eszközökkel rendelkezhetünk azok kikutatásában, melyeket használunk mindenütt, hol azon törvények kutatásáról van szó, melyek szerint más lények fejlődnek?

Az egyes tények körülményes vizsgálata, azon viszony, melyben egymással állnak, és a rend, melyben egymásra következnek: ez azon út, melyen bármely ismeretre eljuthatunk; csupán ez vezethet bennünket azon tudományok terén is, melyek az emberrel foglalkoznak, üres abstraktiók köréből a valóhoz. Mindazon utopiákat, melyek az államtudomány térén keletkeztek, s korunkban annyi oldalról fenyegetnek minden fönállót, — szükségkép ugyanazon fegyverekkel kell leküzdeni, melyekkel a bölcseség kövét s az „elixirium vitae"-t kiszorították a természettudományok köréből. Miután pedig az embert és társadalmi viszonyait, a dolgok természete szerint, kezdettől fogva legfontosabb tárgynak tekintették az emberekre nézve, melylyel minden idő legkitűnőbb egyéniségei foglalkoztak, s melyre nézve két ezred év történeteiben a tények végtelen sora van előttünk; miután aszerint, amint a föld különböző részei ismeretesek lettek előttünk, mindig több különböző társadalmi viszony és polgárisodási fokozat tűnt föl a vizsgálódók előtt, úgy hogy mindazon fokozatokat, melyeken az emberiség polgárisodásában eddig átment, egyszerre és közvetlenűl észlelhetjük; miután végre századunk ismeretében minden kor kiismerésére szintoly helyes mérvet birunk, mint az önismeret, s minden cselekvényünk indokainak helyes

méltatása a legjobb kulcs mások helyes megitélésére: valóban nem lehet panaszunk, hogy azon törvények kiismerésére, melyek szerint fejlődik az emberiség, nem voltak alkalmas eszközeink; s hogy tévedésbe ne essünk, csak két dolgot nem kell felednünk:

1. Hogy az egyes tények, s egybefüggésök és sorozatuk legkörülményesebb vizsgálata, az államtudományok terén sem vezet soha kétségbevonhatlan bizonyosságra, hanem mindig csak a valószínűség bizonyos fokára, mely azon egyes vizsgálatok számával és pontosságával, mikből a törvényt elvonjuk, áll viszonyban, s hogy tehát minden ekkép fölfedezett törvényt csak addig tekinthetni annak, míg minden jelenséget kimagyarázhatunk abból, amelyekre vonatkozik. (*a*).

2. Hogy egyetlen tételt sem bizonyít annyi tény, mint azt, hogy az ember szabad akarattal bír, és hogy a kitűnő egyéniségek jelentékeny befolyást gyakorolhatnak egy ideig egyes népek, sőt az egész emberiség fejlődésére; hogy tehát nem elég *minden egyes tény* kimagyarázására azon törvényeket ismerni, melyek szerint az emberiség általában fejlődik.

Már Condorcet megjegyzé, hogy a történetek helyes ismerete, melyből látjuk, mely úton fejlődött eddig az emberiség, alkalmasint lehetővé teszi ismernünk a jövőt is. Gyakran ismétlék a legújabb időkig e gondolatot; azonban a dolgok természete szerint mindig csekély hasznot vonhatunk jövőnk ismeretére a történetekből. Mert ha Gervinus (*b*), mint hiszem helyesen jegyzi meg, hogy *„az összes történet, nagyobb időszakaiban, örökös ingadozás képét mutatja az ellenkező lendületek közt, melyek minden egyes eszme, irányadó hatalom,*

avagy mozgalom túlsúlyát lehetetlenné teszik, és ha ez ár-apály csak akkor mutat bizonyos irányban erős lendülést, csak akkor mutatja valamely uralkodó eszme haladását, ha századok folyamát nagyban áttekintjük;" következik, miszerint azon tényeknek, mikből az emberi fejlődés törvényeit elvonhatni, helyes ismerete fölvilágosíthat ugyan bennünket azon irány felől, melyben az emberiség bizonyos nagyobb időszak folyama alatt előhaladt, de soha sem nyújt fölvilágosítást az iránt, a *mi legközelebb előttünk áll*; miután *a történeti mozgalmak, kisebb időszakonkint tekintve, egyforma jellemmel bírnak ugyan, melyet bizonyos túlnyomó befolyásoktól kölcsönöznek*; mindazáltal senki sem mondhatja meg előre a pillanatot, midőn bekövetkeznek ama nagy ingadozások, — az ár-apály az emberiség mozgalmában.

Míg az ember szabad akarat erejével bír, mindig akarata használatától függ, s ezért bizonytalan a közel jövő. Egészen más dolog, ha azon kérdésről van szó: mi módon rendezzék az államot, hogy czéljának megfeleljen?

Miután ugyanis az elégedetlenség foka az emberre, mint minden teremtményre nézve attól függ: mely mértékben felel meg föladatának, s tölti be azon törvényeket, melyeket fensőbb kéz szabott eléje? csupán e törvények ismerete szolgálhat számukra zsinormértékül.

Épen mert az ember szabad akaratú lény; mert mindig attól függ boldogsága: mennyiben követi a természet által eléje szabott törvényeket? e törvények követésében pedig semmiféle természeti kényszerűség nem köti meg; mert kérdésül tűzhetjük magunk elé: mi módon kell rendeznünk a társadalmat? s e közben

nem vagyunk ösztöneink által bizonyos szerkezethez kötve, mint a méh; mert e történet azt tanúsítja, hogy egyes akarata soha sem határozza ugyan el az emberiség sorsát, s egyes nép vagy nemzedék tévedései nem zavarhatják meg az egész fejlődését örök időkre, de hogy mindkettő tetemes befolyást gyakorol bizonyos korra nézve, s hogy az emberiség sorsa elvégre isten kezében van ugyan, de egyes nemzeteké önmagukében: épen ezért mellőzhetlen e törvények vizsgálata. Amint a természet törvényeinek ismeretétől függ azon hatalom, melylyel a természeti erők fölött rendelkezünk: úgy boldogságunk azon törvények ismerésétől függ, a melyek szerint fejlődik az emberiség.

Azon kérdés: mennyiben érdemli a politika a való tudomány nevét? merőben attól függ *(c)*: lehetséges-e ismerni a törvényeket, melyek szerint az emberiség fejlődik? Az államtudomány minden tanának attól függ gyakorlati becse: mennyiben egyezők ama törvényekkel, s azért az államtudománynak, ha kielégítő eredményre akar jutni, egészen azon utat kell követni, melyen minden inductiv tudomány fejlődött, melyek közé tartozik az is, amely nem eszmékkel, hanem kézzel fogható tárgygyal, tudniillik az emberi társadalommal foglalkozik. Először a jelenségek hosszú sorát kell ismernünk, s vizsgálnunk minden oldalról, azután azt kell kitudni: mely összefüggésben állnak egymással e jelenségek? hogy elvonhassuk a törvényeket, melyeken azok alapszanak; s ha e tényeket ismerjük, és amennyiben ismerjük, csupán akkor és annyiban lehetséges tovább haladnunk, és ismereteinket alkalmazni a gyakorlati életben. Fejlődésünk törvényeinek ismerete egészen azon

viszonyban áll az államtudományokkal, melyben a tisztán tudományos és a gyakorlati czélokra alkalmazott vegy- és természettan állanak egymással. Csak azoknak előbocsátása után űzhetjük ezeket haszonnal, s a gyakorlati eredmények az utóbbiak körében mindig azon előhaladásoktól függnek, melyek az előbbiek terén történtek.

Miután a történetírásban, az igazság kutatása helyett, rendesen más czélokat tűznek ki, az egyes tényeket nem vizsgálják pontosan, s gyakran tudva hamisan adják elő: csak kis részét ismerjük azon tényeknek, melyek szerint fejlődik a társadalom, sőt sok dolog, ami most igaznak tetszik, később hamisnak fog bizonyulni. Amint egyébiránt a tapasztalatok előttünk fekvő anyagából némely kétségtelen törvényeket vonhatunk már el: fejlődésünk törvényeinek ezen korlátolt ismerete képezi jelenleg államtudományunk egyetlen alapját, és ez az egyetlen mérv, a tudomány által felállított tételek megvizsgálására.

Ezt kisértjük meg e mű utolsó könyvében.

JEGYZETEK AZ I. FEJEZETHEZ.

(a) Ugyanez áll a természettudományok körében is.

(b) „Einleitung in die Geschichte des XIX. Jahrhunderts" 12. l.

(c) Csak az érdemes a tudomány névre, ami positiv tényeken alapszik, s amit objective meg lehet mutatni. Nem a rendszeres forma, hanem az alapeszmék helyessége, melyekből kiindultunk, határozza el gondolataink becsét. Gyakran álmodoznak az emberek a legszebb egybefüggésben; de amint a következetesség nem teszi valóvá az álmot, szintoly kevéssé változtat becsén, ha könyvbe írják meg, vagy szószékről hirdetik azt, ami tisztán alanyi meggyőződésünkön alapszik.

II. FEJEZET.

FEJLŐDÉSÜNK TÖRVÉNYE.

Sok vita tárgya volt: vajjon az emberiség körben, spiralis, egyenes vagy diagonalis irányban, gyorsan vagy lassan, előre vagy csupán pendulum módjára, egyik és másik oldalra mozog-e? Mindezen költői képek — mert egyebeknek valóban nem nevezhetni ez elméleteket — egyforma becscsel bírnak, amennyiben különböző módon azon tagadhatlan tényt fejezik ki, miszerint az emberiség szellemileg, mint testileg folytonos mozgásban van.

Olykor tespedés korszakaira is találunk a történetben, ezek azonban térben és időre nézve korlátoltak; nagyban mindenütt nyugtalan alkotás, erős küzdelmek, soha sem szűnő tevékenység képe tűnik föl előttünk, és sehol sem a nyugalomé. Hogy mind-e mozgalmakat előhaladásnak tekinthetjük-e, oly kérdés, mely gyakran volt vitatkozás tárgya, s különböző módon lett eldöntve.

Míg sokan elismerik a haladást, de azt állítják, hogy azt csupán az inga hullámzásához hasonlíthatni, mely látatlan erő által mozgatva, szintoly kevéssé állhat meg a helyes középen, mint egy irányban sem emelkedhetik fölűl bizonyos ponton; míg sokan azon meggyőződést fejezik ki, hogy e kérdések fölött, minden

erőködés daczára, mindig azon pontra jutunk megint vissza, amelyből kiindúltunk: mások az egész történetben folytonos visszaélést, az emberi nem lassankinti elfajulását és sülyedését akarják látni.

Amint állítják, hogy az emberiség physicai tekintetben mindig visszafelé ment, s óriási nemzedékből jelen gyöngeségi állapotába sülyedt, hogy végre még nyomorúbb, törpébb legyen: ugyan-e nézetet erkölcsi, sőt szellemi tulajdonait illetőleg, ki akarják mutatni részint a történetből, részint abból, hogy az ó-világ irodalmi és művészeti munkáit a jelenkoriakkal összehasonlítgaták. „Aetas parentum pejor avis tulit nos nequiores, mox daturos progeniem viciosiorem."

Sötét perczekben mindkét nézet sok vonzó erővel bír. Ha csalatkozva látjuk magunkat reményeinkben, s azon meggyőződésre jutánk, hogy a korszak, melyben élünk, még nem érett azon viszonyok megalapítására, melyek egyedül tetszenek előttünk czélszerűeknek, s a nép még nem eléggé művelt, hogy saját javát belássa; ha lemondván legszebb terveinkről, visszavonulunk minmagunkba, s vérző szívvel önzőkké kell lennünk, mivel beláttuk, hogy azon czélok, melyeknek addig éltünk, elérhetlenek, s merőben hasztalan minden áldozat, melyet oly készséggel hoztunk az emberiségnek: akkor némi vigaszt nyújthat e leverő nézet az emberiség rendeltetése felől; s innen van, hogy nagy politikai küzdelmek korszakaiban, melyek mindig nagy kiábrándulások időszakai egyszersmind, rendesen előtérbe lép az. Aki oly időket élt át, midőn azon tételt, hogy az ember értelmes lény, nehezebb volt elhinni, mint minden egyebet, amit hinnünk kell: megnyugvást talál azon

gondolatban, hogy ami ő vele történt, ugyanaz sorsa mindazoknak, akik az emberiség magasabb hivatásában hisznek.

De ha nyugottan nézzük a dolgot, a nélkül, hogy a rossz hangulat által el hagyjuk magunkat ragadtatni, s azon arasznyi időt, melyet átélünk, nem tekintjük az összes emberiség sorsa egyedüli mérveűl, be fogjuk látni: mi kevés az igazság e nézetekben.

Minél tovább foglalkozik a tudomány azon kérdés vizsgálásával: mely phasisokon ment át a föld, míg jelen alakjára fejlődött? annál inkább meggyőződünk a felől, hogy a föld, melyen lakunk, s az összes teremtés, mely bennünket körül vesz, folytonos fejlődésben van. A földtan és kövülettudomány sokkal újabb még, hogysem azon eredmények, melyekre e tudományok eddig vezettek, kielégítők lehetnének, s némely tanok, melyeket fölállítanak, később, kutatások következtében, legalább is lényeges módosításokon mennek még át: annyi azonban mindenesetre áll, hogy amint az első előttünk ismert geologiai korszakoktól a jelen formatió felé közeledünk, mindig változatosabbak, mindig tökéletesebbek azon állat- és növényvilág organismusai, melyek a kövületekben fönmaradtak. Nem tudjuk, mikép történt e tökéletesedés, s meglehet, hogy kívül esik azon körön, melynek ismeretére az emberi ész eljuthat; de a tény maga nem szenved semmi kétséget. A siluri formatiótól, melyben némely tengeri növényeken, zoophytákon, polyp-fajokon s bizonyos számú kagylókon kívül semmi nyoma nem maradt fön az organikus életnek, a föld jelen alakulásáig szakadatlan az előhaladás. Minden geologiai korszakkal növekszik a kétszikű növények

(Dykotyledonok) és emlős állatok száma, míg végre az ember, mint legtökélyesb lény, s a kinek semmi nyoma az előbbi formatiókban, megjelenik a föld szinén. Az egyes állat- és növényfajoknál is látjuk ez előhaladást. Ha kertivirágaink száz meg száz válfaját, a gyümölcs-, főzelék- és gabnafajokat egybehasonlítjuk azon növényekkel, melyekből azok lassankint fejlődtek, senki sem tagadhatja e tekintetben a haladást, valamint azon tényt sem, hogy mindazon állatok, melyeket az ember használ, nagyságra és szépségre, általában minden tulajdonukra nézve, melyek előttünk becsesekké teszik, sokat tökélyesedtek vad állapotukhoz képest. S miután azt látjuk, hogy a legkisebbtől a legnagyobbig, a legfensőbbtől a legcsekélyebbig, e világon mindenek fölött ugyanazon törvények uralkodnak: józanul föltehetjük-e, hogy csupán az ember van kivéve a haladás ezen általános törvénye alól, hogy aki annyi egyéb teremtményre nézve szolgál fejlesztési eszközűl a természetben, csupán maga van örök tespedésre kárhoztatva, főleg miután száz meg száz tagadhatlan tény előtt kell szemet húnynunk, ha azon lassankinti tökélyesedést, melyet egyéb lényeknél szemlélünk, tagadni akarjuk az emberiségre nézve?

Az ember, ha jelenleg körültekint, s önműveit látja, méltán nevezheti ugyan magát a teremtés urának: de az uralmat csak lassankint szerezte az istentől nyert erejével, sőt tehetségei is lassankint fejlődtek; még phiysicai alkatának is meg kelle erősödni, míg képessé vált az eléje tűzött feladat megoldására.

Jól tudom, hogy sokan tagadják az utóbbit, hogy bizonyos nézet szerint az emberek életkora az ős elő-

korban kétszerte-háromszorta annyira terjedt, s nagyságuk tizenkét, sőt több lábra emelkedett; de ha minden nép legrégibb történeti forrásai azt mutatják, hogy az emberek életideje ezredévek előtt nem volt hosszabb, mint jelenleg, (*a*) s nem találhatjuk sehol amaz óriásnemzedék kiásott maradványait, sőt mindaz, amit a patagonok rendkívüli nagyságáról beszélnek, azon vidékek körülményesb ismerete után, mind a mesék országába sorozható: tudhatjuk, mit kelljen tartanunk ezen nézet igazságáról. Különben is már magában képtelennek kell annak előttünk látszani: mert ha meggondoljuk, miszerint ha józanul azt akarjuk állítani, hogy az ember még egyszer, kétszer, sőt háromszor olyan nagy volt, mint jelenleg, ugyanezt kell állítanunk az almákról, dinnyékről, juhokról, szarvasokról, mindazon állatokról és gyümölcsökről, melyekből az ember táplálását vette; föl kell tennünk, miszerint a folyó, melyben az ember fürdött, kétszer olyan mély, s a fa, melynek árnyában nyugovék, kétszérte oly magas, szóval az egész világ kétszer oly nagy volt, mint jelenleg, — ami természetesen képtelenség.

Ameddig tapasztalataink terjednek, épen az ellenkezőt találjuk.

Minél inkább megismerkedünk a merőben nyers, műveletlen népségek valódi viszonyaival, annál inkább fölmerűl lelkünkban azon meggyőződés, miszerint a kultura ugyanazon befolyással van az emberekre, mint más organikus lényekre, s csak Ausztrália vad népeit, — melyek a műveltség legalsó fokán vannak — az európaiakkal, s Amerika őslakosait azon fajjal, mely amazokat lassankint kiszorítá, kell egybehasonlítanunk,

hogy belássuk, mennyire haladt az ember physicai fejlődés tekintetében is, amint ez már a dolog természetéből következik, miután az ember physicai fejlődése lényegesen tápszereitől, s ezek nagy részint műveltsége fokozatától függnek.

Az ember szellemi tevékenysége pedig leginkább egy részben physicai erői kifejezésétől függ, s az előhaladás, mely e tekintetben mutatkozik, bizonyára nem kisebb, mint amelyet az anyagi erőkre nézve tapasztalunk.

. Ha nyugottan vizsgáljuk, amit csak annyi lelki tehetséggel és keserűséggel fölhoztak az emberi nem haladása ellen, úgy találjuk, hogy mindaz a következő három tévedésen alapszik:

1. Feledik, hogy az emberi lélek hivatással és tehetséggel bírhat folyvást előhaladni, a nélkül, hogy abból szükségkép azt kelljen következtetnünk, miszerint nincsenek oly dolgok, melyeknek ismeretében lelki tehetségeink már elérték a határokat; amiből következik: hogy azon meggyőződés, mely szerint az emberiség bizonyos tárgyak ismeretében 2000 év óta nem tőn előhaladást, nem jogosít benünnket azon következtetésre, mintha azóta épen semmi szellemi haladás nem történt volna. Sőt ha visszalépés történt vala is látszólag egyes dologban, az sem bizonyítana semmit e részben, miután minden igazságot rendesen legjobban azok fejezik ki, akik először feltalálják, s oly dolgokban, mikre nézve lehetetlen tovább haladni, épen az előretörekvés vezet gyakorta tévedésekre. *(b)*.

2. Úgy vagyunk a szellemi munkássággal, mint az építéssel; minél magasabban emelkedik az építmény,

annál nagyobb erőfeszítéssel jár a legkisebb továbbhaladás is. Azon lassú, majdnem észrevehetlen haladást tehát, melyet egyes tudományokban tapasztalunk, szintoly kevéssé hozhatni föl az emberi szellem tespedése bizonyságául, mint abból, hogy a gyermek lasabban nő utóbbi években, egy okos ember sem következtetheti azt, hogy a növés ereje csak az első évekre van szorítva. Végre 3. valamely időszak szellemi munkáságára soha sem vonhatunk itéletet azon kor legkitűnőbb tehetségeiről: s szintoly esztelenség, ha — mint rendesen történik, — az ó-világ szellemi fejlődését Plato, Aristoteles, vagy Cicero munkáiból akarjuk megitélni, mint ha Kantot, Humboldtot, avagy Goethét vennők Németország jelen műveltsége mérveűl.

Minél inkább eltávozunk ezen merőben hamis szempontoktól, melyekből e kérdés eldöntésében ki szoktak indulni, annál inkább meggyőződhetünk a felől, hogy az emberi szellem, a mennyire munkássága nyomait a történetekben követhetjük, majd minden irányban előhaladt; egyes transscendentalis tárgyakat kivéve, melyekben a haladást nem a szakbölcselők munkáiban, hanem abban kell keresnünk, hogy azon eszmék, melyekre régen csak a legnagyobb gondolkodók voltak képesek emelkedni, közkincsekké lettek.

Ugyanezt mondhatni az erkölcsiség tekintetében. Az emberi kedélynek szüksége hozza magával, hogy a legfőbb erkölcsi tökély és boldogság eszményét nemcsak lehetségesnek, hanem már valóban létezettnek gondolja; s mint az egyes későbbi éveiben úgy tekint vissza gyermekségére, mint a teljes ártatlanság és öröm napjaira: ugyanezt találjuk a népeknél. A paradicsom

mondája művelődésünkkel egykorú, egyik adat arról, hogy haladásra vagyunk hivatva: mert azon öntudat eredménye, miszerint az ember rendeltetésének szükségkép magasabbnak kell lenni. De ha a költészet mezejéről a tények terére lépünk, csakhamar meggyőződünk, hogy amit csak a hajdankor előnyeiről annyi ékesszólással mondanak, szintoly kevéssé igazolja a tapasztalás, mint amit annyiszor beszélnek a polgárisodás által még el nem rontott nép boldogságáról.

A merőben nyers állapotnak is megvannak bizonyos erényei, s maga az állat is, ha emberré válhatnék, szükségkép elvesztené egyes tulajdonságait: így a vad népeknek, amint Amerika őserdeiben találjuk, és őseinknek is, amint a középkorban éltek, lehettek bizonyos erényei, melyek mi bennünk hiányzanak, s meglehet, hogy menttek valának némely hibáktól, sőt vétkektől, melyekért korunknak pirulnia kell: azonban be kell látnunk, hogy az erkölcsiség mérvét nem bizonyos vétkek hiányában kell keresnünk, melyeknek indokai a polgárisodás igen alacsony fokán nincsenek meg; hanem abban: mennyire tud az egyes uralkodni azon állati ösztön fölött, mely tisztán önző czélok követésére készti, úgy hogy abban talál elégedettséget, ha másoknak is eleget tesz. Minél alsóbb fokán áll egyes ember avagy nép a műveltségnek, annál undorítóbban tűnik föl előttünk vastag önzése. Minél tovább haladt a polgárisodás pályáján, annál nagyobb azon kör, melynek kielégítése szükséges a mi személyes boldogságunkra: s azt hiszem, hogy aki a középkort nem lovagregényekből, s ősapáink korát nem dajkája meséiből ismeri, meg fogja engedni, mikép az emberiség azóta egyáltalában nem ment visz-

szafelé az erkölcsiség tekintetében, s hogy daczára mindannak, amit egyes kormányok demoralizátiója, a birtokosok szívtelensége s a nép nyersesége ellen talán fölhozhatni, korunkban a leginkább ócsárolt miniszter, gyáros vagy pénzember, sőt maga a nép is mindig kiállhatja az egybehasonlítást a XV. és XVI. század államférfiaival, az annyit magasztalt lovagokkal, kik útonállással foglalkoztak, és azzal, amilyen volt a nép a középkorban és a reformatió korában.

Minél inkább tanulmányozzuk a történeteket, s igyekszünk tiszta képet szerezni a múlt anyagi, szellemi és erkölcsi viszonyairól: annál inkább be kell látnunk, hogy ama nagyobb boldogság, és erkölcsi tökély eszménye, melylyel majd minden népnél találkozunk, nem a múltban, hanem, ha valósítható e földön, csupán a jövőben keresendő, s hogy ha még oly lassan is, közeledünk a felé. Aki pedig a vallás tanaira akarna ez ellen hivatkozni, melyek szerint az embernek, bűnbe esvén, végtelen nyomor lőn osztályrésze, ne feledje, hogy aki a bűnbeesésben hisz, a megváltás nagyszerű tényében, s az ó- és új-szövetség mindazon helyének igazságában sem kétkedhetik, melyekben nemcsak a tökélyretörekvés van földi létünk legfőbb czéljául kijelentve, hanem világosan meg van igérve, miképen a jó elvégre diadalát üli e földön. Nem ismerek istentelenebb állítást annál, mely szerint a mindenható önmagának és az angyaloknak mintegy időtöltéseül hozta e világra az embert, hogy kegyetlen örömét találja azon nyugtalan törekvésben, amint bizonyos körben forog, s azon tehetetlen erőködésekben, amint a porból kiemelkedni törekszik, hogy fájdalmas eséssel megint visszasülyedjen abba.

A ki isten jó és igazságos voltában hisz, a haladást sem vonhatja kétségbe; mert amint nem tehetjük föl ama jóságnál fogva, hogy a jobb utáni vágy, melyet az emberben föltalálunk, nem egyéb csalódásnál, melyet isten olta az emberi természetbe, hogy azon kevés boldogságot, mit e földön találhat vala, megmérgezze: oly kevessé fér össze igazságos voltával, hogy elveszetteknek tartsuk épen a legjobbak iparkodásait, kik az emberiség előhaladása érdekében minden időben fáradoztak. Oly nézet ez, mely világos ellentétben áll a keresztyénséggel; mert az igért mennyei boldogságra csak annyiban teheti magát az ember méltóvá, amennyiben e földön fölemeli magát.

Ismerem az ellenvetéseket, melyeket mindezek ellen fölhozhatni. Gyakran mondám önmagam is, hogy az államtudomány csak annyiban érdemes a tudomány névre, mennyiben tételei, mikből további következtetéseket von, positiv tényeken alapszanak, s tisztán megmutathatók. Lehetséges-e ez a jelen esetben? Mennyire eltérnek épen ez iránt az emberek nézetei!

Amiben az egyik épen a legnagyobb haladást látja, abban a legnagyobb romlást látja a másik. Róma és Görögország szabadságkorát s a franczia forradalom kezdetét, Augustus és az Antoninok századait, a középkort és az amerikai szabad államok jelen állapotát, sőt a polgárisodás kezdetét s a törzsfőnöki patriarchalis viszonyokat, melyek közt a beduin él, egyesek mind úgy rajzolják előttünk, mint ahol kell a legfőbb boldogságot és erényt keresnünk. Hogyan képezünk tiszta fogalmat a haladásról, ha nincs határozott mérvünk, az iránt itéletet hozni? Nézetem szerint nem így áll a

dolog; mert mindenesetre van bizonyos mérvünk, mely-szerint az emberiség haladásait a különböző időszakokban meglehetős szabadsággal meghatározhatni.

S miben áll ez?

Nézetem szerint három ismertető jelről itélhetni meg különböző korszakok műveltségét; úgymint:

1. Azon hatalom mennyiségéről, melylyel az ember az anyagi világ erői fölött bír.

2. Arról, hogy a műveltség bizonyos foka mennyire általános az emberek között.

3. Hogy mennyiben ismerik el és tartják tiszteletben az emberi méltóságot.

Minél nagyobb az ember hatalma a physicai világ fölött (*c*); minél többen emelkedtek műveltségre, minél inkább tiszteletben tartják az emberi méltóságot: annál nagyobb a műveltség előhaladása. Mert valamint a természet ismerete s az erői fölött gyakorolt hatalom, mindig szükségkép bizonyos fensőbb, szellemi fejlettség eredménye: úgy az emberi méltóság becsülése nagyobb erkölcsiség eredménye és föltétele egyszersmind, s amint a tenger soha sem önthet ki nagyobb térre, s az előbb száraz partokat nem boríthatja árja a nélkül, hogy ne emelkedjék: úgy a műveltség kijebb terjedése is egyszersmind emelkedését tanúsítja.

De ha az idézett viszonyokban kell valóban keresnünk a műveltség igazi, sőt egyedüli mérvét (*d*): lehetséges-e kétségbe vonnunk azon tényt, hogy az emberiség, — a mennyire történeteink visszamennek, — folyvást halad?

Nem szükség azon rég elenyészett polgárisodásokra fordítnunk figyelmünket, melyeknek romjai a klasszikus

ó-kornak, mint ez az új-kornak, részint alapul, részint anyagul szolgáltak, melyből az ujabb nemzedék az előbbieket mind fölülmuló polgárisodás büszke épületét alkothassa. (*e*) Csak az ismert téren kell maradnunk, s azon történeti tényeket vennünk vizsgálat alá, melyek minden művelt ember előtt tudva vannak, hogy meggyőződjünk a haladásról. Avagy tagadhatja-e valaki a haladást, ha jelenkorunkat, minden hiánya és szenvedései daczára, nyugottan egybehasonlítja az ó-kor legfényesebb korszakaival, Augustus századával, melyben a római műveltség tetőpontját érte el?

Sok nemes és nagyszerű dolgot tartott fön számunkra Róma és Görögország története, minek emléke többnyire gyermekségünk emlékeivel folyván össze, midőn egy rég elenyészett világ példányai először lelkesítettek nemes törekvésre, — könnyen arra bírnak bennünket, hogy az ó-világ előnyeit túlbecsüljük. Sokat tőn erre azon lelkesedés is, melylyel a tudományok föléledése pillanatában az ó-kori tanulmányokra adták magukat az emberek, s azon hév, melylyel a XVIII. században mindent, ami nem volt keresztyén, s annál fogva a régi polgárisodást is, emelni törekedtek. Mindemellett könnyen belátja mindenki, ha önmagát nem akarja csalni, hogy azon sokat bámult korszak, mely a keresztyénséget megelőzte, épen azon dolgokra nézve, melyeket minden polgárisodás mérveiül kell vennünk, igen nagy messzeségben áll korunk mögött.

Nem merek itéletet mondani a természettudományok állásáról a klasszikus régiség korszakában; határozzanak e részben a szakemberek; de hogy korunk a megismert természeti erők használatát illetőleg, mind

fölülmulja, amit az ó-kor tőn e tekintetben, Strabo és Ptolomeus s idősb Plinius legnagyobb bámulói is szintoly kevéssé tagadhatják, amint művészi becsüktől elvonatkozva, az ó-kor legnagyszerűbb művei sem mérkőzhetnek csak azzal is, ami csak az utóbbi 25 év alatt a vasutakra nézve történt. Nincs a természettudománynak ága, melyben az előhaladás még avatatlanok előtt is szemmellátható ne volna; maga az orvosi tudomány, — mely valamennyi tudomány közt a legkisebb haladást tette, mivel kizárólag az emberrel foglalkozik, s mindazon akadályokkal kell küzdenie, melyekbe azon tudományok ütköznek, a miknek tárgya az ember, — mondom, az orvosi tudomány sem képez e részben kivételt, s Cato itéletét kora orvosai felől (*f*) bajosan fogná ma ezen fakultás legnagyobb ellensége, csak tréfából is, ismételni. Egyoldalunak mondhatjuk e haladást, meglehet, hogy az is, mert a természet anyagi erői fölötti uralom az ember egyik, de nem egyedüli föladata, s meg lehet engedni, hogy korunk igen is kizárólag ez egy irányba vetette magát; de miként e nagy, habár egyoldalú haladásból a szellemi tehetségek nagy fejlettségére következtethetni: úgy a természet ismeretében tett előhaladásban az a sajátságos, hogy először azon körülmény, mely mértékben lehetséges általában véve a polgárisodásbani előhaladás, attól függ, mely mértékben vetettük hatalmunk alá az anyagi világot (*g*), s hogy másodszor azon előhaladás, melyet az emberek a természeti erők ismerésében és használásában tettek, a tapasztalatok hosszú sorát, és számos értelmes embert föltételez, s így egyszersmind bizonyságul tekinthető arra nézve, hogy mennyire elterjedt általában a műveltség. (*h*).

Ugyanezen eredményekre jutunk, ha az ó-világ polgárisodása kiterjedését egybehasonlítjuk a keresztyén polgárisodásával, és ha figyelembe veszszük, hogy e határokon belűl mennyien részesültek az ó-világnak —, mennyien osztoznak korunknak műveltségében.

Ha az ó-kor melletti lelkesedésünkben azt állítjuk is, miszerint az újabb korban a polgárisodás sehol sem emelkedett azon tetőpontra, mint Rómában, Karthágóban és Athenében, s hogy például az athenei polgárok tömege általában véve, a műveltség olyan fokára jutott, minőt hiában keresünk fővárosaink polgáraiban: mindezt — azon alapos ellenvetések daczára, melyeket az ellen mindenkinek szükségkép emelnie kell, ha az ó történetek forrásaival elfogultság nélkül foglalkozik (*i*), — meg lehet engednünk, a nélkül, hogy legkevesbbé is megingatnók azon tételt, miszerint jelen műveltségünk magasabban áll. Amily kevéssé itélhetni meg egy egész ország égalját és termékenységét egyes, a természet és mesterség által különösen kegyelt részeiről: oly kevéssé szolgálhat egyes középpontok műveltségi állapota egy egész időszakban a műveltségi fok mérveül, és hogy meggyőződjünk, mennyire háttérben áll még Itália és Görögország is korunk műveltebb államaihoz képest, csupán azon tényre kell figyelmeznünk, miszerint az ó-kor polgárisodása, épen ahol legmagasabban állott, kizárólag a városokra volt szorítva, míg most egész országokra kiterjed, s hogy a legjobb időkben is mindig csak a lakosok kis részét tevék azon polgárok, kiknek műérzéke és politikai képzettsége felől annyit beszélnek. (*k*) Mi Görögország és Itália azon roppant térhez képest, melyre a keresztyén polgárisodás kiterjed? Bármennyire

fényesnek tessék ellőttünk az ó-kor műveltsége, s bármi gyönge világításban tűnjék föl az ujabbkoré: mégis sokkal nagyobb ma a fölvilágosultság. Ami fényt vetett az akkori világra, ma azon roppant térnek gyér világítására sem lenne elég; különben meg is világosítá vala, miután a világosság mennyiségére nézve, mely egy központból kisugárzik, nincs biztosabb mérv azon körnél, amelyre kihat. (*l*).

Mennyiben az emberi méltóság elismerése és becsülése fokát a polgárisodás mérveül tekinthetni, — s véleményem szerint is ez a leghelyesebb minden mérvek közt, mert ebből ismerhetni meg a különböző korszakok erkölcsi értékét: — e részben minden egybehasonlítás fölösleges a jelen és az ó-kor közt. Az emberi méltóság megbecsülése szükséges eredménye az egyenlőség elvének, s ennek csak ott lehetnek gyakorlati eredményei, ahol a népfölség és állam fölött van valami magasabb, ami minden emberrel közös. Mint az egyenlőség fogalma az ó-korban kapcsolatban állott a polgárságéval, s ha az állam minden lakosának meg is adták volna, csak annyiban terjedhetett ki idegen országok lakosaira, mennyiben a különböző államok közt — mint például Görögországban — valamely községi kapocs létezett: úgy az ember méltósága, becsülése is az ó-korban csak az állam polgárára terjedett ki. Az emberiség, mint egy nagy egész, fogalmát, melynek jóléte és szerencsétlensége minden egyest érdekel, s melynek irányában kötelességei vannak, méltán a keresztyénség hódítmányának lehet mondanunk.

Nem tagadom, hogy polgárisodásunk fejlődési folyamát tekintve, gyakran tespedés, sőt visszaesés momentumaira találunk.

Mint a folyam gyorsasága nem mindenütt ugyanaz, s hosszú folyása közben helyek jönnek elő, hol a víz nyugodni látszik: úgy a polgárisodás sem mindig egyforma gyorsasággal halad előre; vannak pillanatok a történetben, midőn a polgárisodás tere az ekével csak most fölhasogatott föld képét tűnteti elénk, hol az előbbi korszak vegetátiója semmivé van téve, s még semmi új nem fejlődött. De valamint a folyam ezen tespedése, s a zöld csírák e semmivé tétele csak látszólagos: ugyanez az eset a polgárisodással, s csak nagyobb korszakokat kell egybe foglalnunk, hogy meggyőződjünk, miszerint az emberiség, e látszatos veszteglés daczára, folyvást halad előre, s hogy minden tespedés, minden úgytetsző visszalépés egy ugyanakkor más tekintetben tett haladás által kompenzáltatik.

Legvilágosabban láthatjuk ezt, ha a középkorra fordítjuk figyelmünket.

Divattá lőn a XVIII. században középkort, és pedig az egész korszakot, melyet e néven értünk, a legnagyobb sötétség korszakának tartani: s mindazáltal tagadhatatlan, hogy, ha nem egyes római tartományokra, hanem az összes emberiségre fordítjuk figyelmünket, ez időszakban is haladt a polgárisodás.

Ami mindenek előtt azon tudományokat illeti, melyek a természeti erők ismeretével foglalkoznak, nem merészlek e tekintetben magam itéletet hozni, csupán arra hivatkozom, amit Humbolt Sándor a „Kosmos“ második kötetében mond a természettudományok lassankint fejlődéséről a középkor folytán. (*m*).

Ha a két korszak műemlékeit vizsgáljuk, meglehet, hogy több műbecset tulajdonítunk az ó-koriaknak; de

hogy a középkor büszke egyházai, azon hosszú tornyok, melyeknek magassága az egyiptomi gúlákkal versenyez, bizonyságul szolgálhatnak, miszerint az emberiség a czéljai elérése végett nyert eszközökkel a középkorban is tudott élni, szintoly bizonyos, mint azon tény: hogy amit e tekintetben a renaissance századában tőnek, mind csak a középkor folytán lassankint szerzett ismeretek által lett lehetséges (*n*), s hogy például a Péteregyház, műbecsét mellőzvén, technikai szempontból mind felülmulta az ó-kor műemlékeit. Ha egyéb tekintetben hasonlítjuk össze e két korszakot, nem lehet tagadni a haladást.

Az ó-kor műveltsége mindenesetre igen kis térre szorítkozott, s kiterjedésére nézve még a XV. század polgárisodásával is oly kevéssé hasonlítható egybe, a mint az ó-kor bármely egyes korszaka polgárisodását nem emelhetni bármely későbbi századé fölé, ha az emberi méltóság elismerésében és becsülésében keressük a polgárisodás mérvét, s a keresztyén polgárisodás korát egybevetjük a megelőzővel.

Még a népvándorlások korszakát is haladás korának mondhatjuk e szempontból. Zivatarként tódultak az összes nyugoti birodalomra a germán fajú szilaj csapatok, s a tudomány és művészet némely művei semmivé lettek a hódítás zavarában; de ha mellőzzük is, miszerint a világnak akkor haladhatás végett új népek ifjú erejére volt szüksége, s a keresztyénség, a nyugoti birodalom földulása nélkül, alkalmasint itt is sok ideig azon alakot vette volna föl, mint a keleti birodalomban találkozunk azzal: tagadhatlan tény, hogy mindazon népek, melyek a római birodalmat megbuktatták, midőn

összerombolák, amit a régi műveltség alkotott, egyszersmind maguk is annak körébe vonattak, s hogy az emberi méltóságot, ha csupán a győzők körében volt is elismerve, a népvándorlás legszilajabb korszakaiban is jobban becsülték, mint a római császárok legműveltebb korában.

Az ó-kört csupán egy tekintetben illeti a dicsőség föltétlenűl a jelenkor irányában: a művészet tekintetében. De a művészet a műveltség bizonyos fokára mutat ugyan, azonban nem mérve a különböző korszakok polgárisodásának, s csak azt, amit a művészet a XV. és XVI. században hoza létre, vagy a franczia írók XIV. Lajos alatt írtak, kell egybevetnünk Lajos Fülöp kora termékeivel (*o*), hogy meggyőződjünk, miszerint, általában a polgárisodás tagadhatlan haladása mellett, tetemes visszaesés történhetik a képzőművészetekben, s mindarra nézve, ami a gondolatok és értelmek kifejezésével foglalkozik. Minden oldalú nagyszerű haladás korszakai soha sem lehetnek kedvezők a művészetre nézve, hiányozván azokban, amit a művészet nem nélkülözhet, bizonyos határozott eszmény, s a kifejezés tökélye annál inkább lehetetlenné válik, minél terjedtebb az eszmék köre s az új fogalmak száma, melyekre kifejezést kell találni. Minden élénkebb haladás mellett ugyanazon látmánynyal találkozunk az emberi munkásság minden terén, mint Amerika őserdeiben. A szép érzékét háttérbe szorítja a szükséges érzelme. A művészet mindig oly korszakokban tőn legnagyobb haladásokat, s alkotá legszebb műveit, midőn a műveltség általán véve gyors folyamában megállapodni látszék egy időre, s egyik nyugpontjára érkezett. (*p*).

A polgárisodás mérvét sokan az állam politikai intézményeiben is hitték kereshetni, s nagyrészint ennek kell tulajdonítanunk, hogy az ó-kor polgárisodásának föltétlenűl elsőséget adtak a jelenkoré fölött. Ha mellőzzük a különböző államok közti viszonyt s azon arányt, melyben a teljes jogu polgárok száma az összes népességhez képest állott: az ó-kor politikai intézményeinek előnyeit már azért is bajos elvitatnunk, mert azon kor uralkodó eszméivel a legnagyobb összhangzásban voltak; amire a jelenkor államintézményeinél nincs eset. De miután — ha a polgárisodás megitéléséről általában van szó — e viszonyok közűl egyet sem lehet szem elől eltéveszteni; miután különböző politikai intézmények előnyeiről a legeltérőbb nézetek uralkodnak, s a tiszta demokrata államformáróli átmenetelt egyeduralomra sokan szintúgy haladásnak tekintik, mint mások az ellenkezőt; miután a történetek minden korszakában különböző alkotmányformák voltak egyszerre a különböző államokban, sőt alig találhatni egyetlen államot, hol az államszerkezet formáját hosszasabb idő alatt gyakran ne változtatták volna: az alkotmány — csupán egy népről szólva is — csak igen bizonytalan mérvet nyújt megitélni: hogy áll aránylag műveltsége? Több népre vagy az összes emberiségre bizonyos történeti korszakban épen nem alkalmazhatni azt, sőt azon nézet, miszerint minden haladást az államintézményekből kell megitélni, szükségkép oda vezet, hogy végre minden haladást tagadunk.

Gervinus ujabban (*q*) azon tételt állítá föl, mikép *a történetekben és pedig nemcsak egyes államok, hanem az emberiség történeteiben szabályos haladást vehetni*

21*

észre az egyesek szellemi és polgári szabadságáról többekére sőt sokakéra: valamint azon államokban, melyek egészen bevégzék életpályájokat, — a fejlődés ez emelkedő vonala tetőpontjáról lefelé visszasülyed a műveltség, szabadság és hatalom sokakról kevesekre vagy épen egyesre, s hogy e törvényt a történetek minden részében föltaláljuk.

Előttem hibásnak tetszik e nézet; legalább az egyesek *polgári szabadsága és hatalma* ezen előhaladását sokakra, az államfejlődés folyama, amint Gervinus fölveszi, sem az ó-, sem az ujabb korban nem mutatja.

Szerintem már a kiindulási pònt is hamis, miután sem a dolgok természete, sem a történet nem igazolja azon tételt, hogy a kényúri államforma a többieket mind megelőzte. Valamint az ember, saját belátására hagyva, csak akkor emelkedhetik föl az egyetlen legfőbb lény eszméjére, ha az őt környező dolgok benső egybefüggését, a természet egységét fölfogta, s így a monotheismust — amennyiben az istenség felőli emberi nézetek eredetét nem kijelentésben keressük — mindig a szellemi fejlődés magasabb fokául tekinthetni, amelyre csak lassankint azon mértékben emelkedünk, amint az egyes természeti jelenségek összefüggését beláttuk s a világegyetemet, mint egészet, fogtuk föl: úgy a kelet kényúri államszerkezetét, melynek — ezen elmélet szerint — minden egyéb kormányformát meg kellett volna előzni, megfogni sem vagyunk képesek; hacsak föl nem veszszük, hogy az előtt már nagy államok léteztek.

Már pedig minden nagy állam mindig hosszas történet eredménye, mely a kisebb községek egy egészszé olvadását eszközlé lassankint: amiből következik, hogy

ha a történetek mindenütt a kényuralmi formára vezetnének is vissza bennünket (*r*), még akkor is föl kellene tennünk, hogy más viszonyok fönállása előzte meg szükségkép mindenütt azon állapotokat, melyek előttünk történetileg tudva vannak. Ha e viszonyokat az előttünk történetileg ismert fejlődési folyam szerint akarjuk megitélni, s fölveszszük, hogy a kelet nagy államai hasonló módon állottak elő, mint az ó-világ és az ujabb kor államai: föl kell tennünk, miszerint azon kényúri államszerkezetet, melyről a legrégibb történetekből értesülünk, olyas viszonyok előzték meg, milyeneket Homer vázol elénk Görögországban, s minőkkel a germán néptörzseknél találkozunk az ujabb kor kezdetén; de megfoghatatlan előttem, hogy a királyságban, amint az Odysseaból tanuljuk ismerni, s általánvéve a királyi hatalomban, mely az ó-kor köztársaságait megelőzte, s melyet az ó-kor több írója a legrégibb államszerkezet gyanánt ad elő, vagy az ó-germán törzsszerkezetben, melyet Tacitus rajzol, mint találhatni a kelet kényúri államrendéhez hasonló valamit. Azt sem foghatom meg, hogy a germánok első kiterjeszkedésétől és megtelepedésétől Európa különböző államaiban a hűbéri szerkezet megalapításaig miben álljon az egyesek uralmának átszállása sokakra: miután ki lehet mutatni a történetekből, miszerint azon uralom, melyet az ó-germán királyság gyakorolt, sem oly sokakra nem terjedt ki, mint utóbb az egyes birodalmi hűbérnököké, sem intensive nem volt nagyobb azon kis körben, a melyre kiterjedt.

Azon korszakok történeteiben, melyekre Gervinus nézete támogatás végett hivatkozik, szintúgy föltalál-

hatni az ellenkezőt, sőt az ujabbkor történeteire nézve épen ez az eset, miután azon pillanattól fogva, midőn a germán népeknél, mint Tacitus értesít bennünket, mindenki hivatva volt a fontosabb ügyekre befolyni, sőt azon intézményektől fogva is, melyekkel nagy Károly korában találkozunk, a hűbéri szerkezeten át egész a XVIII. század kezdetéig minden államban, melyeket germán népek alkottak, épen az ellenkező folyamot vehetni észre: tudniillik a szabadság és hatalom átmenetelét sokakról kevesekre, végre egyesre.

Gervinus ugyan, hogy ez ellenvetéseket kikerülje, azon nézetből indul ki, hogy a bitorság (tyrannis) Görögországban s a korlátlan uralom korunkban csak eszközűl tekinthető, mely az uralom átszállását az aristokratiáról a demokratiára közvetiti; de ha Görögországra nézve meg is akarnók ezt engedni — habár ez sem lehetséges, miután legalább a dór államokat illetőleg kivételt kellene tennünk, s az oly bitorságot, mely két századig tart, csak nem tekinthetni átmeneti állapotul azon demokratiára, mely addig sem tart, — ha mint móndók, a görög bitorságban csupán a görög demokratia előcsarnokát akarnók is látni: hogyan egyeztethetjük meg e nézetet Róma történeteivel?

Róma hét királyáról a legkülönbözőbb nézeteket állították föl; még lételöket is megtagadták, s csupán mythoszi személyeket akartak látni bennök: de hogy hatalmuk nem volt kényúri, s hogy ennélfogva a köztársaság alapítása által — ha csupán az aristokratia győzelmét látjuk is abban a népszerűletlen királyság fölött — nem kényúri hatalom szálla át egyesről többekre, szintoly kétségtelen, mint az, hogy a római demokratia

igényei kivívása végett nem a bitorságot használta, sőt inkább azután következett ez, úgy hogy, ha egy államformát csupán átmeneti fokozatul tekintünk egy másikra, inkább a demokratiát kell olyan formának vennünk föl, mint amely, rövid fönállásával, csupán a kényuralom bevezetéseül szolgált.

Az ujabb kor történeteit pedig azért nem hozhatni föl ez állítás mellett, mivel még nem áll ellőttünk bevégzett egészként, s azon kérdést illetőleg: minő végeredményre vezetend a korlátlan egyeduralom, mit e pillanatban, legalább a legtöbb államban, az ujabb kor politikai fejlődése eredményeül kell tekintenünk, — lehetnek ugyan vágyaink és reményeink, de nem hozhatni föl tényeket, miknél fogva azt egész bizonyossággal eldönthetnők.

Amily kevéssé mutathatni ki általában az emberiség történeteiben, hogy a polgári szabadság szabály szerint száll át egyesekről többekre és sokakra, sőt miután azon kényúri államintézmények, melyektől az emberiségnek az ó- és a középkor rabszolgaságra alapított államaira kelle előhaladnia, ugyanazon helyeken maig fönállanak, s általában majd mindig volt egyszerre demokrata, kényúri és egyeduralmi állam; szintúgy nem találhatni egyetlen államot is, melynek történeteiből, a tények elferdítése nélkül, ezt kimutathatnók.

Az összes politikai történet számos változást mutat, melyeket azonban nem lehet bizonyos törvény szerint sorozni. Amint az államhatalom egyről gyakran a polgárok egyetemére megy át, szintúgy történik néha az ellenkező, s aminek bizonyos esetben több százados fejlődésre van szüksége, rögtön előáll más viszonyok

közt. Alig gondolhatni oly államformát, melyet már gyakorlatilag meg nem kisérlettek volna: mindeniket átmeneti fokozatúl tekinthetni bármely másikra, miután legtöbb esetben azt mutatja a történet, hogy egyszer már szolgált ily fokozatúl. Aki különböző korszakok politikai intézményeiből akarja az emberiség haladását megitélni, végre kétségbe kellene esnie az iránt. Örökös körben-forgás tűnik mindenütt elénk, nyugtalan ingadozás ide s tova, mint az ingának hullámzása. De következik-e ebből, hogy általában nincs előhaladás?

Nézzétek az órát! Mindenek előtt a pendulum zaja és ingásai vonják magukra figyelmünket. Sok utazó beszéli, mi borzadást szült mindig a hajó kronometerének látása a vad emberek közt, kik annak mozgásában életet véltek látni; s aki nem ismeri az óra használatát, bizonyára sok ideig semmi egyéb mozgást nem vesz abban észre. Minél tovább szemléli járását, annál nagyobb unalmat érez, annál kevesbbé foghatja meg a mester czélzatát, ki nagy mesterséggel ily művet alkot, a melyben annyi kerék van egymásba illesztve, hogy egy kis petyegést s némi haszontalan mozgást idézzen elő. Merőben így vagyunk a világtörténettel. Mindenek előtt a politikai események zaja, nyugtalan mozgalma vonja magára figyelmünket, s aki nem lát egyebet, bosszúságot érez a két szélsőség közti örökös ingadozások fárasztó látmánya miatt. De amily kevéssé a pendulum ingásában kell keresnünk az óra sajátképeni mozgását, sőt inkább csupán eszközűl kell azt tekintenünk, mely a mutatót, habár alig észrevehetőleg, tolja mindig előbbre: szintoly kevéssé kell az emberiség történeteiben szemlélhető haladást azon nagy hullámzásban

keresnünk, mely szerint egyes nép, vagy az összes emberiség az ellenkező államformák közt hányatik idestova.

Ez ingadozások, ez ellenkező mozgalmak daczára az állam-élet terén, folyvást növekedett az emberek uralma az anyagi természet fölött, szaporodott a műveltség részeseinek száma, s emelkedett az emberi méltóság érzete, — s épen ebben kell keresnünk a polgárisodás mérvét.

Innen következik az: hogy az emberi fejlődés törvényét a polgárisodásbani lassú előhaladásban találjuk föl.

A soha nem változó tények hosszú sorának szemlélete vezetett bennünket e törvény ismeretére. Ugyanazon út, melyen a tudomány minden eddigelé ismert természeti törvényt föltalált; és e szerint csak akkor vonhatjuk józanúl kétségbe létezéset, ha tényeket mutatnak, melyek e törvénynyel ellentétben állanak.

Mily fontos e törvény világos ismerete a gyakorlati életre, könnyen megitélhetjük.

Valamint, mihelyt földünk mozgásáról meggyőződtünk, azonnal lehetővé sőt szükségessé lett, e mozgalom irányát is kiismernünk: úgy, ha egyszer e haladás tényét elismerjük, e haladás irányát is a legnagyobb biztossággal meghatározhatjuk. Csak a tespedés elmélete marad előttünk szűntelen bizonytalanságban.

JEGYZETEK A II. FEJEZETHEZ.

(*a*) A „Lib. Ecclesiastici. 18. 7. 8. l. mutatja, hogy a patriárkák hosszas életkora a zsidóknál is ritka kivételek közé tartozhatott. „Numerus dierum hominum, ut multum centum anni.“ Psalm. 90. 10. a következőt olvassuk: „Dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni. Si autem in potentatibus octoginta anni.“

(*b*) Ameddig művelődésünk története visszanyúlik, az emberek mindig foglalkoztak érzékfölötti dolgokkal, elmélkedtek az istenség, az ember földi rendeltetése és jövője, az emberi természet ellentétei, s azon erkölcsi törvények fölött, melyeknek saját érdekében alá kell magát vetni. De a mire e részben különböző időkben eljutottak, nem vehetni a haladás mérveűl, részint mivel az emberi léleknek e terén igen szűk korlátai vannak, részint mivel (kijelentés folytán avagy szükségből) korán eljutottak azon erkölcsi törvények ismeretére, melyek nélkül társadalom nem állhat fön; s a mennyiben változásokat tapasztalunk ezekre nézve, csupán a hit dönti el: mennyiben tekinthetni haladásnak e változásokat.

(*c*) Miután az anyagi világ, bármit tegyünk, mindig befolyással van szükségkép az emberiségre: ha nyügeitől szabadabbakká akarjuk tenni magunkat, nem azon eszközhöz kell folyamodnunk, hogy a léleknek föltétlen uralmat tulajdonítsunk, s mint a stoa, megvessük az anyagi világ befolyását; hanem abban, hogy értsük s értelmünk által hatalmunk alá igyekezzünk vetni a bennünket környező világot.

(d) Fölöslegesnek tartom a fönebbi tételek bővebb bizonyításába bocsátkozni, miután egyetlen alapos okot sem tudok, amit föl lehessen hozni azon állítás ellen, hogy e viszonyokat a polgárisodás mérveiül tekinthetni. Azoktól várom az ily okok fölhozását, akik czáfolatra méltatják e munkát.

(e) Hogy mindazon előhaladások daczára, melyeket a régiségtan félszázad óta tőn, megfejtik-e Egyiptom és Assyria irott emlékeit annyira, miszerint azok által ama rég elenyészett népek szellemi és társadalmi életébe tisztán bepillanthassunk, legalább is igen kétségesnek tetszik előttem, azok után, a miket már Herodot mond ez emlékek felől, melyeket már az ő korában maguk a papok sem igen értettek. Abból, ami eddig előttünk fekszik, mindenesetre azon következményt vonhatjuk, hogy Egyiptom polgárisodása — ha a görög polgárisodás egyedüli anyjául akarnók is tartani, igen messze áll e mögött. Amit ez óriási műemlékek építési módjáról tudunk, mind azt mutatja, hogy nem magasabb erőműtani ismereteknek, hanem ezerek tömeges erőfeszítésének köszönik létöket: minél fogva épen nem a természeti erők ismeretében tett előhaladás, hanem inkább a korlátlan uralom jeléül kell azokat tekintenünk, melyek épen a műveltség kevesekre szorítását, és az emberi méltóság és tevékenység kevésrebecsülését, s így a valódi műveltség alacsony fokon állását mutatják.

(f) Cato írta fiához: „Jurarunt inter se barbaros necare omnes medicina. Et hoc ipsum mercede faciunt, ut fides iis sit, et facile disperdunt. Nos quoque dictitant barbaros, et spurcius nos quam alios opicos appellatione faedant. Interdixi de medicis." Plin. XXIX. I.

(g) Feloldhatlan kapcsok fűzik az embert az anyagi világhoz, uralkodnia kell a fölött, vagy rabszolgája lenni annak, s a mely mérvekben az anyag fölött uralkodik, csak annyiban

emelkedhetik amaz erkölcsi szabadságra, mely a magasabb műveltség alapföltétele.

(*h*) Amint a természeti erők ismeretében tett előhaladás nem egyesek műve, s miként például sok ezer értelmes ember vizsgálódásaira van szükség, hogy csak egy mozdonyt (locomotive) készítsenek: szintoly lehetetlen ez ismeretek használata, ha föl nem teszszük, hogy számosan vannak, akik legalább is a műveltség bizonyos fokára emelkedtek.

(*i*) Az ó-kor nagyobb polgárisodása bizonyságául gyakran kiemelik Sicilia, az egyes görög szigetek és gyarmatok által elfoglalt vidékek nagyobb népességét. A nagy népesség mindenesetre a földmívelés előhaladására szokott mutatni, s a mennyiben ez a míveltség nagyobb fokát föltételezi, magasabb polgárisodás jele (kereskedő népeknél, és a hol a népességet, mint Rómában, idegen munka táplálja, bizonyára nem az); azonban Holland és Belgium népességét, főleg ha az égalji viszonyokat is latba vetjük, úgy hiszem párhuzamba állíthatjuk az érintett adatokkal Sicilia népessége felől. Egyszersmind azon panaszok, melyeket Itália néptelensége iránt találunk a régi íróknál, eléggé mutatják, miszerint Róma népessége csak a tartomány rovására növekedett, s Itália akkor kevesebb embert táplált, mint korunkban, noha, legalább részben, gyér népességgel bír. Azon seregek létszámából pedig, melyeket Görögország a persa és peloponnezusi háborúk alatt kiállított, hasonló bizonyossággal következtethetjük, hogy Görögország népessége — mindamellett, hogy szigetei oly hihetetlenűl túlnépesedettek voltak kiterjedésökhez képest, — aránylag sem Anglia, sem Német- avagy Francziaország népességével nem állja ki a versenyt.

(*k*) Gyakran fölhozzák például azon gyümölcsárusnőt, ki egy vevő kiejtéséről azonnal megismeré, hogy nem athenei.

Nem vitatom, mennyiben tekinthetni ezt a nép magasabb műveltsége mérlegeűl. Az atticismust ugyan csak az athenei gyümölcsárusnőnél találjuk föl, azonban azt hiszem, hogy egy párisi gyümölcsárusnő szintúgy megismeri kiejtéséről a vidéki embert, mint a bécsi nő is a szászt és würtembergit. De ha e ténynek oly nagy fontosságot tulajdonítnak: azon sokszor említett athenei teljes jogú polgárról sem kellene megfeledkezni, a kinek Aristides, midőn számüzetéséről volt szó, maga volt kénytelen nevét a cserépre fölírni, mivel az érintett polgár nem tudott írni. Általában, hogy igen ragyogó fogalmat ne csináljunk magunknak az athenei nép politikai képessége felől, jó felütnünk Aristophanest, ki talán kissé torzított, de alapjában hű képet ad az akkori nyárspolgárról. Demosthenesben és más szónokokban is sok tanúságost találunk e részben. Schmidt egy szellemdús művében: „Die Geschichte der Freiheit in den ersten Jahrhunderten des Christenthums“ igen sok észszel igyekvék megmutatni, hogy az ó világ irodalma szintúgy el volt terjedve, s annál fogva szintoly hatással volt a polgárisodásra, mint korunké. Bármi elmésen állítá is egybe okoskodásait, s bármint igyekvék megmutatni, hogy az irodalom akkor tágasabb körre volt hatással, mint rendesen fölteszik: mindazok ellenében csupán azon tényre hivatkozom, melyet Humboldt idéz „Kosmos“-ában (2. k. 224. l.), hogy Strabo nagy műve a római ó-világban egész az V-dik századig szinte ismeretlen volt, s még a sokat egybegyűjtő Plinius sem használta.

(*l*) Mint a körülte levő műveltségi fokozat mindig jelentékeny befolyással van az egyesnek szellemi fejlődésére: még inkább ez az eset egész népeknél. Egy nép megelőzheti a többieket mind, de csak bizonyos fokig. A legnagyobb világosság szintoly kevéssé érintkezhetik a teljes sötétséggel, mint a leg-

nagyobb műveltség a legnagyobb nyerseséggel: mert kölcsönös hatással van egyik a másikra, s amint a legműveltebb népek gyarmatosait környezetök befolyása következtében vissza látjuk esni, úgy minden nép műveltsége — ha ki is lehetne magyaráznunk, hogy egyes népre szorítkozva nagyobb műveltség fejlődhetik ki, azon mértékben marad hátra, sőt sülyedhet vissza, minél alantabb fokán állanak a polgárisodásnak azon népek, melyekkel érintkezésbe jő.

(*m*) „Es liegt nicht in der Bestimmung des menschlichen Geschlechtes, eine Verfinsterung zu erleiden, die gleichmässig das ganze Geschlecht ergriffe. Ein erhaltendes Prinzip nährt den ewigen Lebensprozess der fortschreitenden Vernunft." Kosmos. II. k. 268. l.

(*n*) „A népélet minden egyes korszakában kitetszik, hogy ami csak az ész haladásával, az értelem tökélyesedésével összefüggésben van, mind a megelőző századokban gyökerezik; s ama fölosztás korszakokra, melyet az ujabb történetírók szentesítettek, csak azon jelenségek és tények elkülönzésére vezet, melyek lánczolatos egybefüggésben vannak egymással." Kritische Untersuchungen über die historische Entwickelung der geographischen Kenntnisse von der neuen Welt stb. Übersetzt von J. L. Ideler. I. k. 70. l.

(*o*) Hogy a stylus maga az ember, egyes emberre nézve áll, némi részben; de soha sem alkalmazható egész korszakokra. Egy korszak stylusát, melyből jellemét megitélhetjük, a nép kifejezésmódjában kell keresni, s ezt nem találjuk föl az irodalomban.

(*p*) Rendesen az ellenkezőt állítják. Hogy a művészet a tudományt, a költészet a prózát megelőzi, szintoly általánosan elfogadott tételek, mint azon állítás, miszerint a magasabb polgárisodás korszakai mindig a kétely korszakai egyszers-

mind, mi által ama kétségteleneknek állított tényeket indokolni törekszenek. Miután a haladás szakadatlan, nincs nehezebb dolog, mint bizonyos korszakokra szaggatni azt. Minden korszak magán hordja a megelőzőnek maradványait, s a következőnek csíráit, s majd mindig lehetetlen meghatározni azon pontot, ahol az előbbi műveltségi korszak megszűnik, vagy a fejlődő kezdetét veszi. De hogy minde mellett polgárisodásunk összes fejlődését bizonyos korszakokra oszthatni, melyek közűl mindenik különös jellemmel bír, s melyek közűl mindegyiket tisztán meg lehet uralkodó eszméinél fogva különböztetnünk a többiektől, — nem szenved legkisebb kétséget; s ha azon időpontra nézve, ahol a régi világ polgárisodása megszűnik, szintoly kevéssé hozhatni föl pontos évszámot, mint arra nézve: hol záródik be a középkor s veszi kezdetét a renaissance? mindazáltal senki sem tagadhatja, mikép a korszakok közűl egészben mindeniket meg lehet különböztetni a megelőzőtől összes jellemére nézve, s hogy a korszakokra osztást épen a művelődési történetekben nem nélkülözhetjük. De ha a művelődés történeteit korszakokra osztjuk, azonnal át kell látnunk a fönebbi tételek helytelenségét, miután azon állítás, hogy a költészet a tudományt, a művészileg szép a gyakorlatilag hasznost, a hit a kételyt megelőzi, csak anynyiban igaz, a mennyiben a művelődés két korszakára, vagy jobban mondva, egy korszaknak a másikba való átmenete szakára fordítjuk figyelmünket.

(q) „Einleitung in die Geschichte des 19. Jahrhunderts.“ 15. lap.

(r) Nem ez az eset. Ismereteink a zsidó nép történeteiről, sokkal nagyobb körülményesség mellett, szintoly messze mennek vissza, mint más nép történetei, s e nép legrégibb történeteiben nyoma sincs a kényúri államszerkezetnek. Szint-

oly kevéssé mondhatni egyedúri korlátlan hatalomnak a papi uralmat, amint Egyiptomban fönállott, s amit Herodot III. 80—87 a kényúri államszerkezet keletkezési módjáról Persiában mond, — a feltűnő görög szinezet daczára is — annyit mindenesetre mutat, hogy Persia államintézményeit sem tekinthetni oly eredeti viszonyoknak, melyekkel az államalakulás azon tartományokban kezdődött.

III. FEJEZET.

A HALADÁS TÖRVÉNYEI.

Az emberiség és a föld története nemcsak a részben hasonlítanak egymáshoz, hogy mindkettőben folytonosan tartó átalakulást, folytonos fejlődést találunk mindig tökélyesb organismusra: az átalakulás módjára nézve is van némi hasonlat a kettő közt.

Mint a föld felülete nagy forradalmak nyomaira mutat, melyek alakját megváltoztatták; amint vannak korszakok, melyek alatt a rázkodások hosszú sora következtében óriási hegylánczok keletkeztek, tengerek megváltoztatták medreiket, s az állat- és növényvilágban tömérdek új organismus állt elő, míg mások elenyésztek: de az átalakulás munkája nem szorítkozik ez erőszakos forrongás korszakaira, hanem számos kisebb természeti esemény, sőt az örökké munkás természeti erők működése által is lassankint és folyvást tart: ugyanezt találjuk az emberiség történeteiben is. Ama nagy forradalmakon kívül, melyek az összes emberi viszonyokat egyszerre megváltoztatják, az élet minden viszonyát kisebb események, sőt az emberi fogalmak lassankinti fejlődése s a naponkinti törekvések is észrevetlenűl de tetemesen módosítják; s a ki két korszakot figyelmesen egybe akar hasonlítani, úgy fogja találni, hogy ha a köz-

benső időszak még oly meddőnek látszik is eseményekben, mindazáltal a nézetekben és viszonyokban, általában véve az emberi lét minden körülményében, nagy változások történtek az alatt.

Még szellemünk korlátai is ugyanazok ama törvényeket illetőleg, mik szerint e változások a természetben és az emberiség körében véghez mennek.

Bizonyos általános természeti törvények ismerete, a vulkánikus erő okozta jelenségek szemlélete, s általában azon erők figyelmes vizsgálata által, melyek földünk fölületének lasankinti átalakulásán működnek, fogalmuk lehet arról is: mi módon történhettek ama nagy földrászkodások; de pontosan sem azok idejét, sem módját nem mondhatni meg a multra nézve, s még kevesbbé lehet előrelátni, mily alakot veszen földünk fölülete egy új nagyszerű katastropha esetében, és így ismeretünk köre akkor is rendkívül korlátolt, ha azon törvények kutatására fordulunk, mik szerint a nagy forradalmak történnek, melyek az emberek minden viszonyát egyszerre átalakítják. Itt is ugyanazon erők működése tűnik föl nagyban, melyeket a kisebb eseményeknél szemlélünk; de hogy mikor és mely terjedelemben történnek e forradalmak, s minő eredményei lesznek, mindez túl fekszik tudomásunk körén. Tudományunk e tekintetben csak arra szorítkozhatik, hogy azon tényből, miszerint az emberiség több ily forradalmat tapasztalt, a jövőre nézve következést vonhat szintoly nagyszerű események valószínűségére.

Más dolog, ha azon törvények kutatására fordítjuk figyelmünket, mik szerint az emberi viszonyok *lassankinti átalakulása*, a polgárisodás lassankinti hala-

dása történik. Mert ha azon nagy befolyás következtében, melyet az akarat szabadsága minden emberi viszonyra gyakorol, soha sem találhatjuk föl itt azon szabályszerűséget, a melylyel a természet vizsgálása közben találkozunk, s ha ennél fogva a polgárisodás haladását soha sem is számíthatni ki azon pontossággal, mint például azon apadást, melyet a Niagara zuhatagai tőnek egy század alatt, s tesznek a jövőben: két ezredév történeteiben a tények roppant sora áll előttünk, mikből minden előttünk tudva levő haladás törvényeit szintoly bizonyossággal elvonhatjuk, amint e tényekből általában következést lehet vonnunk a haladás létére.

Melyek immár e törvények?

IV. FEJEZET.

A HALADÁS ELSŐ TÖRVÉNYE: MINDEN HALADÁS KÜLÖNBÖZŐ EGYÉNISÉGEK ÉRINTKEZÉSÉTŐL FÜGG.

A történetek által egészen kétségtelennek bizonyított tény, hogy a haladást mindig csak a különböző erők és eszmék ellentéte eszközli. Nem szükség, hogy az ellentétben álló erők egyensúlyban álljanak: az is mindegy, helyesek-e avagy nem az eszmék, melyek uralomért küzdenek; s miként a hajó gyönge, sőt látszólag ellenkező szél mellett is előre vitorlázhat: gyakran oly eszmék is lényegesen előmozdíták az emberiség haladását, melyeket merőben hamisaknak ismertek el utóbb. Csak ott nincs semmi haladás, ahol nincsenek ellentétek; a haladás mértéke pedig mindig attól függ: mily kiterjedésben találják föl ez ellentéteket valamely társadalomban.

Görögország előhaladása mindig tetemesb vala, mint Rómáé. Minek okát — mint másutt már megmutattam — nem a görög nép fensőbb tehetségében, hanem azon ellentétek sokaságában kell keresnünk, melyek közt e nép kifejlődött. Miután a görögök vallása a képzelem hite volt, mely sem a lelket, sem a szívet nem volt soha soha képes teljesen kielégíteni, soha

sem is volt oly nagy hatása a társadalomra, hogy azon ellentét, melybe a bölcselmi eszmék a vallással jöttek, haladást idézhetett volna elő minden tekintetben (*a*); annál általánosabb és erősebb volt az ellentét a politikai élet körében. Görögország minden részében, a nép minden rétege közt megvolt ez ellentét, s ennélfogva a haladás is kiterjedt Görögország minden részére. Mihelyt Róma egész Görögországra kiterjesztette uralmát, az ellentétek elenyészésével megszűnt a haladás is, csupán a tudomány terére szorítkozott, hol a görögkeleti és keresztyén fogalmak érintkezése hatalmas ellentéteket idéztek elő, míg végre a keresztyénség ez ellentéteket is, s azokkal a haladást e téren is megszűntette.

Rómában is a folytonos ellentéteknek tulajdoníthatjuk annyi ideig a szűntelen előhaladást. Külviszonyait illetőleg először a körüle fekvő kisebb községekkel, majd Itáliával, Karthagóval s majdnem az egész akkor ismeretes világgal ellentétben látjuk Rómát; benn a királyság és patriciusok, a patriciusok és plebejusok, a birtokos osztályok és a proletárság, Róma és a tartományok, végre a köztársaság és imperium állannak egymással éles ellentétben. Miután Róma hétszázados küzdés után az egész világot meghódítá, midőn a császársággal a legtöbb benső ellentét megszűnt, vége lőn a haladásnak is; ennek útját is örökre bezárták Janus temploma ajtaival Augustus alatt.

A keresztyénséggel új ösvényeket tört a polgárisodásnak az emberiség, de ha az előhaladás a keresztyén polgárisodás folyama alatt nagyobbá lőn, mindenre kiterjeszkedve, és sokkal hosszasabb időre nyult, mint az

ó-korban: azon körülményekben kell okát keresnünk, mert összes polgárisodásunk folyama alatt mindig voltak hatalmas ellentétek.

Azon pillanattól fogva, midőn a keresztyénség a pogány világgal szemközt föllépett, s megindúlt a harcz, melyben a világ régi urát végre legyőzte a barbár népek ifjú ereje, a keresztyén polgárisodás egész folyama alatt folyvást ellentétekkel találkozunk, és pedig az élet minden körében, melyek mindenütt lehetetlenné tevék a tespedést.

A császár és a pápa és az egyetemes egyház, ez és a nemzeti egyházak, a katholicismus és a reformátió, a királyság és aristokratia, az aristokratia és polgárság, a községek és az egyén, az emberi nem vagy legalább a keresztyénség egységének eszméje s a különállásra törekvés, minden népnél szintúgy mutatkoznak, miként a népiség eszméje az egyének teljes önállósága igényeivel jő összeütközésbe; — ezen ellentétekkel találkozunk az egész keresztyén polgárisodás folytán, s tagadhatlan tény, hogy a haladás aránylag mindig annál nagyobb volt, minél erősebben léptek föl amaz ellentétek egymás ellen. (*b*).

Minden ellentét csak úgy képzelhető, ha az egyes eszmék vagy érdekek képviselőiül külön egyéniségek állanak szemközt; miből következik, hogy ha a haladást mindig csak különböző eszmék és érdekek ellentétele mozdíthatja elő: minden haladás csak akkor lehetséges, ha *különböző egyéniségek állanak kölcsönös érintkezésben egymással.*

S ugyis van.

Az egyes szellemi kifejlődése mindig azon érintkezésektől függ, melyekben más egyénekkel áll. Ha

még oly kitűnő adományokkal látta is el őt a természet, sohasem fejlődhetnek azok ki, ha elszigetelten áll, sőt visszaesést vehetni észre, mihelyt el van szigetelve. Csak akkor jő az ember ereje öntudatára, ha érintkezésbe lép másokkal, csak az hozza működésbe kedélye tulajdonait, s csupán a kedély viheti a lelket termékeny tevékenységre. Az ember szellemi tehetségei megannyi villanyszikra, melyek a galvanikus telepből fejlődnek ki, s melyeket mindig csak különböző elemek érintkezései idéznek elő.

Amit egyeseknél látunk, ugyanazt találjuk egész népeknél. Egy népiség sem fejlődhetik, bármi tehetségekkel legyen megáldva, magasabb műveltségre, míg elkülönözve áll, s a már műveltebb nép is hátramarad, sőt visszasülyed a polgárisodás pályáján, mihelyt gyérebbek lettek vagy épen megszűntek érintkezései másokkal. Mert amint az egyeseknél, ha érintkezésekbe jönnek, a fogalmak nemcsak azáltal szaporodnak, hogy mindenki idegen fogalmakat sajátít el, hanem az által is, hogy különböző fogalmak találkozása mindig új fogalmakat idéz elő: ugyanezt tapasztaljuk a népeknél. Elszigetelt népek, kivétel nélkül, a polgárosodás legalantabb fokán állnak. Ahol a polgárosodás első nyomait találjuk, ott az azelőtti érintkezések nyomai sem hiányzottak soha. Még a sandvichi sziget lakosainál is kimutathatók azok; a Mexikóban és Peruban talált polgárisodást illetőleg nem szenved kétséget e tény, miután az ősmondák idegen nép-bevándorlásokra visznek bennünket vissza, s az állam rendezését, a vallást, a földmívelést, általában mindent, amiben Peru és Mexikó elfoglaltatásakor a többi amerikai népeket fölülmulta, a nép maga ezen hódítóknak tulajdonítá. (*c*).

Nem szükség, hogy egyenesen nép és nép közt történjenek azon különböző elemek érintkezései, a melyektől függ minden haladás. Mint a vándor madarak magukkal viszik némely növény magvait, s azon szigeten, a hol rövid pihenést tartanak, idegen vegetatió csíráit szórják el: úgy vitték át egyesek gyakran egyik nép eszméit más népekhez, s mély jelentősége van a mondának, mely szerint az ó-világ minden nagy törvényhozója és gondolkodója utazásban töltötte élete nagy részét. Ily egyenes és közvetlen érintkezés nélkül soha sem mutathatunk ki valódi haladást, miként egyszersmind a haladás is ott volt legélénkebb, ahol ilyes érintkezések voltak. Azon tényt, miszerint a szárazföldi népeket a szigetek vagy széles, hajózható partok lakosai mindig megelőzték a műveltségben, szintén csak azon befolyásból magyarázhatni meg, melyet a más népekkeli érintkezés s azért a közlekedés könnyűsége gyakorol szükségkép a polgárisodásra, miként ez oknak kell tulajdonítnunk azon nagyobb előhaladást is, melyet a vegyes népek tőnek a polgárisodásban. Mivel az ily népek különböző elemekből állanak, s a különböző egyéniségek érintkezései itt leggyakrabbak: épen azért élénkebb szükségkép itt a haladás, mint a egytörzsű népeknél.

Mindaz tehát, ami gyéríti vagy egészen meg is szűnteti a különböző egyéniségek érintkezéseit, szükségkép megállapodásra vagy visszalépésre vezet a polgárisodásban.

Ismeretesek a teljes zárkozottság eredményei; China neve közmondássá lőn e részben, s amely törvényhozók, papok vagy uralkodók a létező állapot változatlan föntartására törekedtek, mindig igyekvének

akadályozni az érintkezést mindennel, a mi idegen, épen azért, mivel meg voltak győződve, hogy a fönálló változatlan föntartása (s csak ebben áll a tespedés) csupán akkor lehetséges, ha az idegen elemekkel minden érintkezést megakadályozhatni. Nagy részint ez oknak tulajdoníthatni a kényúri államformák elismert rossz befolyását a haladásra. Mivel a kényúri államforma lehetlenné teszi a szabad egyéniség lételét, s mivel minden egyéni sajátságot el akar törölni, magát biztosítani törekszik idegen befolyások hatásai ellen: épen azért mindig akadályozza a haladást. Ahol az egyes korlátlan hatalma, vagy mivel területileg keskeny határok közé volt szorítva, vagy egyéb okoknál fogva (*d*), nem akadályozhatta meg, hogy éles kifejezésű egyéniségek ne legyenek, s azok egymással ne érintkezzenek, ott a haladást sem szakíthatá az félbe, s (hogy csupán egykorbeli és rokon népeket említsünk) például Siciliában, minden zsarnoki uralom mellett élénkebb haladást találunk, mint Spartában: mivel az egyesek uralma rövidebb ideig tartott s kisebb körre szorítkozott amott, hogysem az egyéni sajátságok megsemmisítése az egyes államok körében is sikerülhetett vala, vagy az idegen államoktól csak törekedtek volna is magukat elkülönözni; míg Spartában Lykurg törvényhozásának befolyása által mindkettőt sokkal inkább elérték, mint Görögország bármely más államában.

Ugyanezt mutatja maga azon tény is, a melyet rendesen fel szoktak hozni a végtelen haladás ellen, s mire világfájdalmas századunkban különös előszeretettel mindig megint visszatérnek; miszerint minden polgárisodás, mihelyt tetőpontját elérte, megint visszasü-

lyed, és pedig azon tetőponthoz képest, a melyre emelkedett; mert ha valamely nép hatalma alá veté mindazon népeket, melyekkel azelőtt érintkezésben állott, s nyelvét, vallását, erkölcseit és törvényeit rájok kényszeríté, vagy ha egy polgárisodás lassankint minden népre kiterjed, melyek kölcsönös érintkezésben állnak egymással: e népek sajátságait mindnyájokkal közös műveltség váltá föl, mint például Róma uralmával volt az eset, vagy a görög műveltség általános elterjedésével kevéssel a keresztyénség föllépése előtt; (*e*) ekkor meg kell szűnni a haladásnak, nem azért mivel a polgárisodás elérte azon tetőpontot, melyen túl haladnia embernek nem adatott; hanem mivel az osztályok és nemzetiségek nivellirozása a haladás föltételeit is semmivé tette.

Akár a haladás, akár a tespedés korszakaira fordítjuk figyelmünket, mindenütt tisztán láthatjuk, minő befolyással van a különböző egyéniségek érintkezése a haladásra, mindkét út azon meggyőződésre vezet bennünket, miszerint *minden haladás a különböző erők és érdekek ellentételének eredménye, vagy ami egy azzal, az önalló egyéniségek érintkezéseinek eredménye.*

S ez az első törvény, melyre egész népek vagy korszakok műveltségi történeteinek alapos vizsgálata vezet bennünket.

JEGYZETEK A IV. FEJEZETHEZ.

(*a*) A klasszikus ó-kor vallása ezen sajátságának — mely miatt oly könnyen vett föl idegen hitfogalmakat, s a honnan magyarázható az ó-világ sokat magasztalt türelmessége is — kell tulajdonítnunk, hogy az ellentétek e téren mindig igen erőtlenek voltak, s a vallás akkor csak oly keveset tőn a haladás előmozdítására. Csak oly vallások, melyek mint a keresztyénség, sokkal inkább positivok, hogysem a bölcselmi eszmékkeli harczban azokban fölolvadjanak, s melyek nemcsak a képzelmet, hanem a kedélyt is betöltik: csak ily vallások idézhetnek elő erős ellentéteket, s mozdítják ekképen elő valósággal a haladást.

(*b*) Mint Róma és Görögország történetei mutatják, az érdekek ellentéte is előmozdíthatja a haladást, de a dolgok természete hozza magával, hogy az érdekek harcza mindig egyik érdek vég győzelmére, a többiek elnyomására s az ellentétek megszüntetésére vezet szükségkép; csak a vallás-szentesítette elveket lehet ugyan legyőzni, de nem lehet megsemmisítni: befolyásuk a haladásra annál nagyobb, minél hatalmasabb ellentéteket kell leküzdeniök.

(*c*) Ha a polgárisodás kezdetéről különböző népeknél a fönmaradt mondákat vizsgáljuk, úgy találjuk, miszerint a polgárisodásról, ahol nem az istenektől származtatják, mindenütt azt tartják, hogy idegenek hozták be. Miután az utóbbi általánvéve szintoly lehetetlen, mint az első, mert egy oly népet

kellene fölvennünk, mely minden másokkal közlé polgárisodását: úgy látszik, hogy épen azon monda általános elterjedése, mely minden nép polgárisodását idegenektől származtatja, mutatja azon tény általánosságát, miszerint a polgárisodás nyomait minden népnél csak bizonyos pontig kisérhetjük, midőn idegen népekkel jött érintkezésbe; mivel épen az érintkezések által származott a műveltség.

(*d*) Bár a kényúri hatalom kis államokban mindig legnyomasztóbb az egyesre nézve: mindazáltal soha sem lehet az oly ártalmas a haladásra nézve, mint a nagy államokban, mivel kisebb államokban nem vihetni ki, hogy minden idegen államokkali érintkezéstől el legyenek zárva; de épen ezen tény bizonyítja, hogy nem a nyomás nagysága, hanem a különböző elemek érintkezésének megszűntetése által vezet a kényuralom tespedésre.

(*e*) Miután az ó-kor minden államában teljesen alá volt vetve az egyén az államnak: mihelyt valamely állam a többieket mind alávetette, s így a vele ellenkező viszonyokat megsemmisítette, szükségkép megszűnt azonnal minden haladás lehetősége. Azon polgárisodás, melyben az egyéniség jogát az állam ellenében elismerik, ment e veszélytől, mert ha azt akarnók is képzelni, hogy minden nép egyetlen állammá egyesült: míg az egyesek, családok, kisebb községek egyéniségét, melyeket az állam magában foglal, elismerik, tiszteletben tartják, még mindig számtalan ellentét marad fön a nézetekben és érdekekben, melyek lehetővé teszik a haladást.

V. FEJEZET.

A HALADÁS MÁSODIK TÖRVÉNYE: A HALADÁS IRÁNYÁT MINDIG AZ URALKODÓ ESZMÉK HATÁROZZÁK MEG.

Természetében fekszik az embernek, hogy mindig kell valamire törekednie; törekvési irányát pedig a fölötti fogalmai határozzák el, a mit igaznak, helyesnek és illőnek tart.

Ami az egyesre nézve áll, áll a népre, sőt az egész emberiségre.

A világtörténet nem egyéb folytonos törekvésnél bizonyos fogalmak valósítására.

Miután immár a haladás iránya mindig törekvéseinek irányától függ: minden korszak uralkodó eszméi is szükségkép eldöntő hatást gyakorolnak a haladás irányára.

Lehetetlen az embert eszes és szabad akarattal biró lénynek tartanunk a nélkül, hogy e tételek helyességét el ne ismernők. Az emberiség összes művelődési történetei bizonyságul szolgálnak e részben.

Senki sem tagadja a vallás befolyását a haladásra s különösen annak irányára. Bármi nagy fontosságot tulajdonítunk a nemzeti különbségeknek: a vallás befolyása tagadhatlanúl nagyobb a haladásra, s csak az

izlamra és keresztyénségre, s az utóbbinak körében az egyes felekezetekre kell fordítnunk figyelmünket, hogy belássuk, miszerint a legkülönbözőbb nemzetiségű népek is merőben ugyanazon fejlődési irányt követik egy közös vallás befolyása alatt. Úgyde minden vallás — a mennyiben üres külsőséggé nem sülyedt, — mindig a nép uralkodó eszméinek forrása vagy eredménye, s csak a mennyiben ez, a mennyiben minden uralkodó eszmét fölvett körébe, annyiban lehet befolyással a haladás irányára. Amely pillanatban uralomra emelkednek azon eszmék, melyek a vallás által fölállított fogalmakkal ellentétben, vagy a vallással épen semmi viszonyban nem állanak: azonnal vége a befolyásnak is, melyet a haladás irányára gyakorolt a hit; sőt a kor uralkodó eszméi lesznek hatással a vallásra, s vagy új vallás alapítására vezetnek, vagy legalább átalakítják a fönállónak alapelveit. Azon befolyás is, melyet a vallás az élet minden viszonyára s ez által a haladásra gyakorol, nem annyira attól függ, amint minden egyes esetben tennünk parancsol, hanem inkább azon fogalmaktól, melyeket uralomra juttat. Szabad legyen például csupán egy tényt említnem, melyet mindenki tud.

Elfogultság nélkül senki sem tagadhatja, hogy a reformatió által első pillanatra növekedett a világi hatalom köre. Bármi gyakran hirdette is Luther a szelidséget az uralkodó osztályoknak alattvalóik irányában: mindazáltal ezeknek, mindenben, ami nincs egyenesen isten parancsa ellen, a föltétlen engedelmességet köti lelkére. Soha sem állítottak föl a fejedelmek korlátlan hatalma felől merészebb nézeteket, soha sem igyekeztek a nép teljes jogtalanságát az államot illető minden

viszonyban oly hévvel megmutatni, mint a protestans hittudósok a XVI. és XVII. században. Amit csak Bellarmin a pápa csalhatlanságáról irt és mondott, mind nagyon távol áll attól, amit akkor a királyság jogai mellett Angliában fölhoztak. Ugyanez idő folytán a katholikus hittudósok a pápa fensősége mellett a népfölség elvét vitatták, s a fejedelem és nép közti viszonyokat illetőleg a legmerészebb állításokkal léptek föl. (*a*) Ha a katholicismus képviselőinek tekintjük a jezsuitákat, kik az egyház alapelveihez a legmakacsabbúl ragaszkodtak, — mint rendesen tekintik, a kik a katholicismus ellenében föllépnek: — meg kell engednünk, hogy az alapelvek, a melyeket ez egyház fölállít, sokkal kedvezőbbek voltak a nép polgári szabadságára, mint a miket Luther és a protestans hittudósok hirdettek; — legalább azon tant, hogy a világi hatalomnak az egyházi alatt kell állani, vagy legalább ennek amattól függetlennek kell lenni, nem tarthatni kedvezőnek a fejedelmek korlátlan hatalmára nézve, amint hogy a reformatió korában, midőn a hatalmas fejedelmi házak rokonszenveinek megnyeréséről volt szó, gyakran is szemére vetették a katholicismusnak, miként az alattvalókat engedetlenekké teszi és föllázítja fejedelmeik ellen. S mind a mellett, ha vizsgáljuk: mily hatással volt mindkét hitfelekezet három század folytán az állam intézményeire, nem tagadhatni, hogy azon államok, melyekben akkor a reformatió munkája véghez ment, többnyire nagyobb polgári szabadságra emelkedtek, míg majd minden katholikus népet, kevés kivétellel, korlátlan hatalmú fejedelmek kormánya alatt találunk, s a világi hatalom, többeknél közülök, valósággal még

egyházi dolgokban is nagyobb befolyással bír, mint a protestans államokban. Ezt pedig csak az fejti meg előttünk, ha meggondoljuk, hogy a protestantismus által a *szabad vizsgálódás*, s a katholicismus által — főleg miután amazzal meghasonlott — a *tekintély* elve jutott uralomra, s épen a fogalmak ezen ellentéte okozta, hogy a protestans és katholikus tartományok azóta ellenkező irányban haladtak.

Ahol a reformatió az uralkodó eszméket nem volt képes átalakítani, az előbbi irány sem változott, s úgy találjuk, hogy a megváltásróli tan, csupán hit által, cselekedetek nélkül, a mi fölött annyi hittani vita folyt, a gyakorlati életben semmi ellentétet nem idézett elő a katholikus és protestans egyházhoz tartozó népek közt. Amily kevéssé lennének lehetségesek mai nap az egyház körében, bár elvileg minden tanához ragaszkodik, a bűnbocsánat-hirdetés ama visszaélései, melyek a XV és XVI. században történtek, — s a melyek már akkor ellenkeztek a többség fogalmaival; — szintoly kevéssé vethetni szemére a reformátiónak, hogy a keresztyéni cselekedetek számát csökkentette, s a protestans tartományok sem a szegények felőli gondoskodás tekintetében, sem térítési buzgalmukban, sőt pompás egyházak építését illetőleg sem maradtak hátra a katholicismustól.

A vallás befolyása a haladás irányára nem egyéb, mint a vallás által uralomra emelt fogalmak befolyása. Csak akkor változhatik a haladás iránya, ha e fogalmak átalakultak; mert valamint annak, a mi a gondolkodás terén történik, az élet mezején is szükségkép mutatkoznia kell: úgy minden külső jelenség csak annyiban

idézhet elő maradandó eredményeket, a mennyiben az emberek fogalmaira átalakítólag hatott.

Avagy nem történnek-e legnagyobbaknak tetsző események olykor, a nélkül, hogy legkevesebbet is változtattak volna a haladás irányán? A hódítónak romboló hatalma romokkal fedheti a világot, s a zűrzavar által, melyet előidéz, föltarthatja rövid ideig az emberiség fejlődési folyamát: irányát szintoly kevéssé tudja megváltoztatni, amint egy polgárosult nép meghódítása, ha századokra terjed is, nem változtathatja meg az azon nép által követett irányokat, ha a hódító nép sokkal alantabb fokán áll a műveltségnek, hogysem átalakító hatással lehetne annak fogalmaira.

A pápaság és császárság története a középkor folytán szinte bizonyságúl szolgál e részben. Amaz a legcsekélyebb kezdetből, tisztán szellemi eszközökkel, az anyagi erőszak korában legfőbb hatalomra jutott; ez mindazon hatalom daczára, melylyel nagy Károly, s az Ottók és Hohenstaufok alatt föllépett, majdnem üres névvé sülyedt alá. Miként fejthetjük ezt meg magunknak? A császárok és pápák egyéniségéből? Voltak mind a pápaságnak, mind a császárságnak méltatlan képviselői; a pápaság a középkor folytán gyakorta a legnagyobb lealáztatásba és függésbe sülyedt, s elvégre mégis diadalmaskodott minden ellenén és akadályon, s a nyugati keresztyénség összes népei fölött oly hatalomra emelkedett, minővel egy fejedelmi nemzetség sem bírt soha oly hosszas ideig.

Oka az, mivel a pápai hatalom fensősége szintúgy megfelelt a középkor uralkodó eszméinek, mint a korlátlan államhatalom alapítása a római imperatorság

értelmében, amire a német császárok törekedtek, ellenkezett ez eszmékkel, s ezért vezetett szükségkép minden haladás a középkorban mindig a pápai hatalom növelésére, míg az uralkodó eszmékben, az egyházi és világi hatalom viszonyát illetőleg, változás nem történt az uralkodó nézetekben.

Sok analog jelenetet hozhatnánk föl. Amennyire a történetek előttünk tudva vannak, mindenütt azon ténynyel találkozunk, miszerint az egyes népek haladási iránya gyakran változott, de csak akkor, ha előbb az uralkodó eszmék mentek át hasonló változáson; ami azon meggyőződésre vezet bennünket, hogy *a haladás irányát mindig az uralkodó eszmék határozzák meg.*

S ez a haladás második törvénye, melyet a történet által nyújtott tényekből elvonhatunk.

JEGYZET AZ V. FEJEZETHEZ.

(*a*) Hogy igen hosszadalmasak ne legyünk, csak L. Ranke jeles művére: „Die römischen Päpste im XVI. und XVII. Jahrhundert“ utasítjuk olvasóinkat, hol a II. k. 6. könyv 179. lapján remekűl vannak az ide vonatkozó adatok egybeállítva.

VI. FEJEZET.

A HALADÁS TÖRVÉNYE, HOGY A HALADÁS MÉRTÉKE A SZÜKSÉGEKTŐL FÜGG.

Bármit mondjanak az emberek nyugtalanságáról, vágyaik és nézeteik változandósága felől, melyet valamint a haladás föltételéűl, úgy egyszersmind az általános elégedetlenség forrásául tekintünk: mindazáltal nem kevésbbé igaz, hogy az emberi természetnek némi maradási ösztön is sajátja, — bizonyos inertia, melynél fogva soha sem változtat állapotán, ha nem kénytelen azzal.

Ami a nehézkedés törvénye az anyagi világban, ugyanaz minden emberi viszonyban ezen föntartási ösztön. Itt mint amott minden mozgást bizonyos lendületből magyarázhatni, s ezen lendítő erő, amely előttünk minden mozgást, minden haladást érthetővé tesz, a szükség.

Mivel különböző egyéniségek érintkezése, különböző fogalmak kicserélése és kölcsönös hatása által új szükségek keletkeznek, épen azért minden előlépés ezen érintkezések lételétől és élénkségétől függ, s irányának épen azért kell szükségkép az eszméktől függenie, mert hiszen ez eszmék idézik lassankint elő azon szükségeket, melyek szorosabb értelemben nem állati

ösztöneink kielégítésére vonatkoznak; s ha egyes népek a polgárisodás bizonyos igen alanti fokán, idegen érintkezések nélkül, századokig maradnak ugyanazon állapotban, míg másoknál annál élénkebb az előhaladás, minél magasabb fokára jutottak a polgárisodásnak, s minél gyakoribb érintkezésekbe léptek más népekkel: mindkét esetben abban kell ennek okát keresnünk, mert a szükségek szere száma a polgárisodás emelkedésével növekszik, s merőben műveletlen népeknél a szüségekkel azon lendítő erő is hiányzik, melynek le kell győznie az ember sajátságos maradási hajlamát, eredeti tunyaságát, ha azt akarjuk, hogy mozgásnak, haladásnak induljon.

Innen következik, hogy a mozgás, a haladásnak mértéke (mert a haladás nem egyéb, mint mozgás bizonyos irányban) *mindig a szükségtől függ.*

Mint a mozgás nagyságát és gyorsaságát az anyagi világban a lökés ereje és gyorsasága határozza meg, úgy az emberek minden haladása azon szükségek hatásától függ, melyek kiragadják őket természeti apathiájokból. A szükséggel a bizonyos iránybani mozgás, azaz haladás is mindig megszünik. (*a*) S a természettan és csillagászat nem nyújtanak számosabb bizonyságot a nehézkedés törvénye mellett, mint azon tények, a melyekből látjuk, miszerint az emberben is föl kell tennünk bizonyos vele született maradási hajlamot, minélfogva minden haladást bizonyos szükségek eredményeűl kell tekintenünk, mely szükségekkel szoros viszonyban van a haladás mértéke.

Mióta az egyes fontosabb történeti jelenségek felől gondolkodnak, egy kérdés sem vette igénybe annyi

gondolkodó fő figyelmét, mint az: mely okoknak tulajdonítható a különbség, mely a különböző népek vagy korszakok előhaladásában mutatkozik? Pedig csak azon hatásra kell fordítnunk figyelmünket, melylyel a szükségek mindig voltak a haladásra, s azonnal kielégítő megoldására találunk e kérdésnek; míg a haladás különbségének minden egyéb magyarázási módja ellen számos czáfolhatlan tényt hozhatni föl.

Mindenekelőtt az egyes népek különböző képességében keresték a haladás felötlő különbségének okát. Nem tagadom ama különbséget, bár, nézetem szerint, inkább a kedély, mint az értelem tehetségeiben kell azt keresni, s népeknél mindenesetre csekélyebb e különbség, mint egyeseknél. De hogyan magyarázhatjuk ki ebből, hogy ugyanazon nép különböző mértékben haladt elő különböző időkben; mint fejthetjük meg azon körülményt, mely szerint ugyanazon nép, mely bizonyos körülmények közt századokig tespedésben volt, a legélénkebb előmenetelt tette, mihelyt az érintett viszonyok változtak; mint fejthetjük meg mindenek fölött azon tagadhatlan tényt, hogy a történetek folyama alatt nem mindig egy és ugyanazon nép ment a többiek előtt, hanem hogy fölváltva különböző népeket találunk a polgárisodás élén? — hogyan érthetnők meg mindezt, ha föl nem vennők, hogy bizonyos képességeken kívül, melyeket minden esetre sok népnél meg kell engednünk, még különös viszonyok is szükségesek a haladásra, melyek azon képességeket működésre indítják? Innen következik, hogy ha fölteszszük a népek kölönböző képességét, abból legföllebb azon eredményt kell vonnunk, hogy bizonyos népiségek kevesebb tehetséggel

bírnak a haladásra, mint mások, — a nélkül, hogy ez által meg lenne fejtve azon nagy különbség, melyet a haladás gyorsaságára nézve különböző időkben tapasztalunk.

Merőben ez áll ama kedvencz elméletről, miszerint a hatalom és a polgárisodás fokát, melyre egyes népek fölemelkednek, egészen égalji viszonyokból akarják származtatni. Habár épen nem Montesquieu volt az első, aki azon állítással lépett föl, hogy a hidegebb égaljak lakosai vitézek és erényesek, s annálfogva polgári szabadságra képesek, a melegebb égöv lakói ellenben erőtlenek s rabszolgaságra vannak rendelve: mindazáltal ő szerzett annak általános elismerést, s minden esetre nagyon különös, hogy épen oly században, a melyben a szabadság mellett lelkesednek, s minden ember egyenlőségét kétségbevonhatlan axioma gyanánt állítják föl, oly elméletet is pártolhatnak, mely ama két alapelvvel egyaránt ellenkezik. Mutatja ez, mi csekély kelete van a szoros logikának még a tudományok körében is, menynyit adnak itt is csupán a jóhiszemre, hogy aztán a hit dolgában szokásos szenvedélylyel védjék, s a képtelenség határaiig vigyék, amit elfogadtak.

Hányszor akarták komoly férfiak is a protestantismus elterjedését Németországnak délire és északira való fölosztásában keresni, — mely fölosztásban Münchent, mivel az isotheron vonalokkal még keveset törődtek, a déli részhez sorozták. Magában Angliában is hasonló befolyásoknak tulajdonították, hogy egyes déli grófságok hosszasabb ideig ragaszkodtak a katholicismushoz. A déli népnek oly vallásra van szüksége, amely inkább az érzékekhez, a kedélyhez szól, míg az északinak min-

denekelőtt értelmét kell kielégíteni; s ezért maradt katholikus Ausztria és Bajorország, míg Porosz- és Szászország a protestantismusra tért át. (*b*).

S aki tudja, hogy az ausztriai örökös tartományok nagy része a protestantismusra tért, és minő eszközökkel állíták vissza itt a katholicismust, s alapíták meg más államokban a reformatiót, beszélhet-e a dél vagy észak szükséges befolyásáról, s például innen fogja-e magyarázni akarni Holland protestantismusát, és hogy Belgium katholikus, holott a protestantismus elterjedése Francziaországban is ellenkező eredményekre vezet szükségkép, s azon tényt, hogy Lengyelországban, hol a protestantismus egyidőre határozottan felülkerekedett, oly tökéletesen vissza lehete állítani a katholicismust, csak nem lehet ez ország déli égaljának tulajdonítnunk.

Csak a görög, római és protestans egyház, s a buddhahit és izlam területi kiterjedését kell vizsgálnunk, hogy meggyőződjünk, mi csekély befolyással volt dél és észak még a népek hit-nézeteire nézve is, holott azon benső összefüggésnél fogva, mely a természeti tünemények s az istenségnek az emberekhezi viszonyait illető fogalmak közt létez, itt még legnagyobbnak kellene lenni ezen befolyásnak.

Avagy inkább áll-e, amit az északi népek erkölcsiségéről, szellemi képességéről és tetterejéről a dél-északiakhoz képest fölhoznak? Mellőzvén azon jelentékeny befolyást, melyet a vallás mindenre és főleg az erkölcsiségre gyakorol, honnan következik, hogy azon kérdés: mennyire függenek mindazon dolgok az égalji viszonyoktól? összeköttetésben áll azzal, minő hatással

van valamely nép északi vagy déli lakhelye vallására, — tagadhatlan tényeket nyújt a történet, melyekből épen az ellenkezőt lehet következtetni. Ha kizárólag Európa és Amerika jelen viszonyaira fordítjuk figyelmünket, semmi kétség, — a mennyiben tudniillik Oroszországról megfeledkezünk, — hogy azon egyes népek, melyek a többieket erkölcsiség, műveltség és tetterő tekintetében fölülmulják, mindkét világrész mérsékelt égöve északibb részein laknak; de nem kell felednünk, hogy Ázsiában ma sem ez az eset, s hogy ezen északi népek is, melyek jelenleg a műveltség magasabb fokán állnak, épen azon tartományoknak köszönhetik polgárisodásukat, hol a műveltség aránylagos hátramaradását az égalj lankasztó befolyásából akarják jelenleg magyarázni. Avagy a fönikai nép fáradhatlan tevékenysége, ama csodás erély, melylyel a forró Arábia fiai az izlamot terjesztették, s a spanyol nép tettereje, melylyel hazájokat visszafoglalták, s a keresztyénségnek és európai polgárisodásnak egy új világrészt nyitottak; azon tény, hogy portugálok találták föl ama tengeri utakat, melyek fölfedezésének köszönhetik a tenger fölött jelenleg uralkodó népek tengeri hatalmuk fölvirágzását, és hogy Olaszország a középkor folytán Európa minden más népét megelőzte kereskedésben és iparüzésben, s művészet és tudomány tekintetében, — mindezen tények, mondom, kevesbbé ismeretesek-e, mint azon körülmény, miszerint ez országok fensősége jelenleg másokra szállott át? Azon állítást illetőleg, miszerint a polgári szabadság értéke az északi égalju lakosok kiváló tulajdona, a déli égalj ellenben a szolgaságra készít elő, meg kell vallanom, hogy az egészen megfoghatatlan előttem.

Miként feledheti el valaki azon tényt, hogy északon lakik azon nép, melynél korunkban legkevesebb polgári szabadságot találunk, s majd semmi törekvés nem mutatkozik az után, míg mi szabadság-fogalmainkat, s a polgári erény legnagyobb példáit Görögországnak és Rómának, azaz oly államoknak köszönhetjük, melyek délszakon feküsznek. Miként lehetett, Oroszország és a régi Róma nagyszerű példáival szemközt, valaha ilyesmit állítani?

A történetek szintannyi adatot nyújtanak arra nézve, hogy a szelidebb éghajlat kedvezőbb a haladásra, mint az ellenkezőre, a miből következik, hogy a polgárisodás különböző fokát a különböző népeknél szintoly kevéssé tulajdoníthatjuk lakhelyök déli vagy éjszaki fekvésének, mint természetileg különböző képességöknek.

Az éghajlati viszonyok, vagy helyesebben mondva, a föld minőségének befolyása lakosai haladására (*c*) mindig csak *közvetett*, s minél inkább vizsgáljuk az egyes tényeket, miknélfogva bizonyos népek magasabb műveltségét geographiai fekvésökből akarják kimagyarázni, annál inkább meggyőződünk e felől.

Tény, hogy az égalji viszonyok szélsőségei kevesbbé kedvezőknek látszanak az emberi képességek kifejtésére, s hogy azon országok, melyekben a polgárisodás a történetek különböző korszakai alatt a legfőbb fokra emelkedett, nagyobb részint a mérséklett egöv alatt fekszenek; de bármi nehéz, sőt lehetlen csak e tételt is tudományos szabatossággal fölállítani, miután sem délen, sem éjszakon nem tudjuk kijelölni a határokat, a melyeken belűl lehetséges csupán a haladás, keveset

is nyerne azáltal a tudomány; mivel ha ismernők is a határokat, melyeken túl nem lehetséges a haladás, még mindig nem tudnók abból kimagyarázni az e határokon belűl tapasztalt tüneményeket, és sem azt nem értenők, miért jutott a fejlődés magasabb fokára a polgárisodás például északon Svédországban, s egészen délszaki vidéken, például Indiában, mint azon országokban, melyek mérsékeltebb égöv alatt állnak; sem azt nem foghatnók meg, mint sülyedhettek egyes vidékek, melyek egykor a polgárisodás legmagasabb fokán állottak, az éghajlat változása nélkül, a legnagyobb barbarságba. Sőt inkább az égalji viszonyok különböző befolyásának a polgárisodásra van szüksége magyarázatra, s ez csupán azon befolyásban található, melyet a nép déliebb vagy északibb lakhelye gyakorol annak *szükségeire.*

Miután a déli vidékeken kevesebb az anyagi szükség, s kielégítése lelki és testi erőfeszítés nélkül lehetséges, magas északon pedig igen szűk határok közé van szorítva az ember tevékenysége, aki sorsa javítására törekszik; mivel ott azon szükségek nincsenek meg, itt pedig kielégítésök lehetőségei hiányoznak, melyek az embert tevékenységre buzdítsák: szintoly természetes, ha mindkét esetben igen lassú a haladás, mint könnyű megfogni, miért fejlődött ki előbb és gyorsabban mérsékelt égöv alatt a polgárisodás, s hol mind a szükségek nagy száma, mind azok kielégíthetése megfeszített munkásságra ösztönöz. Az éghajlat befolyása azonban mindez esetekben közvetett, s a legdélszakiabb nép, mihelyt másokkali érintkezései szaporítják szükségei számát, szintúgy haladásokat teend a polgárisodásban, mint az észak lakói, ha a kereskedés és hajózás által, — melynek első kez-

detére a szükség tanítá őket — megszerezték a lehetséget, hogy szükségeiket kielégítsék.

Itt, valamint a mérsékelt öv alatt, *mindig a szükség szabja meg a haladás mértékét*, s *ez a harmadik törvény.*

JEGYZETEK A VI. FEJEZETHEZ.

(*a*) Magától értetik, hogy valamely szükség megszünte nem szakítja tüstént félbe a haladást bizonyos irányban. A lendület hatása itt, valamint az anyagi világban tovább tart, csakhogy a mozgás apránkint lassúbb lesz, s végre teljesen megszünik.

(*b*) Különös, hogy azon vonal, mely a délt elválasztja az északtól, egészen megegyezik a politikai határokkal.

(*c*) Tagadhatlan, hogy a föld termékenysége, határainak erős volta s természetes közlekedési eszközei általában nagyobb befolyással vannak valamely ország kifejlésére, mint éghajlata.

VII. FEJEZET.

A HALADÁS TÖRVÉNYEINEK BEFOLYÁSA AZ ÁLLAMSZERKEZETRE.

A tények szakadatlan sora mutatja:

hogy minden haladást a különböző egyéniségek érintkezései ideznek elő;

hogy iránya az uralkodó eszméktől függ;

hogy végre a haladás mértékét a szükségek határozzák meg.

Míg tapasztalatok nem mutatják e tételek helytelenségét, azokban találjuk föl szükségkép minden haladás törvényeit.

Ha immár — a mint összes történeteink folyamából következtetnünk kell — haladás az ember földi rendeltetése: következőleg, ha minden lény elégültsége attól függ, mennyiben tölti be hivatását, s bármely viszony csak annyiban állhat fön tartósan, amennyiben az egyes lények fejlődésére vonatkozó természeti törvényeknek megfelel, — csak azon államintézmények lehetnek tartósak, melyek a haladás érintett törvényeivel megegyeznek.

Azon kérdés eldöntése tehát: mennyiben helyesek s különösen mennyiben kivihetők gyakorlatilag az állam rendezéséről e műben felállított elvek? azon kérdés

vizsgálatától függ, hogy ez elvek megegyeznek-e a haladás törvényeivel: azaz, ha vajjon azon intézmények, melyek szerint az állam hatalmát csupán arra szorították, ami természeténél fogva az egész államot illeti, s minden egyéb körben az önkormányzás elvét követik, előmozdítják-e a különböző egyéniségek élénk érintkezéseit, — megfelelnek-e a kor uralkodó eszméinek s a jelenkor szükségeinek?

E kérdésre fordítjuk végűl olvasóink figyelmét.

VIII. FEJEZET.

A HALADÁS ELSŐ TÖRVÉNYÉNEK GYAKORLATI EREDMÉNYEI.

Ha igaz, hogy minden előhaladást csak egyesek tesznek, mivel a tömeg — szellemi és anyagi tekintetben — csak úgy haladhat, ha minden egyes külön törekszik előre, e törekvést pedig csak különböző egyéniségek érintkezései idézik elő: innen két törvény következik:

1. Hogy minden haladás csak annyiban lehetséges, a mennyiben külön egyéniségek vannak, s szükségkép annál élénkebb, minél élesebben nyilatkozó jellemmel bírnak ez egyéniségek.

2. Hogy ami csak a különböző egyéniségek közt szaporítja az érintkezéseket, mind előmozdítja a haladást, minden elkülönzés pedig mindig tespedésre vezet szükségkép.

Ha immár az ember rendeltetését szellemi és anyagi erői mindinkább kifejtésében, azaz minden oldalu haladásában kell keresnünk; s hogy mennyiben érezzük jól magunkat, nálunk embereknél, mint minden teremtménynél, attól függ, mennyiben töltjük be hivatásunkat; sőt miután sokáig nem is állhatnak föl oly viszonyok, melyek az egyes lényeket illető természeti tör-

vényekkel ellenkeznek: önként következik, hogy *az oly államintézmények, melyek az egyéniségek megsemmisítésén munkálnak, vagy a különböző egyéniségek érintkezését akadályozni törekszenek, nemcsak nem adhatnak megnyugvást*, sőt fön sem állhatnak hosszas ideig, miután az ilyen intézmények ellen irányzott minden törekvést tulajdonkép csak olyannak tekinthetni, mely által az ember rendeltetése akadályait igyekszik elhárítani, s mely azért elvégre mindig szükségkép czélhoz vezet.

Polgárisodásunk egész története azt mutatja, hogy minden időszakban mindig csak oly viszonyok ellen támadt visszahatás, melyek a haladás fönebb érintett törvényével ellenkeztek.

Ha Európa állását vizsgáljuk a középkorban, az élesen kifejezett egyéniségek egész tömegével találkozunk. A hol ma nagy államokat látunk, s a közös nemzetiség öntudata milliókat fűz egy egészszé, sok önálló helyhatóság állott akkor, melyeket legfölebb is a hűbériség laz köteléke tartott egybe; ez is, gyakorlatilag véve, gyakrabban szolgált alkalmul surlódásokra és tusákra, mintsem békés érintkezések eszközlője volt.

Amint korunkban mindinkább elterjedt az irodalmi nyelvek uralma, s a műveltség növekedésével csökkent a különböző kiejtések száma, s amint Európa nagy részében szükségkép föltűnik előttünk jelenleg az egyformaság erkölcsökben, nézetekben, életmódban, sőt magára a ruházatra nézve is: úgy ekkor mindebben a legnagyobb különféleség uralkodott.

Amit közlekedési eszközeink könnyűsége mellett a legnagyobb távolságok, sőt a világtenger sem eszközölhet: egy hegylánc, folyam vagy erdőség, sőt egy

előitélet válaszfala, avagy valamely emlékezet megtette akkor; s úgy találjuk, hogy a középkorban egészen kis községek, bárha nem választák el azokat természetes határok, sőt egyes várak lakói, ha szomszédok valának is, idegenebbek voltak egymás iránt, mint most a különböző világrészek lakói. A római birodalom romjaiból, mely, midőn összeomlott, még nem volt képes teljesen fölolvasztani magában a befogadott különböző népiségeket, s a szerint, amint területe különböző részei inkább vagy kevesbbé elsajátíták Róma nyelvét, erkölcseit és fogalmait, igen különböző népegyéniségek keletkezésére adott alkalmat, — és a nagy germán népek szétszakadozott részeiből tömérdek egyéni élet állott elő a középkorban, minővel egy más korszakban sem találkozunk; leggazdagabb anyagáúl egy nagyszerű polgárisodásnak, egyik tényezőeűl majdnem végtelen haladásnak. Hogy azonban ez valóban bekövetkezzék, szükséges vala *érintkezésbe jönniök az egyéniségeknek;* s így természetesen mindaz ellen, ami ilyes érintkezések keletkezésének útjában állott, a túlságosan szigorú zárkozottság, a középkor individualismusa ellen szükségkép visszahatásnak kelle támadni, s a középkor egész története, minden ujabbkori állam kezdetétől a jelenkorig nem egyéb e visszahatás történeténél, mely mindig szélesebb kiterjedést vőn. Valamint a római egyház törekvése az összes keresztyénségnek egy anyaszentegyházba való egyesítésére volt irányozva: úgy a világi viszonyokra nézve is egészen hasonló törekvésekkel találkozunk minden hűbéri államban.

Mindenütt érzik az egymáshoz közeledés szükségét, mindenütt azon vannak, hogy tágitsák azon határokat,

melyek közt azelőtt mozogtak, s elhárítsák, ami az egyének kölcsönös érintkezéseinek útjában állott. Az egyház alapelvei s az ó-kori emlékek; azon vágy, miszerint minden egyes hűbérnök növelni törekszik hatalmát s a nép ama szüksége, hogy az egyesek önkénye ellen, kiknek önállósága veszedelmes rá nézve, — magát biztosítsa; az egyes államok törekvése, hogy önállóságukat megóvják, s ami szintoly általános törekvés volt, hogy kijebb terjeszszék hatalmukat: mind közremunkált az érintett irányban. S a középkor kezdetén mindenütt az egyéniségek legtarkább sokaságával találkozunk, az egyén oly mértékű önállóságával, mely mellett szilárdalapú rend nem volt lehetséges; az érintett irányban folytonos törekvések következtében úgy találjuk, hogy a középkor végén már annyira korlátozva volt az egyéni szabadság, a mennyire azt a nagyobb államok fönállása megkivánta.

Az egyéniségek szoros elkülönzése elleni visszahatás czélját érte, a középkor zűrzavarából több nagy állam állt elő, melyekben az előbb önálló egyéniségek tömegét egy egészszé látjuk egyesülve. Az egyéniségek szoros zárkozottsága helyett élénk közlekedés támadt azok közt, s ha az ujabbkor folyama alatt a haladás egy korszakban sem volt nagyobb és annyi oldalu, mint a középkor végén: oka az, mivel épen akkor leginkább megvoltak a haladás föltételei, és sem határozott jellemű egyéniségek sokaságában nem volt hiány, sem az érintkezések nem hiányoztak azok közt.

Azonban nem természete a visszahatásnak, hogy rögtön megszűnjék. Sőt inkább, amely irányban soká haladtak elő, s a melyen kedvező eredményre jutottak,

rendesen végletekig mennek azon, míg be nem látják, miszerint rég áthágták a határokat, melyek közt annak követése kedvező volt fejlődésükre. Úgy történt e részben is.

Hogy a különböző egyéniségek békés érintkezését lehetővé tegyék, s a viszonyok azon állandóságát és biztosságát idézzék elő, amely nélkül előhaladás nem képzelhető, nagy államokat kelle alkotni, s korlátozni kelle az egyén korlátlan szabadságát az állam ellenében. Minden előlépés ez irányban a középkor folytán előhaladás volt a polgárisodásban is, s annál következetesben követék azt, mivel az ó-kori polgárisodás emlékezései, melyek után törekedtek, s egyszersmind a fejedelmek érdekei, kik, mint az állam képviselői, az államhatalom minden kiterjedésével mindig szükségkép nyertek, szintén közremunkáltak az egyéni szabadságnak mindinkább megszorítására. A tudományok föléledésével azon eszmék is uralomra jutottak, melyeket az ó-kor az államról fölállított, s a királyság a római imperatorok állását, s akik szabadságért lelkesültek, a római köztársaság szabadságát tekintették czélul, a melyre minden erővel törekedtek. Mindinkább terjedt azon meggyőződés, hogy valódi rendet és biztosságot csak az állam korlátlan hatalmától várhatni; hogy az egyes szabadsága csak az államhatalombani részvételében állhat, s az egyetemes haladás és minden egyes jóléte csak akkor van teljesen biztosítva, ha az egyetemre, vagy arra, aki ezt — az államot — képviseli, bízzák a gondoskodást mindkettő fölött. A korlátlan egyéni szabadság rossz eredményeit sokkal inkább érezték a középkorban, hogysem a következő időszakban

el ne feledték volna, miszerint a merőben ellenkező irány követése is ártalmas következményeket vonhat maga után.

A XVI. század kezdetétől a legujabb korig folytonos harcznak vagyunk tanúi az egyéni szabadság ellen. Minden lépéssel növekedett az állam hatalma, s keskenyebbek lettek a határok, melyek közt az egyén önállólag mozoghatott. Először az egyházat vetették az állam alá, aztán az államban levő kisebb községek önállóságát — az egyes megyék, városok, községek önhatóságát — tevék semmivé saját ügyeik igazgatását illetőleg is, végre maguktól a szüléktől még azon jogot is elvették, hogy saját gyermekeiket növelhessék. Ipar és kereskedés, építészet és közlekedési eszközök, a telepedési jog, s a községek szegényeinek ellátása, a mi csak az egyes előtt fontos, s ami által valahogyan ártalmára lehetne önmagának, mind az államra lőn ruházva. A szabadság eszméje lépésről lépésre háttérbe lett szorítva az egyenlőség eszméje által, s kiméletlenűl összerontták, ami csak ezzel ellentétben állott. Minden nemzetiségi különbséget, a család minden jogosultságát, minden egyéni sajátságot veszélyesnek tekintettek az államra nézve. Mintha minden, ami a közönségesen fölűlemelkedett, lealacsonyítana másokat, s minden, ami szilárdan áll, szirt volna, melyen a közjó szenvedhetne hajótörést, nem szűnő buzgalommal folyt az egyengetés munkája az állam részéről századokon át, miglen a kommunismus, — mivel követői következetesbek vagy talán kevesbbé eszélyesek voltak másoknál, — végre a rég követett alapelvek végeredményeivel föllépett, s azok nevében megtagadta a család és tulajdonjog léte-

zési jogát: — csuda-e, ha ez irány ellen, mely végre minden egyéni élet megsemmisítésére vezetne szükségkép, szintoly visszahatás támadt immár, mint akkor, midőn a szertelen egyéni szabadság lehetetlenné tette minden társadalmi rend fönállását? csuda-e, mondom, ha azon tagadhatlan bajokkal és veszélyekkel szemben, melyek az államhatalom túlságos kiterjesztéséből erednek, az egyes nemzetiségek nevében oly igényekkel lépnek föl az állam irányában, melyek fölbontására vezetnének; ha a nagyobb mértékű egyéni szabadság szükségének érzete, mely mindenkivel közös, oda vitt elvégre, hogy immár azon korlátozások miatt is megtámadják az államhatalmat, melyek alá a közérdek veti az egyest? csuda-e végre, ha Proudhon magát az állam lételét is szerencsétlenségnek mondá, s az anarchiát nyilvánítá egy fölvilágosult és polgárisodott századhoz egyedül méltó államformának? A franczia állambölcselő gúnyolt tana végre sem egyéb azon állítás ellentételénél (antithesis), miszerint *az államnak kell mindent kormányoznia*, s Rousseau előtt és után hányan léptek föl e tannal, hányan intézték egészen a szerint eljárásukat, s mégis nagy bölcselőknek és államférfiaknak tartattak.

Azt szokták mondani: minden hatás visszahatást szül; ez azonban csak annyiban igaz, amennyiben a hatás, iránya által, vagy túlságosan heves és egyoldalú volta miatt, ellentétben áll a dolgok természetes folyamával. A betegség ellen idéz visszahatást elő a természet, nem az egészség ellen; így a visszahatás, mely korunkban az államhatalom szertelen kiterjesztése ellen bekövetkezett, olyas, mint amely azelőtt a középkor viszo-

nyai ellen volt irányozva; mi a legvilágosabb bizonyság, hogy azon egyoldalú irány, melyet követünk, szintoly hibás, valamint a középkori volt.

Miután minden haladás csak különböző egyéniségek érintkezése által lehetséges, oly viszonyok közt, melyek az egyén önálló fejlődését folyvást megzavarják, szintoly kevéssé találhat megnyugvást az emberiség, mint a melyek közt a különböző egyéniségek békés érintkezése lehetetlenné van téve. Itt és amott egyaránt akadályozva van a haladás, itt és amott gátolva érzi magát az ember földi rendeltetése betöltésében, s mindenik esetben szükséges a visszahatás: mert az csak azon törvények eredménye, melyek szerint fejlődik az emberiség.

Tartós megelégedést csak oly államintézmények szülnek, melyek sem külön egyéniségek létezését nem teszik lehetetlenné, sem azoknak érintkezéseit nem akadályozzák; de mivel ez csak úgy lehetséges, ha az egyénnek van bizonyos köre, a melyen belűl egyénisége föntartására és kifejtésére kellő önállósággal bír, a nélkül, hogy ez által az állam veszélyeztetnék: önként következik, hogy *az államhatalomnak arra szorítása, a mi természeténél fogva az összes államot illeti, azon körökben, ahol az állam fönállásával nem ütközik egybe az önállóság elvének alkalmazása*, vagyis az e munka folytán kifejtett elvek gyakorlati létesítése, megfelel a haladás első törvényének.

Ha bármely irányt hosszabb ideig követnek, mindig nagy nehézségekkel jár más utat törni; s épen azért nem ritka dolog, hogy egy ösvényt akkor sem hagynak mindjárt el, ha belátják, hogy nem az az igazi

út, remélvén, hogy talán azon is legalább közelebb jutnak a czélhoz. Ugyanez itt az eset. Miután az állam rendezésére nézve századokig egy utat követtek miután megszokták mindig csak az államhatalom kiterjesztésében keresni a haladást, s annak folytán, összerombolták mindent, ami az állam korlátlan hatalmát korlátozhatta volna, bizonyára nehéz dolog új ösvényeket törni. De ha igaz, hogy a haladás az ember rendeltetése, s minden haladást csak különböző egyéniségek érintkezése eszközölhet; hogy ennél fogva — semmi sem levén maradandó, ami az ember rendeltetésével ellenkezik, — az állam jelen intézményeit, melyek az önálló egyéniségek lételét megsemmisítik, végtére is másokkal kell fölcserélni: azon gyakorlati nehézségeket, mikkel a haladás törvényeinek megfelelő ujabb ösvény kérdése jár, nemcsak nem tarthatjuk legyőzhetleneknek, sőt inkább e nehézségek legyőzése egyik föladatul tekintendő, melynek megoldását halaszthatni ugyan, de ki nem kerülhetni; mert azt elérnünk, amire természetes hivatásunk betöltése végett szükségünk van, bajos lehet ugyan, de sohasem lehetetlen. *(a)*.

JEGYZET A VIII. FEJEZETHEZ.

(*a*) Félreértések kikerülése végett szükségesnek tartok egy kis megjegyzést. Amint Aristoteles azon tételt állítá föl, hogy az erényt a helyes középben kell keresnünk: azt állítják az ujabb időben, hogy oly intézmények mozdítják elő leginkább az állam jólétét, melyekben az ellenkező elvek közt helyes középet tudtak tartani. Amily igaz ez állítás, oly gyakran csalatkoztak gyakorlati alkalmazásában, midőn azt hitték, hogy a helyes középet úgy érhetik el, ha egy elvet sem követnek egész következetességel. Nem az által segíthetni korunk baján, hogy az összpontosítás elvét sehol sem alkalmazzák szigorú következetességgel; sőt azt hiszem megmutattam, hogy ha az elvet nem követjük bizonyos körön belűl, szükségkép az állam, vagyis az egyéni szabadság első föltétele megsemmisítését idéznők elő. Nézeteim csak abban különböznek a divatos nézetektől, hogy az államot nem tekintem egyedüli czélúl, hanem inkább minden egyes jóléte eszközeűl, s azt hiszem, hogy e czélról az eszköz fölött nem szabad megfeledkeznünk. Mint az államot csupán a központosítás elve által tarthatni föl: úgy az egyes jóléte az egyéni szabadság elvén alapszik. Mindkét elvet a legszigorúbb következetességgel, de mindeniket csak bizonyos körben kell követni. Ha mindabban, ami az állam köréhez tartozik, a központosítás maximumát, s mindabban, a mi e körön kívül fekszik, a legnagyobb decentralisatiót létesítjük, — csak akkor értük el a juste-milieu-t, a helyes középet.

IX. FEJEZET.

MELY GYAKORLATI EREDMÉNYEI VANNAK A HALADÁS MÁSODIK TÖRVÉNYÉNEK.

Amely értelemben az emberek többnyire veszik a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméit, és a melyben azokat korunk uralkodó eszméinek tekinthetni:

A *szabadság* azon lehetőség, mely szerint az egyén saját erőit és mindazt, ami körüle van, önállólag használhatja.

Az *egyenlőség elve* azon jogalap, melynél fogva mindenki igényt tart ugyanazon szabadságra.

A *nemzetiség elve* a szabadság elvének alkalmazása azon sajátságokra, melyeknek öntudata az egyesben, mint valamely nép tagjában él.

Ha immár a haladás iránya mindig az uralkodó eszméktől függ: innen következik, hogy a nehézségeknek, melyek a haladást bizonyos irányban gátolják, mindig szükségkép annál nagyobbaknak vagy kisebbeknek kell lenniök, minél inkább vagy kevesbbé egyező az irány a szabadság, és nemzetiség eszméivel, azon értelemben, melyet azoknak korunkban tulajdonítanak. Csak akkor lehetetlen merőben a haladás, ha azon irány, a melyben haladni akarunk, ellentétben áll e fogalmakkal.

Mert, amint az ember akarat-szabadságát korlátozzák azon viszonyok, a melyek közt él: szintúgy korlátozza saját esze, s az ember soha sem akarhatja komolyan azt, ami fogalmaival ellenkezik arról, ami jó, hasznos és lehetséges.

E munka folytán többször figyelmeztettem olvasóimat azon ellentétre, mely azon értelem közt van, a melyben a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméit az államban valósítani törekszenek, és a között, amint e fogalmakat az emberek többnyire veszik.

Magában véve e fogalmak közül egyikről sem mondhatni, hogy válósítása, azon értelemben, amint az államban veszik, *egyáltalában* lehetetlen.

Az egész ó-kor folytán az államhatalombani részesülésben keresték a szabadságot, s az államhatalom részére korlátlan hatalmat követeltek minden egyes fölött. Minden kényúri államban valósítva van, legalább az egyesek állását illetőleg, az államhatalom irányában, a legteljesebb egyenlőség, s még ez elv legszélső következményeire sem hiányzik példa, midőn megszünik a magántulajdon és a család. A nemzetiség elvét pedig, mint a történetből tudjuk, igen gyakran tekintették valamely nép kizárólagos uralma jogalapjául minden más fölött. Honnan van mégis, hogy ez alapelvek valósítása, minden következetesség daczára, melylyel azon czélra törekedtek, daczára azon roppant eszközöknek, melyek az államnak jelenleg rendelkezésére állanak, s azon kíméletlenségnek, melylyel azokat egy vallástalan korszakban használták, midőn valahányszor az államról van szó, mindig szem elől látszanak téveszteni a jog fogalmát vagy legalább tiszteletét;

honnan van, kérdem, hogy mindezek daczára ez alapelvek közűl egyet sem tudtak valósítani az államban, a nélkül, hogy mihelyt hosszas erőfeszítések után czélhoz véltek jutni, azonnal visszahatás ne támadt volna azon viszonyok ellen, melyekre oly hosszas ideig törekedtek, amely visszahatás megint koczkáztatá az érintett viszonyok fönállását?

E tagadhatlan tények első oka kétségtelenűl abban rejlik, hogy e fogalmak, — azon értelemben, melyet azoknak az államtudomány tulajdonít, — amint az első részben megmutattam, — ellentétben állanak egymással; másik okát azonban bizonyára abban kell keresnünk, hogy az államban olyasmit törekszenek valósítani, ami a nagy többség fogalmaival ellenkezik. Mivel azon szabadság, melyre az emberek többsége jogot tart, egyéb valami, mint amit az államban valósítani akarnak: épen azért nem képes a többség e szabadság élvezetére, s nem lehet azt tartós alapra helyezni, míg oly irányt követnek e részben, mely minden egyes törekvéseivel ellentétben áll.

Igaz, változhatnak uralkodó eszméink, s azon tetemes befolyás mellett, melyet a fönálló viszonyok fogalmaink alakítására gyakorolnak, e fogalmak az által, hogy az állam a legnagyobb következetességgel merőben ellenkező irányt követ, szintén átalakulást szenvedhetnek lassankint. Még a teljes átalakulás lehetőségét sem tagadom. Ha a keresztyénség, mint sokan hiszik, elvesztette hatását az emberek kedélyére; ha a vallást az állam eszközévé tevék, melyet az, mint rendőri intézményt, ünnepélyei dicsőítésére használhat; ha az államhatalom körét mindinkább kiterjesztik, míg az

egyes, minden eszköztől megfosztva, melylyel önállóságát föntarthatná, mindent az államtól kénytelen várni; ha mindent, ami csak ez iránynyal ellenkezik, csírájában el tudnak fojtani, minden ellenkező gondolatot államvétségnek nyilvánítanak, minden ellenkező törekvést levernek az államnak rendelkezésére álló anyagi eszközökkel; szóval, ha a caesarismus — mint az egyedüli forma, melyben, a jelenkori államok nagysága mellett, az egyént teljesen alá lehet vetni az államhatalomnak, hosszas időre megszilárdul: (*b*) akkor azon fogalmakat is mások váltják föl lassankint, melyek a caesarismussal ellenkeznek. Azon államhatalom, mely magának igényli állampolgárainak növelési jogát, minden eszközzel rendelkezik, hogy az új nemzedék érzelmeit is szükségei szerint idomítsa; s jöhetnek idők, midőn az emberiség, az állam — vagy az állam élén álló egyedúr — hatalmának teljesen alávetve, szintoly jól érzi magát, mint az Antoninok korában történt. Csak ne feledjük, hogy ez eset csupán akkor fordúlhat elő, ha a jelenkor uralkodó fogalmai teljesen átalakultak, és hogy az ily változás csak hosszas idő eredménye lehet.

Amint az egyes gondolatainak fejlődési rende nem lehet önkényes, hanem azon fogalmaktól, melyeket érzékeivel fölfog, azok fogalmaitól, a kikkel érintkezésbe jő, s mindenek fölött az emberi lélek tehetségeitől függ, miknél fogva minden gondolkodás csak bizonyos törvények szerint történhetik: ugyanez az eset a népeknél is, sőt az összes emberiségre nézve.

Minden korszak uralkodó eszméi azon fogalmakból erednek, melyekből kiindult, a visszonyokból, melyeken

átment, az érintkezésekből, melyekbe különböző népek, mint különböző eszmék képviselői, egymással jöttek, végre az emberi gondolkodás azon örök törvényeiből, melyeknek egész népek uralkodó eszméinek fejlődési rendje is alá van vetve.

Innen következik, hogy *valamely kornak uralkodó eszméi sohasem változhatnak meg rögtön, s hogy tehát a haladás irányának rögtöni megváltozása is lehetetlen, miután mindig az uralkodó eszmék határozzák azt meg.*

Ha immár meggyőződtünk a felől, hogy az egyéni szabadság fogalma szabta meg minden törekvés irányait keresztyén polgárisodásunk folyama alatt; ha az összes történetírás ellenmondhatlanúl bizonyítja, hogy századokon keresztűl abban állott minden haladás, miszerint az egyéni szabadság mindig több-több, s a hol a polgárisodás legfőbb fokra fejlődött, minden ember részére lőn biztosítva; ha végre belátjuk, hogy minden erőfeszités daczára, melyeket századok .óta tettek az ó-kor alapelvei valósítása végett, daczára azon általános elismerésnek, melyben ez elvek elméletileg részesültek, gyakorlati létesitésök mindig épen a többség fogalmában talált legyőzhetlen akadályokra: valóban több erőt kell tulajdonítnunk a többség ezen fogalmainak, hogysem azoknak hirtelen megváltozását várhatnók, s ekkép merőben lehetetlennek kell tekintenünk azon elméletek valósítását is, melyeket nemcsak a kommunismus, hanem mindazok követnek, akik az állam hatalmát mindig kijebb terjeszteni, s az egyént mindig szűkebb korlátok közé igyekeznek szorítani.

A legnagyobb fölforgatások esetében is nagyobb befolyást kellene az egyéni szabadság eszméjének a

jövendő alakítására gyakorolnia, mint a minőt most annak engedni akarnak.

Nem ismerünk nagyobb átalakulást a történetekben, mint akkor történt, midőn a római birodalom elenyészett. Amint a politikai és társadalmi viszonyokat erőszakosan összeronták a barbar népiségek, ezer meg ezer darabra hullt szét a nagy birodalom, s az egész világ, mely fölött Róma uralkodott, új alakot öltött külsőleg, — s talán még nagyobb volt azon forralom, mely ugyanakkor az eszmékben történt.

Azon népek uralkodó fogalma, melyek Rómát megtörték, a legteljesebb egyéni szabadság öntudata volt, melynek mindenki csupán önerejében találta föl határait; a keresztyénség uralkodó eszméje, melynek hatása szintén terjedni kezdett ugyanakkor, az egyén szellemi szabadságának, s az emberi nem egységének eszméje volt: nem amint Róma értette, minden népnek egyetlen nép zsarnoksága alá vetése által; hanem mint a föld minden népeinek egy közös egyházban való egyesülése. Ez eszmék, melyek annyira különböztek az ó-koriaktól, egy új polgárisodásnak szolgáltak kiindulási pontjaiul, s meghatározák azon irányt, melyben ezredéven át haladt az emberiség; — még is mindez nem volt képes az ó-kor hatását polgárisodásunkra megsemmisíteni, s ama roppant átalakulás daczára, melyet a keresztyénség az emberek eszméiben és nézeteiben előidézett, e tekintetben is fontos nyomai maradtak fön számunkra az ó-világnak: a régiség szellemi romjai, melyek előttünk fontosabbakká lettek azon óriási építményeknél, melyeket századok mulva bámulunk és törekszünk utánozni. Ki nem tudja, minő hatással voltak

összes polgárisodásunkra a római imperium emlékei, a helyhatósági intézmények maradványai, melyek a népvándorlások zűrzavarában fönmaradtak, és a római jog? Ki tagadhatja, hogy az egyéni szabadság utáni törekvést az egész középkoron át modosítá a vágy, erős államot alkotni, a helyhatósági intézmények utáni törekvés s a római jog fogalmai? Sőt, hogy az ó-kor ezen eszméinek bofolyása a tudományok föléledésével annyira növekedett, miszerint úgy tetszik, mintha azon eszméket is háttérbe szorítá vala, a melyekből polgárisodásunk kiindult? Ha azt hiszszük is, hogy a jelen polgárisodás enyészetéhez közelít: föltehetjük-e, hogy kevesebb nyomát hagyja maga után lételének, mint az ó-kori műveltség? hihetjük-e, hogy a keresztyénségből, ha eltérnek is tanaitól, nem marad fön legalább ama szellemi község emléke, mely másfél ezredévig független volt a világi hatalomtól, s hogy jogfogalmainknak, világnézetünknek, sőt társadalmi viszonyainknak is nem maradnak fön némi nyomai, melyek által polgárisodásunk alapeszméi szintoly tetemes befolyást gyakorolnak a miénket követő polgárisodásra, amint el kell ismernünk az ó-kori fogalmak hasonló befolyását korunk polgárisodására?

Még ha egy új polgárisodás küszöbén állanánk, s azon fogalmakat, melyek eddig irányadók voltak, mások váltanák föl, az esetben is hibás törekvés volna, az egyéni szabadságot méginkább meg akarni szorítani. Miután minden új polgárisodás épülete mindig a megelőzőnek romjaiból keletkezik: előreláthatni, hogy az egyéni szabadság elve azon polgárisodás körében is nevezetes helyet foglal el, amely a miénket követni fogja. Hogy érte volna el czélját e törekvés most, midőn

látjuk, hogy minél korlátlanabbá lett az állam hatalma, a visszahatás is mindig növekedett e hatalom ellen, hogy az osztályok nivellirozása által, melylyel az államot minden lehető ellenállás ellen biztosítani akarták, sem értek el egyebet, mint hogy most már minden osztály érzi szükségét az államhatalom korlátozásának, s az egyéni szabadság élvezete utáni törekvés annál élénkebb lett, mivel annyi szomorú tapasztalás után végre meggyőződtek a felől, hogy a politikai szabadság megalapítása, melyet az egyéni önállóság kárpótlásául tekintettek, végtelen nehézségekkel jár a nagyobb államokban, s kevesebbet ad az egyesnek, mint a mennyit attól vártak.

Korunk tagadhatlan jellemvonása az individualismus. Ami csak nagyszerű s ami kárhozatos korunkban, mind ezen forrásra vihető vissza. Mindenütt az egyéniség törekvésével találkozunk, miszerint magát érvényesíteni, szellemi és anyagi erőit kifejteni, s ami körüle van, akaratának alávetni s személyes czéljaira fölhasználni igyekszik. Minden előlépés, bármely téren, mindig az egyén nagyobb szabadságra törekvésének eredménye; föltehetjük-e, hogy az emberiség, ahol az államról van szó, épen az ellenkező irányt kövesse, s midőn mindenütt a szabadság által törekszik elégültséget szerezni, itt a teljes alávetettségben találja azt?

Sajnálkozhatunk, ha úgy tetszik, korunk ezen iránya fölött, bámulhatjuk az ó-világ nagyszerűségét, s epedhetünk azon kor után, midőn mindenki az egész egy részecskéjének érezte magát, amelynek életét is kész volt feláldozni; mint tényt nem tagadhatjuk korunk individualismusát, s e tényből következik, hogy

az államban is annál kevesebb nehézséggel jár minden haladás, minél inkább megfelel korunk általános irányának, s valóban különös, ha azon állítást: miszerint az államhatalom korlátozása ellenkezik azzal, ami 50 év óta történik, okul hozzák föl, hogy tehát az kivihetetlen; holott épen ami 50 év óta történt, mindenütt föntarthatlannak, mindenütt folytonos forradalmak forrásául mutatkozott.

Nem a teljesen korlátlan hatalomtóli függés egyenlősége, *hanem az egyéni szabadság élvezésébeni egyenlőség az, amire mindenki törekszik*; csak ez irányban van öszhangzásban haladásunk az uralkodó eszmékkel, s annálfogva a haladás is csupán ez irányban lehetséges korunkra nézve.

Miután immár az egyéni szabadság élvezésének egyenlősége erős államhatalom fönállását kivánja ugyan, de míg az állam merőben korlátlan hatalmát mindenre kiterjeszti, s minden egyes elszigetelten és gyámoltalanúl áll az állammal szemben, azaz, valamig az állam mostani intézményei fönállanak, az el nem érhető: önként következik, hogy az államhatalom tetemes korlátozását — nem hatalmát, hanem azon kört illetőleg, melyre hatalma kiterjed, — míg korunk uralkodó eszméi nem változnak, — az egyetlen útnak és módnak kell tartanunk, amelyen legyőzhetetlen akadályok nem gátolják a haladást.

JEGYZET A IX. FEJEZETHEZ.

(*a*) M. A. Romieu „L'ére des Césars" czímű munkájában, melylyel pár év előtt nagy zajt ütöttek, azon tételt állítá föl, hogy vannak korszakok, midőn a caesarismust tekinthetni egyedül lehetséges államformának, s feladatul tűzte bebizonyítani, hogy legalább Francziaország ilý korszakban van jelenleg. Nem tartozik ide a Romieu által fölhozott okok kimerítő taglalásába bocsátkozni; csak annyit kell megjegyeznem, hogy a caesarismus jótékony eredményei szükségkép békés fönmaradásától függenek, amit csak úgy tehetni föl, ha legalább is azon népek, melyek közel érintkezésekben állanak egymással, egyetlen caesarnak vannak alávetve. A caesarismus több, majdnem egyenlő hatalmú állam közt gyakorlatilag merőben kivihetlen, mivel a caesarismust nem gondolhatni a néptől merőben különálló nagy sereg nélkül, viszont nem háborúk, s háborúkat a törekvés nélkül: az által gyöngítni az ellenfél hatalmát, hogy a népet a fönálló rend ellen izgassák.

X. FEJEZET.

A HARMADIK TÖRVÉNY GYAKORLATI EREDMÉNYEI. AZON SZÜKSÉGEK, MELYEK AZ ÁLLAMHATALOM KORLÁTOZÁSÁRA VEZETNEK.

Gyakran mondám, s ismétlem — mert az ellenkező nézet nagy tévedéseknek lőn forrása — hogy az emberek nemhogy, — amint állítják, — változásokra lennének hajlandók, sőt inkább többnyire ragaszkodnak a fönállóhoz. Egyesekre nézve állhat, hogy a jobb a jónak ellensége, általában véve az ellenkező igaz, és a rosszabb, sőt ami rég elavult és rég alkalmatlanná lett, az is föntartja magát a czélszerű ujítás ellenében, a meddig csak eltürhető. Akik reformokkal foglalkoztak, szükségkép tapasztalniok kelle, hogy az emberek az észszerű dolgot is, ha ellenkezik szokásaikkal, csak kénytelenségből fogadják el, s hogy nagyobb változást csak akkor eszközölhetni tartós alapon, ha elutasíthatlan szükséggé vált.

Ha tehát meg is vagyunk győződve a felől, hogy az önkormányzás elve mindazon körben, a hol az állam veszélyezése nélkül lehet, — mivel a határozott jellemű egyéniségek kifejlődését előmozídtja, a nélkül, hogy kölcsönös érintkezéseiket akadályozná, — leginkább kedvező a haladásra, s az ember rendeltetésének jobban

megfelel azon formáknál, melyeket korunk legtöbb államába behoztak: ebből még nem következik, hogy azt tartsuk, miszerint a viszonyok átalakulása ez értelemben már a küszöbön áll. Sőt nem szenved kétséget, hogy a létező viszonyok fönmaradnak, ameddig csak lehet, és pedig annál inkább, mivel nagy erőfeszítések és küzdelmek korszaka után, aminőt átéltünk, mindig leginkább érzik a nyugalom és veszteglés szükségét. Csak ha egyszer a felől győződtünk meg, hogy a fönállónak változtatása elutasíthatlan szükséggé lett, hogy *az államhatalom korlátozása korunkban elkerülhetlenné vált* — csak akkor foglalkozhatik az államtudomány és politika azon kérdéssel: mint történhetik e változás az egyes országokban a legkönnyebben? mert az államtudomány föladata, nem a jövővel foglalkozni, sőt az csak annyiban igényelhet gyakorlati fontosságot, a mennyiben meg tudja oldani a kérdést: mint tehetni eleget a jelenkor szükségeinek?

S hogy ez utolsó és legfontosabb kérdés megoldásában, melytől munkám becse kizárólag függ, világos legyek: szükségesnek tartom megosztani a tárgyat.

Ha az egyes szellemi és anyagi fejlődését — mindenki lehető legnagyobb jólétét — tartjuk is törekvéseink czéljának: az állam, mint megmutattam, ekkor is az egyéni szabadság, s ez által minden egyes szellemi és anyagi fejlődésének első föltéte; s azért mindenekelőtt az állam szükségeire fordítjuk figyelmünket.

Aztán vizsgáljuk: mennyiben szükséges az egyesre nézve az államhatalom korlátozása? először is anyagi, majd szellemi, vagy erkölcsi szükségeit vevén figyelembe.

XI. FEJEZET.

AZ ÁLLAMHATALOM KORLÁTOZÁSA MENNYIBEN SZÜKSÉGES AZ ÁLLAMRA NÉZVE.

Hogy az állam föladatát, mely az egyesek anyagi és szellemi javainak biztosításában áll, megoldhassa, szükség, hogy:

a) kívülről teljesen független;

b) benn nemcsak forradalmak, hanem gyakori erőszakos megtámadások ellen is biztosítva legyen;

c) végre birjon azon állandósággal, mely az egyén minden hasznos munkásságának föltétele, s minden javak biztosítéka; mert amely államban folyvást változik az egyén jogköre s változnak a viszonyok, melyekre kell építnie az egyesnek számításait, anyagi és erkölcsi javainak sincs ott biztosítéka.

Korunk államainak nagysága mellett minden egyes államnak jelentékeny eszközökre van szüksége, hogy függetlenségét föntarthassa, s csak annyiban tekinthetni biztosítottnak önállóságát, amennyiban módjában van tartósan nagy hatalmat fejteni ki.

Hogy az állam a bel ellenségek erőszakos támadásai ellen óva legyen, el kell távoztatni az ily támadások okait, s úgy kell rendezni az államot, hogy az érintett támadások sikerére legkisebb kilátás se legyen.

A viszonyok állandóságát pedig csak ott találjuk föl, ahol gyakorlati és társadalmi intézmények vannak, melyek természetöknél fogva akadályozzák a rögtöni változást.

Ha meg lehet mutatni, hogy minderre nézve az államhatalom korlátozása szintoly jó hatással van, mint másfelől a merev központosítás rendszere, — mit úgy hiszem, e munka folytán megmutattam, — épen e szempontból nem felel meg kivánatainknak, úgy nem vonhatni kétségbe azon tételt, hogy az államhatalom korlátozása magára az államra nézve is valódi szükség.

Meg kell jegyeznem, hogy miután e tárgy szoros összeköttetésben áll azzal, melyről a negyedik könyvben szóltam, a következőkben érintenem kell röviden egyet és mást, amit ott bővebben kifejtettem, mi miatt előre bocsánatot kérek az olvasóktól.

Azt hiszem, senki sem fogja azt állítani, hogy az államot csupán anyagi eszközei s közigazgatási hatóságainak czélszerű szervezete teszik hatalmassá, s hogy, csupán ezekre támaszkodva, soká fölálljon. Azon tagadhatlan tény, miszerint az egyes államok részéről kifejezett hatás sohasem áll szoros viszonyban nagyságukkal s a rendelkezésök alatt levő anyagi eszközökkel, — e tény, mondom, nyilván az ellenkezőt mutatja. Minden államnak szüksége van egy eszmére, mely anyagi erőit összetartja, mely közös czél felé készti. Akár valamely nagy egyéniség melletti lelkesedés, vagy azon hűség, melylyel az állam lakói uralkodó-házukhoz viseltetnek, meg levén győződve, hogy a jog, melynél fogva ama ház a trónt bírja, csak koronája azon fának, melyen az egyesnek minden joga fejlődött; akár a nemzetiség

érzése, melynek állása az állam fönállásától függ, vagy hosszas emlékezések ereje tartsa egybe az állam összes lakóit, annyi bizonyos, hogy ilyes, mindent átható eszme kapcsolata nélkül egy állam sem állhat fön soha, közszellem, hazafiság nélkül egy sem lehet hatalmas. Mens agitat molem.

Nem tagadhatni, hogy az újabb kor államaiban kevesebb közszellemet találunk, mint az ó-kor, sőt a középkor egyes államközségeiben; s a fegyelem és becsületérzés minden csodája sem pótolhatja azon lelkesedést, melylyel az ó-kor polgára városáért magát föláldozta; azonban nincs igazunk, ha ezen jelenséget korunk erkölcsi sülyedésének, vagy épen, mint sokan gondolják, a keresztyénség befolyásának akarják tulajdonítani. (*a*) Annak oka részint a mostani államok nagyságában, részint abban fekszik, hogy rendezésök módja által lehetetlenné tették a közszellem keletkezését.

Azt hiszem, hogy a költő ama nevezetes szavai: „Nescio qua natale solum dulcedine cunctos ducit,“ minden költői szépségök mellett, mikor írták, akkor is olyasmit fejeztek ki, ami épen nem áll. Ha az ember csak első fokán is túl van a polgárisodásnak, bensőleg összeköttetésben áll meggyőződésével amaz érzés, sőt némileg meggyőződéseinek eredménye, s ha az ó-kor polgára kész szívvel áldozta föl életét hazájának, alkalmasint többet tőn e részben az az öntudat, hogy hazája körén kívül semmi jogra nem tarthat igényt, s ha az elvesz, rabszolgaságra jut maga is, mindazokkal együtt, akik előtte kedvesek, — mint azon kimagyarázhatlan érzelem, mely némelyeket szülőföldükhöz köt. De ha megengedjük is, miszerint a honszeretet akkor, midőn

a legközelebbi emelkedett helyről az állam egész területét be lehetett látni, s a leigázott állam lakosait hazájoktól elszakíthatta a hódító önkénye, merőben az érzés dolga, — azon ragaszkodás eredménye volt, melyet mindenki érez azon hely iránt, a hol életét tölté, a jelenkorra nézve ezt semmi esetre nem tehetjük föl.

Az azon állam iránt való szeretet, melyet csak a földképről ismerünk teljesen, egyéb valami, mint amely születéshelyünk virányára emlékeztet; más alapjának kell lenni azon lelkesedésnek, melylyel most a hazát oltalmazzák, midőn annak bukása keveset változtat az egyes közvetlen körében, s csak az elveszett szabadság vágya tölti a kebleket.

Miután a jelenkori állam, sokkal nagyobb kiterjedésű levén, hogysem érzékeinkkel fölfoghatnók, csak eszmeképen tűnik föl előttünk: az irántai ragaszkodás sem csupán az érzésből foly, hanem nagyobb részint meggyőződésünk eredménye. Sokkal nagyobb a haza, hogysem mint egészet mindenki szerethesse; mivel magában foglalja mindazt, ami minden egyes előtt becses, csak azért lelkesűl minden egyes érette, s a hazaszeretet mértéke mindig azon érzelmek és érdekek számától és fontosságától függ, melyeknek kielégítését a haza föntartása föltételezi. Ebből következik, hogy az államhatalom eszélyes korlátozása által, minél inkább növekszik azon körök száma, melyekben az egyén szabadon mozoghat, amelyekre hatással lehet, s melyekhez annálfogva érzelemmel viseltethetik: az állam iránti ragaszkodásnak, s így valódi erejének is növekedni kell.

Nem az államgépezet mechanismusától kölcsönöz az állam szilárdságot. Egyes lánczot, ha még oly erős

és súlyos is, eltörhetni, főleg mikor ezer meg ezer helyen bevésik gyűrűit észrevétlenűl; azon százezernyi kötelék, mely a polgárokat egymáshoz s mindeniket külön saját szűkebb köréhez fűzi, áthatlan hálót képez, épen mivel az egyes szálakat, amelyekből áll, senki sem akarja összetépni. Miután semmi sincs az államban, ami valamikép összeköttetésben nem állana vele: azon kötelékek, melyek az egyént családjához vagy megyéjéhez, valamely iparűző társulathoz vagy az egyházhoz fűzik, egyszersmind az államhoz is szorosabban kötnek minden egyest. Minél szabadabbnak érzi magát, minél kevesbbé emlékeztetik őt külső jelek az államtól való függésére, annál nagyobb e függés; mert csak akkor menekülhetne attól, ha minden köteléket széttépett előbb, mely előtte szent. Egyébiránt Svájcz példája a középkorban, Hollandé a XVI. és XVII. században, Angliáé s az északamerikai szabad államoké jelenleg mindenkit legjobban meggyőzhet a felől, hogy az államhatalom észszerű korlátozása az állam egyes részének vagy községének érdekében, nemhogy lazabbá tenné az állam egységét minden külső megtámadás ellenében, sőt oly egységet idéz elő az érzelmekben, minővel csak az ekkép rendezett államokban találkozunk.

Azonban mellőzzük ezt; a politikának tényekkel, nem érzelmekkel kell foglalkozni. A hazafiság hiányát pótolja az összeírási törvény, a jó fegyelem, az uralkodóház iránti szeretet, és a jól rendezett rendőrség. Esztelen, aki napjainkban a honszeretetre építi az állam önállóságát; csak jól kitanított hadseregre van szükség.

Nem tudom, sokan osztoznak-e olvasóim közűl e nézetben; annyi bizonyos, hogy nehányan így véle-

kednek. Vegyük tehát e nézpontból szemügyre az előttünk levő tárgyat.

Megengedve, hogy az állam önállósága kizárólag jól rendezett, nagy haderő fönállásától függ: a jól rendezett haderő föltétele — jól rendezett pénzügy; minél kisebb fontosságot tulajdonítunk tehát a hazaszeretetnek, minél anyagiabb szempontból fogjuk föl az államot, annál inkább meg kell engednünk, hogy önállósága, valamint az egyesé, mindenek fölött háztartásától függ.

A különböző államok rendkívül különböző pénzviszonyainál s azon terjedelemnél fogva, melyre szükség lenne, ha azon pénzügyi nehézségeket, melyek minden állammal közösek, mind elő akarnám számlálni, — nem ereszkedhetem itt mélyebben e tárgyba; úgy tartom, különös bizonyítás nélkül is meg fogják engedni, hogy az újabbkori államok achillesi sarkát a pénzügyekben kell keresnünk. Aki ezen kétkedik, bizonyára kigyógyul optimismusából, ha a börzejátékot minden újabb államban látja.

Hogy oly államokban, ahol mindent megakadályoznak, ami legkevesbbé is veszélyezi a köz bátorságot, ahol szigorúan büntetik, akik csak bármiképen bizalmatlanságot terjesztenek a közigazgatás ellen, tiltanak minden egyesületet, mely a napszámot fölebb akarja vinni, s törvényeket hoznak az uzsora ellen, hogy mondom ily államokban tűrnek olyas egyesületeket, melyek korlátlanúl határoznak az állam hitele fölött, híresztelések által aláássák a közbizalmat, meg akarják szabni a pénz értékét, s nagyobbrészint abból merítik nyereményöket, amivel a kamatláb, mely mel-

lett az államnak kölcsönöznek, fölülmulja az egyesek részére törvényesen megszabott kamatlábat; hogy oly államokban, ahol mindent központosítnak, épen a pénzviszonyok szabályozását hagyták egyesek nyerészkedésére, akik részint nem is egy bizonyos állam tagjai, s minden pénzügyi krizisből, — aminek előidézésére minden eszközt kezökbe adtak, — rendesen legtöbb nyereséget merítenek, s mindezt tűrik csupa kénytelenségből és mivel a pénzügyek jelen állapota a börzét nélkülözhetlenné teszi: — oly tény ez, amely minden bizonyítást fölöslegessé tesz azon tételre nézve, hogy a különböző államok pénzügyei nem a legfényesebb állapotban vannak.

Minden államférfiúnak e pontra van fordítva figyelme; senki sem tagadja, hogy nincs nyomasztóbb szükség, mint a bevételek és kiadások között megzavart egyensúlyt helyreállítani.

Hogy történhetik ez?

Tisztelet becsület a pénzügytannak, s a pénzügyérségnek, de a tapasztalás megmutatta, hogy erre nézve csak két eszköz van, mely mindenki előtt ismeretes, s amelyet nem pótolhat semmi mesterség.

Szaporítani kell a bevételt, vagy a kiadást alább szállítani, minden egyéb, — bocsánat e kifejezésért — merő szédelgés.

Azon állítás, hogy valamely állam pénzügyi állása csupán a hiteltől függ, s mivel az állam halhatatlan, a bevételekbeni hiányt mindig kölcsönnek kell fedezni, nem egyéb csalódásnál. Valamint Necker, úgy utána sok minister, a kiket örömmel üdvözöltek, midőn helyöket elfoglalák, kénytelen volt tapasztalni, hogy a

köz bizalomnak, ha egyszer megingott, reális támaszra van szüksége, s hogy az államnak, épen mivel halhatatlan, meg kell érnie a bukást, s a hitelezőiveli leszámolást nem hagyhatja síró örökösökre.

A kettő közűl melyik eszközzel állíthatni immár helyre a pénzügyek megzavart egyensúlyát?

Miután az egyenes és indirekt bevételek legtöbb államban felét, néhol szinte egész összegét teszik a forgalomban levő pénznek, s ez adók behajtása aránylag nem sok nehézségel jár, sőt a nyomást nem érzik annyira, mint azelőtt sokkal kevesebb állambevételnél, hizeleghetünk magunknak azzal, hogy meglehetősen messzire vittük az adóztatás mesterségét. Sőt megengedem, hogy e részben még nem is értük el a legszélső határokat. A forgalom élénksége mellett, az indirekt adók útján, az államban forgalomban levő pénzhez képest, hihetetlen mennyiségű öszletet hajthatnak be. Csakhogy nem kell feledni, hogy minden indirekt adó behajtása nagy költséggel jár, s drágaságot idézvén elő minden tárgyra nézve, melyet azzal megrónak, nemcsak bevételeit, hanem kiadásait is szaporítja az államnak; hogy a legtöbb adónak bizonyos mértéken túl csigázása a helyett, hogy szaporítaná az állam bevételeit, mint a vámoknál, bor- és söradónál látjuk, csökkenti azokat, hogy végre az oly állapot, melyben a folyó kiadásokat csupán azzal fedezik, hogy az állam egész adózási erejét veszik igénybe, szükségkép a pénzügyi súlyegyen megzavarására vezet, miután bizonyos időkben minden állam rendkívüli erőfeszítésekre van kényszerítve. Mindebből következik, hogy a pénzügyi súlyegyennek az állambevételek szaporítása általi helyre-

állítása, ha lehetséges volna is, mindig roppant nehézségekkel van összekötve, annyival inkább, mivel az adó szaporítása népszerűtlenné teszi az államhatalmat, s a rend ellenєinek izgatási eszközűl szolgál.

Bizonyára legbiztosabb út a reduktió, s azért is látjuk, hogy bármi kellemetlenűl hangzik sokakra nézve e szó, minden pénzügyi igazgatás, különböző kisérletek után, végre is mindig a reduktió rendszerére kénytelen visszatérni.

De miben álljanak ezen reduktiók? azon roppant tehernek, mely az államot jelenleg majd agyonnyomja, melyik részét olvaszthatni le, az állam becsülete és biztossága veszélyezése nélkül?

Azon teherről, mely az államadósságból ered, nem lehet szó. Ha minden erkölcsi tekintetet mellőzünk is, az állam bukása a polgárok nagy részére nézve sokkal nagyobb veszteséggel járna, azon tehernél, melyet az államadósság kamatfizetése igényel, és azért a hadierő alászállítását szokták rendesen mindenek előtt felhozni, mint olyan eszközt, mely a sínylő pénzügyi viszonyokat helyreállítaná.

Hogy az állandó seregek alábbszállítása mindenütt kivánatos, s irigylendő azon állam, a melynek, mint Angliának, elszigetelt helyzetében, vagy mivel magában áll, mint az északamerikai szabad államok, csak csekély fegyveres erőre van szüksége, nem szenved kétséget; de szintoly bizonyos, hogy Európa államai többnyire egészen különböző helyzetben vannak, s hogy míg a világbéke fenyegetve van, annál kevesbbé lehetséges tetemesen alább szállítani a fegyveres erőt, mivel a mostani hadfolytatás oly fegyvernemeket igényel, melyekkel czélszerűen bánni tudni hosszas oktatásra

van szükség, s nem lehet, hogy a veszély pillanatában sorozzák be a katonákat. Lehetséges-e, és mi módon a hadi szerekben megtakarítani valamit, nem tudom; annyi azonban bizonyosnak tetszik előttem, hogy a zsoldot és élelmezést alig lehet kevesebbre szabni, s igen kétlem, hogy a fönforgó viszonyok közt, a legtöbb államban azok is képesek volnának e részben változtatást indítványozni, akik leginkább szót emeltek a hadi budget nagy mennyisége ellen, — oly változtatást, melylyel az állam állásának veszélyeztetése nélkül, sokat lehetne megtakarítani e kiadásokból.

A civillistáról, — melyet inkább a királyság elleni izgatásból, mint a pénzügyek érdekében emelnek ki — minden elfogulatlannak meg kell vallania, hogy az kisebb államokban, főleg miután az államdomaine-eket és az uralkodó családok magántulajdonát eladták, gyakran igen nyomasztó; de a nagyobb államokban a kiadásoknak oly kis részét teszi a civillista, hogy azon tagadhatlan befolyás mellett, melyet az udvartartás több jövedelmi forrás előállítására gyakorol, mindig kétséges marad, vajjon az ország pénzügyei egészben ynernének-e valamit, ha 1500 milliónyi budget mellett 30 millió frankot megtakarítnak?

Minél tovább vizsgáljuk részletesen az államkiadások egyes ágait, annál inkább meggyőződünk a felől, hogy az egyetlen utat és módot, melyen a jelen viszonyok közt, az állam méltósága és önállósága veszélyezése nélkül, a kiadásokban tetemes öszletet takaríthatunk meg, a beligazgatás körében találjuk.

Vegyük kezünkbe bármely állam költségvetését, mely a franczia forradalom által fölállított igazgatási

elvek szerint van rendezve, s nézzük át egyes tételeit. A forradalmat megelőzött időhöz képest mindenütt roppant brutto-bevételt találunk. Az államadósság kamatai által okozott kiadás mindenütt tetemes; a hajóhad és hadsereg nagy öszleteket vesznek igénybe, s bár az újabb időkben sehol sem vethetik a királyságnak szemére, hogy XIV. Lajos példájára, saját fényére és élvezeteire pazarolta az állam jövedelmeit, mindamellett igen magasnak találhatjuk a civillistá-t is; de a legnagyobb számot mindenesetre az állam beligazgatása veszi igénybe. (*b*).

A brutto- és netto-bevételek közti különbséget a roppant igazgatási költségek okozzák, melyek minden állam pénzügyét terhelik.

Képzeljünk hasonló helyzetben valamely magánembert. (*e*) Ha meg van győződve a felől, hogy roppant jövedelmei daczára alig képes annyit megtakarítani, hogy a birtokán fekvő teher kamatját fizethesse s viszonyaihoz illő állást foglalhasson el, ellenben minden balesettől, minden előre nem látott kiadástól rettegnie kell; mert rendes szükségei összes jövedelmeit kimerítik, szóval hogy háztartásában változtatásokra lett szükség, miután jobb szerény de biztos állást foglalni el, mint fenhéjazva élni, ha ez a bukásra vezet; minden józan ember azon kiadásait is korlátolná végső esetben, melyektől állása függ; de bizonyára csak akkor, ha meggyőződött, hogy előtte nincs más kigázolás. Míg a kezelési rendszer változtatása által szaporíthatni a tiszta jövedelmet, s ez által helyreállíthatni a helyes arányt a bevételek és kiadások közt, egy okos ember sem akar állásáról lemondani.

S nem ugyanez-e az eset az állammal? Oly állást, mely az állam pénzügyi erejét fölülhaladja, nem tarthatni fön hosszas ideig, s mindig jobb, önmagát korlátoznia az államnak, mint aztán kényszerítve tenni azt. De föltehetni-e, hogy e végső eszközhöz, — mely az állam fejének sőt az utolsó polgárig mindenkinek érzelmeit sérti, s mi által érdekeiben mindenki szükségkép rövidséget szenvedne, — előbb hozzá nyuljanak, mintsem meggyőződnének a felől, hogy segítségre egyáltalában nincs más út és mód; hogy komolyan lehetne a hadsereg alábbszállítására gondolni, vagyis az állam becsületét és önállóságát koczkára akarni tenni, mielőtt a háztartás nagy könyvét tételről tételre még egyszer át nem vizsgálják? s lehetetlen ezt tenni, a nélkül, hogy azon meggyőződésre ne jöjjünk, miszerint a túlságos központosítás rendszere jelenleg oly terheket ró az államra, amelyek, természetöknél fogva, nem az összes államot illetik, s melyeket a legkisekb veszély nélkül másokra ruházhatni.

Aki csak elfogultság nélkül gondolkodik épen azon államok pénzügyi állásáról, melyeknek e részben a legnagyobb nehézséggel kell küzdeniök, szükségkép belátja, hogy az állam brutto- és tiszta jövedelme közt csak az zavarta meg annyira az arányt, mert kénytelenségből szertelenűl szaporítani kellvén a bevételt, oly jövedelmi forrásokhoz is nyultak, melyeknél a behajtási költségek a jövedelem nagy részét elnyelték.

Kevés bizalommal vagyok elméleti okok iránt a politikában. A legvilágosabb bizonyítás is a felől, hogy valami a közjóra nézve kivánatos, csak annyiban bír hatással, amennyiben minél több egyént meggyő-

zünk az iránt, hogy az nekik maguknak is hasznukra van; annál többet adok a tények kényszerítő hatására. Épen az államadósság nagysága, azon kényszerűség, miszerint nagy hadsereget kell tartani, a jövedelemszaporítás nehézsége, s az e részbeni kiadások csökkentésének lehetetlensége, szóval az államok pénzügyi állapota tesz engem bizonyossá igazgatási szervezetök változtatása felől; csak azért fogják megszorítani az államhatalom hatáskörét, mivel az kikerülhetlen szükséggé lett az államra nézve. Oly forradalom ez, melyet minden államban a pénzügyminister eszközöl, s mely annál bizonyosabban bekövetkezik, ha kívülről nyugalmat élvez az állam s a közigazgatás korlátlan egyedúr kezében van, kinek érdekei szintoly azonosok az államéival, amily függetlenek a közigazgatástól, és aki, hatalma úgy kivánván, czélja követésében nem fogja magát zavartatni engedni olyas elméletek által, amiket valósággal nem a királyság érdekében vittek be a politikába.

Mikor fogják ezt belátni, még az egyes államokban sem mondhatja meg senki; csupán annyi bizonyos, hogy mihelyt azon kérdés merűl föl: a várak falait hanyagolják-e el, vagy azon irományhalmazt hárítsák el, melylyel az államot kormányozzák, az állam szolgálatában működő tollak számát csökkentsék-e vagy a szuronyokét? azonnal vége lesz a mostani kormányformának is; mert, ha minden más előnye megvan is, mindenesetre a legköltségesebb minden igazgatási forma közt. Mivel a politika nem a szemlélődő, hanem a gyakorlati tudományok közé tartozik: épen annálfogva, nem engedik magukat az emberek az állam szükségeivel ellenkező

irányba sodortatni azon nagyszerű eszme által, hogy mindent egy központból igazgassanak, a miről úgy is tudja mindenki, ha egyszer részt vett a kormányzásban, hogy gyakorlatilag központosított államokban is kivihetetlen. (*d*).

Ismerem az okokat, a melyekkel meg akarják mutatni, hogy a szigorú központosítás rendszere sajátkép csak látszólag költségesebb, mint más (*e*); a legfontosabb ok kétségkívül a következő.

Azáltal, hogy azt, amit most az állam végez, másra bízunk, nem nyernek az egyes polgárok; mert azt, amit az államkincstár megtakarít, és amit most az államnak adnak, azon községek vagy testületek pénztárába kell majd fizetniök, melyekre az összes államtól elvett teendőket ruházták. Sőt azt kell föltennünk, hogy ha fölhagynak azon egységgel, mely most az igazgatásban uralkodik, hasonló eredményeket, általán véve, nagyobb költséggel érhetnek el, mint jelenleg.

Erre az a válasz:

1. Hogy, ha vizsgáljuk, mi történik most, állítólag csupán az egyes községek érdekében, az államhatalom részéről az utak, iskolák, közhelyek építése stb. körül, mindenesetre föltehetjük, hogy egynémely dolog ezek közűl, amit csupán egyes kormányhivatalnokok bizonyos javítás iránti előszeretetének vagy egyes községek sürgölődésének köszönhetünk, amelyek nem ismernek határt az államkincstár iránti követeléseikben, talán elmaradna, ha egyes községekre ruháznák a jogot, hogy az ily intézkedések szüksége felől határozzanak, egyszersmind a kötelességet is rájok rónák, hogy azoknak költségeit fedezzék. Az öszlet azonban,

melynek megtakarítását ez úton várhatni, talán igen csekély lenne, miután az egyes községek a helyett, amit most érdekökben az állam tesz, más egyebet fognának tenni, aminek hasznos, sőt szükséges volta felől meg vannak győződve, s amit most minden kérés mellett sem nyerhetnek meg; de az ilyes megtakarítások fontossága nagyon világos, miután épen az által, hogy a kevesbbé szükségest mellőzik, előmozdítják a szükséges létesítését, vagy amit a községbeliek annak tartanak, s ez jólétet, vagy legalább elégültséget eszközöl az egyes községekben.

2. Tagadhatlan tény, miszerint a községi hivatalokra aránylag sokkal kisebb fizetésért kaphatni alkalmas egyéneket, mint az államtisztségre, s az angol békebírák példája mutatja, hogy azon készség, melylyel magukat a polgárok a közügyeknek szentelik, nem a választástól függ, hanem azon szükségtől, mely bennünket azon körben, hol élünk, készt kitűnő állást elfoglalnunk, s az érdekeltségtől, melyet valamely grófság vagy község lakosai közügyeik czélszerű vitelében helyeznek. Mi roppant kiadások származnak a jelen körülmények közt csupán azon kénytelenségből, hogy oly tömérdek államhivatalnokot kell ellenőrizni, szintoly jól tudják, akik az igazgatás gépezetével foglalkoznak, mint mindenki előtt világos, hogy mindezen kiadásokat nagyrészint megtakaríthatni, ha a községek, megyék és tartomány igazgatása ellenőrzését azokra bízzák, akiket az legközelebbről érdekel.

3. Merőben hamis azon állítás, hogy az igazgatás költségesebb lesz az által, ha egy nagy területet, melyet azelőtt egy központból igazgattak, fölosztanak. Miként a

földművelésben is van az eldarabolásnak bizonyos foka, mely mellett a földművelés sok idő-pazarlással jár, azaz igen sokba kerül, a nélkül, hogy ezért elvűl állíthatnók föl, miszerint a kezelés annál kevesebbe kerül, minél nagyobb a földbirtok, általában minden kezelésnél ez az eset.

4. Ha fölteszszük, hogy a tartomány, grófság, vagy község igazgatása semmivel sem olcsóbb, sőt költségesebb, az államhatalom korlátozása még akkor is hasznosnak tetszik, és pedig azért, mert az adóbehajtás nehézségei nem annyira attól függnek, hogy képesek-e az egyes polgárok az adót megfizetni, hanem inkább attól, meggyőzhetni-e őket adózásuk szüksége felöl? s ha az egyes túlterhelését nem kerülhetni ki, a legnagyobb fontosságú dolog az az államra nézve, hogy e túlterhelést ne az államhatalomnak tulajdonítsák.

Egy gyakorlati államférfiú sem tagadhatja ezt. Vannak tények, melyeket nem lehet számokban kifejezni, s amelyek mégis szintoly, sőt nagyobb fontossággal bírnak az államra nézve, mint amelyeket statistikai tábláinkban följegyezve találunk, ide tartozik az is, hogy a polgárok több vagy kevesebb ellenszenvvel vetik magukat a közterheknek alá. Az alkotmányos államok tagadhatlanúl nagyobb adóképességét egészen ezen tény eredményeűl tekinthetni. Ha immár az adózási képesség azon mértékben növekszik, minél nagyobb készséggel vetik magukat az egyesek a közterhek alá, ez pedig mindig attól függ, mennyiben vannak e terhek szükséggessége felől meggyőződve, az által, hogy mindazt, a mi az összes állam szükségeihez közvetlen nem tartozik, elkülönzik az állam költségvetésétől s a kisebb testületekre ruházzák, ha nem kevesednék is a kiadá-

sok egész öszlete, szükségkép növekszik az összes adózási képesség, miután' csak ezáltal lehetséges minden egyest meggyőzni azon kiadások szüksége felől, melyek talán nyomasztóknak tetszenek.

Minden adó terhes. Ha a közterhek öszletével egybevetjük, ami még nagy lelkesedés perczeiben is az állam vagy valamely község szükségeire, vagy általában bármely közczélra, nyilvános fölhívások következtében, önkéntes adományokból bejő, meggyőződhetünk, menynyivel fölülhaladja a közszükség mindazt, amit a jó polgárok is saját ösztönükből összeadnak; minden adó tehát szükségkép népszerűtlenné teszi azon hatalmat, a mely kiveti és főleg amely azt közvetlenűl behajtja. Kérdem immár, hogy ha föl is teszszük, miszerint a községi kezelés költségesebb, a közterhek fölosztása egyenetlenebb, nem mindenek fölött kivánatos-e az államra nézve, ha a minden adóztatással szükségkép együttjáró gyűlölség nagyrészint az egyes községekre, grófságokra vagy tartományra hárul?

Megmutattam a negyedik könyvben, hogy a merev központosítás rendszere, melyet a forradalom óta követnek Francziaországban, csak szaporítja az államot fenyegető veszélyeket, az ellenállás eszközeit pedig kevesbíti. Aminek csak századunk forradalmi jellemét közvetve vagy közvetlen tulajdonítnunk kell, az mind vagy az államnak adott szerkezet közvetlen eredménye, vagy legalább szoros egybefüggésben áll azzal. (*f*).

Amit tenni kelle, hogy a központosítás elvét minden következményével keresztülvigyék, kétségkívül megingatta a törvények iránti tiszteletet, mely a történeti jog iránti tisztelettel benső összeköttetésben

van (*g*), és a vallás erkölcsi befolyását, melyet csak ott találhatni föl, hol a vallás, az állam szolgálatától mentten, a politikai pártok küzdelme fölött áll; az államhatalom elleni legtöbb támadást azonban minden bizonynyal az állam pénzügyi intézkedéseinek tulajdoníthatni, s azon körülménynek, hogy oly rendszer mellett, mely szerint minden közigazgatási hivatalnokot központi hatalom közlönyéül tekintenek, valahányszor az egyes az igazgatás részéről, bármely körben, sérelmet avagy rövidséget szenved, mindig a központi hatalmat vádolja érte, s izgatási eszközűl használja ellene. (*h*).

Miután az állam elleni folytonos izgatás ezen főforrásait semmivel sem dughatni be inkább, mint ha az államot megmentjük a kiadások és izgatás azon részétől, mely nem illeti az összes államot, az államhatalom ily értelmű korlátozása szükségkép előmozdítja az állam szilárdságát, s el kell ismernünk, hogy az valódi szükséggé vált, midőn az államhatalom elleni izgatottság oly vészterhessé lőn immár.

Sokan azt hiszik, hogy a fönállót csupán erős államhatalommal tarthatni föl, s nagy részint ezen nézetnek tulajdoníthatni, hogy a központosítás rendszere annyi védőre talál az államférfiak közt. Azonban e nézet tévedésen alapszik: a fönálló viszonyokat nem az állam óvhatja meg változás ellen, sőt sok egyéb viszonynak változatlan fönállása menti meg magát az államot is a fölforgatástól. Minden lakható ház, melyet valamelyik polgár az állam területén épít, nemcsak egy-egy lépcső, melyen több ember a polgárisodás magasabb fokára emelkedik, hanem egyszersmind megannyi erődítménye a polgári társaságnak; minden jog,

melynek élvezését az állam az egyesnek biztosítja, egyszersmind biztosítéka a polgári társaságnak; minden jól rendezett község egy-egy kő a nagy épület megerősítésére; minél jobban beleillesztik azt az épületbe, minél inkább az egész lényeges részeül tekintenek minden darabot, annál rendületlenebbűl álland az állam. (*i*).

Úgy hiszem, a közelebbi 50 év tapasztalásai szintoly czáfolhatlanúl megmutatták a rögtöni változatok könnyűségét a központosított államokban, amint minden idő és ország történetei tanúsítják azon tényt, hogy nincs konservativabb a helyhatósági intézményeknél, s hogy tehát korunkban, midőn az általános izgatottság folytán minden megingott, s a viszonyok gyors változása az állam fönállását s az egyesek jólétét veszélyezi, a helyhatósági intézmények megszilárdítását szintúgy az állam szükségeül kell tekintenünk, amint leginkább czélhoz vezet a központosítás elve, ahol meggyőződtek, hogy nagy változásokra van szükség.

JEGYZETEK A XI. FEJEZETHEZ.

(*a*) Például Rousseau.

(*b*) Ez alatt értendők a kultusra tett kiadások, melyet nehány államban már a rendőrséggel egyesítnek, úgy szinte a közoktatás költségei, melyet azon czélnál fogva, a melyet azzal el akarnak érni, ugyanazon departementhez számíthatni, s az állam által vezetett közmunkák kiadásai.

(*c*) Pénzügyi tekintetben az egyes viszonyai nemcsak hű képűl szolgálnak az államra nézve, melyet hasonlatképen föllhozhatni, hanem a legjobb iskolául. Ahol számokról van szó, nem változtat semmit a mennyiség, ha az arány ugyanaz marad, s az egyszer-egy akkor is igaz, ha minden egyeshez hat nullát teszünk.

(*d*) Gondolatban igen szép lehet, hogy minden község ügyeit a belügyminister vezeti, vagy legalább ellenőrzi; kérdem, van-e belügyminister a nagy államokban, aki csak név szerint elő számlálni tudná is mindazon községeket, melyeknek belviszonyaival ismeretesnek kellene lennie, hogy azokat czélszerűleg kormányozhassa? Ugyanezt mondhatni a közoktatási tárczáról is. stb.

(*e*) Aki tényeknek inkább hisz, mint phrasisoknak, hogy ez okokat kellőleg méltányolhassa, csak azon öszletet kell egybehasonlítania, amennyibe a közigazgatás Angliában vagy Amerikában kerül, azzal, amibe Francziaországban kerül, vagy azon arányt kell szem előtt tartania, mely valamely

állam összes és tiszta jövedelme és az előbbi közt van azóta, hogy behozták a franczia közigazgatási rendszert.

(*f*) Semmi sem lehet veszélyesebb az államra azon meggyőződésnél, hogy aminek az állam alapjául vagy czéljául kellene szolgálni, merő fiktió, mely a dolgok valódi állásával ellentétben áll. Ha tehát valamely egyeduralomban nemcsak az állam összes ügyeinek vezetését, külviszonyait, s a felügyelet jogát, hanem az egész közigazgatást az államhatalomra ruházták, azaz oly hatáskört adnak neki, melyet a legnagyobb egyedúr sem képes betölteni, s ahol a legtöbb dolgot a fejedelem nevében, de nem személyes határozatai által intézik: szintoly kevéssé szolgálhat ez azon államforma megszilárdítására, amily kevéssé tekinthetünk biztosítottnak bármely államot, melynek politikailag szabadnak kellene lenni, ha az egyéni szabadság, mint korunk legtöbb államában, nem egyéb fiktiónál. Nem azért, amit közvetlen a politikai szabadság nyújt, nem a kormányzásbani csekély részvétel miatt ragaszkodik ahhoz minden egyes; hanem azért, amit mindenki vár attól. Amely mértékben korlátozzák, a politikai szabadság valósítása végett, az egyéni szabadságot, a szerint veszít amaz is becsében az egyes előtt.

(*g*) Gyakran állíták, hogy a politikai szabadság csak ott lehetséges, ahol történeti fejlődés eredménye. Az újabb korban egész könyvet írtak azon tétel bebizonyítására, hogy az alkotmányos egyeduralom, Anglián kívül, Európa egy államában sem lehetséges. Hogy az újabb korban erőszakosan, vagy legalább rögtönözve behozott alkotmányok többnyire oly rövid ideig állottak fön, okát abban kell keresnünk, mivel ahol a megszokás nem szentesíti a törvényt, csak anyagi erővel tarthatni föl iránta a tiszteletet, s ekkép, míg az államot biztosítjuk, szükségkép veszélyezzük a szabadságot. Ahol

rendezett jogviszonyok vannak, — tehát minden egyeduralomban — lehetséges az alkotmányos szabadság is, ami nem egyéb az összes jogviszonyok legfőbb biztosítékánál; csakhogy e biztosítékot nem szerezhetni meg, ha az összes jogviszonyokat hirtelen megváltoztatják, ha a multtal egyszerre szakasztanak. Csalódunk, ha azt hiszszük, hogy ahol többnyire mindent hirtelen egyberontanak, amit századokon át jogszerűnek tartottak, mindenki illő tiszteletben fog valamely törvényt tartani, csupán észszerűségénél fogva. Ha Plato eszményét, hogy az államot bölcselők kormányozzák, nem valósíthatni, mennyivel kevesbbé várható, hogy valaha egy egész népet találjunk csupa bölcselőkből!

(*h*) Gyakran hasonlíták a hűbéri államot lánczhoz, melyben több alsó szem mindig a felsőn függ, míg végre azon nehány szemhez érünk, melyek legfölűl állanak, s közvetlen a királyságtól, az egésznek ezen utolsó karikájától függnek. Azt hiszem, hogy e hasonlat kevesbbé áll a hűbéri államra, mint korunk bureaukratikus államaira, melyekben az utolsó lánczszemek, nem levén alapjok a népben, egész súlyukkal nehezülnek amaz egy szemre. A közigazgatás bonyodalmas fölosztása nemhogy támaszpontúl szolgálna az államnak, sőt szükségkép terhére van. A tapasztalás mutatja, hogy a királyságnak vallásos szentesítése van, s ahol az a nép egész történetével azonosult, e terhet is elviselhetni; de szintén mutatja a tapasztalás, hogy az alsóbb igazgatási ágazatok szoros egybefüggése a legfőbb államhatalommal sohasem szolgálhat ennek támaszúl; sőt az alsóbb fokozatok mindig arra szolgáltak eszközűl, hogy porba ránták a legfensőbbet is, amelylyel összefüggésben voltak.

(*i*) Nem elég, ha az állam a körében levő kisebb testületeket csak tűri; használnia is kell azokat. Mert minden

erő, amit az állam nem használ, föl, a gyöngeség egy-egy eleme rá nézve. Mindazon vészek ellen, melyekkel az önálló testületek létele fenyegeti az államot, megóvhatjuk magunkat; de legjobban az által, ha azon módot követjük, melyet folyamoknál szoktunk, amelyek néha kiáradnak; miszerint tudniillik a veszélylyel fenyegető elemet föl tudjuk használni.

XII. FEJEZET.

AZ ÁLLAMHATALOM KORLÁTOZÁSÁNAK SZÜKSÉGE AZ EGYESRE NÉZVE.

Miután az állam föladata az egyesek anyagi és erkölcsi javainak biztosítása; s miután bizonyos czélok, melyeknek elérésére kisebb társulatok elégtelenek, csak az államban válnak elérhetőkké, nem szenved kétséget, hogy az állam megszilárdítása minden egyesre nézve is mellőzhetlen szükség, és pedig talán a legnagyobb, legfontosabb mindenek között. Ha tehát, amint a közelebbi fejezetben megmutattam, az államhatalom korlátozása mulhatlanúl szükséges az államra nézve, már e szempontból is szükségesnek kell azt tartanunk minden egyesre nézve. De bármi fontos a jól rendezett állam fönállása s a közügyek czélszerű vitele minden egyesre: az állam maga nem képes az egyes anyagi s erkölcsi szükségeit kielégíteni.

Azon majdnem határtalan befolyás következtében, melyet az ó-kor politikai eszméi a renaissance korszakában a tudomány terén gyakoroltak, a gyakorlati életben is azon nézetből indultak ki, hogy az újabbkori államnak közvetlenűl kell gondoskodnia — valamint az ó-korbeli tőn — polgárainak minden szükségéről, s azon hibás meggyőződés folytán, hogy' a fejlődés

annál gyorsabban megy, ha azt az állam közvetíti: oly mozgékonynyá tették az államot, hogy az által az egyén minden hasznos tevékenységének főfeltétele, a létező viszonyok állandósága megsemmisíttetett, s az állam, a helyett hogy, amint kellene, előmozdítaná a haladást, annak inkább akadálya lett. Hogy Rousseau nagy, de egyoldalú szelleme ellenálhatlan logikája által végre azon meggyőződésre jutott, miszerint a valódi boldogságot csak a természeti ős állapotban találhatni föl; s hogy Proudhon azt állítá, miként a magasabb fejlettségű emberiséghez egyedül illő állapot az anarchia; s hogy mindkét paradoxonnak tagadhatlanúl befolyása volt, — csupán annak kell tulajdonítnunk, mivel oly föladatot tűztek az állam elé, melynek teljes megoldása szintúgy lehetetlen, mint azon elméletek valósítása, amelyek ellen küzdenek; s mivel, az állam elé tűzött roppant föladat következtében, hatáskörét is annyira ki kelle terjeszteni, hogy az által az egyéni szabadságot szerfölött megszoríták.

Az állam föladata nem az, hogy az egyes anyagi és erkölcsi szükségeiről gondoskodjék, hanem az, hogy biztosítsa részére, amit ez maga szerzett; ebből következik, hogy az állam miként rendezése csak annyiban elégítheti ki az egyént, amennyiben az állam megszilárdítására szolgáló eszközökkel nem fosztják meg őt azon lehetőségtől, hogy anyagi és erkölcsi szükségeinek kielégítéséről maga gondoskodhassék.

Egy józan ember sem bíz dolgaiból többet másokra, mint mulhatlanúl szükséges; nemcsak azért, mivel a szabad önhatározás joga, s tehetségeink önálló használhatása — a hasznos tevékenység lehetsége — a legfőbb er-

kölcsi szükség; hanem azért is, mert azt mutatja a tapasztalás, hogy amit idegenek végeznek, mindig roszszabb és többe kerül. Az állam ügyei az összes állam polgárok ügyei, s azért sohasem bízhatni veszély nélkül az állam egyes részeire. Ha az állam ügyeit az egyes tartományok, grófságok avagy községek intézik, idegenek intézik azokat, akikre nem tartoznak, s az ily igazgatás minden rossz oldalát tapasztaljuk. De következik-e ebből, hogy az állam kezelése azon ügyekre nézve minden egyébnél jobb, melyek az egésznek csak egyes részét illetik közvetlen? Valóban nem.

Az állam kezelése mindezen esetekben szintúgy idegen kezelés, mint ha az egyes magánügyeit bízzák a községre; s a tapasztalás azt mutatja, hogy a gyámság mindkét esetben rendesen annál költségesebb a gyámság alatt levőre, minél többször számadásra szokták vonni a gyámot.

Ha vizsgáljuk polgárisodásunk folyamát általában, s az emberiség előhaladásait a művészet és ipar egyes ágaiban, avagy egybehasonlítjuk az anyagi jólét fokozatát a különböző államokban, s külön mindenik országban az egyes osztályok helyzetét, úgy találjuk, hogy az anyagi jólét azon mértékben emelkedik mindenütt, minél tágasabb kört nyitottak az egyesek önálló tevékenységének; amiből az következik, hogy az állam polgárai anyagi jóléte előmozdítására nem tehet jobbat, mint ha, önmagát korlátozván, mindenkire magára hagyja ügyei ellátását, akár egyes ember legyen az, akár az állam védelme alatt álló testület.

Azon befolyás daczára is, melyet az anyagi szükségek korunkban az élet minden viszonyára gyakorol-

nak, csalódás azt hinnünk, hogy az állam szervezésében csak azokra kell tekintettel lennünk. A meddig a történetek visszamennek, az emberiség első lépéseitől fogva, a művelődés pályáján, mindenkor szintoly lényeges befolyással voltak az erkölcsi szükségek polgárisodására. Minden korszak fölött egy eszme uralkodik, mely nemesítőleg hat minden emberi törekvésre, s melylyel szemben maguk az anyagi szükségek is háttérbe lépnek, s csak annyiban gondolhatni elégültségre, amennyiben ez eszmét valósíták, vagy legalább ki tudják egyenlítni az éles ellentétet a fönálló és azon eszme között.

Ami egykor a keresztyénség eszméje, ami a XVI. században az egyházi, a XVIII-ikban a politikai reformatió volt, ugyanaz a mi korunkra nézve a nemzetiség eszméje. Ez eszme valósítása erkölcsi szükség eszméje. Ez eszme valósítása erkölcsi szüksége lett e századnak, s valamint a fönálló viszonyok, ha az anyagi szükségeknek megfelelnek is, nem biztosak támadások ellenében, ha ez eszmével ellenkeznek, úgy minden változás csak akkor kivihető, ha a létező viszonyoknál inkább meg tud felelni azon erkölcsi szükségnek, hogy a nemzetiség eszméje valósíttassék; miből következik, hogy amennyiben az e munka folytán kifejtett elvek gyakorlati kivihetőségéről van szó, a legfontosabbak egyikének kell tekintenünk e kérdést: *mily hatással lenne korunk nemzetiségi törekvéseinek valósítására az államhatalom korlátozása?*

XIII. FEJEZET.

CSAK AZ ÁLLAMHATALOM KORLÁTOLÁSA ÁLTAL FELELHETNI MEG AZON KÖVETELÉSEKNEK, MELYEKET A NEMZETISÉG ELVE NEVÉBEN TESZNEK AZ ÁLLAM IRÁNYÁBAN.

Akik e munka első részét figyelmökre méltatták, majd mind azt vetették szememre, hogy a nemzetiség befolyását kevésre becsülöm. Azt hiszem, csalódtak e részben.

Miután mindenütt arra figyelmeztet bennünket a történet, hogy az államok és népek nem annyira anyagi szükségeik miatt, mint inkább azért szenvedtek nagy rázkódásokat, mivel a kor szellemi érdekeit nem tudták méltányolni vagy kielégítni, senki sem lehet kétségben a nemzetiség elvének fontossága fölött napjainkban, főleg, ha, mint én, oly nemzethez tartozik s oly viszonyok közt élt, ahol a nemzetiség igényeinek valósítására intézett törekvés minden egyéb szükséget és tekintetet háttérbe szorított.

Erős meggyőződésem, hogy a nemzetiség elve, mely a közel multban megingatta a fönálló viszonyokat s annyi hatással volt az összes viszonyok összezavarására, az államok definitiv alakulására is tetemes befolyással leend; de hogy e befolyást helyesen megitélhessük,

tisztába kell jönnünk, *hogy minő értelemben lelkesültek korunkban a nemzetiség elve mellett, és azon igények iránt, melyekkel a nemzetiség elve nevében az állam irányában följéptek*, s azt hiszem, hogy kevés kérdés van, mely fölött több merőben különböző nézet s oly általános fogalomzavar uralkodnék, mint épen e fölött.

E tárgyat, mely korunkban oly mélyen vág a gyakorlati életbe, sok költészettel és egyoldalulag tárgyalták, mi mellett egyáltalában semmi gyakorlati eredményre nem lehetett jutni, s csupán annak tulajdonítható, ha gyakorlati államférfiak a nemzetiség kérdését csak izgatási eszközűl tekintették, s feledék, hogy azon alapelveknek, melyek oly tetemes negativ hatást idéztek elő, szükségkép positiv oldaluknak is kell lenni, melyet, jól fölfogva, az állam nyugalma és jóléte érdekében föl lehetne használni.

Korunk nemzeti törekvéseinek csak úgy méltányolhatjuk gyakorlati eredményeit, ha helyesen fölfogtuk a nemzetiség elve valódi jelentőségét, s az igényeket, melyeket azon elv nevében tesznek.

Megkisérlem e tárgy fölött tisztán kifejteni nézeteimet.

Mindenek előtt kérdem: *mit kell tulajdonképen érteni a nemzetiség fogalma alatt, mely mellett oly igen lelkesültek?*

Távol van tőlem, a különböző fajok különböző képességét tagadni akarni. Amint nagy különbségek vannak a kaukazusi és malaj, a mongol és szerecsen faj közt a physicai és erkölcsi tulajdonokra nézve, úgy azon népek közt is, melyeket a tudomány ugyanazon, t. i. a kaukazusi fajhoz számít, bizonyára tetemes különbséget

találunk; de szintoly bizonyosnak látszik előttem, hogy igen túlbecsülik ezen származási befolyást, ha abból akarják kimagyarázni a különböző népek közt jelenleg létező különbséget, *miután az egyes népek nemzetiségi öntudata egyáltalában nem a közös származáshiten alapszik.* Mellőzve azon körülményt, hogy Nyugot-európa legtöbb népének mondáiban sem találunk semmit, a mi ilyes meggyőződésre szolgálhatna alapul, sokkal inkább ismeretes azen tény, hogy minden nemzetiség különböző népelemekből származott, sokkal felötlőbbek a különbségek is minden nagyobb nemzetiség egyes részei közt; s azon esetek, hogy egyesek, sőt egész népiségek — mint például Szász- es Poroszországban a szláv elemek — megváltoztatván nyelvöket, egy azelőtt ellenséges nemzetiségbe olvadtak, — mondom, ez esetek is sokkal újdonabbak, hogysem azt hihetnők, mintha a közös származás eszméje magára a népre is nagy befolyással lehetne.

A fajkülönbség helyébe a nyelvkülönbség lépett, s korunk nemzetiségi törekvéseire legtöbb esetben ez szolgált alkalmul.

De a nemzetiségi jogosultság melletti nagy harcznak, melynek tanúi valánk, jelenségeit, a nemzetiség elve valósítására intézett törekvések felötlő ellentéteit a nyelvkülönbségből sem lehet mind kimagyarázni, (*a*) s kétségtelen minden elfogulatlan vizsgáló előtt, hogy itt még egy más, nagy fontosságú momentum befolyása is mutatkozik.

E mű első részében (*b*) figyelmeztettem olvasóimat azon analogiára, mely az egyes családok törekvése közt, hogy kiváltságos állásra emelkedjenek az állam-

ban, s egész nemzetiségek hasonló törekvése között létezik.

Bizonyos fensőbb képesség felőli meggyőződést, s ennek következtében nagyobb jogosultságra törekvést találunk mind a népeknél, mind a családoknál. Czélunk mindkét esetben uralkodni. S a nemzeti és családi előjogokban való részesülés módja az öröködés.

De még tovább vihető e hasonlat, miután a fensőbb képesség és jogosultság felőli meggyőződés, mind a népeknél, mind a családoknál sokkal kevesbbé a velök született tulajdonok valódi különbségén, mint inkább jelen állásukon és emlékezéseiken alapszik.

Miként azon állás, melyet az egyes a társaságban elfoglal, részint attól függ, mily nézetben vannak az emberek tehetségei felől, de még inkább függ azon öntudattól, melylyel helyzetét betölti, vagy magasabb állásra törekszik, ugyanez az eset a népeknél, s ez öntudat a népeknél, valamint az egyeseknél, nagyobb részt multjok eredménye. Míg lesznek népek, amelyek az emberiségért többet tettek másoknál, amelyek mások szabadságának századokig védfalai voltak; valamig az egyes népeknel fönmarad azon idők emlékezete, midőn fényesebb állásuk vala, mint jelenleg van, mindaddig fönmarad a különös jogosultság öntudata is, mint szinte a törekvés, ez öntudatnak érvényt szerezni.

Minél magasabban áll valamely nép erkölcsi tekintetben, minél messzebb haladt műveltségben, annál inkább fölülmulja a fajkülönbség befolyását azon erkölcsi hatás, melyet a történetek gyakorolnak nézeteire és cselekedeteire; főleg ha, mint Nyugoteurópában látjuk, a fajkülönbséget lehető legkisebb mértékre csökkenté

századokon át fönállása oly államoknak, melyek különféle népeket fűztek egy egészszé, s a folytonos vegyülés és érintkezés; de még a nyelvkülönbség után, mely a külön népiség egyik legjellemzőbb vonása, sem itélhetni meg az érintett fajkülönbséget.

Ha tehát kérdezik: miről ismerhetni meg valamely nemzeti egyéniséget? a felelet: *csupán külön egyénisége öntudatáról, s arról, hogy szükségét érzi, ezen egyéni különbséget érvényesíteni.* Minden nép, álljon bár milliókból vagy ezerekből, legyen bár önálló vagy más népnek alatvalója, külön nemzetiségnek érzi magát, mihelyt fölébredt benne azon öntudat; s annak kell azt elismernünk. Miután pedig ez öntudat nemcsak jelen helyzetének, vagy a nép nyelv- és fajkülönbségének eredménye, hanem sok esetben multján alapszik, csak akkor itélhetjük meg, mennyi fontossággal bír valamely nép lelkesedése a nemzetiség eszméjeért, ha nem feledjük el e részben a történeti momentum fontosságát.

Ha tudjuk, mily jelentőséget tulajdonítnak egyes népek a nemzetiség fogalmának, azon igényeket is könnyen ismerhetjük, melyekkel ez eszme nevében föllépnek egyes esetekben az állam irányában.

A nemzeti egyéniség követelései, és amelyeket az egyes tesz az állam irányában, egészen azonosak. A nép, valamint az egyes, szabadságot igényel, hogy tudniillik saját erőit s mindazt, ami körüle van, önválasztotta czéljai elérésére önállólag fölhasználhassa.

A szabadság és uralkodás utáni törekvés — az utóbbi nem levén egyéb a legnagyobb mértékű szabadságra törekvésnél — sokkal közelebb áll egymáshoz, hogysem minden nemzeti egyéniség szabadságra törekvése, szint-

úgy, mint az egyesek hasonló törekedése, uralomvágyra ne vezetne, mely szintén minden mások hasonló törekvésében és azon fogalmakban találhatja föl korlátait, melyekkel az egyes nép, a történeti jog melletti lelkesülésében, jogosultsága köréről s igényei valósíthatása felől bír.

Miután immár a nép fogalmai az utóbbi tekintetben különböző viszonyoktól függhetnek, miután azon nemzetiségek közűl, melyek jelenleg elismerésért küzdenek, sok csupán a történet műve, s követeléseik csak a múlton alapszanak, míg mások szellemi és számszerinti fontosságukra hivatkoznak: a nemzetiségi törekvés egyes esetekben az ellene való küzdésre vezet szükségkép. De valamint a nemzetiség öntudata minden népnél külön egyénisége öntudatán alapszik: minden nemzeti jogosultsági igény nem egyéb az egyes népek azon igényeinél, hogy egyéniségöket elismerjék.

Könnyen beláthatjuk ebből, minő hatást kell gyakorolnia a nemzetiség elve melletti lelkesedésnek korunk minden államára.

Mindenek előtt világos, hogy a nemzetiség külön jogosultsági igényeit, az állam jelen tervezete mellett, nem elégíthetni ki.

Ha azon korlátlan hatalom, melylyel az államnak hatáskörében bírnia kell, mindenre kiterjeszkedik, s az egyéni szabadság csupán az államhatalomban való részesülésben áll, oly államokban, ahol több nemzetiség van egyesítve, legfölebb csak az egyik igényeit elégíthetni ki. Minél szabadabb valamely állam, azon értelemben, amint a szabadságot értik jelenleg, azaz, minél több befolyással bír a többség az államhatalom eljárására:

annál kiméletlenebbül sértik minden nemzetiség igényét, azt kivéve, mely mint többség az államon uralkodik; annál veszélyesbnek kell lenni az államra nézve a nemzetiség elvének; mert a dolog természete hozza magával, hogy ez esetben mindazon nemzetiségek, melyek egy népiség korlátlan uralma által sértve érzik magukat, szövetkeznek az állam ellen.

De ha meggondoljuk, hogy az egyes nemzetiségek határai sehol sem felelnek meg a jelen államokéinak; hogy igen kevés kivétellel alig találhatni egyetlen nemzetiséget, amely csupán egy államra szorítkozik; sőt hogy Európának a különböző nemzetiségek szerinti fölosztása nemcsak azért lehetetlen, mivel a különböző nyelvek tarka vegyülete mellett egyetlen államot sem lehetne jól kikerekíteni, hanem azért sem, mivel a nemzeti egyéniség öntudata részben a mult emlékein, részint azonban a nyelvi különbségen is alapszik, s mindkét nemű igények gyakran ellentétben állanak, és így az államoknak sem a nyelvek, sem a történeti jog szerinti fölosztása nem lenne teljesen kielégítő: önként következik, hogy aki csak azon nézetből indul ki, miként a nagy államok fönállása csak oly formában lehetséges, amint most van az állam rendezve, annak szükségkép minden nemzeti öntudat megsemmisítésére kell törekednie minden erejével. Minél inkább támogatja az egyes nemzetiségek igényeit a számszerinti arány, képzettségök és a történeti alap: annál több erélylyel kell azok ellen föllépni; mert annál veszélyesebbek az államra. Ha az egyes, Rousseau nézetei szerint, minden jogát az államra ruházta, hogy attól többet nyerjen vissza, mint amennyit átadott, tudniillik az uralkodás-

bani részvételt: szó sem lehet olyas jogok létezéséről, melyekre valaki nem mint polgár, hanem mint valamely nemzetiség tagja tart igényt. Az összes nemzetiségek egyenjoguságának eszméje, *s általában bármely egyes nemzetiség külön jogosultságának eszméje, merőben ellenkezik a teljesen domokrata állam fogalmával*, s ez államforma valósítása csak annyiban lehetséges, amennyiben semmivé tehetni az érintett eszme befolyását.

Innen azonban még egyéb is következik.

Épen azon ellentétnek, mely a nemzetiség elve nevében tett igények s az állam jelen intézményei közt fönáll, kell bennünket azon meggyőződésre vinni, hogy az esetben, ha a nemzetiség elve korunkban csakugyan nagyobb hatást gyakorol az emberek kedélyére, hogysem a kormányok akarata vagy a törvényhozó gyülekezet határozatai által meg lehetne semmisíteni; épen a nemzetiség elve melletti általános lelkesedés fog az állam azon intézményeinek megváltoztatására vezetni, melyek az egyes nemzetiségek igényeivel ellentétben állanak.

S miben állhat ezen változtatás?

Ha föladatának meg akar felelni, minden államnak a legnagyobb egységre van szüksége. Ameddig az állam hatóságának a közérdekben ki kell terjednie, — a mint megmutattam, — a legnagyobb központosításra van szükség; innen következik, hogy *ameddig az állam hatalma terjed*, nem lehet szó az egyes nemzetiségek külön jogosultságáról; hogy tehát, ha ki kell elégíteni a nemzeti öntudatot, mely korunkban oly hatalmasan fölébredt, szükség korlátoznunk az államhatalom jelen hatáskörét, s tért kell adnunk az egyes nemzetiségek-

nek, a melyen igényeiket az államra nézve minden veszély nélkül kielégíthessék.

Erre nézve pedig csak az önkormányzás elve alkalmazásaiban találjuk föl az eszközt.

A nyugoteurópai nagy államok közűl egy sem köszönheti egyetlen nép lassankinti szaporodásának jelen nagyságát. Mindenik több, legalább nagy részben hoszszabb ideig, független államközség egyesüléséből keletkezett, s az egyes részek közűl mindenik föntartá sajátsága öntudatát, külön egyénisége érzelmét, s nem szűnt meg törekedni annak elismerést szerezni. *Ezen öntudat a történeti fejlődésnek eredménye, s a nemzeti jogosultságra törekvés e körben nem egyéb, mint a történeti jog mellett való küzdés.*

De azon egyes részek is, melyekből korunk minden nagyobb államа keletkezett, igen sok esetben csak kisebb testületek csoportozatai voltak, melyek, midőn egy nagyobb egészhez csatlakoztak, még nem bírták assimilálni a kebelökben levő különbségeket; s a mint a tartományban az állam ellenében fönmaradt az egyéniség öntudata, több helyen az egyes községekben is fönmaradt ugyanezen öntudat a tartomány ellenében, azon különbséggel, hogy ez öntudat itt ritkábban alapszik történeti emlékezéseken, hanem a különböző népiség tényén, mint a melynek bizonyságául kell vennünk a nyelvbeli különbséget.

Mindkét nemű igények kielégítése végett szükség, hogy az egyes tartományoknak adott föltételes önállósággal tért nyissunk azon igényeknek, melyek történeti jogon alapulnak, s a községek önállósága által bizonyos körön belűl azon igényeknek engedjünk tért, hogy

maguknak érvényt szerezzenek, melyek a nyelvkülönbségből származnak. A mely mértékben követik az önkormányzás elvét, annál kevesbbé kell veszélyesnek lennie az államra nézve a nemzetiség elvének; mivel azon ellentét, melyben a nemzetiségi törekvések alapjokra nézve egymással állanak, azon veszélyeket, melyek az államot fenyegetik, ha kizárólag a történeti jogra van tekintettel, eltávoztatja az egyes községeknek adott azon jog által, hogy nyelvkülönbségöket föntarthatják; s azon veszélyeket, melyek abból származhatnának, ha csupán a nyelvkülönbséget tartjuk szem előtt, megelőzzük, ha a történeti jognak befolyást szerżünk a tartományban.

Miután az önkormányzás elve nem egyéb az egyéni szabadság elvének erkölcsi egyéniségekre alkalmazásánál: az egyes nemzetiségek igényeinek is csak ez elv alkalmazása által felelhetni meg, s a különböző nemzetiségek létele az államban mindig csak azon mértékben veszélyes az állam fönállására nézve, amennyiben eltérnek ez elvtől.

Amint a különböző nemzetiségek igényei mindenütt csak akkor lépnek föl ellenségesen az állam ellen, ha az államhatalom körét végetlenűl kiebb terjesztik, s minden nemzetiségtől elvonják azon tért, melyen azelőtt magának elismerést szerezhetett: úgy Amerika és Schweiz állása az újabb korban a legvilágosabban bizonyítja: mely hatása van az önkormányzás elve alkalmazásának e tekintetben? A nemzetiség elve melletti általános izgatottság közepett nyugodtan voltak ezen országok, csupán azért, mivel azon árnak, mely különben annyira pusztító hatással van, elég tért adtak, hogy

kiterjeszkedhessék, s nem igyekeztek egy mederbe vezetni az ellenkező irányt követő vizeket.

Ebből következik, hogy azon igények kielégítése, mikkel a nemzetiség elve nevében jelenleg az állam irányában föllépnek, egyedül azon eszköz alkalmazása által lehetséges, melyhez, korunk nemzetiségi törekvéseit mellőzve is, az állam és minden egyes érdekében folyamodnunk kellene. Csupán az államhatalom korlátozása által segíthetni ezen, mint minden egyéb erkölcsi szükségén korunknak, s épen ebben fekszik egész jövőnkre nézve a nemzetiség elvének nagy fontossága.

Ha igaz, hogy a szabadság létesítésére intézett törekvések mind csak azért maradtak eredmény nélkül, mert ez eszmének oly értelmet adtak, melyben azt korunk nagy államaiban valósítani lehetetlen (*c*); ha az állam és a társadalom közt azon körülmény idézett elő minden ellentétet, hogy az államban az ó-kor eszméit igyekeztek életbeléptetni, s az által oly irányba tévedtek, mely egész polgárisodásunk irányával ellentétben áll; ha azon folytonos nagy forradalmak, melyek Francziaországban kezdődtek, miknek következtében nemcsak trónok ingottak meg, hanem magának a jognak fogalma is, és mindaz, ami az ember előtt szent, — ha mindezen forradalmak, mondom, szükségkép annak tulajdonítandók, hogy az államot mesterségesen úgy rendezték, miszerint a főváros köznépe rendelkezhetik bármely nagy nemzet kormányformája fölött: a nemzetiség elve föléledésében csak az isteni gondviselés csodás intézkedését kell elismernünk, mely súlyos tévedések után, épen ezen elv által, vezérelt vissza azon ösvényre, melyen a haladás és békés kifejlődés megint lehetővé lett.

A nemzetiség elve melletti lelkesedés nem egyéb, mint minden nép ünnepélyes tiltakozása, az egyéni szabadság keresztyéni elve nevében, az állam mindenhatóságának elve ellen, melyet a pogány világtól kölcsönöztünk, és épen az, hogy a nemzetiség nevében emelt igények elutasíthatlanok, hogy az egyenjogúság elvének valósítása szükséggé lőn, melyet előbb-utóbb ki kell elégíteni, ez biztosít arról, hogy azon ösvényt, mely a caesarismushoz, vagy anarchiába, s így mindenesetre a keresztyén polgárisodás bukására vezetne, el fogjuk hagyni.

De a nemzetiség elve, s az annak nevében tett igények valósításának ezen kívül még egyéb, minden egyes állam fönállására, s egész polgárisodásunkra nézve igen üdvös eredményei is vannak, melyeket, ha röviden is, szintén megérintek e helyen.

Kétségkívül korunk egyik legnagyobb veszedelme, hogy föntartó elemei, a rohanó elemekhez képest, igen gyöngék. A mérséklet egyike azon tulajdonoknak, melyeket egyeseknél is ritkán, a tömegeknél pedig soha sem találhatunk föl, s mivel minden haladásnak csak annyiban lehet jótékony hatása, ha lassankint történik, s nem tépi össze azon egybefüggést, melynek a jelen és mult közt mindig meg kell lenni: minden államnak, épen élénkebb mozgalom korszakaiban, van bizonyos tényezőkre szüksége, melyek támaszúl szolgálnak a létező föntartására. Épen ebben áll az öröködési királyság és öröködési aristokratia nagy haszna, főleg politikailag szabad államokban, hogy mint a történeti jog természetes képviselői, a nyugtalan előretörekvésnek gátakat vetnek, s épen ez által teszik lehetségessé az

üdvös haladást; mert a haladás népeknél, valamint egyeseknél csak akkor lehetséges valóban, ha egyik lábbal szilárdul állanak, míg a másikat előbbre viszik.

Teljes igazuk van, akik az alkotmányos kormányforma üdvös eredményeit Angliában e nagy nép politikai eszélyességének tulajdonítják; de csalódnánk, ha az eszélyesség ezen nagyobb fokát az egyes pártoknál akarnók keresni.

Angliában, valamint a szárazon bárhol, egy párt sem szolgálhat korlátul önmagának, s a folytonos előretörekvés ösztöne rég azon állapotra juttatá vala Angliát, melyben szárazföldi szomszédja van, ha a fönállónak — a történeti jognak — hatalmas támaszai nem lettek volna ott, melyek a változások utáni törekvésnek ellen tudnak állani. Csak abban mutatkozik az angolok nagy politikai értelmessége, hogy belátták ezen támaszok szükségét, s hogy a nép legyőzni, de nem megsemmisíteni törekszik azon hatalmakat, melyekkel folytonos küzdésben van. Azon kérdés, hogy az alkotmányos kormányforma Európa más államaiban lehetséges-e, s mint létesíthetjük azt? oda megy ki ennél fogva, hogy: az egyes államokban vannak-e, avagy előidézhetők-e olyas viszonyok, melyekben szintoly erős támaszokat nyerjen a fönálló állapot, a minőkkel Angliában bír?

Az angolhoz hasonló aristokratia fönállása, mely birtokánál fogva a jelen érdekeivel, s története által az állam multjával áll összeköttetésben, kétségkívül legjobb biztosítéka a polgári szabadságnak. Ennek köszönheti Róma köztársasági intézményeinek tartósságát, s amely demokratiának nincs meg ez ellensúlya, szintoly

bizonyosan kényuralomra vezet, mint az aristokratia szükségkép mindig oligarchiává fajul, ha nincs mellette politikai joggal biró nép. Részemről az ily aristokratia keletkezését minden békés fejlődés szükséges eredményének tartom, s annálfogva úgy vagyok meggyőződve, hogy csak azon rendszabályokkal kell fölhagyni, melyekhez épen az aristokratia keletkezésének megakadályozása végett nyultak, s minden egyes államban új aristokratia fog támadni, a helyett, a melyet megsemmisítettek; mely aristokratia megfelelend az érintett szükségnek. De szintoly kétségtelen, hogy az angolokéhoz hasonló intézmények Európa legtöbb államában s mindenek fölött Francziaországban nem lehetségesek e pillanatban.

Nem annyira anyagi, mint erkölcsi vesztegségénél, azon ténynél fogva, hogy az utóbbi 60 év fejlődésében legkisebb lényeges részt sem vett, lehetetlen az aristocratiának Francziaországban előbbi állását elfoglalnia. Bármi dicséretesek legyenek azon kisérletek, hogy aristokratiát teremtsenek, vagy azon elemek állását, melyekből aristokratia fejlődhetik, megszilárdítsák: mindezen erőködések eredményeit csak a jövőre nézve kell várni, míg mind e kisérletek legközelebbi eredménye rendesen csak a politikai izgatottság növelése.

A létező viszonyok egyedüli támaszát, az egyedüli kapcsot a mult és a jelen között, s ami fékezni képes az elméleti rendszereknek a népek képzelőtehetségére gyakorolt hatását, az öröködési királyság mellett, csak a nemzetiség elvében találhatjuk föl az idő szerint.

A nemzetiség elve melletti lelkesedés hatása első pillanatra forradalmi volt. Minden eszme, a mely a lé-

tező viszonyokkal ellentétben áll, szükségkép ily hatással van, míg erőre nem kap; mindamellett a nemzetiség elve, természeténél fogva, föntartó elem, és pedig még oly esetekben is, midőn az egyes nemzetiségek igényei tisztán nyelvi viszonyokon alapulnak, s a teljes egyenlőség elve nevében lépnek föl. Mert, habár ez elv bizonyára a legforradalmiabb is, mivel a teljes egyenlőség valósítása a dolgok természetéből lassankint fejlődő viszonyokkal mindig és mindenütt szükségkép ellentétben áll, az egyenjoguság elve valósításá altal is csak a konservativ elemek erősödnek az államban; az államot ezek óvják meg a rázkódások ellen. Miután az egyenjogúság elvét, az állam egysége veszélyezése nélkül, csak úgy valósíthatni, ha bizonyos körön belül minden nemzetiségnek bizonyos tért engednek, hol magát érvényesítheti: a nemzetiség elvének ez esetben is olyas intézkedésekre kell vezetni, melyek, a történetek tanúsága szerint, a legkonservativebbek, s mindig aristokratia keletkezését vonják maguk után.

Azonban, mint megmutattam, a külön nemzetiség öntudata igen gyakran a történetek eredménye.

A külön jogosultsági igények ez esetekben nem egyebek a történeti jogok föntartására intézett igényeknél; miként volna lehetséges, hogy a nemzeti elismerésre törekvés, ahol egészen történeti jogon alapszik, tiszteletet ne idézne elő a történeti jog, és mindaz iránt, ami azon alapszik?

Nagy politikai forrongás idején ketségkívül minden lehető; tanúi valánk, miszerint oly népek, melyek kizárólag a történeti jogra alapíták igényeiket, egyszersmind hasonló lelkesedéssel hirdették a teljes egyenlő-

ség elvét, s szintúgy meglehet, hogy egy ideig a királyság is a történeti jog megsemmisítésére törekszik, a mint láttunk népeket, melyek történeti jogukért fogtak fegyvert, s azt épen legfontosabb pontjában, — a korona jogában — sértették meg. Hosszas ideig azonban nem lehet oly merőben ellenkező irányokat követni. Szintoly dőreség volna az 1848-dik év eseményeiből következtetni az egyes nemzetiségek történeti alapú követeléseinek természetes eredményeire, mint ha azon tényből, hogy az aristokratia egyes esetekben a királyság ellen fölkelt, sőt a trón-öröködés elvét is megtámadta, azt akarnók következtetni, hogy az öröködési aristokratia elve veszélyes a királyságra nézve.

Amint az egyes nemzetiségek s az öröködési aristokratia törekvései alapjokban és czéljokra nézve hasonlítanak; szintúgy hasonló befolyással vannak az egyeduralmi elvre. Ami csak a történeti jog iránti tiszteletet előmozdítja, szükségkép a monarchiai elv szilárdságát vonja maga után, azon egy különbséggel, hogy a nemzetiségek a történeti jog elvének szilárdabb támaszúl szolgálhatnak minden öröködési aristokratiánál.

Miután 1848-ban mind a nemzetiség, mind az egyenlőség elve ellentétben állott a fönállóval: nem csoda, ha egy ideig nem látták be a két elv közötti különbséget, mely azonban már akkor is tisztán mutatkozott, s alkalmasint előtérbe is lép vala, ha a létező viszonyokon sikerült volna diadalmaskodniok ellenei-nek; s Európa jövője ez esetben attól függ vala, hogy az újabb harczban a nemzetiség, vagy az egyenlőség elve, a történeti jog, avagy azon elméletek, melyeket a franczia forradalom hirdetett, leendettek győztesek.

Minden elfogulatlan ember lelkében szükségkép fölmerűl azon meggyőződés, hogy szintoly lehetetlen Európában, hol minden történeti jog szorosan egybe van szőve a királysággal, az egyes nemzetiségek történeti jogait valósítani, a nélkül, hogy egyszersmind az egyeduralmi elv is ne nyerjen szilárdság tekintetében, amint nem képzelhetjük a teljes egyenlőség elve diadalmát, a nemzetiségek történeti joga megsemmisítését, a monarchiai elv koczkáztatása nélkül.

Aki az egyes nemzetiségek történeti joga mellett lép sorompóba, ha öntudatlan is, az egyeduralom mellett küzd, s aki a történeti jogot ott is, ahol a jelenkor valódi szükségével nem áll ellentétben, semmivé akarja tenni, minden fönállót, s mindenek előtt az egyeduralmi formát is megtámadja. Mindenkinek szabadságában áll választani a két irány közt; de a végeredmények nem függenek akaratunktól: mert soha sincs hatalmában az embernek, csupán arra szorítni elveinek következményeit, amit azok által el akar érni.

Bármennyire veszélyezni látszott is egy időre az egyes államok nyugalmát, sőt fönállását, a nemzetiség elve melletti lelkesedés: ez elv győzelme, azon korlátok közt, melyek között ily győzelmet lehetségesnek kell föltennünk Európa jelen viszonyai mellett, mindenütt a rend és nyugalom megszilárdítását vonta volna maga után. De ezen elvnek befolyása nemcsak egyes államokra szorítkozik, hanem összes polgárisodásunkra lényeges, és pedig — mint előre látható — üdvös hatást fog gyakorolni.

Legtöbb esetben a nemzetiségi öntudat alapját a történetekben kell keresnünk; ott is, ahol valamely

nép egyes részei hosszasabb ideig külön életet éltek, bizonyost ávolabb mult emlékére szoktak hivatkozni, s kivétel nélkül állíthatjuk, hogy ahol ezek nincsenek meg, a közös nemzetiség érzése, ha annak csak a nyelvegység alapja, soha sem igen élénk (*d*); azonban nem tagadhatni, hogy olykor a nyelvegység, sőt ugyanazon nyelvtörzs is, habár különböző szójárásokra van oszolva, nemzeti öntudat alapjául szolgálhat; s hogy tehát a nemzeti jogosultságra törekvést sem tekinthetni kiválólag a történeti jog melletti küzdésnek.

Mint az utóbbi évek történetei mutatják, a nemzeti egység nevében oly viszonyokat akartak létrehozni, minőkre az egyes népek multjában példát nem találunk, sőt aholcsak egy nép a történeti jogra alapítá nemzetiségi igényeit, oly nemzetiségi követelésekkel léptek föl azon igények ellen, melyek világos ellentétben voltak a történeti joggal.

A különböző nemzetiségek közötti harcz, melynek tanúi valánk, e szempontból vizsgálva, csak folytatása azon roppant, századok által előkészített küzdésnek, melyben a mult század végén, az egyes osztályok kizárólagos jogosultsága elvén győzött a köz egyenjogúság eszméje.

Mihelyt az egyenlőség elvét az egyesek közti jogviszonyokra nézve észszerűnek ismerték el, azonnal kikerülhetlenné lett az ezen elv fölötti küzdés a nemzetiségek körében. Itt és amott ugyanazon fegyverekkel küzdöttek, s itt és amott hasonló eredményekre kellett a harcznak vezetni.

A szabadság és uralkodás eszméje sokkal közelebb áll egymáshoz, hogysem a szabadság utáni törekvés

uralomvágygyá ne változzék a diadal lelkesedésében; a teljes jogegyenlőség követelése hasonló követelést idéz elő a jogok egyenlőségére nézve is, s azon kényszerűség, miszerint a fönálló egy részét meg kell támadni, s az a fölött kivívott győzelem majd mindig azon meggyőződést vonja maga után, hogy minden fönálló ellentétben áll a közjóval, s mindent le kell rombolni, ami történeti úton állt elő. Mint 1789-ben az emberi jogok nevében először a harmadik rend politikai jogait, majd kizárólagos uralmát követelték, s midőn a jogegyenlőség ki volt küzdve, a helyzetek teljes egyenlőségére törekedtek, és e végett megsemmisítették a királyságot, lábbal tapodták a tulajdonjogot, s az összes múlt romjain oly jövőt akartak alkotni, mely a jelennek minden viszonyával ellentétben állott: úgy törekedtek 1848-ban egyes népek, a szabadság nevében, föltétlen uralomra, mások ellenben a tettleges egyenlőségre; megtagadtak minden történeti jogot, s a nép körében a kommunismus tanait hirdették.

A közvetlen eredmények ugyanazok voltak mindkét esetben. Aki minden jog ellen küzd, mindig jogtalanságba sülyed, de szintúgy hasonlóaknak kell lenni a végeredményeknek, s nem hiszem, hogy bármely elfogulatlan ember tagadja, miszerint a következmények, melyeket az egyenlőség elve melletti harcz előidézett, egészben véve kedvezők az emberiség fejlődésére.

A világ azzal vádolja Nerot, hogy Rómát a lángoknak adta martalékul, s azon szörnyetegnek egyetlen tettére sem tekintenek vissza oly osztatlan undorodással. Nero után más zsarnokok következtek, eléggé érdemesek arra, hogy elődük gonosz tetteit homályba borítsák,

s a világ mégis iszonynyal emlékezik azon borzasztó tettre, mely fölött majdnem két ezredév sem vala képes enyhítni a világ itéletét. Ő, mint mondá, az örök várost hamvaiból phönixként akarta újra fölemelni, nagyszerűebben, szabályosabban akarta fölépítni, amit összerombolt; palotákat akart emelni, ahol azelőtt szerény polgári lakok állottak. Ki menti a tettet a szándék miatt? ki fog megbocsátani a zsarnoknak, aki annyi ezerek boldogságát föláldozta hiúságának, s hogy álmodott remekműveit létesítse, össze merte rombolni, amit századok alkottak, s amiben annyian nyugalmukat találták? Ha a jelen és jövő kor hasonló itéletet mondand azok fölött, kik egy elv nevében oly vakmerően lobogtatták a polgárháború fáklyáját, s korlátlan hatalmuk mámorában a történet minden művét kiméletlenűl összeronták, hogy a romok fölött, mint hirdették, egy szebb jövő épületét emeljék föl: kétségtelenűl igazságos lesz ez itélet; de az egyenlőségre törekvés, mely a keresztyénség által fölállított elvekből foly, kevesbbé nemes igyekezet-e, mivel iszonyú tetteket követtek el nevében, avagy tagadhatjuk-e ezen törekvés jótékony eredményeit, mivel olykor rossz irányt követett, s annyi szenvedésre szolgált alkalmul?

Hogy az államot megmentsék azon ártalmaktól, melyeket az egyesek önzése hozott rá, fölizgatták a tömegek irígységét, s e legnemtelenebb érzést fegyverűl használták; azon állást, melyen társadalmunk legalsóbb osztályai állanak jelenleg, tekintették oly niveaunak, amelylyel mindent egyenlővé kell tenni, s abban keresték az egyenlőség elve valósítását, hogy mindent a porba rántottak, ami magasabban állott.

Ha a folytonos előhaladási törekvés nem velünk született ösztön volna, az egyenlőséget mindenesetre el lehet érni ez úton; de mondhatjuk-e azért, hogy csupán ez úton kell az egyenlőséget elérnünk? Nemcsak az apály perczében, akkor is egyenlő fölszinen áll a víz, midőn legmagasabbra nőtt az ár; az alantabb állónak fölemelése által is helyre lehet állítani az egyenlőséget, s tagadhatni-e, hogy amennyiben az egyenlőség utáni törekvés maradandó eredményeket idézett elő, ez irányban eszközlék azokat?

A konvent véres kézzel kisérlé meg, lehetetlenné tenni minden feltűnő helyzetet; az egyenlőség ez értelemben azon eszmény, mely után a kommunismus rajong; s ha vizsgáljuk az eszközöket, melyek a fönálló viszonyokat a legtöbb államban megingatták, azoknak érzelmeit, akik által annyi forradalom győzött: belátjuk, miszerint sem a kisérlet, sem a szükséges anyagi erő nem hiányzott, hogy az egyenlőség elvét ez értelemben uralomra emeljék; s mindamellett a konvent minden erőfeszitésével nem vitte egyéb eredményre, mint hogy a születési jogkülönbséget a tehetség és vagyon tettleges különbsége váltá föl, s minden forradalom, mely a demokrata elv nevében győzött, csak oda vezetett, hogy mindinkább szaporodott azok száma, akik a legalacsonyabb álláson fölülemelkedtek; mindig általánosabb lett a fölemelkedési törekvés; világos bizonyságúl, miszerint az egyenlőségre való törekvés csak azon irányban idézhet elő tartós eredményeket, amennyiben megfelel a mindig előbbrehaladás és emelkedés velünk született ösztönének. De hogy ez eredmények az emberiségre nézve általában üdvösek, nem vonhatni két-

ségbe, miután amiben csak fölülmulja korunk a multat, az mind ezen forrásra vihető vissza.

Valamint a haladást, melyet az emberi tevékenység minden irányában tapasztalunk, annak tulajdoníthatni, hogy az egyenlőség elvének elismerése által lerombolák azon korlátokat, melyek az egyesek tevékenységének útjában állottak s lehetségessé tették a magasabbra törekvést: úgy azon nagyobb humanitás érzelmét — az egyetlent, mire századunk büszke lehet — az egyenlőség elve egyik, és pedig tartós eredményének kell tekintenünk, mely, különböző nemzetiségek állására alkalmazva, szükségkép hasonló eredményekre vezet.

A nemzetiségi jogosultság melletti küzdésnek azon előnye van az egyéni jogosultság melletti küzdés fölött, hogy nemzetiségi küzdelmeknél az egyesek csupán eszméért küzdenek, nem anyagi érdekért. Akik e harczban egymás ellenében állanak, sokkal erősebbek, hogysem, aki egyszer az ellenfél erejével megmérközött, teljes győzelem reményével kecsegtethetné magát; s minél tovább tart a küzdés, minél hevesebben foly, annál inkább érezni kell a kiengesztelés szükségét. Azt hiszem, már is érezhető e viszonyok hatása.

Minél nagyobb lelkesedéssel fogott fegyvert annyi nép, nemzetiségi jogáért, 1848-ban: minél makacsabb volt a harcz; minél többet koczkáztatott mindeniknök igényei valósításáért, s feláldozott mindent: annál inkább csökkent gyűlölségök, annál inkább fölmerült mindenikben közőlük azon meggyőződés, hogy igényei csupán azon körben valósíthatók, melyben az mások hasonló igényeinek sértése nélkül történhetik. Bármi

sajnosaknak tetszenek előttünk az utóbbi idők eseményei, egy eredményök mindenesetre volt: tudniillik azon meggyőződés, hogy Nyugoteurópa népei közt nincs egy is, mely nemzetiségeért lelkesülni nem tudna, egy sincs, amely a másik uralmát nyugottan tűrné, s amelyet büntetlenűl el lehetne nyomni.

Az 1848-dik évi nemzetiségi harczok eredménye azon meggyőződés, hogy a béke kezességét a jövőre nézve csak minden nép egyenjogúságában kell keresnünk, s ez elv egyidőre alkalmúl szolgálhat ugyan az állások tettleges egyenlősége miatti harczra — amint az egyéni egyenjogúság elvénél tapasztaljuk: — a végeredménynek azonban szükségkép annak kell lenni, hogy minden nemzetiség törekszik fölemelkedni, s a humanitás érzése diadalt ül a népek között; és csak akkor fog az összes emberiség óriás léptekkel haladni előre, ha minden nép minden erejével a legfőbb czélra törekszik, ha minden nemzetiség szintúgy becsülni tanulja mások jogait, amint az egyes már most sem meri másoknak bizonyos jogait megtagadni.

Ha Európa egyes államainak viszonyait ethnographiai tekintetben vizsgáljuk, tisztán áll előttünk, hogy azon mozgalmak, melyekre az újabb korban a nemzeti öntudat fölébredése adott alkalmat, szükségkép befolyással vannak a különböző államok közti viszonyokra, s azt hiszem, legalább a jövőben, ez is jótékonynak fog mutatkozni.

A szeretet bizonyos nemzetiség iránt, mint a honszeretet, oly érzelem, mely nemcsak valamely ország vagy nép iránti ragaszkodáson, hanem részben azon ellentéten alapszik, melyben valamely ország vagy nép

mások irányában áll, sőt nem tagadhatni, hogy a nemzetiség érzése, valamint a honszeretet, csak akkor válik valódi szenvedélylyé, ha épen negativ oldala — az idegen irányábani ellentét — lép előtérbe. Miután a nemzeti öntudat fölébredését — mint megjegyzém — nagyobb részint visszahatás eredményeűl kell tekintenünk: könnyen megfoghatni, hogy korunkban épen ez volt az eset, s hogy tehát a nemzetiség elve melletti mozgalomnak, az egyes államok fönállására nézve, szükségkép annál veszélyesebbnek kell lenni, minél vegyesebb volt népessége, s minél inkább a gyűlölség jellemét ölté föl a sértett nemzetiség érzelme. Ha az egyes nemzetiségek ellen azelőtt s részben most is követett eljárást olyasnak kell tekintenünk, amit az egység föntartásának szüksége parancsol: nagyobb szerencsétlenség nem érhet valamely államot, mint ha különböző nemzetiségek vannak benne; mivel a sértések szükségkép kifejtik a gyűlölség csiráit, melyek minden erős kedélyben megvannak, s erős állam nem lehet, ahol az egyes részek ellenségesen állanak egymással szemközt. Szintoly ártalmas hatással kellene lenni a nemzetiség elvének az emberiség kifejlődésére, ha az egyes államok és egyes nemzetiségek határai ugyanazok volnának. Hogy minden állam szükségkép erősebb lenne, ha csupán egy népiségből állana, s azt egészen magában foglalná, nem szenved kétséget; de szintoly bizonyos, hogy az ily viszonyok az egyes államokat még inkább elidegenítik egymástól, kölcsönös zárkozottságra, és — mivel amik közel állanak és még is idegenek, szükségkép ellenséges állást vesznek egymás irányában — soha nem szűnő harczra fognának vezetni

okvetlenűl. Minél erősebb volna minden egyes állam a többiek ellenében, annál kevesebb érintkezési pont lenne köztük, annál csekélyebb fogna lenni a haladás, s az egyetemiség azon érzése, melynek valósítása a keresztyén polgárisodás legfőbb czélja, s amelynek már eddig is oly sokat köszönhetünk, annyival inkább az utopiák körébe vonulna vissza.

Ha az egyes államok ethnographiai viszonyait vizsgáljuk: be kell látnunk, hogy a nemzetiség elvének befolyása a jelen viszonyok között épen ellenkező eredményekre is vezetne.

Úgy hiszem, hogy nagy illusió volt, mind azoknak, akik 1848-ban és utóbb a nemzetiségek elve mellett küzdöttek, mind azoknak, akik az ellen léptek sorompóba, azt hinniök, hogy az ezen elv melletti lelkesedés a jelen államok valóságos feldarabolásához, vagy Európa ethnographiai viszonyain alapuló újabb osztályozásához fog vezetni. Az érzelmek nagy hatással vannak a tényekre, de nem képesek megsemmisíteni a tényeket, hirtelen egyberontani hosszas idők eredményeit; s Németország példája az újabb korban legjobban mutatja, mit várhatunk e tekintetben a nemzetiség elvétől.

Mindazon népek közt, melyek külön állami életet élnek, egy sincs, a melynél az egység annyi elemét találhatnók, mint a németnél. A római császárság megszüntetésétől a „Bundestag“ fölállításáig csak igen rövid ideig voltak egészen szétszaggatva azon kötelékek, melyek a német népet egy egészszé fűzték egybe; s habár ez összeköttetés is igen laza volt, még is sokat tett a közös érzelem föntartására; minden kiejtési különbségek daczára is még a népnyelv is érthető, kevés ki-

vétellel, Németország minden részében, s a közös irodalom, melyre méltán büszke, egybefűzi mindnyájokat; s mindamellett 1848-ban, midőn semmi anyagi akadályok nem állottak útjában, nemcsak nem eszközölheték Németország állami egységét, sőt, Porosz- Osztrák- és Bajorország képviselőinek föllépéséből, s Németország egyes részeinek nyilatkozataiból itélve, komolyan nem is törekedtek arra.

Németországnak egygyé kell lennie; de a nélkül, hogy az által széttépnék a kötelékeket, melyek által az egyén szűkebb körű hazájához érzi magát fűzve, a nélkül, hogy megsemmisítnék a német nép körében történetileg kifejtett államokat; — azaz: szorosabb egyesülést óhajtottak, a fönálló különállamok megsemmisítése nélkül.

Logikátlannak mondhatjuk ezt; de, hogy a nemzetiség elvének hatása Németországban, — ha nem azon phrasisokból akarjuk megitélni, melyeket fölötte mondtak és írtak, hanem tényekből, — valóban erre szorítkozott, szintoly bizonyos, mint az, hogy a nemzetiség elve más államok kölcsönös viszonyaira is hasonló hatással leend.

Épen, mivel Európában igen kevés nemzetiség van, mely csupán egy államhoz tartoznék; miután minden nagy állam több nemzetiségből áll; s mivel, aki földrészünk ethnographiai viszonyait ismeri, kénytelen elismerni, hogy nemzetiségek szerinti államfölosztást nem képzelhetni új népvándorlás nélkül: a nemzetiség elvének a különböző államok közti békés viszonyokra jótékony befolyással kell lenni.

Ugyanazon nép államilag különválasztott részeiben, minél inkább fölébred a közös nemzetiség öntudata, minél inkább egy törzs ágainak érzik magukat, mely egy

tőről sarjadva, ha egy állam határain túl is terjeszkedik koronájával, minden virágát és gyümölcsét csak az egésznek díszére hozza: annál inkább közeledniök kell az államoknak is egymáshoz; s minél inkább testvérekül tekintik valamely állam lakói a szomszéd állam népessége egy részét: annál inkább kell a békés együttélés szükségét érezniök, és azon szükséget, hogy összeütközések esetén a vitát fegyver nélkül igazítsák el.

A nemzetiség elvének ezen befolyása kétségkívül nem lehet mindenütt ugyanaz. Oly államokban, melyekben a népességnek csak kis része rokon a szomszéd államéval, e hatás is csak csekély mértekben nyilatkozhatik, s azon biztosítékokat, melyeket a nemzetiség érzése a béke föntartására nézve például Németés Francziaország közt nyújt, nem hasonlíthatni azokhoz, melyeket ugyanazon érzelem nyújt a Németország egyes államai közt létező békés viszonyok föntartására; s a nemzeti egység öntudata a háborút sem teheti lehetetlenné különböző államok lakói közt. Hiszen ugyanazon anya gyermekei is czivódnak, ha érdekeik összeütközésbe jönnek s a békes kiegyenlítés nem lehetséges! De hogy a nemzetiség elvének, habár különböző mértékben, mindenütt hasonló eredményekre kell szükségkép vezetni, erősen meg vagyok győződve; s annálfogva azt is hiszem, hogy, ha a békés viszonyok megalapítása a különböző államok közt polgárisodásunk legfőbb feladata, s az emberi nem minden tekintetbeni jóléte föltételeűl tekintendő: e részben sokkal többet várhatni a nemzetiség elve természetes befolyásától, mint azon igen tiszteletreméltó férfiak törekvéseitől, akik magán egyesületek hatásától várják a világbéke megalapítását.

Ha a keresztyéni testvériség elve valaha létesíthető e földön: az első lépés erre, hogy az egyes államok közt oly kötelékek legyenek, melyeket az érdekek minden összeütközése ne szaggathasson szét; s a közös nemzetiség öntudata, azon meggyőződés, hogy a szomszéd állam polgárainak egy részében testvérekre kell ismerni, nem olyas kötelék-e, melyet nem a diplomatia kezei fűztek mesterségesen, s amelyet nem is téphetni szét mindenkor az ő hibája által?

Az emberiséget soha sem hatott meg általában eszme, amely lényeges, és elvégre üdvös befolyással nem lett volna fejlődése folyamára. Gyakran kivihetlennek, sőt a társadalom fönállására veszélyesnek is tetszik ez eszme. Az emberi ész száz meg száz okot hoz föl az ellen, s az eredmény még is megmutatja, hogy üdvös hatással volt az egyetemes fejlődésre. Így történt a keresztyénséggel, a keresztes háborúkkal, a reformátióval; s erősen meg vagyok győződve, hogy így fog történni a nemzetiség eszméjével is.

Természetünkben fekszik, hogy az önzést soha sem nehezebb leküzdeni, mint ahol nemes indokok szolgálnak mentségeűl. A jobb ember is bajosabban látja be mások igényeinek igazságát, ha családja javával, hazája nagyságával, mint ha csupán személyes érdekével ellenkeznek, s alkalmasint igen kevesen vannak, akik a nemzetiség dolgában máris egészen elfogulatlanúl gondolkodnának, s még inkább akik úgy cselekednének. Mindenki nagynak, hatalmasnak szeretné látni azon népet, melyhez tartozik, mindenki elsőnek óhajtja más népek között, uralkodónak a többiek fölött. E vágyak szintoly természetesek, mint azon szándokok, melyek-

kel a tehetségesebb egyéniségek az életbe lépnek. Tapasztalásokra, és pedig némelyeknek sok tapasztalásra van szükségök, mig az ifjúság ezen álmairól lemondanak, s azon helyzetben, melyet mások ezernyi hasonló igénye ellen ki tudnak vívni, elégültnek érezhetik magukat. De a tények hatalma végre is mindig a lehetséges határai közé szorítja törekvéseinket, s ugyanez történik egész népek törekvéseire, vagyis, helyesebben mondva, az egyének azon törekvéseire nézve, melyek egyes nemzetiségnek nagyságát és hatalmát tűzték czélúl; s az 1848-dik év eseményeinek világtörténeti fontosságát egyrészt abban kell keresnünk, hogy a nézetek kiigazítására sokat tőn e tekintetben.

Amint az akkori tapasztalatoknak a legelfogultabbakat is meg kellett győzni a felől, hogy a nép erkölcseinek és érzelmeinek mindig nagyobb a hatalma, mint a politikai elméleteké: azon hatásnak is, melyet a nemzetiség elve melletti lelkesedés akkor minden viszonyunkra gyakorolt, szükségkép ama határok elismerésére kell vezetni, melyeken belűl soha sem sérthetni ez elvet veszély nélkül, s amelyeken túl nem valósíthatni azt. Mivel a nemzetiségi mozgalom annyi állam lételét veszélyezi, és mivel az sehol sem vezetett kivánt eredményre: az állam vezetőinek szükségkép azon nézetre kelle jönniök, hogy a nemzetiség elvében van egy momentum, melyet veszély nélkül nem lehet szem elől téveszteni, míg érzelmeinek általános volta minden népet meggyőzhete a felől, hogy csak bizonyos korlátokon belűl valósíthatják igényeiket.

A nemzetiség elve, mivel azt az egyéni szabadság eszméje szükséges eredményének kell tekintenünk, lé-

nyeges eleme polgárisodásunknak, és sokkal szorosabb egybeköttetésben áll az emberek legnemesebb érzelmeivel, hogysem azon kisérletek meghiúsulta után is, melyek ez elv valósítására voltak intézve, azt kellene föltennünk, hogy a jövőre nézve minden befolyását elvesztette; de valószínű, hogy az utóbbi idők tapasztalatai megtermik gyümölcsüket.

A nemzetiség elve melletti harcz, azon értelemben, amint vették, sokkal többe került minden népnek, hogysem attól kellene tartanunk, miszerint újra kezdik; s mihelyt a nemzetiség, harcz ingere helyett, a melyben véggyőzelmet nem remélhetni, azzá lesz, aminek — minden néppel közös levén, — mindenütt be kell folynia a haladás iránya meghatározására: azonnal mindenki be fogja látni ama jótékony befolyást is, melyet ez elv az államok szervezésére, az egyes államokban fönálló jogviszonyok, és a köz béke megszilárdítására, amint megmutattam, szükségkép gyakorol.

Úgy hiszem, megmutattam e könyvben, hogy az államhatalom korlátozása — amit e munka folytán az államokban levő nehézségek ellen egyedüli gyógyszerűl jelöltem ki — kedvező a különböző egyéniségek közti élénk érintkezések föntartására, s megfelel az uralkodó eszméknek, és a jelenkor igényeinek eleget tesz.

Ha immár — amit, úgy hiszem, szintén megmutattam, — haladás az ember földi rendeltetése, s minden haladás föltétele a különböző egyéniségek közti gyakori érintkezések lehetségében áll, a haladás iránya pedig az uralkodó eszméktől függ, s fokozatát a szük-

ségek szabják meg: az állam olyas rendezését, mely a haladás ezen törvényeinek megfelel, nemcsak kivihetlennek nem kell tartanunk, sőt csupán ez igérhet tartósságot, miután csak az állhat fön tartósan, ami megfelel azon törvényeknek, melyek szerint minden földi lény betölti hivatását.

JEGYZETEK A XIII. FEJEZETHEZ.

(a) Hogy igen hosszas ne legyek, az olvasót, ki e tétel terjedelmes bizonyítását várja, röpiratomra kell utasítanom, melynek czíme: „Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Österreich“. (Wien. Manz, 2. Aufl.)

(b) I. Rész, III. fej., 53. lap.

(c) Ami még nem volt soha, azt talán nem vehetjük merőben lehetetlennek; de mindenesetre annyira valószínűtlennek kell föltennünk, hogy valósítását észszerűen nem tűzhetjük czélúl.

(d) E jelenség oka egy részben, hogy a nyelv nagy hajlékonysága mellett ugyanazon nép egyes részei, ha sok századon át egészen különválva éltek, nyelv tekintetében is mindinkább eltérnek egymástól.

Befejezés.

Haladásunk irányát mindig eszméink határozzák meg. Hogy tehát kiismerjük az irányt, melyben bizonyos időszakban egész népeknek haladniok kell, szükség tisztában lennünk azon uralkodó eszmékkel, melyektől e haladás függ.

Ha Európa azon államaira fordítjuk figyelmünket, melyek a nyugoti keresztyénség befolyása alatt fejlődtek, azon feltűnő jelenségre találunk, hogy mindezen államokban *a szabadság, egyenlőség és nemzetiség* eszméjeért lelkesültek; de egyszersmind azt is látjuk, hogy az, amit a szabadság és egyenlőség nevében az államban valósítani törekedtek, kiáltó ellentétben áll azon értelemmel, amint ez eszméket az élet egyéb viszonyaiban veszik.

Mivel a szabadságot, amennyiben ez eszmének az állambani valósításáról van szó, egészen azon értelemben vették, amint azt az ó-kor fogta föl, s az államban arra törekedtek, hogy az egyént teljesen alávessék a közakaratnak: azon irány közt, melyet az államban követtek, és a között, mely szerint az élet egyéb viszonyai fejlődtek, ugyanazon ellentét fejlett ki, mely a keresztyénség és az ó-világ polgárisodása közt létez, s épen ez ellentétnek, e ki nem egyenlíthető összeütközésnek az állam intézményei és összes polgárisodásunk alapjai

közt, kell tulajdonítnunk korunk minden szenvedését, nyugtalanságát.

Miután egyáltalában nem lehet, hogy oly eszmék, melyek egymással annyira éles ellentétben állanak, egyszerre hosszab ideig föntarhassák uralmukat, s az ellenkező irányok összeütközésének mindig az egyik győzelmére kell vezetni: a legnagyobb bizonyossággal föltehetjük, hogy bármi soká tartanak is még e küzdelmek, végtére még is vagy azon alapelvek, melyeket az államra nézve fölállítottunk, összes társadalmi rendünkben is, vagy társadalmi rendünk elvei fognak uralomra emelkedni az államban is; hogy vagy az állam assimilálja magával a társadalmat, vagy ez az államot: azaz, vagy egészen vissza kell térnünk az ó-kor alapelveihez, vagy az államban is valósítanunk kell a keresztyén polgárisodás alapelveit.

Valamint a keresztyénségnek háttérbe kelle szorítnia azon alapelveket, melyeket az ó-világ az államra nézve követett: úgy az ó-világ alapelveinek valósítása államainkban csak a keresztyénség megsemmisítése által lehetséges. A merőben korlátlan államhatalom és az egyén szellemi szabadsága szintúgy ellentétben állnak ma, mint akkor, s e szerint a mozgalom, melynek közepette élünk, vagy polgárisodásunk megsemmisítésére vezet, mely az egyéni szabadság elvén alapszik, vagy arra, hogy fölhagyunk azon alapelvekkel, melyeket az államban eddig követtek.

E munka első részében kizárólag azon értelemben foglalkoztunk az uralkodó eszmékkel, amelyben azokat eddig az államban valósítani törekedtek. Azt hiszem, megmutattam, hogy a szabadság, egyenlőség és

nemzetiség eszméi, ez értelemben, ellentétben állanak egymással (*a*), hogy valósításuk szükségkép minden nagyobb állam fölbontására vezetne (*b*), s hogy az emberiség ez eszmék valósítása által nem találhat megnyugvást. (*c*).

Azon nagy események, melyek azon rövid idő alatt, hogy e mű első része megjelent, bekövetkeztek, igazolni látszanak, amit az uralkodó eszméknek az államra befolyásáról ott mondottam (*d*); talán megmutatták, hogy azon törekvés, mely a szabadság és egyenlőség elvét oly értelemben igyekszik valósítani, amint az államtudomány és politika veszi, valóban minden szabadság hanyatlására és korlátlan egyeduralomra vezet.

Mielőtt azonban e sorsban megnyugodnánk, mielőtt kénytelenségből a caesarismus alá adnók fejünket, mely bizonyos körülmények közt mindenesetre egyedül lehetséges társadalmi forma, de csak akkor, ha eljött a társadalom föloszlásának percze; mielőtt különösen polgárisodásunk alapjait is megingatnók, s hogy a jövendő épületének helyet csináljunk, segédkezekkel járulnánk polgárisodásunk büszke épületének lerontásához: előbb meg kell győződnünk a felől, kikerülhetlen szükség-e ezen polgárisodás elenyészte; s vizsgálnunk kell mindenek fölött: *vajjon azon fogalmakat, melyeknek valósítása polgárisodásunk bukását vonná maga után, azon értelemben, amint a politikában eddig vették, valóban századunk azon uralkodó eszméiül tekinthetni-e, melyektől függ az az irány, amelyben szükségkép haladnunk kell?*

E kérdés nyugodt vizsgálata azon meggyőződésre vezetett bennünket, hogy nem így áll a dolog. (*e*)

Polgárisodásunk összes folyama, a jelenkor törekvései, melyek az államban követett iránynyal ellenkeznek, a határozott ellenszegülés az állam korlátlan hatalma ellen, s a nemzetiség elve melletti lelkesedés, mind megannyi világos bizonyság, hogy a föltétlen egyenlőség elvét az iskola és journalistika, de nem századunk uralkodó eszméjeűl tekinthetni, hogy tehát azon irányt, melyet főleg a franczia forradalom óta követnek az államban, nemcsak nem tarthatni századunk uralkodó eszméi szükséges eredményeinek, sőt hogy az egyenes ellentétben áll ezen eszmékkel.

Miután pedig a haladás uralkodó eszméinkkel ellenkező irányban mindig lehetetlen: önként következik, hogy ama nehézségeket, melyek eddig bennünket környeztek, nem oszlathatni el az eddig követett úton és módon.

Nem az által, ha elvűl állítjuk föl, hogy az egyént teljesen alá kell vetni a közakaratnak, és ezen elv szerint rendezzük az emberek minden egyéb viszonyát, hanem ha az egyéni szabadság elvét veszszük alapúl az állam rendezésében is, ez által szüntethetjük meg az állam és az egyesek törekvései közt létező ellentétet, melyet korunk legtöbb bajának és veszélyének forrásaúl kell tekintenünk. Minél fogva az államtudománynak korunkban nem lehet egyéb föladata, mint kijelölni az e czélra vezető eszközöket.

Amint a haladás irányát az uralkodó eszmék határozzák meg: úgy annak mértéke mindig a szükségektől függ. *(f)*.

Innen következik, hogy azon kérdés megoldásánál: mely terjedelemben, és mely eszközökkel valósíthatni

az egyéni szabadság elvét az államban, mindig az állam szükségét kell szem előtt tartanunk.

Miután pedig épen szükségeinkre nézve tetemes különbség van az egyes államok közt, lehetetlen általában pontosan kijelölni az eszközöket, melyek által azt az egyes államokban létesíthetni. Minden államra egyaránt illő államtudományt szintoly bajos találni, mint államférfiút, ki minden államot egyaránt jól tudna kormányozni; azonban kétségtelen, hogy vannak szükségek, melyek a nyugoti keresztyénség minden államával szintoly közösek, mint azon eszmék, melyekből polgárisodásuk kiindult.

Ilyes, minden államra nézve egyaránt közös szükség a *nagy államok és az erős államhatalom fönállása.* Az államtudomány gyakorlati föladatát ennél fogva, ha az csupán általános alapelvek fölállításával fogalkozik is, csak akkor tekinthetjük megoldottnak, ha ki tudja jelölni, miképen kell az egyenlőség elvét az államban valósítani, a nélkül, hogy az által a nagy államok és erős államhatalom fönállását koczkáztatnák.

Nézeteim, melyeket e munka folytán akartam bebizonyítani, a következők:

Az állam czélja: minden egyes anyagi és erkölcsi javainak biztosítása. Az állam fönállása tehát az egyéni szabadság első biztosítéka. (*g*)

Hogy más államok irányában függetlenségét föntarthassa, s ben minden egyes javait védhesse: tetemes mértékű erőre van szüksége az államnak (*h*)

Miután pedig az erő mindig csak ott lehetséges, ahol akarat van és tehetség, ezen akarat végrehajtására bizonyos eszközöket fölhasználni; az akarat és tett ezen

egységét pedig az államban csupán központosítással érhetni el: az állam csak annyiban felelhet meg czéljának, ha rendezésében a központosítás elvét követik. (*i*).

Azon határok, ameddig ez elvet követhetik, addig terjednek, ameddig az állam hatáskörét szükségesnek tartjuk kiterjeszteni. Ameddig az állam hatalma terjed, szükségkép korlátlannak, azaz központosítottnak kell e hatalomnak lenni. (*j*) Mint eszme, az állam ugyan nem egyéb, tagjai egyeteménél; az állam érdekei az egyesek érdekeivel ugyanazok; az állam akaratának tehát mindig az egyetem javára kell irányozva lenni; így tisztán eszményi szempontból tekintve, oly államban, ahol minden egyesnek befolyása van az állam kormányzására, az egyéniségre nézve az államhatalom irányában fölösleges minden biztosíték.

Gyakorlati szempontból tekintve nem úgy áll a dolog. Miután az államhatalom gyakorlását egyesekre, vagy többekre kell ruházni, s ahol a törvényhozó hatalom és a kormány magából a népből indul ki, az állam akarata ott is mindig csak a többség akarata: önként következik, hogy ez egyes szabadságának az állam korlátlan hatalma ellen, bármint legyen rendezve az állam, mindig szüksége van némi biztosítékokra, s az ily biztosítékok lételétől és értékétől függ sajátképen az egyéni szabadság mértéke, melyet az egyes államban élvez. (*k*).

Mivel az állam minden egyéni szabadság első föltétele: nem olyneműeknek kell lenni e biztosítékoknak, hogy az állam egységét s azzal egyszersmind fönállását veszélyezzék. Az egyéni szabadság biztosítékát

tehát nem a hatalmak megosztásában, melynek gyakorlati valósítása az államhatalom megsemmisítését vonná maga után (*l*), hanem inkább az államhatalom olyas rendezésében kell keresni, mely az állam egységének egyberontása, s azon korlátlan hatalomnak, melyre szüksége van, veszélyezése nélkül, kezességet nyújt arra, hogy az állam hatalmát csupán az állam érdekében fogják használhatni, s úgy hiszem megmutattam, hogy az egyéni szabadság ezen biztosítékát az államhatalom benső szervezete által sehol sem érhetni inkább el, mint alkotmányos egyeduralomban (*m*); azonban az egyes szabadságát az államhatalom czélszerű rendezése sem biztosítja soha teljesen.

Miután azon befolyás, melyet az egyes polgár a nagyobb államok törvényhozására és kormányzására gyakorol, szerfölött csekély, s a felelősség elve, ahol az államhatalom mindenre kiterjed, épen azon tárgyakra nézve, melyeknek czélszerű intézése legközelebb érdekli az egyest, gyakorlatilag nem alkalmazható: azon biztosítékkal, melyet az egyén a törvényhozásbani részvétel jogában, s a közigazgatási közlönyök felelősségében bír, szükségkép nem lehet kielégítni. (*n*).

Mindabban, amire az államhatalom kiterjeszkedik, az egyes mindig föltétlenűl alá van vetve az államhatalomnak oly országokban is, ahol befolyással bír az állam törvényhozására és kormányzására. *Egyéni szabadsága egyedül biztos garantiáját tehát szükségkép abban kell keresni, hogy korlátozzák azon kört, melyen belűl az állam korlátlan hatalmát gyakorolja.* (*o*).

Mennyi szabadságot élvez az államban az egyes, mindig azon aránytól függ, mely ama befolyás között

létezik, amelyet az egyes az államhatalomra gyakorol, és azon mérték között, melyben az államnak alá van vetve; miután pedig az újabb államokban az egyén valódi befolyása az állam kormányzására annál kisebb, minél nagyobbak az államok: az egyéni szabadságot, főkép nagyobb államokban, csak az által növelhetjük, ha az állam irányábani függését tágítjuk, vagyis az államhatalom hatáskörét korlátozzuk.

Azon kérdés tehát, mennyiben növelhetjük az egyéni szabadságot az államban, azaz, mennyiben rendezhetjük az államot akkép, hogy korunk uralkodó eszméinek jobban megfeleljen, — egy azzal a kérdéssel: hogy az államhatalom ilyes korlátozása lehető-e?

Azt hiszem, megmutattam a negyedik könyvben, hogy mindazon okok, melyeket a Francziaországban követett merev központosítási rendszer mellett föl szoktak hozni, tévedéseken alapszanak, s hogy ha az államhatalmat csupán arra szorítják, ami csak az államot illeti, vagy amit csupán az állam végezhet, azzal sem az állam hatalmát (*p*), sem az egyesek szabadságát (*q*), sem a haladást (*r*) nem koczkáztatják; megmutattam, hogy mindazon veszélyek, melyek korunkban a polgári társaságot fenyegetik, onnan származtak, mivel oly föladatot tűztek az állam elé, melyet a nagyobb államok soha sem oldhatnak meg; az egyedüli óvszer tehát, nézetem szerint, abban fekszik, hogy térjünk le azon ösvényről, mely minden lépéssel, melyet azon előre tőnek, nyugalom és elégültség helyett minden előttünk ismeretes államban csak folytonos forradalmakra, vagy legalább mindig növekedő ellenzésre vezetett az állam ellenében.

Amint csak egy eszköz van, mely a nagyobb államok fönállását lehetségessé teszi s egyszersmind az álamhatalomnak is megadja az erő szükséges mértékét: a *központosítás; úgy* csak egy óvszert ismerek, mely a nagyobb államokat minden kényuralomtól és forradalmaktól megóvja t. i. az *önkormányzás elvének alkalmazását.*

Azon kérdés eldöntése, mennyiben valósíthatni gyakorlatilag az egyes államokban oly szervezetet, mely a czélnak teljesen megfeleljen, mindig attól függ: vajjon lehet-e abban, ami az államot, mint egészt, közvetlenűl érdekli, a *központosítás* elvét, és minden egyébben az *önkormányzás* elvét következetesen alkalmaznunk?

Miután nincs bajosabb dolog, mint valamely elv hatását bizonyos körre szorítani, s így valószínűnek kell fölvennünk, hogy a központosítás és önkormányzás ellenkező elvének határai, ha azokat még oly tisztán meg határozzuk is, utóbb egybezavarodnak: még azon viszonyokat is meg kelle vizsgálnunk, ki kelle jelölnünk azon intézményeket, melyek ama két elv közt föntartják az illő súlyegyent, s mindeniket biztosíthatják saját körében, s végre meg kelle mutatni, hogy más ösvényt törni, mint amelyet eddig követtek az államban, nem jár legyőzhetlen gyakorlati akadályokkal. E föladatokat kisérlém meg az ötödik és a hatodik könyvben megoldani.

Nagyon távol van tőlem az e munka folytán kifejtett nézeteknek az eredetiség érdemét igényelni. Miután az utóbbi idők tapasztalása mutatja, hogy épen azon államok szenvedték a legnagyobb rázkódásokat, amelyekben az újabb államtudomány által fölállított

alapelveket követték s a központosítás elvéhez szorosan ragaszkodtak, míg más államok épen azon mértékben maradtak mentek e veszélyektől, s haladtak minden tekintetben, amint az önkormányzás elvét az állam szükségeivel meg tudták egyeztetni: az egyedüli dicsőség, melyre munkám számot tarthat, csak abban áll, hogy mindenki előtt tudva levő tények okaira tette olvasóimat figyelmesekké, s azon tudományban, mely tárgyára és czéljára nézve egyaránt a tapasztalati tudományok körébe tartozik, szemlélődés helyett a tapasztalás útját követtem. De épen mivel az e munka folytán fölállított elvek nem újak; mivel azon eredmények, amelyekre jutottam, szükségkép tisztán állanak mindenki előtt, aki tudományos elfogultság avagy pártnézetek nélkül a tényekben csak az igazságot keresi; mivel végre minden polgárisodás föladata a körében levő ellentétek közvetítésében áll, s így az egyéni szabadságnak a rendezett állam szükségéveli közvetítését polgárisodásunk elutasíthatlan föladatául kell elismernünk: mindezeknél fogva nem hiszek ugyan e mű jövendőjében, de igen azon elvekében, melyeket abban kimondottam.

A szilárd alapú államok szüksége, mi az ó-világ polgárisodása eredményeűl szállt reánk, sokkal mélyebb gyökereket vert, hogysem az, ami azzal ellentétben áll, szintúgy visszahatást ne vonna maga után, mint ami az egyéni szabadság elvét sérti; polgárisodásunk vég czélját tehát *az egyéni szabadságnak az államban biztosításában kell keresnünk.*

Úgy látszik ugyan, hogy e szomorú időkben sokakon erőt vett azon meggyőződés, hogy elérkezett a

pillanat, midőn lehetetlen polgárisodásunk körében tovább haladni.

Korunkban sok van, ami azon borzasztó időre emlékeztet, midőn az ó-kor polgárisodása az enyészethez közeledett. Ugyanazon hajhászása az anyagi élvnek, ugyanazon elvtelenség egyeseknél és tömegekben, szintazon alávaló csúszás minden hatalom előtt, s megsemmítése mindannak, amit századokon át szentnek tartottak, s amit semmivel sem képesek pótolni, csupán üres kételylyel.

A jelenkor legnagyobb eseményeire nézve azon korból, midőn a római köztársaság a császárságba ment át, szintúgy találunk analogiákat, amint századunk egy némely kitűnő egyénisége a római polgárháborúk vezéreire emlékeztet bennünket; de aki mélyebben tekint, az e látszólagos hasonlat mellett a lényeges különbséget, mely korunk s azon örökre emlékezetes korszak között létezik, soha nem felejtheti el.

Mikor a régi polgárisodás elenyészett, valósítva volt annak uralkodó eszméje: az egyén teljes alávetése az állam alá; de az egyéni szabadság eszméje, ami polgárisodásunk alapja, még nincs valósítva. Akkor elveszté a vallás gyakorlati befolyását az életre, csak külfénye volt meg; most legfölebb is a kultus iránt mutatnak közönyt, de az emberiség érzelme, melyet a keresztyénség idézett elő, hatalmasabb, mint valaha. Azon eszmék, melyekért az ó-világ lelkesült, mikben az egész ó-világi polgárisodás éltető elemét kell elismernünk, *a hazafiság és politikai szabadság* elvesztették akkor varázsukat az emberiség fölött; most az egyéni szabadság utáni törekvés, melyet a keresztyén polgárisodás kez-

detétől fogva a haladás emeltyűjeűl lehete tartanunk, nemhogy elvesztette volna hatását az emberek kedélyére, sőt még hatalmasabbá, még általánosabbá lett. Az egyenlőség utáni törekvésben, a nemzetiség miatti harczban, s amit csak az állam körében és az állam ellen tesznek, minden és mindenben ugyanazon elvvel találkozunk. Azon polgárisodás, mely még oly hévvel tud lelkesülni az eszméért, mely alapjául szolgál: súlyos harczok előestéjén állhat; de bizonyára nem fog elveszni. Mint a forrás tüneményei, mi közben a bor megtisztúl, hasonlóak a rothadás tüneményeihez: úgy emlékeztetnek bennünket korunk jelenségei a régi polgárisodás hanyatlására; de e tünemények eredménye bizonyára más lesz. Mert minden polgárisodást csak azon eszmékkel semmisíthetni meg, melyek annak alapjai voltak.

Teljesen igaz, hogy azon izgatottság, mely a társadalom minden rétegét meghatván, a legmerészebbeket is aggodalommal tölti el, nem tisztán politikai, mint ez polgárisodásunk és minden más polgárisodás folytán gyakran elő szokott fordulni. Nem két párt, hanem két polgárisodás közötti küzdelemnek vagyunk szemtanúi. Az egyén teljes alávetése az állam alá, s az egyéni szabadság eszméje; azon eszme, melyet Róma, és a melyet a germán népek képviseltek; az ó-világ és a keresztyénség polgárisodása, a kényuralom és a szabadság, ezek küzdenek még egyszer a világ uralmáért.

De bármi fenyegetőknek lássanak e harcz tüneményei, a végeredménynek nyugodtan nézhetünk eléje.

Amit az emberiség természeti fejlődési folyama hoz magával, azt késlelhetik ugyan a tudomány téve-

dései, az egyesek bűnei s egy egész nemzedék rossz szenvedélyei, — de örökre meg nem semmisíthetik. Ahol — mint Francziaországban — az államban levő minden organismust összerontottak; ahol az egyest az állam gyámkodásához szoktatták, a népet, úgy szólva, megfosztották az önkormányzási képességtől: ott a mostani rendszerről más intézményekre csak lassan történhetik az átmenetel.

Azon fa, melyet fél századig nyestek mesterségesen, nem hajthat egy éjjel új ágakat, és sok idő telik bele, míg ismét arnyékának örülhetünk. Talán mindenütt időre van szükség, mig az állam jelen intézményein változások történhetnek; de mihelyt szükségéről meg vagyunk győződve, el is érhetjük azt; mert csak azon mesterséges eszközökkel, melyek az önálló organismusok fejlődését akadályozzák az államban, kell fölhagynunk, s ez organismusok maguktól előállanak.

Valamint az ó-kor uralkodó eszméi az állam körül azon formára vezettek, melyben azoknak valósítása egyedül lehetséges, s amint Francziaországban, ahol egészen visszatértek azon eszmékhez, a caesarismus megújulását a decemberi események előtt jóval egész bizonyossággal be lehetett látni; úgy, ha nem csalódtunk az iránt, hogy minő értelemben veszik jelenleg a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméit, szintén a legnagyobb bizonyossággal megmondhatni előre, hogy ez eszmék hatálya szükségkép azon formákra vezet bennünket, melyeket a dolog természeténél fogva és tapasztalatból egyedül tarthatunk olyanoknak, melyek mellett az egyéni szabadság elve lehetséges. *Épen abban áll az uralkodó eszmék befolyása az államra, hogy mindig azon*

formákat idézik elő, a melyek mellett lehetséges azoknak valósítása.

A keresztyén polgárisodásnak e szerint nem hanyatlása, hanem teljesedése áll előttünk. Minél nagyobbaknak tetszenek előttünk a veszélyek, melyek polgárisodásunk büszke hajója körül tornyosulnak e pillanatban; minél iszonyúbban fenyegetnek a hullámok: annál bizonyosabbak vagyunk benne, hogy a parthoz közeledünk.

Nem tudom, mennyiben sikerült az olvasóval közlenem meggyőződéseimet, s volt-e e munkának némi érdeme az államtudományban uralkodó fogalomzavar fölvilágosításában: de épen e zavar nagysága, melynek közepette vagyunk, azon általánosan érzett szükség kiemelkedni e helyzetből, melyben mindenki fenyegetve látja azt, ami szent előtte, — tesz bennünket bizonyosakká, hogy közeledünk e nehézségek megoldása perczéhez. Talán az utóbbi idők minden szenvedésére, minden fájdalmas kiábrándulására volt szükségünk, hogy azon meggyőződésre jussunk, miszerint hibás az ösvény, melyet a tudomány és a politika századokon át követett; de épen e meggyőződés az első lépés egy jobb jövő felé; mert amit mindenki keres, azt mindig meg is szokták találni.

Meglehet, súlyos szenvedések állanak még előttünk ama nagy harczban, melyben a törvényes királyság és caesarismus, az alkotmányos egyeduralom, és a számszerinti többségek kényúri hatalma, az amerikaihoz hasonló köztársaság és a fővárosok póruralma, melyben az, aminek jog az alapja, és az, ami csak anyagi erőre támaszkodik, mind szemben áll egymással,

és lehet, hogy még soká tart e harcz; de bizonyára azon ügyé lesz a diadal, amely mellett az emberek minden nemes érzelme síkra szálland; mert egy tartós jövőnek épületét csak erkölcsi alapokon és tiszta kezekkel emelhetni föl.

JEGYZETEK A BEFEJEZÉSHEZ.

(*a*) I. Rész, 2. fej. — (*b*) I. Rész, 3. és 4. fej. — (*c*) I. Rész, 6. és 7. fej. — (*d*) I. Rész, 11. fej. — (*e*) II. Rész, I. könyv. — (*f*) II. Rész, VI. k. 6. fej. — (*g*) II. Rész, II. k. — (*h*) III. k. 1. fej. — (*i*) III. k. 4. fej. — (*j*) III. k. 5. fej. — (*k*) III. k. 9. fej. — (*l*) III. k. 7. fej. — (*m*) III. k. 11. fej. — (*n*) III. k. 14. fej. — (*o*) III. k. 15. fej. — (*p*) IV. k. 12—14. fej. — (*q*) IV. k. 16. fej. — (*r*) IV. k. 3—11. fej.

Prochaska Károly udvari könyvnyomdája.

